

BIBLIOTHEEK KITLV

0154 2677

*Verslag van het beheer en den staat
der Oost-Indische bezittingen
over 1853.*

14/10

GELEIDENDE BRIEF.

N°. 1.

§ GRAVENHAGE, den 17den September 1855.

Tot voldoening aan art. 60 der Grondwet, heb ik de eer aan U Hoog Edel Gestrenge te doen toekomen het Verslag van het beheer van Nederlandsch Indie en van den staat waarin het zich bevindt, loopende over het jaar 1853. Het Verslag over dat jaar, betreffende de kolonien en bezittingen van het Rijk in de West-Indien en op de *Kust van Guinea*, werd reeds aan de Kamer toegezonden bij mijnen brief van 10 Februarij jl., n°. 1, en de inzending van dit tweede gedeelte is alleen door omstandigheden, van mijnen wil onafhankelijk, tot dusverre vertraagd.

Bij de opmaking daarvan is reeds zooveel mogelijk gebruik gemaakt van de opmerkingen vervat in het belangrijk Verslag door eene Commissie uit de Tweede Kamer, onder dagteekening van 15 Maart jl. uitgebragt omtrent de Regeringsverslagen van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over de jaren 1851 en 1852. Wijzigingen van algemeenen aard vereischen echter voorafgaand overleg met het koloniaal Bestuur en zullen daarom ook thans niet worden aangetroffen.

De Minister van Kolonien,

CHS. F. PAHUD.

*Aan den Heer Voorzitter
van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.*

*Verslag van het beheer en den staat der
Oost-Indische bezittingen
over 1853.*

VERSLAG.

N°. 2.

VERSLAG van het beheer van Nederlandsch Indie
en van den staat waarin het zich bevindt, over
het jaar 1853.

A. Grondgebied.

§ 1. Bestanddeelen.

De administrative verdeling van het grondgebied op Java en Madura onderging in 1853 geene verandering; alleen vond de in Maart 1852 bepaalde afscheiding van Blitong van de residentie Banka (zie het vorig Verslag) in 1853 feitelijk plaats door de benoeming van eenen adsistent-resident van Blitong, aan wien werden toegekend de bevoegdheid en de regtsmagt, den op zich zelve staanden adsistent-residenten op Java en den resident van Banka aankomende (*Indisch Staatsblad* 1853, n°. 17).

Aangezien zich herhaalde malen quaestien hadden voorgedaan over de grensbepaling der reede van Koepang, en eenige gezagvoerders zelfs in het denkbeeld verkeerden, dat wanneer zij voor Obah ten anker kwamen, zij niet gehouden zouden zijn de voorschriften op te volgen van het havenreglement, vastgesteld bij de publicatie van 28 Augustus 1818 (*Staatsblad* n°. 61), betoogde de resident van Timor in het laatst van 1852 de wensche-lijkheid om de grenzen van de reede van Koepang alsnog vast te stellen. Hieraan werd gevolg gegeven bij publicatie van 5 October 1853 (*Staatsblad* n°. 81).

§ 2. Oppervlakte.

Nopens de gezamenlijke oppervlakte der Nederlandsche bezittingen in den Indischen Archipel kan voor alsnog geene nadere berekening worden gegeven dan die welke in het Verslag van 1849 is opgenomen.

Wel is waar hebben de sedert de laatste jaren ondernomen en ook in 1853 voortge- zette opnamen omtrent de uitgestrektheid van eenige gewesten meer licht verspreid, doch eerst dan wanneer die opnamen over al de deelen van Nederlandsch Indie zullen zijn tot stand gebragt, zal men tot eene juiste kennis van de werkelijke grootte van ons grond- gebied kunnen geraken.

Van den atlas van Nederlandsch Indie, waarvan de vervaardiging volgens het aange- teekende bij het vorig Verslag in het laatst van 1852 aan den luitenant ter zee der 1ste klasse P. baron *Melville van Carnbee* werd opgedragen, werden in 1853 de eerste kaarten, zijnde die van de residentie Batavia en van de Menahassa (Menado) ontvangen.

Als vrucht van de reeds vroeger aangevangene en mede in het vorig Verslag vermelde opname van de residentie Batavia en de assistent-residentie Buitenzorg, is in het laatst van 1852 eene topographische kaart van de residentie Batavia ingediend op de schaal van $1/50,000$, welke kaart in 1853 naar Nederland is gezonden.

Daarbij waren nog gevoegd:

1°. eene kaart van de in die residentie gelegene particuliere landgoederen en voornaamste wegen en rivieren;

2°. eenige daarbij behoorende statistieke opgaven; en

3°. eene korte beschrijving der voornaamste wegen en rivieren.

Nopens dit belangrijke werk, dat in 1853 geheel ten einde liep, wordt voorts nog het volgende aangeeteekend.

Volgens de lastgeving van deze opname was het aanvankelijk slechts de bedoeling te doen opnemen het land tusschen Batavia en Buitenzorg en de omstreken oost en west van de laatste plaats, en zulks met oog op de verdediging.

Van dit eenzijdig doel werd evenwel later afgezien en de opname tot de geheele oppervlakte van de beide gewesten uitgestrekt, ten einde zoo doende een werk van meer algemeen nut te verrigten.

Van deze opname was nu, in het laatst van 1852, de arbeid afgeloopen, de verzamelingkaart der beide gewesten geheel zamengesteld en geteekend, met een uitzondering van een klein gedeelte van Buitenzorg, dat een paar maanden later ook beëindigd was.

De opname is geschied onder de leiding van den luitenant-kolonel adjudant *E. Steinmetz* (sedert benoemd tot kolonel, chef van den generalen staf), aan wien deze taak was opgedragen in zijne hoedanigheid van onder-directeur der genie te Batavia, doch die daarmede op zijn verzoek is belast gebleven ook na zijne benoeming tot adjudant van den Gouverneur-Generaal.

De kapitein der genie *J. van Staveren* heeft den veldarbeid bestuurd, het grootste gedeelte der veelhoeken opgemeten en zamengesteld, de beschrijving van wegen en rivieren opgesteld en tevens de tabellen, hierboven onder n°. 2 bedoeld, vervaardigd.

Aan beide deze verdienstelijke officieren en ook aan de andere officieren, die bij deze opnamen zijn werkzaam geweest, werd de tevredenheid van den Gouverneur-Generaal betuigd.

Omtrent de in de residentie Cheribon bevolene proefonderzoekingen en opnamen, waarvan in het vorig Verslag ook onder dit hoofddeel sprake was, berigtte de directeur der cultures in April 1853 het volgende:

dat in de afdeeling Indramajoe onder ultimo Maart, en alzoo gedurende den tijd van acht maanden, was opgemeten eene uitgestrektheid van 9207 bouws sawavelden, behoorende aan 33 dessa's;

dat in het district Indramajoe bij opmeting waren bevonden 6321 bouws, zijnde 1578 bouws meer dan op den legger van den aanslag bekend stonden;

dat de opmetingen in de afdeeling Indramajoe vermoedelijk met het einde van 1853 zouden zijn afgeloopen, en dat men alsdan, afgaande op de reeds verkregene resultaten, eene meerderheid van wellicht 5000 bouws zou verkrijgen boven het vroeger bekende getal velden;

dat de velden van elke dessa na de opmeting in kaart werden gebragt;

dat deze resultaten, naar des directeurs meening, niet aan de verwachtingen beantwoordden; in zoo ver namelijk, dat voor de gedane opmetingen acht maanden tijd noodig waren geweest; terwijl met de voorgeschrevene opnamen en onderzoekingen nog geen begin scheen gemaakt te zijn;

en dat, op die wijze voortgaande, er ruim elf jaren zouden verlopen vóór dat de opmeting der velden geheel zou zijn ten einde gebragt, daar de gegiste uitgestrektheid sawa-ten tegal-velden in die residentie niet minder dan 156,363 bouws bedroeg.

Naar aanleiding van dat berigt werd het wenschelijk geacht een plaatselijk onderzoek te doen instellen naar de wijze waarop de opmetingen hadden plaats gehad en naar de gebreken daarin, welke veroorzaakten, dat zulke geringe resultaten verkregen werden.

Het gevolg daarvan was eene beschikking van 25 December 1853, waarbij bepaald werd, dat de residentie Cheribon, in verband met de opname ten behoeve van het civiel departement, van wege het militair departement zal worden opgenomen op den voet als heeft plaats gehad met de residentien Batavia en Buitenzorg, alleen met het onderscheid, dat de verzamelingkaart in stede van op $1/50,000$ op $1/100,000$ zal worden te samen gesteld.

Ten einde den dirigerenden officier der topographische opname in staat te stellen, den

trouwen en kundigen opnemer te onderscheiden van den ontrouwen en onkundigen, en opdat de zamen te stellen kaart die naauwkeurigheid en zekerheid erlange, welke bij zulk een belangrijk werk eerste vereischten zijn, werd wijders nog bepaald, dat de vaste punten voor de bedoelde opnamen zouden worden bepaald door de op Java aanwezende geographische ingenieurs.

In den loop van 1853 werd door Zijner Majesteits stoomschip *Gedeh* een plaatselijk onderzoek bewerkstelligd naar het vaarwater aan de zuidkust van Java op de hoogte van Poeger, residentie Bezoekie.

Uit het deswege van het Marine-departement ontvangen rapport bleek het volgende:

» Door de zware rolling en groote diepte is het voor geen schip houdbaar om tusschen het eiland Noesa Baroe en den Java-wal te ankeren. Het vaarwater zelf is zuiver; alleen zeer dicht onder de kust van Java bevinden zich klippen.

» De eenige ankerplaats is onder Noesa Baroe. Dit eiland, van middelbare hoogte en op 7 en 8 mijlen zichtbaar zijnde, is aan alle zijden omgeven door loodregt in zee loopende rotswanden, vele kleine bogten op de noordzijde vormende, waarin hier en daar een klein plekje strand gevonden wordt, hetwelk niet voor landingsplaats kan dienen, wijl men onmiddellijk tegen de steile rotsen en ondoordringbare bosschen stuit.

» Eene dezer bogten, nagenoeg midden tusschen den noord-oost- en noord-west-hoek, gaf aan de *Gedeh* een ankerplaats in 27 vaam water op zandgrond met schelpen, en op 3 kabellengten afstand van den wal en 1 mijl van de kust van Java. Van dezelve peilde men de beide hoeken: O. Z. O. $1/2$ O. en W. Z. W., den naasten hoek van Java N. O. $1/4$ N., en den hoogsten top van het gebergte op Tandjong Legong N. O. t. O. $1/2$ O. Voor den tijd van laag water met nieuwe maan vond men 10, met een verval van 7 à 8 voet. In deze bogt ligt men met zuidooste- en west-zuidwestewinden vrij van hooge rolling en zee; doch met noordooste- en noordwestewinden kan deze ligplaats niet als veilig beschouwd worden.

» Bewesten den noordoostelijken hoek van het eiland is eene baai, welke 3 à 4 schepen zou kunnen bevatten, doch 33 en 31 vadem diepte heeft. Aan hare zuidzijde is een inham tusschen hooge steile klippen, welke 150 à 200 el wijd is, bij den ingang eene diepte houdt van 28 en 22 vadem, zeer spoedig afnemende tot 16, 6 en 2 vadem, en in een vrij goed strand eindigt.

» In dezen inham zal men zeer veilig liggen; de naauwte van en de groote diepte bij den ingang maken echter het uit- en ingaan zeer moeilijk.

» Op den oever waren eenige hutten en eene pondoppo.

» Het water, dat op het eiland gevonden wordt, is grondig en soms brak.

» De prauwen, welke tot het vervoer van producten gebezigd zullen worden, kunnen door de baai van de rivier van Bedadong niet grooter dan van 3 en 4 kojans zijn, terwijl het in- en uitkomen, om dezelfde reden, alleen des morgens en niet altijd zonder gevaar kan plaats hebben, hetgeen het inladen van eenig schip een geruimen tijd zal vertragen.

» Indien derhalve wierd overgegaan van Poeger eene afschepingsplaats te maken, zouden den de schepen onder Noesa Baroe op de aangegevene plaats ten anker komen" enz.

In Januarij 1853 werden bij het Indisch Bestuur van het militair departement nader ontvangen 14 kopijen van détailstukken der kaart van Sumatra's Westkust, vervaardigd door den toenmaligen kapitein van den generalen staf *L. W. Beijerinck*; te weten:

1. omtrek van Tapanolie;
2. idem van Natal;
3. idem van Anjer Bangies;
4. kaart van Groot Manheling;
5. idem der districten Oeloe en Pakanten;
6. idem der IX Kotta's;
7. idem der XX Kotta's;
8. idem van Halabang;
9. idem der districten van Sibanang Banang, III Kotta's, Alahan-Pandjang, Silago, Soengie Pagoe en XII Kotta's;

10. kaart van den omtrek van Baros;
11. idem van de zuider-afdeeling der Padangsche bovenlanden;
12. idem der XIII Kotta's;
13. idem van Priaman; en
14. idem der Lima Poeloe;

Ongerekend de algemeene kaart van Sumatra's Westkust, in 1851 ontvangen; was het Gouvernement door deze nieuwe bezending in het bezit van 19 détailkaarten van dat eiland, welke, naar mate de werkzaamheden op het topographisch bureau der genie-directie dit zouden gedoogen, nog zouden toenemen. Ook de bovenvermelde kaarten werden naar Nederland verzonden.

In 1853 werd in Indie ontvangen de in Nederland uitgegeven kaart van Sumatra's Westkust van den heer *Beijerinck*.

In October 1852 was magtiging verleend tot het doen lithographeren van 500 exemplaren der étappekaart van Sumatra's Westkust en daarbij behoorenden afstandwijzer. Dit werk was op 1 Junij 1853 atgelopen.

Door den officier, belast met de voortzetting van de opname der Lampongsche districten (zie het vorig Verslag), werd in het laatst van 1853 eene verbeterde kaart ingediend, opgemaakt naar de beste bronnen die hem ten dienste stonden.

Daaruit is gebleken, dat de vroeger ingediende schets onjuist was, en dat dus ook de daaruit gemaakte raming, als zoude reeds $\frac{1}{3}$ gedeelte in 1847 opgenomen zijn en het overige gedeelte zonder onvoorziene tegenspoeden in den tijd van één jaar afgewerkt kunnen worden, geheel onnaauwkeurig was.

Om in een en ander te voorzien werd magtiging verleend om het personeel voor deze opname te vermeerderen met nog één militair beneden den rang van officier.

De opname van het eiland Banka, waarvan in het vorig Verslag melding is gemaakt, was onder ultimo 1853 nog niet afgeloopen.

In October 1853 werd bepaald, dat aan den luitenant, kommandant te Riouw, zou worden opgedragen het vervaardigen van eene figurative kaart, houdende aanwijzing van de aan particulieren afgestane en in bezit genomen perceelen aldaar.

In Junij 1852 was bepaald, dat op het topographisch bureau der genie in kaart zouden worden gebragt de rivieren van oostelijk Borneo, volgens opgave van den gewezen civilen gezaghebber van Koetei en de Oostkust van Borneo *H. van de Wall*. Aan die opdracht was in November 1853 voldaan.

Door den landmeter te Menado *Puepke Bulow* werd in 1853 door tusschenkomst van den geographischen ingenieur *de Lange* ingediend eene door hem uit eigen beweging vervaardigde kaart der groote wegen van de Menahassa.

Deze kaart werd bij onderzoek door genoemden ingenieur bevonden zoo uitmuntend zamengesteld te zijn, dat den vervaardiger daarover de tevredenheid der Regering betuigd en eene geldelijke belooning geschonken werd.

Omtrent terrein-opname in het Verslag van 1852 behandeld onder het hoofd: *Landmagt*, § 4, lit. *b*, kan voorts nog worden vermeld de afloop der verkenningen, verrigt omtrent de uit de afdeeling Buitenzorg naar Tjandjoer voerende wegen, ter beoordeeling in hoever het verleggen van den grooten postweg over den Megamendong mogelijk en voordeelig is, en de opname en waterpassing tusschen Batavia en Buitenzorg, verrigt door den 1sten luitenant der genie *Maarschalk*, welke dien officier geleid hebben tot het maken van een ontwerp voor een spoorweg tusschen de vermelde plaatsen.

Over de verrigtingen der *Commissie van zeekaarten* en van den geographischen ingenieur wordt gehandeld onder het hoofd: *Zeenagt*.

B. BEVOLKING.

§ 1. Java en Madura.

De sterkte der bevolking op Java en Madura op ultimo 1853 wordt aangetoond in den hieronder volgende staat.

RESIDENTIEN EN AFDEELINGEN.	Europeanen en daarmede gelijk- gestelden.	Chinezen.	Andere vreemde Ooster- lingen.	Inlanders.	Lijf- eigenen.	TOTAAL.
Bantam	199	1,219	252	493,742	11	495,423
Batavia	3,558	38,906	843	323,156	7,668	374,131
Buitenzorg	364	8,985	66	291,258	139	300,312
Krawang	144	2,256	"	136,061	27	138,488
Preanger.	249	325	365	764,589	10	765,558
Cheribon	580	10,204	862	608,355	16	620,017
Tagal.	299	3,134	1,518	281,134	37	286,122
Pekalongan.	390	3,227	618	230,773	94	235,102
Samarang	3,138	9,084	2,157	714,966	383	729,728
Japara	426	7,028	779	367,420	33	375,686
Rembang	556	10,439	809	546,333	139	558,276
Soera- baja { Vast land.	2,530	7,571	3,233	1,027,761	652	1,041,747
{ Madura .	413	7,908	10,048	309,706	59	328,134
Passoeroean	815	2,753	1,058	376,239	228	381,093
Bezoekie.	610	1,552	2,200	522,290	54	526,706
Banjoewangie	109	198	1,796	31,323	8	33,434
Banjoemaas	346	2,421	82	406,596	21	409,466
Bagelen	342	1,918	65	583,622	7	585,954
Kadoe	209	3,226	50	420,017	"	423,502
Djokjokarta	603	1,418	175	310,883	20	313,099
Soerakarta	1,150	3,005	500	662,011	30	666,696
Madioen.	173	1,351	78	318,999	"	320,601
Patjitan.	30	156	"	94,470	2	94,658
Kedirie	184	2,656	"	282,780	12	285,632
Totaal	17,417	130,940	27,554	10,104,484	9,650	10,290,045

Het totaal der bevolking bedroeg alzoo 10,290,045

Het totaal in het vorig Verslag voor 1852 opgegeven was 9,943,075

dus meer onder ultimo 1853 346,970

Wat betreft de onzekerheid omtrent de juistheid van deze opgave, vooral met opzigt tot de inlandsche bevolking, geldt nog steeds hetzelfde, wat reeds bij herhaling in de vorige verslagen is aangeteekend.

Omtrent de oorzaak, welke tot de vermeerdering of vermindering van het opgegevene cijfer, in vergelijk met het vorige jaar, zouden hebben geleid, wordt weder het volgende ontleend aan de jaarverslagen van de hoofden van gewestelijk bestuur over 1853.

Van de niet-genoemde gewesten valt niets bijzonders te vermelden.

Bantam. De vermeerdering, welke het cijfer der bevolking van deze residentie aanwijst, wordt toegeschreven aan meerdere geboorte dan sterfte.

Batavia. De inlandsche bevolking heeft, vooral in het district der stad en voorsteden, veel te lijden gehad van verschillende epidemien, welke het geheele jaar 1853 door hebben geheerscht en zonder welke zij waarschijnlijk meer zoude toegenomen zijn.

Ook op de vermeerdering der Chinesche bevolking hebben deze epidemien haren nadeeligen invloed doen kennen; terwijl de handhaving der verbodsbepalingen omtrent de vergunning tot verblijf aan nieuw aangekomenen almede ten gevolge heeft gehad, dat die natie niet in die mate is toegenomen als vroeger werd opgemerkt.

Preanger regentschappen. De vermindering met 6672 zielen van de bevolking dezer residentie wordt daaraan toegeschreven, dat door den regent van Soemadang steeds een te hoog cijfer is opgegeven; zijnde bij eene meer nauwkeurige opname voor dat regentschap eene mindere sterkte van 14,400 zielen opgemerkt. Dit regentschap buiten beschouwing latende, blijkt dat de bevolking geschat wordt met 7728 zielen te zijn toegenomen.

Onder de opgegevene cijfers zijn niet begrepen de inlandsche bedienden bij Europeanen of bij inlandsche vreemdelingen, wier getal moet bedragen hebben:

onder ultimo 1852	9,583	en
„ „ 1853	10,795	
	<hr/>	
meer in 1853	1,212	

De telling wordt echter verondersteld niet juist te zijn. Het noodige zoude in 1854 gedaan worden, om zoowel nopens deze telling als het overige bevolkingcijfer meer nauwkeurigheid te verkrijgen.

Samarang. De vermeerdering der inlandsche bevolking met meer dan 48,000 zielen wordt toegeschreven aan het overkomen van vele personen uit naburige residentien, die in de aldaar te Samarang heerschende welvaart wenschen te deelen.

Onder ultimo December 1849, dus vóór den aldaar geheerscht hebbende hongersnood, bedroeg het cijfer der bevolking 687,248, dus 42,480 zielen minder dan in 1853, waaruit blijkt dat ook, voor zooveel de hoegrootheid der bevolking betreft, die residentie zich van de geledene ramp heeft hersteld.

Rembang. De trapsgewijze vermeerdering der inlandsche bevolking in deze residentie wordt beschouwd als een gevolg der aldaar bestaande welvaart.

Soerabaija. De vermeerdering der bevolking met 29,742 zielen wordt toegeschreven aan de omstandigheid; dat er 15,487 personen meer zijn geboren dan gestorven, aan verhuizingen van een aantal lieden van andere plaatsen naar deze residentie en aan eene meer nauwkeurige volkstelling.

Banjoemaas. De vermeerdering der bevolking wordt toegeschreven aan heerschende welvaart, en aan de omstandigheid, dat er geene belangrijke ziekten gedurende dat jaar zich hebben voorgedaan, en voor een gedeelte ook aan eene meer nauwkeurige telling.

Bagelen. De niet onaanzienlijke vermeerdering der inlandsche bevolking in die residentie schrijft men gedeeltelijk toe aan de gunstige verhouding van de geboorte tot de sterfte, maar voornamelijk ook aan het groot getal bijgekome ne personen van elders, gelokt door de bijzonder voordeelige uitkomsten der indigo-cultuur en door de groote verligting aan de gouvernements-cultures toegebracht, waardoor velen der vroeger uitgewekenen waren teruggekeerd.

Kadoe. Het totale cijfer der bevolking wijst eene vermeerdering aan van 12,583 zielen, voornamelijk toe te schrijven aan meerdere geboorte- dan sterfgevallen; terwijl ook het cijfer der van elders aangekomenen dat der vertrokkenen met 5640 zielen overtreft.

Djokjokarta. De vermeerdering der Indische bevolking met 5329 zielen wordt toegeschreven aan den voordeeligen staat der gezondheid en van de voedingsmiddelen in die residentie.

Soerakarta. De vermeerdering van 62,154, die het cijfer der bevolking in deze residentie bij vergelijking met de opgave van het vorige jaar zou hebben ondergaan, wordt door het gewestelijk bestuur niet voldoende toegelicht. De Vorstenlanden (Soerakarta en Djokjokarta) leveren trouwens, wat deze opgaven betreft, meer onzekerheid op dan het overige van Java.

Madioen. Dat de bevolking, in een gewest zoo mild door de natuur begiftigd, zoo weinig in getal toeneemt, moet, naar des residents meening, gezocht worden in de volgende omstandigheden, als: in de eerste plaats, in den geest van onbestendigheid, den lust tot verhuizen, de weinige verkleefdheid aan dessa of eigendom, waardoor het volk weinig gewoon is om zich op eene doelmatige wijze in te rigten; en in de tweede plaats, aan de aldaar bestaande volksgewoonte om al den zwaren arbeid door vrouwen te doen verrigten.

Kedirie. De aanzienlijke vermeerdering van 30,388, welke het cijfer der bevolking van deze residentie aanwijst, wordt niet zoo zeer toegeschreven aan eene werkelijke vermeerdering, als wel aan eene meer nauwkeurige opname dan in vroegeren jaren.

§ 2. Buitenbezittingen.

Op de buitenbezittingen wordt de staat der bevolking op ultimo 1853, opgegeven als volgt:

BEZITTING.	Europeanen.	Chinezen.	Inlanders, slaven, pandelingen en vreemde Oosterlingen.	Totaal.
Sumatra's { Padang	601	1,633	206,786	209,020
{ P. bovenlanden	72	69	524,999	525,140
Westkust. { Tapanolie	77	243	280,381	280,701
{ Benkoelen	170	492	110,635	111,397
Lampongs	5	26	82,910	82,941
Palembang	105	2,370	314,276	316,751
Banka	98	14,450	32,839	47,387
Blitong	11	843	7,633	8,487
Riouw	61	14,198	8,970	23,229
W.-afd. van Borneo				
Z.- en O.-afd. van Borneo	132	1,268	445,250	446,650
Celebes en onderhoorigheden	1,002	8,128	250,862	259,992
Amboina	658	270	130,934	131,862
Banda	470	161	5,519	6,150
Ternate	719	386	92,040	93,145
Menado (Menahassa)	636	777	98,175	99,588
Rijken, niet onder direct beheer.	"	"	"	137,307
Timor	176	544	p. m. 1,845,585	p. m. 1,846,305

Tot toelichting kan het volgende worden bijgevoegd:

Sumatra's Westkust. De cijfers der Chinesche en inlandsche bevolking zijn getrokken uit de opgaven van 1852.

Na dien tijd hebben er geene opnamen meer plaats gevonden, en vermits geene aantekening wordt gehouden van de geboorte of sterfte, zoo bestond er ook geene mogelijkheid, aangaande de vermeerdering of vermindering der bevolking eenige cijfers op te geven.

Men heeft echter eene vermeerdering aangenomen, op grond dat de landbouw uitgebreid, het verbruik vermeerderd en de handel toegenomen is.

Benkoelen. In 1853 had wederom eene nieuwe volkstelling plaats, waarvan het resultaat, vergeleken bij de beide vorige jaren, het volgende was:

	1851.	1852.	1853.
Benkoelen	6,021	6,585	6,550
Mokko Mokko	14,193	14,910	14,883
Lais	10,949	10,878	10,861
Ommelanden	20,776	21,201	22,799
Seloema	20,592	20,664	20,439
Manna	19,495	19,602	19,601
Kauer	5,621	5,631	5,589
Kroë	9,312	10,669	10,575
Totaal	106,959	110,140	111,297

De bevolking is dus, in vergelijking met 1852, vermeerderd met 1157 zielen.

De vermoedelijke oorzaken van die vermeerdering zijn eene meer nauwkeurige opname dan in het verleden jaar, en het overwegend getal der geboorte- boven de sterfgevallen.

Lampongs. In 1853 gaf eene volkstelling in de volgende districten de daarnaast geplaatste cijfers.

District Telok Betong.

Vallei van Telok Betong	4,252
Marga Wajorang	2,485
» Radja Bassa	2,344

Gebied van Orang Rathe.

Paendoe en Pidada	3,210
District Sekampong	4,707
» Semangka	9,751
» Toelang Bawang	20,635
» Sepoeteh	16,696

Totaal 64,080

De nog te doene volkstelling in de Marga Negara Batoe en Dantaran, het bovendeel van het district Sekampong en het landschap Maringoei en Pennat, zoude in 1854 ten einde gebragt worden.

Bij vergelijking van deze met de vroegere volkstelling, wordt in het eene district vermindering en in het andere vermeerdering van bevolking opgemerkt.

In het algemeen wordt echter aangenomen, dat uit hoofde van de aanhoudende epidemische ziekten, waaraan de bevolking in dit landschap is blootgesteld geweest, zij in de laatste jaren niet toegenomen is.

Ten bewijze hiervan is aangeteekend, dat het district Toelang Bawang in 1843, volgens de laatste (voor zooverre bekend) gedane volkstelling, 29,450 zielen telde, terwijl het thans slechts een cijfer aanwijst van 20,635 zielen, gevende een verschil van 8815 zielen.

Palembang. De vermeerdering met 10,755 zielen wordt voornamelijk toegeschreven aan de invoering der vaccine, en ook aan het meer en meer afnemen der instelling van de *djoedjoer* (bruidschat), waardoor de huwelijken talrijker worden.

Gelijk in 1852 wordt ook thans gezegd dat onder het opgegeven cijfer de bevolking der grensdistricten niet is begrepen, welke nu geschat wordt op 52,000 zielen, terwijl vroeger daarvoor was opgegeven 60,000 zielen.

Bangka. De bevolking verminderde met 359 zielen, hetgeen wordt toegeschreven aan de aldaar geheerscht hebbende kinderziekte.

Voor zoover kon worden nagegaan beliep het aantal lijders 5745, waarvan zijn overleden 1215.

Riouw. Gelijk in 1852 is alleen opgegeven de bevolking van het Riouwsche rijk, zijnde de sterkte van de bevolking van Linga niet bekend.

De genomene cijfers worden te onzeker geacht, om er gevolgtrekkingen uit op te maken.

De vermeerdering der Chinesche bevolking met circa 1600 zielen wordt toegeschreven aan den voordeeligen stand der markt in gambier en peper.

Wester-afdeeling van Borneo. Van dit gewest is over 1853 geen verslag ontvangen.

Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo. Het bevolkingscijfer wijst eene vermeerdering aan van 409,698 zielen.

Men had echter in 1852 niet mede gerekend de bevolking der volgende afdeelingen, als:

Oostkust van Borneo.	met 171,750 zielen,
Groote en Kleine Dajak	„ 73,000 „
zoomede de Sultanslanden van Banjermassing	„ 161,092 „
Totaal	405,842 zielen.

Zoodat de eigenlijke vermeerdering bedraagt 3856 zielen, welke voornamelijk wordt toegeschreven aan verhuizingen van elders.

Celebes en onderhoorigheden. In 1852 werd alleen opgegeven de bevolking van het district Macassar.

Deze bedroeg onder ultimo December 1853 34,545 zielen; er had dus eene vermeerdering plaats van 1030 zielen.

De cijfers van de bevolking der overige districten zijn approximatief. Er wordt echter eene algemeene vermeerdering aangenomen van ongeveer 17,000 zielen, voornamelijk toe te schrijven aan rust en welvaart onder de bevolking.

Amboina. In 1852 had men niet mede gerekend de Alfoersche bevolking op de eilanden Ceram en Boeroe, bedragende ongeveer 58,875 zielen; zoodat de eigenlijke vermeerdering slechts 426 zielen bedraagt.

Dat de vermeerdering niet aanzienlijker is wordt toegeschreven aan de onder de bevolking heerschende koorts, welke in 1853, voornamelijk op het eiland Boeroe, vele slagtoffers gemaakt hebben.

Banda. Het opgegeven cijfer geldt alleen voor de Banda-eilanden. Van de bevolking der overige onder die residentie ressorterende eilanden zijn geene opgaven ontvangen, met uitzondering alleen van de Aroë-eilanden, welke eene bevolking zouden hebben van p. m. 13,000 zielen.

De resident vertrouwde er op, in 1854 meer inlichtingen van deze bewoners te zullen erlangen, ten minste van de Ceramsche negorijen en de eilanden, die meer communicatie met Banda hebben.

Ternate. In 1853 heeft men (hetgeen in 1852 niet geschiedde) de bevolking der volgende rijken medegerekend, als:

rijken onder het gebied van Ternate	62,748 zielen,
„ „ „ „ „ Tidore	11,754 „
Papoeas en Alfoeren op de kusten van Nieuw Guinea enz.	14,000 „
Batjan	1,459 „
Totaal	89,961 zielen.

Deze cijfers zijn echter approximatief.

De bevolking op het gouvernements-grondgebied bedroeg op ultimo December 1853:

Europeanen en daarmede gelijkgestelden	719 zielen,
Chinezen	386 „
Andere vreemde Oosterlingen	22 „
Inlanders	2,057 „
Totaal	3,184 zielen.

Zijnde in vergelijk met het cijfer van 1852, ad. 2,951 „

in 1853 meer 233 zielen.

Menado. Het eindcijfer van de bevolking in de Menahassa is gelijk aan dat van de laatste twee jaren.

Omtrent het geringe cijfer der inlandsche bevolking aldaar zegt de resident het volgende:

» Het in verhouding tot de uitgestrektheid des lands zeer geringe cijfer der inlandsche bevolking in de Menahassa, en de zeer langzame toeneming van hetzelfde mag met » regt bevreemding baren, dewijl het land uitermate vruchtbaar is, aan levensmiddelen » zeldzaam gebrek bestaat, voedzame spijzen, waaronder veel varkensvleesch, gebruikt » worden en de luchtgesteldheid voor buitengewoon gezond wordt gehouden (ofschoon de » ondervinding van de laatste jaren daarmede eenigzins in tegenspraak is).

» Ongeacht al deze gunstige voorwaarden, werkt een tal van nadeelige omstandigheden » zamen om derzelver heilzame uitwerking op de vermeerdering der bevolking te » veronzijdigen of tegen te gaan.

» Die omstandigheden zijn voornamelijk:

» Onreinheid;

» het verrigten van zwaren arbeid door de vrouwen, onverschillig in welken physieken » toestand zij verkeerden;

» weinig zorg voor de kinderen, die, zeer jong zijnde, op den rug der moeder gebonden, » haar naar het veld en elders vergezellen, aldus blootgesteld aan den schadelijken invloed » van hitte en koude;

» het onnatuurlijk voedsel der jonge kinderen;

» gebrek aan goede geneeskundige hulp, zoodat het volk, in geval van ziekte, aan eigene, » zeer verkeerde geneeswijze is overgelaten;

» het blootshoofd gaan, dikwerf met geschoren kruin, door een groot gedeelte der » mannen, vooral heidenen, onder alle weërsgesteldheden; en eindelijk welligt ook minder » voortelingsdrift bij beide geslachten.

» Het aantal kinderen, hetwelk jaarlijks in de Menahassa sterft, is aanzienlijk groot.
 » Van de zijde van het bestuur worden herhaaldelijk aanbevelingen gedaan om eenige
 » der voormelde, de vermenigvuldiging belemmerende oorzaken te doen ophouden of te wij-
 » zigen, maar zij zijn zoodanig met de gewoonten en leefwijze der bevolking vereenzel-
 » vigd en deze is ook in dit opzigt zoo zeer aan het oude gehecht, dat slechts zeer
 » langzaam verbetering erlangd of verwacht kan worden.
 » Hierbij komt, dat eenige, zoo niet de meeste strandplaatsen, zeer ongezond zijn, ten
 » gevolge waarvan de bewoners steeds in talrijkheid afnemen."

Timor. In het Verslag van 1852 werd het cijfer der bevolking op de gouvernementen-
 landen opgegeven te bedragen 2849 zielen.

Volgens de opgave van ultimo 1853 werd zij toen geschat op:

Europeanen en daarmede gelijkgestelden . . .	171
Chinezen	454
Arabieren enz.	3
Inlanders	5332
	————— 5960 "

Dus meer in 1853. 3111 zielen.

Het verschil tusschen deze cijfers en die op den bevolkingsstaat is het gevolg van het
 aanwezen ook in de Vorstenlanden van 5 Europeanen en 90 Chinezen.

Het cijfer der inlandsche bevolking wordt aldus opgegeven:

Rotti	75,000 zielen,
Damo	1,500 "
<u>Savoe en Randjoewa.</u>	<u>31,000 "</u>
Solor	15,000 "
Andenara	36,000 "
Lomblem.	120,000 "
Pantar	60,000 "
Allor	193,750 "
Soemba	1,000,000 "
Semaauw	8,000 "
Timor (Nederlandsch gedeelte)	300,000 "
op gouvernementen-landen	5,332 "

Te zamen. 1,845,582 zielen.

Omtrent deze cijfers is opgemerkt, dat zij alleen op gissingen gegrond zijn, zijnde daar-
 voor gevolgd eene vroeger reeds aangenomene berekening, namelijk van 250 zielen per
 vierk. Engelsche mijl voor de meestbevolkte en van 125 zielen per vierk. Engelsche
 mijl voor de minstbevolkte eilanden.

3. Acten van verblijf.

Gedurende 1853 zijn door den Gouverneur-Generaal verleend 110 acten van vast en 42 acten van tijdelijk verblijf als:

aan personen geboortig van:

	vast.	tijdelijk.
Nederland	93	"
Java	2	"
Hannover	3	"
Belgie	7	2
Pruissen	1	4
Frankrijk	"	8
Turkije	"	1
Engeland	"	15
Holstein	"	1
Perzie	"	2
Duitschland	"	6
Baden	1	"
Noord-Amerika	"	1
Zwitserland	"	1
West-Indie	3	"
Jamaïca	"	1
	110	42

Eene acte van tijdelijk verblijf, vroeger aan een uit Belgie geboortig persoon verleend, werd ingetrokken.

C. Opperbeheer.

§ 1. Gouverneur-Generaal.

Blijkens het vorig Verslag had de reis van den Gouverneur-Generaal in het jaar 1852 zich moeten bepalen tot de afdeeling Krawang, en de residentien Preanger regentschappen, Samarang, Soerakarta, Djokjokarta, Kadoe, Bagelen en Banjoemaas.

In het begin van 1853 werd daarom het plan gemaakt om in den loop van dat jaar het overige gedeelte van Java benevens het eiland Madura te bezoeken.

Vooraf werden de volgende beschikkingen genomen, als:

1°. der betrokkenen autoriteiten (uit hoofde van hetgeen in het vorige jaar had plaats gehad) aanbevolen, om bij het doen van inkoop voor eene behoorlijke receptie, zich te bepalen tot het betamelijk noodzakelijke, met vermindering van alle voorwerpen van weelde en alle tot hinderlijke overdaad leidende onnoodigheden, met bepaling tevens, dat het niet-verbruikte weder zou worden van de hand gezet, ten voordeele van 's Lands kas;

2°. aan het mililair departement op zijne betrekkelijke voorstellen opgedragen om het noodige te verrigten ter voorziening in het op eenige plaatsen bestaande gebrek aan het benoedigde materieel en personeel tot het doen van salutschoten bij de komst en het vertrek van den Gouverneur-Generaal, daar het, volgens het ingewonnen advies van den Raad van Nederlandsch Indie, niet welvoegelijk zou zijn, die salutschoten dáár achterwege te laten.

3°. voor de ontvangst op het eiland Madura een afzonderlijk ceremonieel vastgesteld, omdat het bij het besluit van 2 Julij 1852, n°. 1, vastgestelde aldaar niet kan worden opgevolgd; en

4°. gedurende de afwezigheid van den Gouverneur-Generaal het dagelijksch beheer van zaken, even als in het vorige jaar, opgedragen aan het lid in den Raad van Nederlandsch Indie, den Staatsraad in buitengewone dienst *J. P. C. Ruloffs*, met vrijstelling van het bijwonen der vergaderingen van den Raad.

Na deze schikkingen te hebben gemaakt, vertrok de Gouverneur-Generaal op den 9den Julij van Buitenzorg, door de Preanger regentschapen, naar de residentien Cheribon, Tagal en Pekalongan; zette de reis van daar over Samarang voort naar Japara, Rembang, Madioen, Kediri, Passoeroean, Probolingo en Bezoekie; scheepte zich te Panaroekan in aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Merapie* naar Banjoewangie; stak van daar over naar Madura; begaf zich voorts naar Soerabaija, en scheepte zich eindelijk te Grisse in aan boord van Zijner Majesteits stoomschip *Borneo* terug naar Batavia.

Op den 8sten September te dezer hoofdplaats aangekomen, nam de Gouverneur-Generaal op den 11den daaraanvolgende het dagelijksch beheer weder over.

In de bezochte residentien en afdelingen werd al het bezienswaardige in oogenschouw genomen, waaronder niet alleen de civile en militaire lands-inrigtingen, maar ook de voornaamste particuliere inrigtingen van landbouw en andere takken van nijverheid; terwijl op al de hoofdplaatsen aan het daar vereenigde personeel van ambtenaren en de overige ingezetenen de gelegenheid werd gegeven hunne belangen persoonlijk bij den Gouverneur-Generaal voor te brengen. Ook werden onderscheidene belangrijke zaken, welke bij het Gouvernement in overweging waren, plaatselijk met de betrokkene autoriteiten besproken.

Bij gelegenheid van de reis, en zelfs later nog, hebben eenige regenten den Gouverneur-Generaal kleine geschenken aangeboden.

Het weigeren van die geschenken, wanneer zij eenmaal zijn aangeboden, geeft steeds een onaangenamen indruk.

Het wenschelijkste was dus de aanbieding daarvan te voorkomen. Daarom werd aan de hoofden van gewestelijk bestuur opgedragen om, wanneer zulks te pas mogt komen, het aanbieden van zoodanige geschenken aan den Gouverneur-Generaal op de meest beleefde wijze te ontraden.

Even als laatstelijk over 1852 is medegedeeld, werd ook in 1853 voortgegaan met het brengen van vereenvoudiging in de afdoening van zaken, waar het zonder schade voor de dienst kon geschieden.

De voornaamste bepalingen dienaangaande komen voor in het *Staatsblad van Nederlandsch Indie* over dat jaar, n°. 10, 13, 22, 50, 51 en 76.

§ 2. Raad van Nederlandsch Indie.

De afwezigheid met verlof naar Nederland van den vice-president *mr. J. W. F. van Nes*, en de pensionering van het raadslid *C. S. W. graaf van Hogendorp*, deden den Raad op den 1sten Januarij 1853 slechts bestaan uit drie leden, terwijl, volgens het 2de lid van art. 10 van het regerings-reglement van 1836, in geval van opdragt van bijzondere zendingen, minstens op de hoofdplaats tegenwoordig moesten zijn een vice-president, benevens twee leden.

Eene voorloopige vervulling der opengevallene plaats kwam alzoo noodzakelijk voor.

In het begin van Januarij 1853 werd mitsdien besloten aan den tot lid in den Raad van Nederlandsch Indie voorgedragenen hoofdambtenaar *P. J. B. de Perez*, toen resident van Soerabaija, als provisioneel lid zitting te verleenen.

In Maart werd in Indie de kennisgave ontvangen, dat hij door den Koning tot die waardigheid was gekozen.

Korten tijd daarop werd mede ontvangen de kennisgave, dat het Z. M. behaagd had den heer *mr. J. F. W. van Nes*, vice-president van den Raad van Nederlandsch Indie, toen nog met verlof in Nederland, op het door hem gedaan verzoek, eervol uit 's lands dienst te ontslaan, onder dankbetuiging voor de door hem bewezene diensten.

Naar aanleiding van deze beschikking en in verband tot het bepaalde bij art. 4 van het reglement op het beleid der regering van 1836, werd in de maand Junij de waarneming van de betrekking van vice-president opgedragen aan het oudste lid van den Raad, den Staatsraad in buitengewone dienst *J. P. C. Ruloffs*.

Onder ultimo 1853 was de Raad mitsdien zamengesteld uit:
 den Staatsraad voornoemd, als waarnemenden vice-president;
 en de heeren *mr. C. Visscher*,
mr. P. Mijer,
 en *P. J. B. de Perez*, als leden.

§ 3. *Algemeene secretarie.*

Bij gebreke van anderen, die daarvoor konden in aanmerking komen, werd in het begin van 1853 de algemeene secretaris *mr. A. Prins* in commissie gezonden naar de Westerafdeeling van Borneo. Zijne functien werden dien ten gevolge tot ultimo Mei waargenomen door den eersten adjunct-secretaris.

Bij brief van 5 Augustus 1853 werd door den secretaris van het Britsche gouvernement te Calcutta, namens den gouverneur van Bengalen, ter beschikking van de Nederlandsch-Indische regering gesteld het geheel of gedeelte der officiele bescheiden, behoorende tot het voormalig Nederlandsch archief van Chinsurah, eene der bezittingen op het vasteland van Indie, in 1824 aan Groot-Brittannie afgestaan; welke bescheiden gevonden waren in de nalatenschap van wijlen den heer *Herklots*.

Daar deze stukken behoorden tot een belangrijk tijdvak van de geschiedenis der Nederlanders in Indie, kwam het wenschelijk voor om, ofschoon zij niet alle even belangrijk toeschenen, het aanbod in zijn geheel aan te nemen.

Door den algemeenen secretaris werd hiervan kennis gegeven aan het Britsche gouvernement, met verzoek tevens om al de bedoelde bescheiden via Singapore herwaarts te willen zenden.

II. Gewestelijk algemeen beheer.

§ 1. *Java en Madura.*

Passoeroean. De in de residentie Passoeroean ontdekte uitgebreide sluikhandel in amfloen, welke door zeer vermogende Chinezen onder medewerking van verscheidene inlandsche hoofden gedreven werd, maakte in het begin van 1853 het besluit noodzakelijk, om de schuldigen, met vermindering van eene regterlijke vervolging, waarvan geene gunstige resultaten te verwachten waren, bij politieke maatregel en naar mate van het deel dat zij in de zaak gehad hadden, voor eenen bepaalden of onbepaalden tijd uit die residentie te verwijderen, om op de hun aangewezen plaatsen onder het oog der politie te verblijven.

Kedirie. Reeds sedert verscheiden jaren waren van het gewestelijk bestuur der residentie Kedirie klagten ontvangen over de ongenoegzaamheid van het aantal en van de bezoldiging van het inlandsch personeel in dat gewest.

Toen de commissarissen tot regeling van de nieuwe residentien, na het eindigen van den Javaschen oorlog, dat personeel vaststelden, was het volkomen toereikend om de slechts ongeveer 157,000 zielen sterke, op een lagen trap van ontwikkeling staande bevolking, naar behooren te beheeren.

Ook de geringe tractementen, aan die ambtenaren toegelegd, waren, wanneer men de weinige diensten die van hen gevorderd werden en den geringen stand der personen, die men bij gebrek aan beteren gedwongen was te kiezen, in aanmerking neemt, eer te ruim dan te bekrompen te noemen.

In de twintig jaren, welke sedert verlopen zijn, veranderde deze staat van zaken echter ten eenen male.

De bevolking wies sterk aan en bedroeg volgens het algemeen verslag der residentie van 1852, op ultimo van dat jaar 255,244 zielen.

In datzelfde jaar leverde de cultures:

koffij	circa	45,000	pikols;
suiker	»	42,000	»
peper	»	100	»
kaneel	»	5,500	Amsterdamsche ponden.

In evenredigheid met bevolking en productie waren ook de werkzaamheden der ambtenaren toegenomen, en dat wel in die mate, dat het velen hunner onmogelijk was, al hunne pligten naar behooren te vervullen.

De tractementen der mindere ambtenaren waren te schraal om er op eene aan hunnen rang passende wijze van te leven, zoodat zij bijna gedwongen waren zich door knevelarij jegens bevolking eene aanvulling van inkomsten te verschaffen.

Sedert het jaar 1847 waren deze bezwaren herhaaldelijk ter kennis van de Regering gebracht, vergezeld van voorstellen tot verbetering, doch telkens hadden bijzondere omstandigheden de regeling dezer zaak verhinderd.

Eindelijk werd tot de organisatie van de onder Kedirie ressorterende districten Blitar en Sringat overgegaan, op de wijze en om de redenen breeder in het Verslag van 1850 onder het hoofd: *Grondgebied* omschreven.

Bij die gelegenheid werd het onderwerp eener reorganisatie van het regentschaps- en districts-personeel in de geheele residentie weder in overweging genomen en een inspecteur der cultures tot een plaatselijk onderzoek naar de noodzakelijkheid en doelmatigheid der door het gewestelijk bestuur voorgestelde veranderingen, geëncmitteerd.

Nadat uit het rapport van die ambtenaren de noodzakelijkheid eener voorziening gebleken was, werd tot eene nieuwe regeling van het inlandsch personeel in de residentie Kedirie besloten, welke echter de begrooing met f 26,000 jaars moest verhoogen.

Na daartoe bekomene Koninklijke magtiging werd deze reorganisatie in November 1853 tot stand gebracht.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

a. *Sumatra's Westkust.* Door den gouverneur van Sumatra's Westkust was een voorstel gedaan tot reorganisatie van het personeel der ambtenaren, in dier voege:

dat zoude worden aangesteld één adsistent-resident meer, over de sedert 1838 bij opvolging veroverde landstreken XIII Kotta's, Seroekan, Loepajang, III Kotta's, Alahan-Pandjang, Soengie-Adoe en Soengie-Pagoe; en

dat het personeel bij het binnenlandsch bestuur, toen bestaande uit:

vijf controleurs der 1ste klasse;
zes " " 2de "
zeven " " 3de " ; en

tien surnumeraire ambtenaren, zouden worden vervangen door:

vier controleurs der 1ste klasse;
zes " " 2de "
elf " " 3de "
zeven opziensers " 1ste "
zes " " 2de "
acht " " 3de "

welke reorganisatie ten gevolge zou hebben eene vermeerdering van uitgaven van f 13,800 jaars.

Dit voorstel de goedkeuring der Indische Regering weggedragen hebbende, werd, na bekomen magtiging des Konings, het personeel ter Westkust van Sumatra in Augustus 1853 dienovereenkomstig georganiseerd.

Voorts kan het volgende hier nog worden medegedeeld nopens de aan de westkust van Sumatra gelegene Poggy- (Pageh-) eilanden.

Nadat deze eilanden in 1852 door een van Zijner Majesteits oorlogsschepen waren onderzocht en ten hunnen aanzien, in verband tot de bestaande beschikkingen van vroegere jaren, in overleg was getreden met den gouverneur van Sumatra's Westkust, werd in Junij 1853 besloten:

1°. af te zien van het denkbeeld om andermaal het regt te verpachten om, bij uitsluiting van anderen, op die eilanden handel te drijven;

2°. den gouverneur van Sumatra's Westkust aan te bevelen om de Poggy-eilanden van tijd tot, zoo mogelijk jaarlijks, door eenen oorlogsbodem te doen bezoeken en, bij die gelegenheid, tevens aan eenen derwaarts te committeren ambtenaar telkens op nieuw op te dragen een onderzoek naar derzelve gesteldheid en den toestand der bevolking;

3°. den gouverneur voornoemd mede te deelen, dat zijn voorstel betrekkelijk de aanstelling van eenen Nederlandschen posthouder of van een Indisch hoofd, eerst in aanmerking kon worden gebragt, nadat overtuigend mogt zijn gebleken, dat de eilanders vatbaarheid hebben verkregen onder een hoofd te staan en zij zulks bepaaldelijk verlangen.

b. *Palembang*. Eene reorganisatie van het binnenlandsch bestuur in de residentie Palembang was op het eind van 1853 nog in overweging, zoodat omtrent de aangelegenheden van dit gewest beter bij een volgend verslag zal kunnen worden gehandeld.

c. *Blitong*. Van de benoeming van eenen adjuvant-resident van Blitong is reeds melding gemaakt onder het hoofd: *Grondgebied*.

d. *Wester-afdeeling van Borneo*. De verwickelingen met de Chinezen in de Wester-afdeeling van Borneo deden in het begin van 1853 er toe te besluiten, een gouvernements-commissaris derwaarts te zenden (zie boven C. § 3.), aan wien ampele magt werd gegeven tot alle zoodanige maatregelen, als de Gouverneur-Generaal, ter plaatse aanwezig zijnde, zoude kunnen nemen.

De eindregeling van het bestuur aldaar kon in dat jaar nog niet plaats vinden.

e. *Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo*. Krachtens verkregene magtiging des Konings (zie het vorig Verslag) werd in het begin van 1853 overgegaan tot de aanstelling van eenen rondreizenden civilen gezaghebber voor de Groote en Kleine Dajak, aan wien werden toegevoegd een inlandsch schrijver en verder personeel. Aan de benoeming van eenen posthouder, ondergeschikt aan den gezaghebber, waartoe mede magtiging was verkregen, werd in 1853 nog geen gevolg gegeven.

f. *Celebes en onderhoorigheden*. Bij gelegenheid dat aan den toenmaligen gouverneur van Celebes en onderhoorigheden eene andere bestemming zou worden aangewezen, werd het denkbeeld in overweging genomen om het civiel en militair beheer over dat gewest in één persoon te vereenigen.

Na overleg met den Raad van Indie en het militair departement, werd zulks wenschelijk geacht en mitsdien in April 1853 daartoe overgegaan.

g. *Moluksche eilanden*. Naar aanleiding van herhaalde vertoogen van den gouverneur der Moluksche eilanden werd in Augustus 1853 bepaald, dat zoowel die ambtenaar in zijn gouvernement, als de resident van Ternate in zijne residentie, dezelfde eerbewijzen zullen genieten als aan hen vroeger werden gegeven vóór de vaststelling van het reglement op de militaire eerbewijzen (*Staatsblad* 1848, n°. 17).

h. *Timor*. Tot regeling van hetgeen feitelijk reeds sedert het laatst van 1851 plaats vond, werd in Januarij 1853 bepaald, dat aan den militairen kommandant van het fort Larentoecka op het eiland Flores, tevens zal zijn opgedragen het burgerlijk gezag over de Solor-eilanden tot Timor behoorende.

E. Militair beheer.

I. LANDMAGT.

§ 1. *Kommandement*.

Even als in het jaar 1852 is gedurende 1853 het bevel over het leger in Indie tijdelijk opgedragen gebleven aan den generaal-majoor titulair *G. Bakker*.

De kommandant van het leger, *Z. D. H. Karel Bernard* Hertog van Saksen-Weimar-Eisenach, aan wien in 1851 om gezondheids-redenen een verlof naar Nederland was verleend, is in 1853, op verzoek, bij Koninklijk besluit van 5 October, n°. 50, op de meest eervolle wijze uit de militaire dienst ontslagen, onder bijzondere dankbetuiging voor de langdurige, gewigtige en trouwe diensten door hem aan den lande bewezen.

Ter zijner vervanging is bij 's Konings besluit van dienzelfden dag, n°. 51, benoemd en tot luitenant-generaal bevorderd de generaal-majoor titulair jhr. *F. V. A. ridder de Stuers*.

Ten gevolge van eene in het vorige jaar aan het opperbestuur ingediend verzoeg tot erlanging eener betere graduatie in de rangen van hoogere en lagere bevelhebbers van de verschillende groote en kleine afdeelingen, is in 1853 bepaald, dat de civile en militaire gouverneur op Sumatra's Westkust en de kommandant der 2de militaire afdeeling op Java voortaan zullen zijn generaal-majoor, terwijl de kommandant des legers zal zijn luitenant-generaal, kunnende hij echter in enkele gevallen ook generaal-majoor zijn.

§ 2. *Algemeen beheer in bijzonderheden omtrent de onderscheidene takken van militaire dienst.*

a. *Generale staf.*

Bij den generalen staf hebben in 1853 belangrijke mutaties plaats gehad.

De chef, de generaal-majoor titulair *Penning Nieuwland*, sedert het begin van 1851 in Nederland met verlof tot herstel van gezondheid, is, na benoemd te zijn tot generaal-majoor effectief, op zijn verzoek, eervol uit Zijner Majesteits dienst ontslagen, bij Koninklijk besluit van 29 December 1852, n°. 68.

In zijne plaats is tot kolonel en chef van den staf benoemd de luitenant-kolonel sous-chef *C. P. Schimpf*, die gedurende het afwezen van genoemden generaal die betrekking had waargenomen, terwijl tot majoor sous-chef werd aangesteld de kapitein der infanterie *W. Broekhuijs*.

Nog vóór het einde des jaars hebben er echter nieuwe mutaties plaats gehad; doordat aan den kolonel *Schimpf*, tot herstel van gezondheid, een tweejarig verlof naar Nederland is moeten worden verleend, zijnde dien ten gevolge, ter zijner vervanging, benoemd tot kolonel en chef van den generalen staf de luitenant-kolonel der genie, adjudant van den Gouverneur-Generaal, *E. Steinmetz*.

b. *Genie en sappeurs.*

Wegens de uitgebreidheid der gewone genie-werken te Batavia, Samarang en Soerabaja en de daaruit voortvloeiende moeilijkheid om deze werken door de opzigthebbende officieren en militaire opzigters naar behooren te doen nagaan, is, ter tegemoetkoming in dezen, aan den officier te Batavia en de militaire opzigters op al die plaatsen eene fourrage-indemniteit toegestaan van f 20 's maands.

De verdere leiding der voltooiing van den stroomleider in de Solo-rivier, waarmede de militaire genie belast was, werd in 1853 aan den waterstaat opgedragen.

Door overlijden, pensioneren, verloven, het bij een ander wapen en in civile dienst overgaan, is er een groot incompleet bij het corps genie-officieren ontstaan, waarin, even als in vroegere jaren, voorzien is door het tijdelijk bij het wapen in dienst stellen van officieren der infanterie of administratie.

c. *Administratie.*

Aan den chef van deze dienst, den hoofdintendant *W. C. Filet*, is in het laatst van 1853 pensioen verleend wegens volbragten diensttijd.

In de daardoor ontstane vacature is alleen door waarneming voorzien, om reden dat de oudste, op den hoofdintendant volgende officier, met verlof in Nederland was, met behoud van aanspraak op bevordering.

d. *Geneeskundige dienst.*

Het nieuwe reglement op het afnemen van examens voor officieren van gezondheid en apothekers, in het laatst des vorigen jaars gearresteerd, kwam den 1sten Julij 1853 in werking.

Op voorstel van den chef werd opzigtens die examens nog bepaald, dat de tegenwoordige officieren van gezondheid der 1ste klasse, die, volgens art. 17, het normaal cijfer van 151 verkregen hebben, gepasseerd zullen worden door jongeren, die, voortaan examens doende, een hooger cijfer verkrijgen, en zoo voor de mindere rangen in de mindere termen; zijnde het een punt van overweging geworden, om aan de officieren van gezondheid der 1ste klasse, die zich over die bepaling bezwaard achten, de vrijheid te

geven, zich op nieuw aan het examen te onderwerpen, volgens de bepalingen van het nieuwe reglement.

In 1853 is aan het Bestuur in Indie magtiging verleend om de formatie van de geneeskundige dienst te vermeerderen met één dirigerend officier van gezondheid der 2de klasse (majoor) voor de buitenbezittingen, nitgezonderd Sumatra's Westkust, bestemd voor de inspectie der hospitalen en voor de geneeskundige belangen in het algemeen, en haar te verminderen met één officier van gezondheid der 2de klasse.

Tot dusver was de officier van gezondheid der 1ste klasse dr. *P. Bleeker* belast met het geven van onderwijs in de genees- en heilkunde aan de inlandsche élèves van de geneeskundige school te Batavia.

De gunstige resultaten hiermede verkregen, en welke hoofdzakelijk aan zijne uitmuntende wijze van doceren zijn toe te schrijven, deden het wenschelijk zijn om dien officier van gezondheid, ook bij eene bevordering, aan het hoofd dier inrigting te doen verblijven.

Toen dus die bevordering door ontstane vacature in 1853 moest plaats vinden, is de officier van gezondheid der 1ste klasse *P. Bleeker* bevorderd tot dirigerend officier van gezondheid der 2de klasse, met bepaling, dat zoolang hij in dien rang met het geven van bovenvermeld onderwijs zal belast blijven, de formatie der geneeskundige dienst zal worden overschreden met één dirigerend officier van gezondheid der 2de klasse, doch daarentegen ééne plaats in den rang van officier van gezondheid der 1ste klasse onvervuld zal blijven.

Behandelde lijdens.

Het algemeen cijfer der in het jaar 1853 op Java en Madura behandelde lijdens bedraagt 28,173, alzoo 2294 minder dan in 1852 (30,467) en 4081 minder dan in 1851 (32,254).

Over de verschillende garnizoenen verdeelt zich dit cijfer als volgt:

1. Batavia	7847	27.8	} pct. van het geheele getal behandelde.
2. Soerabaija	4922	17.4	
3. Willem I	2792	9.9	
4. Samarang	2742	9.7	
5. Djokjokarta	1082	3.8	
6. Salatiga	1014	3.6	
7. Kedong Kebo	930	3.3	
8. Soerakarta	874	3.1	
9. Gombong	804	2.8	
10. Tjilatjap	670	2.3	
11. 23 kleine garnizoenen, die elk minder dan 500 lijdens hebben opgele- verd.	4496		

Te zamen : . 28,173

Het aantal hiervan herstelde lijdens bedraagt 26,077; de verhouding dus der herstelden tot de behandelde is als 1 : 1.08 of 92°/_o.

Deze verhouding staat gelijk met die van 1852, toen er ook 92°/_o herstelden.

Het sterftcijfer bedroeg 791.

De verhouding der overledenen tot de behandelde is alzoo = 1 : 35,6 of 2,8 ^o/_o.

Deze verhouding nu is 0,25^o/_o gunstiger dan in 1852, toen dezelve 1:32,7 of 3,05 ^o/_o was.

Voor de verschillende rangen en standen verdeelt het ziekte- en sterftecijfer zich als volgt:

	Overleden.	Behandeld.	Sterfte.
a. Landmagt	495	20,737	1: 41,9
b. Zeemagt.	44	1,939	1: 44,07
c. Particulier zeevarenden . .	26	770	1: 29,6
d. Idem ambtenaren . . .	126	1,440	1: 11,5
e. vrouwen	63	1,806	1: 28,6
f. kinderen	37	1,481	1: 40,27
	<u>791</u>	<u>28,173</u>	<u>1: 35,6</u>

Ethnographisch.
(Van de landmagt afzonderlijk.)

	Overleden.	Behandeld.	Sterfte.
a. Europeanen	307	11,110	1: 36,19
b. Afrikanen	11	275	1: 25
c. Inlanders	177	9,352	1: 52,8
	<u>495</u>	<u>20,737</u>	<u>1: 41,9</u>

Vergeleken met het jaar 1852, is de sterfteverhouding der landmagt in 1853 0,20% gunstiger.

In 1852 was dezelve = 1: 39,6 of 2,5 0/0.

Het ongunstigste was dit jaar de sterfteverhouding voor de Afrikanen.

Vergelijkt men nu de sterfteverhouding der aan de kust met die der binnen 's lands gelegene plaatsen,

	Overleden.	Behandeld.	Sterfte.
a. Kustplaatsen	558	17,331	1: 31,05
b. Plaatsen binnen 's lands .	233	10,842	1: 46.

dan zien wij hoe ongunstig zich de eerste ten opzichte der laatste verhouden.

Het volgende kan worden aangeteekend omtrent de verhouding der sterfte tot de sterkte des legers.

De gemiddelde sterkte der militairen op Java en Madura bedroeg in 1853 11,784, tot welk cijfer dat der sterfte staat als 1: 23,8 of 4,2 per cent: zulks is 0,5 percent gunstiger dan in 1852.

Eene recapitulatie over de laatste vijf jaren doet zien hoe gunstig het jaar 1853 zich ten deze onderscheidt.

	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Sterfte in pct.	
Balische expeditie	1849	1100	14,247	1: 12,9	7,7
	1850	636	12,732	1: 20	5
Cholera.	1851	746	13,184	1: 17,67	5,6
	1852	563	11,786	1: 20,9	4,7
	1853	495	11,784	1: 23,8	4,2.

Deze verhouding, thans ook toegepast op de aan de kust en de in het binnenland gelezene plaatsen,

	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
a. Kustplaatsen	346	6,856	1:19,8
b. Plaatsen binnen 's lands	149	4,928	1:33,07
Te zamen	495	11,784	

doet ons weder de grootere sterfte op eerstgenoemde kennen.

Ethnographisch is deze verhouding als volgt:

	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
Kustplaatsen.	Europeanen	202	3,278 1:16,2
	Afrikanen	8	137 1:17,125
	Inlanders	136	3,441 1:25,3
Plaatsen binnen 's lands.	Europeanen	105	2,590 1:24,66
	Afrikanen	3	294 1:98
	Inlanders	41	2,044 1:49,8
	495	11,784	

Bij de beoordeeling der grootere sterfte bij de Europeanen in de kustplaatsen moet niet alles op rekening gesteld worden van de ongezonde ligging dier kusten, maar ook in aanmerking genomen worden, dat velen der hier bedoelde Europeanen pas uit Europa aankwamen en dus nog niet geacclimateerd waren.

De hieronder volgende staat geeft een overzicht over vijf jaren van de sterfte-verhouding, zoo met betrekking tot de natien, als tot de kust- en binnen 's lands gelezene plaatsen.

	EUROPEANEN.						AFRIKANEN.						INLANDERS.					
	Kustplaatsen.			Plaatsen binnen 's lands.			Kustplaatsen.			Plaatsen binnen 's lands.			Kustplaatsen.			Plaatsen binnen 's lands.		
	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
1849	418	3333	2: 7,9	118	2307	1:19,6	28	579	1:20,7	6	245	1:40,8	379	4796	1:12,7	151	2987	1:19,8
1850	256	2602	1:10,2	104	2362	1:22,7	19	488	1:25,7	3	255	1:85	164	3846	1:23,4	90	3179	1:35,3
1851	283	3008	1:10,6	124	1524	1:12,3	53	479	1:9,04	9	206	1:22,9	192	3843	1:20	85	4124	1:48,5
1852	232	2848	1:12,3	108	2465	1:22,8	9	228	1:25,3	10	189	1:18,9	136	3892	1:28,6	68	2164	1:31,8
1853	202	3278	1:16,2	105	2590	1:24,6	8	137	1:17,125	3	294	1:98	136	3441	1:25,3	41	2044	1:49,8

Het geheele aantal der gedurende 1853 in de militaire etablissementen op Java en Madura verpleegde personen bedraagt 22,015; dat der verpleegdagen 454,851. Gemiddeld bleef dus elke lijder 20.6 dagen onder behandeling.

Ethnographisch.

(De Afrikanen worden onder de Europeanen, waarmede zij bij de hospitaal-directien gelijkgesteld worden, gerekend.)

	Hoofden.	Verpleegdagen.	Verhouding.
Europeanen. . . .	12,093	281,975	1 : 23,3
Inlanders	9,922	172,876	1 : 17,4
	<u>22,015</u>	<u>454,851</u>	<u>1 : 20,6</u>

Verdere opgaven omtrent de ziektegevallen zijn vermeld op de hiernevens gevoegde staten, sub litt. A, B en C.

Tijdens de opmaking van dit verslag het summier zieken-rapport over 1853 nog niet ontvangen zijnde, kunnen hier geene opgaven omtrent de buitenbezittingen gedaan worden.

c. Infanterie.

Betrekkelijk het wapen der infanterie is in 1853, even als in het vorige jaar, weinig belangrijks voorgevallen. Het eenige meldenswaardige is, dat, ten gevolge van bevelen van het opperbestuur, in Indie niet zal worden voortgegaan met de sedert eenigen tijd gevolgde periodieke promotien bij dat wapen, maar dat die, even als bij de overige, naar mate van de behoefte zullen geschieden.

In het vorig Verslag werd vermeld, dat, om in het gebrek aan infanterie-officieren nog meer te gemoet te komen, het militair departement gemagtigd werd om een 30- à 35tal onderofficieren bij het 7de bataillon te detacheren, ten einde voor het officiers-examen te worden opgeleid. Deze maatregel heeft zeer goede uitkomsten opgeleverd.

Andere bepalingen of voorschriften, die ook van toepassing op de infanterie, doch overigens van algemeenen aard zijn, komen voor onder lit. h.

f. Artillerie.

Op de deswege gedane voorstellen is, bij wijze van proef, toegestaan om de inlanders, bij de veld- en bergbatterijen dienende, te onderscheiden door de benamingen van *stukrijders* en *kanonniërs*, beiden in twee klassen verdeeld; en voor de eersten de soldijen te brengen: voor een stukrijder der 1ste klasse bij eene veldbatterij op. . . 40 duiten daags;

" " " " " bergbatterij " . .	37 1/2	" "
" 2de " " " veldbatterij " . .	35	" "
" " " " " bergbatterij " . .	32 1/2	" "

terwijl vroeger de dagelijksche soldij van eenen inlander, onverschillig of hij als stukrijder dan wel als kanonnier bij eene veld- of bergbatterij dienst deed, bedroeg:

voor een kanonnier 1ste klasse	35 duiten daags; en
" " " 2de "	30 " "

De uitvinding eener pers door den heer *G. Goossens* te Delft, op eene eenvoudige wijze ingerigt om slaghoedjes te vervaardigen, en de erkende doelmatigheid van dat werktuig heeft tot de uitzending van eene dergelijke pers aanleiding gegeven, met het doel om c. q. van zulke toestellen in Indie partij te trekken tot den aanmaak der slaghoedjes, naar gelang der behoefte, waardoor de nadeelen, aan eene langdurige bewaring verbonden, eenigzins zouden vermeden kunnen worden.

Met het schip, dat de pers in Indie heeft aangebragt, zijn tevens uit Nederland aangekomen drie onderofficieren vuurwerkers, die onderrigt hebben genoten in de wijze van het vervaardigen van slaghoedjes en in de behandeling der bedoelde pers.

In afwachting dat de pyrotechnische werkplaats zal zijn daargesteld, zoude de pers te Soerabaja in een daartoe geschikt lokaal worden opgesteld.

Het bezit van oefeningsvelden voor de practische oefeningen der artillerie en tevens tot het nemen van proeven onvermijdelijk zijnde, terwijl niet alle plaatsen, waar zij vereischt worden, er van zijn voorzien, en daar, waar zij bestaan, het bezit of regtsgebruik tot nog

toe niet naar eisch verzekerd was, zoo is de regeling dezer belangrijke aangelegenheid in het jaar 1853 een punt van ijverige bemoeijng geweest, die, wat de polygoons voor de artillerie te Batavia, Salatiga, Djokjokarta en Soerabaija betreft, de gewenschte resultaten opgeleverd heeft.

De ontvangst in 1849 uit het scheikundig laboratorium te Weltevreden van een fleschje, gevuld met eene vloeistof uit een boom, groeiende te Cauer (Benkoelen) en daar *mien-jak-lagan* genaamd, en de mededeeling dat die vloeistof een uitmuntend vernis scheen te zijn, gaf aanleiding tot het nemen van proeven omtrent de toepassing der eigenschappen van die olie, welke proeven het resultaat opleverden, dat de *lagan-olie* als roestwerend middel voor blanke en gebruineerde draagbare wapenen de voorkeur verdient boven de vroeger door de artillerie gebezigde gekookte lijnolie en het gomelastiek-verniss.

Uit de ingewonnen informatien wijders gebleken zijnde, dat het gebruik van de *lagan-olie* zich ook uit een finantieel oogpunt aanbeveelt, en dat zij steeds in voldoende hoeveelheid in den handel, zoowel in de adsistent-residentie Benkoelen als ter Westkust van Sumatra, zal verkrijgbaar zijn, werd in het jaar 1853 overgegaan tot de algemeene invoering dier olie.

Het bekende gevoelen dat over het algemeen genomen Boeginezen als stukrijders de voorkeur verdienen boven Javanen, heeft den chef van het wapen der artillerie genoopt magtiging te provoceren om te Macassar, in verband met de behoefte van het wapen, Boeginezen als zoodanig aan te werven, tevens met het voorstel om, bij wijze van proef, die werving te doen plaats vinden op de voor de Javaansche rekruten vastgestelde aanbrenge- en handgelden.

Een en ander is door het Gouvernement goedgekeurd, met intrekking in zoo ver van de vroegere bepaling, waarbij de werving van rekruten in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden was gestaakt.

De bereids bekende eerste resultaten zijn allezins voordeelig.

g. Cavalerie.

Reeds meermalen was bij de cavalerie geklaagd over de ondoelmatigheid van het in gebruik zijnde paardentuig.

Men besloot daarom het laatstelijk in Nederland ingevoerde en volgens berigten aan alle eischen voldoende harnachement tot proef te ontbieden.

Bij het algemeen reglement voor de administratie der landmagt was in het tarief n°. 46 vastgesteld, dat bij elke compagnie cavalerie zouden worden te goed gedaan vijf koelies.

Dat getal van vijf was berekend op de toenmalige formatie, volgens welke bij elke compagnie veertig bereden Europeanen waren.

In 1851 is echter bepaald dat het regiment Oost-Indische cavalerie geheel uit Europeanen zal worden zamengesteld, waardoor het toegestane getal koelies onvoldoende was geworden.

Om hierin te voorzien is op voorstel van den chef van het regiment bepaald, dat, buiten en behalve het toegestane getal van vijf koelies per compagnie, één koelie meer zal kunnen berekend worden voor iedere acht paarden boven het getal van veertig.

h. Bijzonderheden van verschillenden aard.

Reeds sedert een geruimen tijd was men in Indie op middelen bedacht geweest, tot het tegengaan van het misbruik van sterken drank bij het leger.

In 1852 is deze aangelegenheid in meer bepaalde behandeling genomen, met dat gevolg dat in 1853 het volgende is verrigt:

1°. bepaald:

A. dat aan de Europesche onderofficieren en manschappen, die, op voet van oorlog gevoed wordende, van het toegestane ration sterken drank afzien, na afloop der expeditie zal worden uitbetaald eene vergoeding van vijftien duiten voor elk hun toekomend doch niet genoten ration, en is dit later, naar evenredigheid, ook toegepast op inlandsche militairen;

B. met tijdelijke afwijking van tarief n°. 18 van het reglement voor de administratie der landmagt:

a. dat aan Europesche onderofficieren en manschappen van het leger, bij vervoer met

particuliere schepen, in plaats van arak of jenever, zal worden verstrekt $\frac{1}{4}$ flesch roode wijn en $\frac{1}{2}$ flesch Hollandsch bier daags;

b. dat de Europeesche onderofficieren en manschappen, die *met oorlogsschepen in Nederlandsch Indie vervoerd worden* en vóór hunne inscheping afzien van het ration sterken drank, in stede daarvan 15 duiten zullen erlangen voor elken dag waarop zij op scheepsvoeding aanspraak hebben;

en met tijdelijke afwijking van de tariven n°. 18 en 19 en bij wijze van proef tot ultimo December 1854, dat aan inlandsche onderofficieren en manschappen van het leger, bij vervoer over zee *met particuliere schepen*, in plaats van arak of jenever zal worden verstrekt twee lood koffij per hoofd daags, benevens zout en Spaansche peper naar genoegen, ook bij het middag- en avondeten; *met oorlogsschepen*, telkens wanneer van wege het Marine-departement wordt verklaard, dat tegen deze veranderingen geene bezwaren bestaan, en bij proviandering van 's lands wege, in stede van arak of jenever, zal worden verstrekt een half pond koffij per hoofd 's weeks;

2°. gearresteerd een reglement op de bespaarde gelden, als proef voor vijf jaren, ten doel hebbende zoowel om den soldaat, die thans reeds tot sparen geneigd is, daarin behulpzaam te zijn, als bij den soldaat, die thans geneigd is om het overgehouden geld aan nuttelooze en schadelijke zaken te verspillen, de gedachte van sparen op te wekken, en op die wijze, den geest van ordelijkheid aankweekende, den materielen toestand van het leger te verbeteren;

3°. is een begin gemaakt met in eenige garnizoenen het verblijf van den soldaat in de kazerne te verbeteren en te veraangenameu, door dezelveu in afzonderlijke chambrees te verdeelen tot huisvesting van eene sectie, en door het verstrekken van leksteen en ter verkrijging van goed drinkwater. (Zie voorts onder *Politie*.)

In het vorig Verslag is melding gemaakt van den ongunstigen uitslag van het zenden eener commissie naar Macassar tot den aankoop van remonte-paarden voor de cavalerie en artillerie. Niettegenstaande deze ongunstige uitkomst, vermeende het militair departement toch niet dadelijk van deze wijze van remontering te moeten afzien, weshalve op deszelfs voorstel in 1853 tot hetzelfde einde andermaal eene commissie naar Macassar is gezonden.

Ook deze is in hare zending niet ten volle geslaagd, en men is verplicht geweest overwalsche en inheemsche paarden op Java aan te koopen om in de behoefte te voorzien.

Op een deswege gedaan voorstel is aan het Indisch Bestuur magtiging verleend tot het aannemen van den regel, dat genoten handgelden bij de in-dienst-treding geen beletsel zijn tot het verkrijgen van den officiersrang, maar dat degenen, die na de in-dienst-treding bij reëngagement als anderzins handgeld (of premie) hebben genoten, van zoodanige bevordering zijn uitgesloten.

Naar aanleiding van de deswege door den Koning, bij besluiten van 2 en 28 Maart 1853, n°. 65 en 61, genomen beschikkingen, zijn ook in Indie in toepassing gebragt de bij die besluiten gearresteerde gunstige bepalingen omtrent de huwelijken der officieren, in substantie behelzende, dat voortaan alleen de 1ste en 2de luitenants nog bewijzen van gegoedheid bij het aangaan van een huwelijk behoeven over te leggen; terwijl die gegoedheid alleen behoeft te bestaan in een bewijs of acte, waaruit blijkt, dat een van beiden, of beide echtgenooten te zamen, een dadelijk inkomen genieten van f 400 's jaars boven en behalve het tractement van den officier.

Aan het Gouvernement was gerapporteerd, dat de bevolking van Samarang, Kadoe Bagelen en Banjoemaas tot Tjilatjap toe, bezwaard werd door de heerendiensten tot vervoer van militaire goederen.

Naar aanleiding van dien is:

1°. het militair departement aangeschreven om de noodige bevelen te geven tot vermindering van het vervoer van militaire goederen over land naar Patjitan, Banjoemaas, Tjilatjap, Gombong, Ngawie, Klatten en Bojolalie; en

2°. bepaald, dat bij het aanvragen van koelies voor reizende ambtenaren of militairen, of voor het vervoer van goederen, door de civile en militaire autoriteiten moet worden opgegeven, voor welke personen of goederen de koelies noodig zijn.

Herhaaldelijk waren door het militair departement ernstige bezwaren ingebragt over de ontoereikendheid der voor verloven jaarlijks toegestane som.

Ten gevolge dier ontoereikendheid kon in 1852 slechts aan 10 van de 33 officieren, die daarop aanspraak hadden, verlof worden verleend.

In 1853 konden van de 23 ingekomen aanvragen om verlof niet meer dan 13 ingewilligd worden.

Derhalve is de Gouverneur-Generaal bij 's Konings besluit van 1 December 1853, n°. 90, gemagtigd geworden de som, voor verloftractementen op de Indische begrooting voorkomende, te rekenen van en met het jaar 1854, met f 50,000 te verhoogen.

§ 3. *Gewestelijk militair beheer.*

Uit hoofde van het slechte gehalte der pradjoerits in de residentie Bezoeki, zijn deze gesupprimeerd en daarentegen het detachement infanterie aldaar tijdelijk vermeerderd met 31 onderofficieren en manschappen, onder aanteekening dat de vastgestelde formatie van het leger daardoor geene verandering zal ondergaan.

§ 4. *Zamenstelling en voltalghouding van het leger.*

Op de gedane voorstellen tot verhooging der handgelden voor de Europesche, Afrikaansche en Amboinesche militairen is in 1853 eene beschikking genomen, zijnde deswege bepaald, dat in stede van het thans bepaalde reëngagementsgeld van f 54 aan Europeanen en Amboinezen en van f 30 aan Afrikanen, bij een reëngagement van zes jaren in Indie, aan die militairen zal worden toegekend een handgeld van f 60, en voor een minder tijdvak naar diezelfde reden.

Op het einde van 1853 werd in Indie uit Nederland ontvangen eene nieuwe formatie voor het leger.

§ 5. *Inrigtingen tot het leger betrekkelijk.*

a. *Voor stoffelijke behoeften.*

Artillerie-constructie-winkel.

Een belangrijk feit ten aanzien van dit etablissement is de vaststelling van een definitief reglement ter vervanging van de tot dusver bestaan hebbende provisionele bepalingen, na welke vaststelling ook de definitive benoeming plaats vond van het alstoen bij die fabriek werkzaam vaste personeel, zoowel burgerlijk als militair.

Onder de voornaamste veranderingen, welke door de invoering van bedoeld reglement het wezen der zaak heeft ondergaan, behooren:

1°. de reorganisatie van de compagnie artillerie-werklieden, zoodanig dat nu alle werklieden bij de verschillende artillerie-ateliers en ook die bij de veld- en bergbatterijen tot die compagnie behooren en van daaruit gedetacheerd worden, naar mate van de behoefte;

2°. dat de schaal der tractementen van de opzigters en werklieden meer in evenredigheid is gebragt met de diensten door hen bewezen en de betaling, die dergelijke personen bij andere gouvernements-instellingen genieten; en

3°. de toevoeging aan de fabriek van leerling-werklieden, voornamelijk bestaande uit de Indische afstammelingen van Europeanen en uit de inlandsche bevolking.

Wijders kan medegedeeld worden, dat, volgens bericht van den directeur van het etablissement, bij de toenemende geoefendheid van het Javaansche werkvolk in de gieterij, de thans organiek uitgetrokken betrekkingen van Europesche vormers, ovenstokers en boorder, bij het ontstaan van vacatures niet zullen behoeven aangevuld te worden, terwijl de verkregene ondervinding omtrent de volkomene bruikbaarheid der Javaansche werklieden de bezorgdheid doet ophouden, die anders het natuurlijk gevolg van een aanzienlijk incompleet, dat aan Europesche werklieden bestaat, zoude wezen.

De bij het etablissement thans nog te bewerkstelligen en grootendeels reeds onder handen belangrijke werken tot uitbreiding, verbetering of geheel nieuwe daarstelling zijn: eene nieuwe smederij; eene kazerne voor de compagnie werklieden; een kanaal tot verbinding van de rivier Krambangan met de Kaliemaas of Soerabajasche rivier, met het doel om eene regtstreeksche communicatie tusschen de fabriek en de reede van Soerabaja te verkrijgen; eene tijdelijke kazerne tot huisvesting van 50 werklieden, in afwachting van

den bouw der reeds genoemde permanente kazerne; de inrigting van het overblijvende gedeelte der oude smederij tot eene zadelmakerswerkplaats en het vergrooten van het bureau-locaal. Ook werd in 1853 een plan en eene begrooting van kosten ingediend tot uitbreiding der gieterij.

De slechte toestand der ketels van het groote stoomwerktuig des etablissements en de gedurige herstellingen, die het gebruik er van gevaarlijk deden zijn, hetgeen dan ook slechts met inachtnaeme der meeste omzigtigheid toegestaan was, hebben bijgedragen om het productief vermogen der fabriek gedurende het jaar 1853 te verminderen.

In het laatst van het jaar zijn echter nieuwe ketels van de fabriek voor marine, stoomwezen en nijverheid ontvangen en geplaatst.

Bij het in werking komen van den artillerie-constructie-winkel in 1851 bestond een volslagen gebrek aan hout, geschikt om het tot den aanmaak van affuiten zoo dringend benoedigde constructiehout te verkrijgen. De ongunstige bevinding der op 'slands stapelplaatsen aanwezige en in den eersten tijd ten dienste der artillerie geleverde houtwerken bleek niet alleen veroorzaakt te zijn door de wijze waarop het op stam lezen, vellen en transporteren der boomen en vervolgens de bewaring had plaats gehad; maar men geraakte ook tot de overtuiging, dat de bestaande gewoonte, om de houtwerken vierkant bekapt als balken te leveren, eene belangrijke oorzaak was, dat men zoo vele had moeten afkeuren.

De artillerie stelde uit dien hoofde voor te bepalen, dat de boomen niet meer boschkantbeslagen maar eenvoudig rond en regelregt uit de bosschen aan de fabriek zouden geleverd worden, hetgeen werd ingewilligd.

De ondervinding, sedert opgedaan, heeft overtuigend het tweeledig voordeel van dien maatregel bewezen:

1°. doordien men thans gave en gezonde houtwerken ontvangt; eene afkeuring thans eene zeldzaamheid is; het hout gedurende de bewaring veel minder aan bederf onderhevig is dan vroeger het geval was, toen door het boschkant-bekappen veeltijds scheuren ontstonden die tot inwatering aanleiding gaven, en men nu in de gelegenheid gesteld is om de stammen naar de behoefte te verzagen; en

2°. door de meerdere opbrengst aan en de geringere kosten van het constructiehout uit de ronde stammen, bij eene vergelijking met dat uit de boschkant-bekapte, verkregen.

De ontvangsten en uitgaven van bedoeld etablissement over 1853 hebben bedragen:

de uitgaven:

aan gereedschappen, materialen enz.	f 196,044: 69 $\frac{1}{2}$
aan tractementen, werkloonen, schrijf- en teekenbehoefden	178,283: 40 $\frac{1}{2}$
aan diverse zaken	12,439: 23 $\frac{1}{2}$
Totaal . . . f	386,767: 13 $\frac{1}{2}$

de ontvangsten:

aan aanmaken en herstellingen voor de verschillende departementen en diensten	f 140,412: 33 $\frac{1}{2}$
aan verstrekkingen van gereedschappen en materialen aan verschillende departementen en diensten	1,493:105
Totaal . . . f	141,906: 18 $\frac{1}{2}$

waarbij dient aangeteekend te worden, dat de artillerie-constructie-winkel op ultimo 1853 aan gereedschappen en materialen in bezit hield voor eene waarde van 440,567: 11

Pyrotechnische werkplaats.

Reeds bij de uitzending van den heer *J. E. Maas*, in 1850, als technischen ingenieur

voor Indie, was bepaald, dat hij aldaar het bestuur zou hebben over eene pyrotechnische werkplaats.

Zijn spoedig daarop gevolgd overlijden heeft de oprigting van die werkplaats vertraagd, tot dat de daaraan dagelijks meer en meer gevoelde behoefte op het onderwerp deed terugkomen, en dien ten gevolge door het Gouvernement in Indie besloten werd tot den dadelijken aanvang der voor de werkplaats benoodigde gebouwen, zoomede tot het provoceren der zending uit Nederland van een 1sten of 2den luitenant der artillerie, om aan het hoofd der inrigting gesteld te worden.

Artillerie-magazijnen.

De toestand der oorlogsmagazijnen is over het algemeen voldoende te noemen, en voor zoover verbeteringen van belang aan dezelve betreft, is in het jaar 1853 slechts weinig geweest de ophooging van het buskruidmagazijn te Gombong.

De overige noodig voorgekomen verbeteringen enz. zijn op de gewone wijze, als behoorende tot het gewoon onderhoud der gebouwen, afgedaan.

Magazijn van geneesmiddelen.

Gedurende het jaar 1853 zijn uit Nederland aan geneesmiddelen, chirurgicale instrumenten en ustensilen, boekwerken en verbandkatoen, in Indie ontvangen voor eene waarde van f 45,255: 83.

De verstrekking heeft, berekend met de verhooging, bedragen:

voor de armée en de hospitalen.	f 71,711: 63
aan andere departementen, als:	
aan Zr. Ms. Nederlandsche marine	f 7,658: 05
aan het civiel departement en andere geneeskundige etablissemten, voor zooverre de daartoe betrek- kelijke bewijzen zijn ingekomen	13,647: 16
aan Japan.	54: 16
aan andere diensten.	652:113 ¹ / ₂
tegen] betaling	1,298:110 ¹ / ₂
particuliere practijk	760
	24,071: 21
Te zamen	f 95,782: 84

De voorraad van geneesmiddelen was voldoende.

De hoedanigheid en werkzaamheid derzelve liet niets te wenschen over.

Gewone militaire kleedingmagazijnen.

De algemeene voorraad in de militaire kleedingmagazijnen is voor 1853 weder voldoende geweest om aan eenige buitengewone uitrustingen van te velde getrokken troepen te voldoen, zonder dat daardoor aan de gewone verstrekkingen is te kort gedaan.

Van bijna alle goederen in die magazijnen is steeds voor een jaar voorraad aanwezig.

Door het vergaan der naar Indie bestemde schepen *Vice-Admiraal Rijk* en *Laura en Adèle*, zijn belangrijke hoeveelheden stoffages, militaire kleedingstukken en verdere voorwerpen, tot de uitrusting van het leger behoorende en voor de dienst van 1853 en 1854 bestemd, verloren gegaan.

Kleer- en schoenmakers-atelier te fort Erfprins en Willem I.

Zie over deze inrigting hieronder » Het militair huis van arrest te Willem I.»

Geweermakers-ateliers.

De gewoermakers-school te Meester Cornelis heeft, gedurende de jaren 1851—1852 in

de voorgekomen vacatures bij het kader der geweer makers voorzien. In 1853 is zij daartoe buiten magte geweest, aangezien in dat tijdvak het aantal afgegane geweer makers meer dan het $\frac{1}{6}$ der geheele sterkte heeft bedragen.

Deze stand van zaken heeft bereids geleid tot eene tijdelijke vermeerdering van het getal élèves voor gemelde school met acht, en aangezien eene dergelijke uitbreiding met vier élèves reeds in 1850 was toegestaan, kunnen thans bij de school 36 élèves geplaatst worden; dat is 12 boven het organiek vastgestelde getal van 24.

Men stelt zich voor dat getal te doen bestaan uit 24 man uit het leger en 12 pupillen. Op den 1sten Januarij 1854 bedroeg het aantal élèves 26.

Buskruidmolens.

Van het te Ngawie in aanbouw zijnde buskruid-etablisement waren in het laatst van 1853 verscheidene gebouwen geheel en de overige grootendeels voltooid.

De aanleg der waterleiding heeft echter eenige vertraging ondervonden door de moeijelijkheid om werkvolk daarvoor te engageren.

Voor het op te rigten buskruid-etablisement te Banjoe Biroe is het, in overeenstemming met de artillerie, door de genie opgemaakte distributieplan gearresteerd en tevens magtiging verleend tot daarstelling van enkele gebouwen. De overige détail-projecten zouden spoedig gereed zijn.

Op den buskruidmolen te Bodjong had eene ontploffing plaats van het sas, welke echter geene groote gevolgen heeft gehad. De noodige voorzieningen zijn dadelijk getroffen.

Om echter het gevaar, aan ontploffingen van sas verbonden, te verminderen, is door de artillerie voorgesteld en door de genie aangenomen, om de wanden der molengebouwen te doen voorzien van openslaande kleppen of vakken, en die lokalen te doen dekken door sierappen (houten pannen), zoo als thans reeds te Ngawie betracht is, in stede van gewone pannen.

Groot militair hospitaal te Weltevreden.

De uitbreiding voor lijders der 1ste klasse, waarvan in het vorig Verslag melding is gemaakt, werdt dit jaar afgebouwd, waardoor thans 12 lijders der 1ste klasse meer verpleegd kunnen worden dan vroeger.

De kamers voor dezen zijn ruim en luchtig, doelmatig gemeubeleerd en voldoen goed.

Het kleedingmagazijn bij dit hospitaal heeft eene belangrijke uitbreiding erlangd, waardoor het thans in alle opzichten aan het doel beantwoordt.

Hospitaal te Samarang.

De officierszalen hebben eenige noodzakelijke verbeteringen ondergaan en het krankzinnigengesticht is thans, door den aanbouw eener nieuwe badkamer, geheel voltooid.

Hospitaal te Simpang bij Soerabaja.

Ook in dit hospitaal hebben eenige noodzakelijke verbeteringen en uitbreidingen plaats gehad.

Zoo kwam er eene nieuwe sectie-kamer tot stand, en werd de oude tot een chemisch laboratorium ingerigt en met de apotheek verbonden. Verder werd er eene nieuwe badkamer gebouwd met marmeren vloer, en stort-, regen- en druipbaden.

Een nieuw hospitaal voor officieren is in aanbouw en zal in 1854 afgewerkt kunnen worden, terwijl in het kleeding- en vivresmagazijn de vloeren vernieuwd zijn.

Bad-etablisement te Plantoengan.

In de maand Februarij 1853 onderging dit etablisement aanmerkelijke schaden door de hooge banjers (overstrooming); een van de bijgebouwen van het hospitaal stortte zelfs in, en het liet zich aanzien, dat, bij het herhalen van dergelijke banjers, meer instortingen van gebouwen zouden kunnen plaats vinden, en dat de bronnen, welke nog slechts 12 à 14 ellen van den rivieroever gelegen waren, door de aanhoudende aardschuivingen mede gevaar liepen van weggespoeld te worden.

Dit deed in overweging nemen gebruik te maken van het aanbod van den officier van gezondheid, welke aan het hoofd van het etablisement geplaatst was, om hetzelfde voor

een bepaald tijdvak kosteloos aan hem af te staan, onder voorwaarde van, tegen een bepaald tarief, de gouvernementenzieken te behandelen. Bij het einde van 1853 had deze zaak haar beslag nog niet erlangd.

Convalescentenhuis te Oengaran.

Deze inrigting beantwoordt aan het doel waarvoor zij is daargesteld.

Convalescentenhuis te Malang.

In 1853 is magtiging verleend tot de oprigting van een convalescentengesticht te Malang voor 3 lijders der 1ste en 41 lijders der 2de klasse.

Militair huis van arrest te Willem I.

Door de plaats gehad hebbende afscheiding der gedetineerden en der gecondemneerden en het verplaatsen der eerstgenoemden naar Willem I, is het kleer- en schoenmakers-atelier naar die vesting overgebracht en heeft de inrigting den naam gekregen van » militair huis van arrest te Willem I, » voor welks inrigting bij die gelegenheid een reglement en een tarief voor de arbeidsloozen is gearresteerd.

De blanke militairen, welke tot kruiwagen- of tuchthuisstraf veroordeeld zijn, zullen voortaan tot het ondergaan hunner straf naar Nederland worden gezonden.

In afwachting daarvan zijn dezen op het fort Erfprins verbleven, en oefenen aldaar het schoenmakersambacht uit.

De uitkomsten, zoowel der schoen- als kleermakerij, zijn voortdurend zeer bevredigend.

b. Voor zedelijke en wetenschappelijke behoeften.

Verstrekking van boeken en instrumenten tegen betaling.

Deze inrigting heeft ook in het jaar 1853 gunstig gewerkt, echter in mindere mate dan vroeger, zijnde er gedurende dat jaar voor ruim f 8762 aan boekwerken enz. aan het leger verstrekt, hetgeen bijna f 2400 minder bedraagt dan in 1852.

Bibliotheken.

Omtrent de bibliotheek van den generalen staf en die van de verschillende wapens en diensten, valt alleen te vermelden, dat de verzending naar Nederland van oude of overtollige boekwerken is geauthoriseerd met het doel om, door middel van het zoogenaamde *système d'échange international* van den heer A. Vattemare, de oude werken zooveel mogelijk te ruilen tegen werken van wetenschap of kunst, wier bezit gewenscht wordt.

Anatomisch-pathologisch kabinet te Weltevreden.

Dit kabinet werd in 1853 met talrijke nieuwe praeparaten vermeerderd, en werden verscheiden oude door nieuwe vervangen.

Scheikundig laboratorium.

Deze inrigting voldoet geheel aan hare bestemming en voorziet, voor zooveel noodig, in de behoeften zoo van de militaire als van de civile geneeskundige dienst.

Artillerie- en garnizoensscholen.

De artillerieschool te Weltevreden, welke niet alleen bij wijze van bataillonschool de opleiding van onderofficieren en korporaals, maar ook de bekwaming ten doel heeft van de volontairs, dingende naar den rang van officier, en voorts van die artilleristen, die, bij een goed gedrag en den vereischten aanleg, zich aangemeld hebben en waardig bevonden zijn om voor den officiersrang opgeleid te worden, heeft gedurende 1853 drie officieren opgeleverd.

Op den 1sten Januarij 1854 bedroeg het aantal der naar den rang van officier dingende élèves negen, waarvan er vermoedelijk slechts één het officiers-examen in 1854 zou kunnen afleggen.

In het vorig Verslag is onder het hoofd » infanterie » melding gemaakt van den maat-

regel om een 30- à 35tal onderofficieren bij het 7de bataillon infanterie te Meester Cornelis te detacheren, ten einde daar te worden opgeleid tot officier.

Die maatregel heeft zeer gunstig gewerkt. Op ultimo 1853 waren van die school reeds 39 onderofficieren tot officier bevorderd, zoodat het aantal ontbrekende officieren bij de infanterie, hetwelk op ultimo 1852 acht en dertig bedroeg, bij het einde van 1853 tot dertien was teruggebragt.

Op grond van dien is dan ook in 1853 de magtiging verleend om dezen maatregel voorloopig in werking te houden.

Corps pupillen.

Deze inrigting blijft bij voortdurend gunstig werken. Alles wordt gedaan om die zoo veel mogelijk aan het doel te doen beantwoorden en daartoe was ook in overweging gekomen om het gesticht naar Gombong te verplaatsen, waaraan echter bij het einde van het jaar nog geen gevolg was kunnen gegeven worden.

Tot bevordering van de zedelijke vorming der pupillen is eene maandelijksche toelage uit 's lands kas toegelegd aan den onderwijzer bij 's Gouvernements lagere school te Poerworedjo, voor het geven van lessen in de Bijbelsche geschiedenis en de Christelijke zedeleer aan die jeugd.

Lithographische inrigting bij de genie-directie.

Dit etablissement leverde in 1853 zeer goede resultaten op.

Een teekenaar en graveur van het topographisch bureau van het Departement van Oorlog te 's Gravenhage, die zich genegen had betoond in Indische dienst over te gaan, onder verband van zich te belasten met de opleiding van eenige jongelieden in de graveerkunst op steen, is in 1853 in Indie aangekomen en heeft zich aldaar als goed graveur doen kennen.

Twee élèves zijn thans bij deze inrigting geplaatst. De particuliere en andere bestellingen waren steeds voldoende om het etablissement gaande te houden, en de geldelijke toestand is naar wensch, zullende over het dienstjaar 1853 ongeveer f 450 in 's lands kas kunnen worden gestort.

Cantines.

Bij de cantines wordt voortdurend van de aanwezige boekerijen (cantine-bibliotheken) een ruim gebruik gemaakt. Deze instellingen werken krachtadig mede om den soldaat van het misbruik maken van sterken drank af te houden. Waar de fondsen het dan ook maar eenigzins gedoogen worden dusdanige boekerijen verstrekt. Zoo zijn onder andere in het jaar 1853 weder cantine-bibliotheken voor het garnizoen te Kotta Generaal Cochius en te Banjermasing opgericht, waardoor alzoo het aantal dier bibliotheken op 42 is gebragt.

§ 6. Toestand en verrigtingen van het leger in het algemeen.

In 1853 is in den toestand van het leger geene belangrijke verandering gekomen. De krijgsverrigtingen van het leger hebben zich in dat jaar bepaald tot de navolgende.

PALEMBANG.

1°. Onderwerping van de maga Soengie Kroh Moesa Hier. Heeft geduurd van 11 Februarij tot 22 daaraanvolgende en is geëindigd met de in-bezit-name der doeson Kartadjaja.

2°. Geheele onderwerping van Lintang Kiri. Is geëindigd met de inhechtenisneming van den pangeran van Moeara Pinang, die voornemens was onze positie te Soekadana aan te vallen.

3°. Expeditie naar en onderwerping der Makkakau. Heeft geduurd van 4 Augustus tot 17 September en is geëindigd met de onderwerping der hoofden en het afstaan van den zetel van pangeran Poeting, genaamd *Poelo Briengien*.

4°. Regeling der zaken in de Sindang Klingie en Sindang Blitie. In September is aldaar een detachement binnengerukt en door het vervangen der hoofden de rust bevestigd.

5°. Mislukte aanval van *Slie Saktoe* op de marga Pagger Goenoeng Penantian. Het civiel bestuur, bijgestaan door de bevolking en een detachement, sloeg de oproerlingen geheel uiteen.

BENKOELEN.

6°. Eenige kwaadwilligen in de ommelanden van Benkoelen trachtten aldaar de rust te verstoren. Eene compagnie van Batavia, den 10den Junij derwaarts gezonden, herstelde de rust en keerde half Augustus terug.

BORNEO.

7°. Verradelijke aanval der Chinezen op Sepang, op welke plaats onze troepen eene sterkte wilden gaan bouwen.

Den 29sten Maart waren onze troepen naar Sepang opgemarcheerd; ten einde dit landschap in bezit te nemen en aldaar eene versterking op te rigten. Dit voornemen is niet ten uitvoer gebragt kunnen worden. Verradelijk aangevallen, hebben zij de oproerige Chinezen verdreven; doch is desniettemin Sepang verlaten moeten worden wegens gebrek aan vivres en niet voldoende verzekerde communicatie met Sambas. Deze geopend zijnde door eene van daar opgerukte kolonne, keerde de geheele magt weder derwaarts terug, met achterlating van een detachement te Seminis.

8°. Aanval der Chinezen op onze positie te Seminis. Deze had plaats den 16den en 17den Mei en is geëindigd met het verdrijven der aanvallers.

9°. Hernieuwde aanval der Chinezen op onze posten te Seminis en die in de omstreken daarvan gelegen.

Eene den 16den Junij van Sambas ter ondersteuning opgerukte kolonne keerde aldaar den 24sten terug, na overal de Chinezen geheel verslagen te hebben, waaronder vooral de dag van den 22sten aan den voet van den Sekadouw merkwaardig is.

10°. Expeditie tegen de Taykong-Chinezen van een detachement troepen, aan boord van het stoomschip *Celebes*, op de rivier Slakouw.

Den 4den Julij aangevangen en den 8sten teruggekeerd, na de algeheele verjaging des vijands en de slechting van het kongsiehuis aldaar, genaamd Bentoenaij.

§ 7. Gewapende corpsen, niet regtstreeks tot het leger behoorende.

Schutterijen.

De formatie der schutterijen onderging in 1853 geene verandering dan door de intrekking der sectie artillerie, te Ternate in 1842 opgericht.

Die sectie was van hoegenaamd geen nut en had reeds lang feitelijk opgehouden te bestaan.

Tot grondslag voor de toekenning van het ook voor de Indische gewesten van toepassing verklaarde eereteken tot belooning voor eervolle, langdurige en werkelijke dienst bij de schutterijen, zijn voor de Indische schutterijen vastgesteld de tijdstippen, waarop, bij de overname der Nederlandsch-Indische bezittingen uit handen van het Britsch bestuur, de Nederlandsche vlag in elke dezer bezittingen werd gebeschen.

Voorts is bepaald, dat de toekenning van het eereteken in elk bijzonder geval zal worden afhankelijk gemaakt van een onderzoek omtrent de diensten door den belanghebbende bewezen, zoomede dat officieren, die à la suite dienen en dus niet in werkelijke dienst geweest zijn, daarvoor niet in aanmerking kunnen komen.

Volgens het rapport van den inspecteur der schutterijen, djaijang-sekars en pradjoerits, waren de schutterijen op Java over het algemeen op eene vrij goede hoogte.

Die te Soerabaja echter was, wat geoefendheid en onderhoud der wapenen betrof, zeer ten achter; terwijl de schutterij te Soerakarta zoodanig was achteruitgegaan, dat bij de laatste inspectie hare sterkte niet meer dan vijf en twintig schutters telde.

De inspecteur heeft ter zake maatregelen genomen en voorgesteld.

De kleeding en wapening der corpsen waren goed.

Omtrent den toestand der schutterijen buiten Java waren de rapporten over 1853 min gunstig. Dit was vooral ook het geval ten aanzien van den staat der wapens te Menado,

te Hila en Lariëke (Molukkos) en te Macassar. Door den inspecteur zijn maatregelen genomen om in een en ander te voorzien.

Papangers te Batavia.

De formatie van dit corps bleef onveranderd.

Bij de laatste inspectie liet de geoeffendheid wel wat te wenschen over.

De wachtdoende manschappen waren goed gekleed en hunne wapens ook goed onderhouden.

Het corps verrigt zijne dienst, waaronder de zware garnizoensdienst in de stad Batavia, naar behooren.

Barissan-piekeniers te Batavia.

Van deze barissan is in vroegere verslagen niet gesproken.

Zij werd in 1829 daargesteld om aan de ontvangst van den toen verwachten nieuw benoemden Gouverneur-Generaal *J. van den Bosch* meer luister bij te zetten en om voorts van hare diensten in gevallen van nood gebruik te maken.

Bij hare eerste oprigting werd van gouvernementwege eene geldelijke te gemoetkoming verleend voor hare kleeding en wapening.

Batavia destijds in vijf districten of kommandementen verdeeld zijnde, werden ook even zoovele compagnien piekeniers zamengesteld, volgens de onderstaande formatie:

- 1 luitenant-adjutant,
- 12 luitenants,
- 1 vaandeldrager,
- 19 onderofficieren,
- 12 korporaals,
- 4 tamboers en
- 200 manschappen.

Zij worden onder het oppertoezicht van den hoofdjaksa gekommandeerd door de inlandsche districts-kommandanten en moeten zich gedragen naar een in 1831 uitgevaardigd en in het Maleisch gedrukt reglement.

Met uitzondering van de officieren is de kleeding, hoezeer dan ook zooveel mogelijk eenvormig, nagenoeg inlandsch.

Zij bewijst goede diensten aan de politie, zoowel door het uitrukken bij brand en andere gebeurtenissen, als door het doen van nachtwachten. Bij gebrek aan papangers worden zij ook gebruikt voor eenige wachten in de stad.

Door de uitbreiding der bevolking en het daardoor ook vermeerderde getal districten werd het wenschelijk geacht deze barissan mede op eene meer doeltreffende wijze in te deelen.

In overeenstemming met de voorstellen van het plaatselijke bestuur en van den inspecteur der schutterijen is daarom door het Bestuur in Indie in October 1853 bepaald, dat het corps zoodanige veranderingen zal ondergaan, als met de plaatselijke indeeling der bevolking overeen te brengen zijn; met aanbeveling der meest mogelijke eenvoudigheid in de samenstelling, kleeding en wapening, behoudens eenige eenvormigheid.

De regeling hiervan werd, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, aan den resident van Batavia opgedragen.

Djajang-sekars.

In de formatie dezer corpsen zijn geene veranderingen gemaakt.

Zij bevonden zich bij de laatste inspectie over het algemeen in eenen zeer goeden toestand. De geoeffendheid en het uiterlijk voorkomen, zoo van de manschappen als van de paarden, lieten over het algemeen niets te wenschen over.

De detachementen te Samarang en te Soerabaja maakten hierop eene uitzondering. Men meende echter te mogen aannemen, dat de gedane opmerkingen en aanbevelingen te Soerabaja en de verwisseling van kommandant te Samarang eene gunstige verandering hierin zouden te weeg brengen.

De discipline werd bij deze corpsen behoorlijk onderhouden en over het gedrag van onderofficieren en manschappen waren geene redenen van klachten.

Pradjoerits.

De formatie van dit corps onderging alleen eene verandering in de residentie Bezoekie, door intrekking eerst van het detachement ter hoofdplaats Bezoekie en kort daarop ook van het detachement te Probolingo.

Bij herhaling was de aandacht der Regering op het slechte gehalte van deze detachementen gevestigd, welke van den beginne af uit geene goede sujetten waren zamengesteld. Zij hadden daardoor een zoo bepaald slechten roep bekomen, dat geen eerlijk inlander daarbij dienen wilde en de intrekking noodzakelijk werd.

De pradjoerits volbrengen de vele en drukke diensten waarvoor zij bestemd zijn over het geheel naar behooren.

Lijfwachten-dragonders te Soerakarta en Djokjokarta.

Hetgeen van de djaijang-sekars, met betrekking tot het uiterlijk voorkomen, de kleeding, het onderhoud der tucht enz., gezegd is, is ook op deze lijfwachten van toepassing.

De lijfwacht te Djokjokarta werd echter bij de laatst gehouden inspectie, wat geoefendheid aangaat, minder voldoende bevonden dan die te Soerakarta.

Legioenen van Mangkoe Negoro en Pakoe Alam.

Het kommandement over het legioen van Mangkoe Negoro te Soerakarta ging in 1853, door het overlijden van den pangeran adipatti Ario Mangkoe Negoro III, over op zijnen opvolger, den pangeran adipatti Ario Praboe Prangwedhono.

Voort werd in de formatie van dit legioen, in verband tot de sterkte van ieder der corpsen, eene wijziging gebragt door de bepaling, dat voortaan twee majoors bij de infanterie en één majoor bij de cavalerie zullen worden aangesteld, in stede van één majoor bij de infanterie en twee bij de cavalerie.

Over de geoefendheid, wapens en kleeding der beide legioenen werd door den inspecteur der schutterijen gunstig gerapporteerd. Alleen was de geoefendheid van de cavalerie van Pakoe Alam minder voldoende.

De toestand dezer corpsen is zoodanig, dat, in geval van nood, daarvan veel partij zal kunnen getrokken worden.

Barrissans op Madura.

De toestand der barrissans op Madura is over het algemeen vrij goed bevonden.

De infanterie was goed geoefend, de cavalerie minder.

Ook van deze corpsen zal in tijd van nood, vereenigd met corpsen van het leger, veel partij te trekken zijn.

II. ZEEMAGT.

§ 1. Kommandement.

De Nederlandsche zeemagt in Oost-Indie en de inrigtingen tot dezelve betrekkelijk stonden gedurende 1853 bij voortdoring onder het bevel van den schout-bij-nacht *E. G. van der Plaat*, welke vlag-officier bij Koninklijke beschikking van 19 Mei 1853, n°. 33, met 1 Junij daaraanvolgende tot vice-admiraal bevorderd werd.

§ 2. Nederlandsch eskader.

a. *Sterkte.* Op den 1sten Januarij 1853 was de Nederlandsche zeemagt te zamen gesteld uit 29 schepen, bemand met 2053 Europeanen en 559 inlanders, namelijk:

Zijner Majesteits fregat *Prins Hendrik der Nederlanden*, korvetten van *Speijk*, *Boreas* en *Nehalemia*, brik *Haai*, adviesbrik *Pylades*, schoenerbrikken *Padang*, *Dolphijn*, *Banka*, *Banda*, *Ambon Saparoea*, *Lansier*, *Egmond* en *Sylph*, schoeners *Argo* en *Aruba*, roeikanonneerboot n°. 14 en stoomschepen *Ardjoeno*, *Merapi*, *Etna*, *Vesuvius*, *Hekla*, *Phoenix*, *Suriname*, *Samarang*, *Borneo*, *Celebes* en *Batavia*.

Van deze bodems vertrokken op den 25sten Januarij, 24 Februarij, 14 en 27 Julij en 4 September naar Nederland de stoomschepen *Phoenix*, *Ardjoeno* en *Hekla*, benevens de schoenerbrikken *Dolphijn* en *Banka*, met eene gezamenlijke bemanning van 445 koppen.

Het stoom-adviesvaartuig *Tjipannas* werd met den 1sten Maart van de sterkte der zeemagt afgevoerd en overgegeven aan het beheer der gouvernements-schoeners en kruisbooten.

Daartegen werd het eskader versterkt door Zijner Majesteits stoomschip *Gedeh*, van 300 paardenkracht, het fregat *Prins Frederik der Nederlanden* en de korvet *Sumatra*, welke achtereenvolgens op den 16den Februarij, 19den Mei en 21sten Junij uit Nederland ter reede van Batavia aankwamen, met eene equipage van 131, 357 en 202 manschappen. Bovendien werd op den 1sten September weder in dienst gesteld het stoomschip *Omrust*.

Tevens maakte men in de maand Maart eenen aanvang met de ineenzetting van het ijzeren stoomschip *Admiraal van Kinsbergen*.

Bij het sluiten van het jaar bestond de zeemagt alzoo uit:

- 2 fregatten,
- 4 korvetten,
- 1 brik,
- 1 adviesbrik,
- 7 schoenerbrikken,
- 2 schoeners,
- 1 kanonneerboot, en
- 10 stoomschepen.

te zamen 28 schepen, met eene bemanning van 2246 Europeanen en 552 inlanders.

De completering der aan Zijner Majesteits schepen toegevoegde inlandsche bemanning liet weder veel te wenschen over.

Het aantal ontbrekenden, dat in het begin des jaars 64 bedroeg, was in de maand November tot 120 gestegen. Eerst toen gelukte het te Samarang eenige schepelingen aan te nemen, zoodat er op ultimo December nog 86 ter aanvulling noodig waren.

b. *Stationering*. Gedurende het jaar 1853 was de Nederlandsche zeemagt op de volgende wijze gestationeerd.

Ter Westkust van Sumatra: Zijner Majesteits korvet *van Speijk* en schoener *Argo*, in April afgelost door de schoenerbrik *Egmond*.

Betrekkelijk de diensten van dit station werd bij besluit van den 9den Junij, n°. 3, bepaald, dat, zoo mogelijk jaarlijks, de Poggy-eilanden door een oorlogsbodem zullen worden bezocht.

In de wateren van Riouw en Linga: Zijner Majesteit schoenerbrik *Saparoea* gedurende de eerste helft, en de brik *Haai* gedurende de tweede helft des jaars.

Ter oostkust van Sumatra: achtereenvolgens Zijner Majesteits stoomschip *Samarang* en schoener *Aruba*.

Ter westkust van Borneo: Zijner Majesteits schoenerbrik *Lansier*, in de maand Augustus vervangen door de schoenerbrik *Banda*.

Dit station werd van af April tijdelijk versterkt door een der stoomschepen *Celebes* of *Borneo*.

In de wateren van Celebes en onderhoorigheden: Zijner Majesteits schoenerbrik *Dolphijn*, in Januarij afgelost door de schoenerbrik *Padang*, en deze in het najaar door de *Lansier*; Zijner Majesteits stoomschip *Suriname* tot de maand Junij en de *Gedeh* het overige gedeelte van het jaar.

Dit station werd van Augustus tot November tijdelijk versterkt door het fregat *Prins Frederik der Nederlanden*, ten einde met de overige magt eene vertooning te maken voor het landschap Toeratea.

In de wateren der Moluksche eilanden: Zijner Majesteits fregat *Prins Hendrik der Nederlanden*, schoenerbrik *Sylph* en stoomschip *Vesuvius*, respectielijk in het laatste

trimester, afgelost door de korvet *Sumatra*, de adviesbrik *Pylades* en het stoomschip *Etna*.

Ten gevolge van het gouvernements-besluit van 8 October, n°. 14, zullen voortaan, althans gedurende de eerste twee of drie jaren, de wateren van dat gedeelte der oostkust van Celebes, hetwelk onder het gezag staat van den sultan van Ternate, uit dit station worden bekruid tot wering van den zee- en menschenroof, welke aldaar bedreven wordt, en ten einde een wakend oog te houden op de handelingen der Ternataansche ambtenaren in die streken.

In de wateren van Timor: in het begin des jaars Zijner Majesteits schoenerbrikken *Banka* en *Ambon*, en op het einde de schoenerbrik *Saparosa*.

Voor Banjoewangie, ter beschikking van den gecommitteerde voor Balie en Lombok: Zijner Majesteits schoenerbrik *Banda*. Gebrek aan kleine oorlogsbodems deed dit station in het begin van het jaar opheffen.

Verwickelingen op het eiland Balie maakten echter in November de tegenwoordigheid van een stoomschip voor Banjoewangie noodzakelijk, waartoe bestemd werd de *Vesuvius*.

Als wachtschepen dienden te Batavia, Soerabaja en Samarang, respectievelijk Zijner Majesteits korvetten *Boreas* en *Nehalennia* en de roeikanonneerboot n°. 14.

De overige schepen deden afzonderlijke kruistogten of commissien, te vermelden bij de » Verrigtingen der zeemagt.»

§ 3. Gouvernements-schoeners en kruisbooten.

Gedurende 1853 waren in dienst:

3 schoeners van het 1ste charter;

1 id. » » 2de id.

1 stoomadviesvaartuig; en

55 kruisbooten.

Deze vaartuigen waren verdeeld als volgt:

op de Noord- en Oostkust van Java 18 kruisbooten;

op de Westkust van Sumatra 4 kruisbooten;

in Junij werd het noodzakelijk geacht dit station met 1 kruisboot te vermeerderen, en deze onder de bevelen te stellen van den adsistent-resident van Tapanolie, ten behoeve van het eiland Nias;

in de residentie Riouw 5 kruisbooten. Van af Junij onderging dit getal eene vermindering van 1 kruisboot, tot tijdelijke versterking naar de Westkust van Borneo gezonden;

in de residentie Banka 1 schoener van het 1ste charter en 5 kruisbooten, van welke er in het begin des jaars een of twee naar de kusten van Banka vertrokken, ten einde de handelingen der op die kusten komende tripangvisschers gade te slaan;

op de Oostkust van Sumatra 3 kruisbooten.

Dit station is slechts tijdelijk en dient tot handhaving der publicatie van 31 Julij tegen het invoeren van vuurwapens in het Djambische, behoorende de vaartuigen tot de residentien Japara, Rembang en de Bataviasche flotille;

in de residentie Palembang 2 kruisbooten;

op de Westkust van Borneo 2 schoeners en 8 kruisbooten, gedurende de laatste helft des jaars versterkt met 4 kruisbooten; en alzoo met 6 dezer vaartuigen boven het organiek bepaald getal.

Deze belangrijke vermeerdering werd vereischt ten einde de bevolen blokkade van de riviermonden dier kust gestrengelijk ten uitvoer te brengen en bestond uit detachementen van de stations te Banka, Palembang, Riouw, Grissee, Cheribon en Macassar;

op de Zuid- en Oostkust van Borneo 3 kruisbooten, sedert 1 Maart en 15 Mei ver-

meerderd met een stoom-adviesvaartuig, en verminderd met 1 kruisboot, ter vervanging van die in station te Grissee, doch gedetacheerd naar de Westkust van Borneo;

in de wateren van Celebes 3 kruisbooten. Voor de vermindering, welke in dit station ten behoeve van dat van Borneo gebragt werd, bleef eene voor de dienst reeds afgekeurde, doch weder zooveel mogelijk herstelde kruisboot in dienst;

in de residentie Timor 1 kruisboot, behoorende tot te Bataviasche flotille.

Van de drie nog overblijvende kruisbooten, uitmakende de Bataviasche flotille, werd er 1 gedetacheerd in de Lampongs, 1 in de residentie Rembang, terwijl de derde wegens ouderdom voor de active dienst niet meer bruikbaar was.

De gezamenlijke bemanning bestond uit:

5	Europesche	gezaghebbers,
10	„	stuurlieden,
2	„	machinisten,
55	inlandsche	djoeragans,
61	„	mandoers,
245	„	djoeroemoedies, en
870	„	matrozen,

waaronder is begrepen die voor het stoom-adviesvaartuig *Tjipannas*.

Onder de hoofdzakelijke en algemeene dienstverrigtingen behoorden die, welke aan de bestemming dezer vaartuigen eigen zijn, zoo als: het overvoeren van gouvernementspassagiers, goed, ammunitie en goederen, het convojeren van laad- en tjuniabooten, het waken tegen zee- en bepaaldelijk tegen strandroof, het tegengaan van sluik- en slavenhandel enz. Daar waar zulks noodig voorkwam vergezelden zij de oorlogsvaartuigen op togten tegen zeeroovers of verleenden hulp bij hydrographische werkzaamheden. Op de Oostkust van Sumatra bewezen zij dit jaar zeer goede diensten tegen den invoer van vuurwapenen in het rijk van Djambi, en op de Westkust van Borneo waren zij tot uitoefening eener gestrengte blokkade een onontbeerlijk middel.

§ 4. Inrigtingen tot de zeemagt betrekkelijk.

a. Commissie tot verbetering der Indische zeekaarten en verrigtingen van den geographischen ingenieur.

In den aanvang des jaars werd de kapitein ter zee *J. N. Olijve* als lid der commissie vervangen door den kapitein ter zee *A. baron Collot d'Escury*. Zij had wijders op den 8sten Februarij het verlies te betreuren van haren secretaris, tevens administrateur van het depôt van zeekaarten enz., den luitenant ter zee 1ste klasse *H. D. A. Smits*, die in beide betrekkingen werd opgevolgd door den luitenant ter zee 1ste klasse *P. baron Melvill van Carnbée*. In de acht jaren, gedurende welke de heer *Smits* dezen werkkring vervulde, heeft hij tot aan zijn overlijden met talent en zeldzamen ijver gearbeid. De kaarten, gidsen en verdere werkzaamheden, van hem herkomstig, verzekeren zijnen naam eene eervolle plaats in de geschiedenis der hydrographie van Nederlandsch Indie.

De tijdbal te Batavia heeft voortdurend aan zijne nuttige bestemming voldaan. Een ligte schok van aardbeving, op den 10den October, bragt verandering in de tijdaanwijzing der beide astronomische klokken, zonder nadeeligen invloed echter op den verderen gang.

De staat der bebakening van de vaarwaters in de nabijheid van Batavia en van hare reede, welke aan de zorgen der Commissie is opgedragen, werd weder van tijd tot tijd door een van Zijner Majesteits stoomschepen opgenomen, en volgens de bevinding werd het noodige tot onderhoud verrigt. De proef met ijzeren ballen op de bakens heeft niet voldaan.

De werkzaamheden der Commissie en bij het depôt van zeekaarten, behalve die van algemeenen aard of bij vorige verslagen reeds omschreven, waren de navolgende:

Eene oordeelkundige schikking van haar archief en van het aanvankelijk toegenomen

depôt van kaarten, atlassen, boeken en beschrijvingen. Bij de behandeling eener zaak, maar vooral bij het samenstellen der kaart van een vaarwater, kan men daardoor de betrekkelijke bescheiden en bronnen dadelijk vinden, met zekerheid dat geen der voorhanden wordt overgeslagen. Tevens is een uitgewerkte catalogus aangelegd van de kaarten, boekwerken, atlassen, tijdschriften en manuscripten, welke een overzicht geeft van de groote waarde der bij het depôt berustende stukken.

De luitenant ter zee *Melville van Carnbee* stelde eene nieuwe uitgave te zamen van het oostelijk blad zijner kaart van Java, waarvan de eerste in 1845 het licht zag. Dit bevat de straten Madura, Balie en Sapoedie. Van deze omgewerkte uitgave, aan welke groote behoefte bestaat, zou de gravure in Nederland plaats vinden, alwaar ook de eerste uitgave in het licht kwam.

Eene kaart der Java-zee, door den luitenant ter zee *Smits* aangevangen, is door den eerstgenoemden officier voltooid, en eene der Oostkust van Celebes, die in hetzelfde geval verkeert, nog in bewerking. Die van de Java-zee kan in Indie worden uitgegeven.

Gedurende het jaar 1853 zijn op steen gegraveerd en afgedrukt: de kaart van het zeegat van Tjilatjap, in 1848 opgenomen door den luitenant ter zee *J. Groll*, en die van straat Macassar door den luitenant ter zee *H. D. A. Smits*. De eerste werd gegraveerd door de weezen van het Parapattan-gesticht, die redelijke vorderingen blijven maken, terwijl de andere gedrukt is op de nieuwe lithographische pers. De ontvangst van deze en van de steenen, naar welke zoo zeer verlangd is, voorziet in eene werkelijke behoefte. De toestel voldoet zeer goed, waarvan men zich kan overtuigen door eene vergelijking der afdrukken op dezelve verkregen, met die welke geleverd worden door de tot dusver gebezigde oude pers van het lithographisch etablissement der genie. Gedurende 1853 zijn aan de Nederlandsche en vreemde oorlogsschepen verstrekt aan kaarten en zeemansgidsen voor eene waarde van f 1186.50. Aan particulieren zijn verkocht ten behoeve der scheepvaart voor f 4707.25. Het fonds van kaarten, boeken en instrumenten had op den 31sten December eene geldswaarde van f 24,739.62.

Even als in vorige jaren zijn de opgaven ingekomen van nieuw ontdekte of beter bepaalde gevaren. Een aantal boeijen werd op verschillende droogten in den Archipel geplaatst. Reeds zijn die op de kaarten aangeteekend en is van een en ander zooveel noodig openbare aankondiging door middel der *Javasche Courant* geschied.

Door het buitengewoon lid, den geographischen ingenieur *S. H. de Lange*, zijn talrijke sterrekundige waarnemingen verrigt, welke, naar men zich vleit, de onzekerheid zullen opheffen, nog bestaande in eene zoo belangrijke zaak als de lengte der hoofdplaats van Nederlandsch Indie is. Hem is wijders opgedragen om met den hem toegevoegden assistent de vaste punten te bepalen bij de groote topographische opname der residentie Cheribon, opdat de zamen te stellen kaart de vereischte naauwkeurigheid en zekerheid erlange. Door deze verrigtingen der geographische ingenieurs in het Cheribonsche en op eenige tusschengelegen plaatsen, zal tevens Batavia op eene geodesche wijze verbonden zijn met een 28 mijlen verwijderd punt; en daar de trigonometrisch-hydrographische opname van 1841 westwaarts tot bij Anjer reikt, krijgt men op die wijze een goed verband over een gedeelte van Java van 40 of 50 mijlen uitgebreidheid, hetgeen voor de hydrographie van evenveel nut is als voor de topographie.

Hieronder volgt eene lijst der in 1853 ingekomen kaarten:

Straat Sikakap tusschen de Poggy-eilanden, door den luitenant ter zee 2de klasse *W. K. van Gennep*;

trigonometrische opname der reede van Banjoewangie, door den luitenant ter zee 2de klasse *G. W. F. Moeth*;

schets van een gedeelte der Duizend eilanden, door den luitenant ter zee 2de klasse *P. F. Bezemer*;

trigonometrische opname der Schilpaddenbaai bij Tjilatjap, door den kapitein der genie *A. M. C. van Deventer*, en den luitenant ter zee 1ste klasse *A. R. Blommendal*;

schets van het bankje bij Tandjong Kalean, niet verre van Muntok, door den luitenant ter zee 1ste klasse *G. F. G. Gobius*;

opname der Frederik-Henderik-klippen in de Straat Banka, door den luitenant ter zee 1ste klasse *C. A. Vreede*;

schets der ankerplaats bij Soengie Slan, door den stuurman der gouvernements-marine *van Kampen*;

- schets van een gedeelte der noordkust van Blitong, door *W. J. C. ridder Huijssen van Kattendijke*;
- schets der eilanden bij den Z. W. hoek van Borneo, door het état-major van Zijner Majesteits schoener *Aruba*;
- schets van eenen doortogt beoosten Rendez-vous-eiland, bij Borneo's Z.-W. hoek, door het état-major Zijner Majesteits stoomschip *Celebes*;
- schets van loodingen langs Borneo's zuidkust, door Zijner Majesteits schoenerbrik *Dolphijn*;
- schets der monding van de Slakouw-rivier, op Borneo's westkust, door den stuurman *Neijts* van Zijner Majesteits stoomschip *Celebes*;
- schets der Kapoeas-rivier, van Pontianak tot Tagan, door het état-major van Zijner Majesteits stoomschip *Celebes*;
- schets der Landaksche rivier, van Pontianak tot Landak, door het état-major van Zijner Majesteits stoomschip *Borneo*;
- schets der eilanden tusschen Flores en Lomblen, door de luitenants ter zee 1ste klasse *A. G. van der Does* en *G. Tichelman*;
- schets van Straat Flores, door den luitenant ter zee jhr. *L. H. W. M. de Steurs*;
- schets van het zuidelijk gedeelte van Straat Pantar met een gedeelte der Kebola-baai, door den luitenant ter zee 1ste klasse *J. A. K. van Hasselt*;
- schets der baai van Ronggai, door het état-major van Zijner Majesteits schoenerbrik *Banka*;
- schets der reede van Atapoepoe, op Timor, door den luitenant ter zee 2de klasse *J. H. K. Croes*;
- schets der baai van Melassor, door het état-major van Zijner Majesteits fregat *Prins Frederik der Nederlanden*, onder bevel van den kapitein ter zee *A. C. van Braam Honckgeest*;
- schets der baai van Toeratea, door het état-major van Zijner Majesteits stoomschip *Gedeh*;
- schets van Straat Boeton, door den luitenant ter zee 2de klasse jhr. *F. E. von Weiter* en den opper-stuurman *J. J. F. Adels*;
- schets der Soelo-eilanden en gedeelte der Bangaai-eilanden en der oostkust van Celebes, door het état-major van Zijner Majesteits stoomschip *Vesuvius*;
- schets der golf van Timore, door hetzelfde état-major;
- schets van het eiland Boeroe, door den luitenant ter zee 2de klasse *A. Dronkers*;
- schets van de Tifoe-baai, op Boeroe, door de luitenants ter zee *Dronkers* en *H. K. Koning*;
- schets van de Barra-baai, op Boeroe, door dezelfde;
- schets van de Rabat-baai, op Boeroe, door den 2den stuurman *H. A. Seel*;
- schets der baai van Badjan, door *H. Chevallier*, gezagvoerder van het pakket-stoomschip *Macasser*;
- schets der bogt op Noesa Laut, door het état-major van Zr. Ms. brik *Haai*;
- schets der eilandjes bij Kanaloer, door den luitenant ter zee 1ste klasse *P. A. van Rees*;
- schets eener vermeende droogte bij Poeloe Wettei, door Zr. Ms. korvet *Sumatra*;
- schets van een gedeelte der kust van Nieuw Guinea, door het état-major van Zijner Majesteits fregat *Prins Hendrik der Nederlanden*, onder bevel van den kapitein ter zee *C. F. Stavenisse de Brauw*;
- schets der ankerplaats voor de Karoesa-rivier, op Nieuw Guinea, door den luitenant ter zee 1ste klasse *P. A. van Rees*;

schets der ankerplaats bij Poelo Karras, onder Nieuw Guinea, door de luitenants ter zee 2de klasse *J. N. Slegt* en *A. van Kerkwijk*;

schets der eilandjes benoorden Poeloe Adie, bij Nieuw Guinea, door den luitenant ter zee 2de klasse jhr. *F. E. von Weiler*;

schets der reede van Ate-Ate, op de Westkust van Nieuw Guinea, door den luitenant ter zee 1ste klasse *J. F. Koopman*.

b. Haven- en equipage-departementen, werven en pakhuizen.

Batavia. De toeneming der aanwerving van inlanders als matrozen op vreemde schepen tegen hooge loonen maakte het in dienst nemen voor de werf zeer moeilijk.

De voorgenomen verbetering der marine-pakhuizen werd grootendeels bewerkstelligd, de oude lokalen in ruime luchtige bergplaatsen veranderd, de bergruimte veel vergroot en eene betere afsluiting verzekerd. Eene wijziging in de gebouwen en inrigting voor den uitkijk, tijdbal, telegraaf, seintoestel en het beheer van het praauwenveer, werd nuttig stand gebracht. De werking van een en ander werd ongehinderd voortgezet.

Van de andere gebouwen en inrigtingen op 's Lands werf is de toestand mede gunstig. Zij hebben alleen het gewone onderhoud vereischt.

Door tusschenkomst van dit departement heeft weder het breeuwen, aanbrenge van kleine voorzieningen ter reede en het vernieuwen of herstellen van voorwerpen aan den wal ten behoeve onzer oorlogsschepen plaats gehad. De werkzaamheden vermeerderden beduidend door de toenemende vaart van Australië.

De haven, hare lichten en hoofden verkeerden nog in denzelfden staat als ten vorigen jare.

Bij besluit van 22 Augustus 1853, n°. 6, werd de bouw van een stoomvaartuig bepaald voor de gemeenschap tusschen de stad, de reede en het eiland Onrust onder het beheer van het praauwenveer te stellen. Inmiddels stoomde in October voor het eerst een stoomvaartuig de haven in, en wel een particulier, hetwelk nu in de vaart tusschen Batavia en Moeara Gembong is tot het afhalen van gouvernementen-producten.

Samarang. De staat der haven en rivier was nog ongunstig. Het openstellen der aanwerving van inlandersche schepelingen, zoowel voor het Nederlandsch eskader als voor de gouvernementen-schoeners en kruisbooten, heeft hier goede uitkomsten opgeleverd.

Soerabaja. De vordering van het nieuwe marine-etablisement liet de verplaatsing van een gedeelte der oude in de stad gelegene werf nog niet toe. Wanneer die overgang voor het vak van scheepsbouw nabij is, zal men er eerst aan kunnen denken om bepaalde plannen en begrootingen voor de onderdeelen eener nieuwe equipage-werf vast te stellen.

De gebouwen en loodsen in de stad zijn derhalve nog alle bezet en verkeerden in goeden staat; zoo ook de helling, op welke weder een ijzeren stoomschip werd ineengezet, de spullen en andere toestellen, alsmede de werkvaartuigen.

Het personeel der equipage-werf vond, behalve het dagelijks voorkomende werk, waaronder dat ten behoeve van stoom- en andere vaartuigen, welke bij de etablissementen in de rivier liggen, — zoo als het te water laten van de *Admiraal van Kinsbergen*, het uitrusten van de *Onrust*, — ook veel arbeid in het uit- en inzetten en vervoeren van zware lasten, als: stoomketels, deelen van machines, houtwerken ter belading van een van Zijner Majesteits transportschepen, masten, ankers, geschut, waterkisten en dergelijke, door middel van den ketelbok, den bok der oude werf, de ketelpont en den kielligter. De pont werd ook gebezigd tot het uitbrengen van tonneboeijen in de beide vaarwaters van Straat Madura. Al de genoemde toestellen zijn in eenen gunstigen staat.

Voor 21 verschillende oorlogsschepen, een gouvernementen-schoener, loodskotters, den baggermolen, den kielligter, de algemeene en marine-pakhuizen werden in de zeilmakerij tenten, vlagwerk enz. vervaardigd of hersteld. Daarvoor is in het geheel gebruikt aan zeil- en vlaggedoek voor eene waarde van ruim f 24,000.

Zoowel wat toestand, inrigting en orde betreft laten de marine-pakhuizen te Soerabaja niet te wenschen over.

c. Maritiem etablissement op Onrust.

Nadat in Mei de magtiging tot den aanleg van een drijvend droogdok voor dit

etablissement in Indie was ontvangen, is de uitvoering aldaar geregeld bij besluit van 19 Julij 1853.

De bouw zal plaats hebben bij de scheepsbouwmeesters *H. Browne en Compagnie* te Dassoan, in de residentie Rembang, die door vroegere leveringen aan het Gouvernement zich daarvoor als geschikt hebben doen kennen, ten einde geene stoornis te brengen in het gewone werk voor het zeewezen op de landstimmerwerven. Het dok zal grooter en in eenige punten beter ingerigt zijn dan dat van Soerabaija, en wel lang 73, breed 22 en hoog 9 Nederlandsche ellen, zoodat zware fregatten met hulpstoomvermogen en stoomschepen van groot charter in hetzelfde zullen kunnen opgenomen worden.

Bij het einde van het jaar verkeerden de kielkade, de werk- en bergplaatsen, zoodat de woningen, dooreengenomen, in eenen goeden toestand.

De mastbok, spillen, vloten, het kielgereedschap enz. bevonden zich eveneens in goeden staat. Zowel de vaste als verplaatsbare stoom-pomptoestellen, bestemd voor den put van het vast dok, zijn naar Soerabaija overgebracht om te dienen bij de buitengewone waterstaatswerken in die residentie.

De werkzaamheden ten behoeve der oorlogsmarine hebben niet veel te beduiden gehad. Het is opzettelijk vermeden voorzieningen van eenigen omvang aan Zijner Majesteits schepen op Onrust te doen bewerkstelligen, tot dat er een dok en andere hulpmiddelen zullen zijn, die het werk spoedig doen afloopen en daardoor de uitwerking der ongezondheid van het eiland verminderen. In de eerste dagen van het jaar liepen de werkzaamheden tot gereedmaking van Zijner Majesteits stoomschip *Ardjoeno* voor de terugreis naar Nederland ten einde.

Van 's Rijks pakket-stoomschip *Batavia* is eene avarij in den boeg, ten gevolge van aanzetting, hersteld, en zijn verder eenige lekken verholpen, door inwatering bij de raderkasten ontstaan.

De schoener *Argo* heeft zich een paar weken aan het etablissement opgehouden voor kleine reparaties aan romp of toebehooren en aan inventaris-goederen, doch het voltoojen daarvan, zoodat de aanmaak van een aantal nieuwe rondhouten, werd ter reede van Batavia afgewacht.

De schoener *Aruba* ontving hier een nieuwen fokkemast enz. Voor de schoenerbrik *Egmond* werd een nieuw roer vervaardigd.

Overigens zijn voor nog negen andere schepen van het eskader voorwerpen van romp, mastgestel of inventaris gemaakt, en sloepen, ijzerwerk en kleinigheden gerepareerd, hetgeen plaats vond terwijl dezelve ter reede bleven of met andere oogmerken toch naar Onrust waren bestemd.

Ook een paar Indische gouvernementen-vaartuigen ondergingen te Onrust eenige reparaties, terwijl een zestal koopvaardij-schepen aldaar in timmering kwamen.

Wat de gezondheidstoestand op het eiland betreft, zoo waren de koortsen weder vrij algemeen, doch niet zoo hevig als vroeger.

De nieuwe zieken-inrigting van het etablissement was in volle werking en verkeert in eenen zeer goeden staat.

d. Marine-etablissement te Soerabaija.

Nopens den staat en de vordering der werken en gebouwen van dit etablissement is het volgende te melden.

De reeds aanwezige kaden van het bassin werden voltooid, afgepleisterd en de muren vereischten nog de dekking met hardsteen. Bij eene naauwkeurige waterpassing bleek, dat weder eenige verzakkingen hadden plaats gehad. Ten gevolge van den ongemeen slechten ondergrond, had een nieuw aangelegde kademuur zich begeven; 74 el werd weder afgebroken, de beschoeijing vernieuwd en de fundering aangestampt. Magtiging is verleend tot den aanleg der kade, welke de zuidzijde van het bassin zal sluiten.

De uitdieping der geheele waterkom heeft in 1853 geene merkbare vorderingen ondergaan, ten gevolge van gebreken aan de machinerie en den baggertoestel der moddermolens, welke hun werk vonden in het openhouden der keel en het op diep houden van het bassin onder den ketelbok en de ligplaats van het drijfdok. De ophooging van het terrein is met kracht voortgezet. Merkwaardig is het zakken van den grond, zoodat aanmerkelijke oppervlakten, welke op de hoogte waren gebracht, soms weder met ongeveer 3 palen moesten worden opgehoogd.

Na het uitgraven van het sloepenbassin zijn de beschoeijingspalen, damplanken en gordingen aangebracht, het meerendeel van de fundering der kaaimuren vastgestampt en een aanvang gemaakt met het bewerken van hardsteenen blokken voor de hoeken.

Ondervonden moeilijkheden bij den bouw der scheepshelling zullen dit werk meer doen kosten en langer doen duren dan waarop gerekend was. Een nieuwe stoom-pomptoestel kwam in de laatste dagen van het jaar in werking; de oude, tot hiertoe gebruikte, stond wegens gebreken dikwijls stil. Een spant der kap is geheel gereed.

Ook de sloepenloods en de mastenmakerij zullen veel meer kosten dan aanvankelijk werd berekend, wegens het ongemeen tegenvallen van den grond op welken de funderingsmuren zijn gebouwd. Voor de sloepenloods kwamen alle spanten en verdere houtwerken gereed. Veelvuldige regens belemmerden mede den voortgang dezer werken.

De bureaux en de houtsleephelling kwamen in dit jaar gereed.

De diensten van den ketelbok getrokken waren belangrijk.

Het drijvend dok heeft slechts onbelangrijke onkosten van onderhoud veroorzaakt. Het nut is te beoordeelen uit de opgaaf, dat het dok gedurende 293 dagen van het jaar door schepen is bezet geweest tot schoonmaken, onderzoek of voorziening. In hetzelfde zijn 48 malen schepen opgenomen en weder uitgelaten, waarvan 11 oorlogs-, stoom- en evenveel zeilschepen. Voorts 26 particuliere bodems, waarvan 12 stoomschepen. Aan huur-gelden is f9794 in 's lands kas gestort.

Minder gunstig waren de uitkomsten met betrekking tot de stoombaggermolens.

Behoudens ééne uitzondering hebben Zijner Majesteits schepen in dit etablissement geene kapitale vertimmering ondergaan.

e. Over de fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid wordt onder het laatste hoofdstuk gehandeld.

§ 5. Verrigtingen der zeemagt.

a. *Verrigtingen in het algemeen.* De stand van zaken ter Westkust van Borneo heeft gedurende het geheele jaar 1853 het aanwezige van oorlogsschepen noodzakelijk gemaakt.

Tot dat einde hebben achtereenvolgens en bij aflossing ter genoemde kust station gehouden: Zijner Majesteits schoenerbrik *Lansier*, stoomschip *Celebes* en *Samarang*, schoenerbrik *Banda* en stoomschip *Borneo*, terwijl die buitenbezitting ook is bezocht door Zijner Majesteits stoomschip *Etna* en schoenerbrik *Saparoea*, op kruistogten aan de beide oorlogsbodems opgedragen.

Bij gelegenheid van het bezoek van beide laatstgenoemde oorlogsvaartuigen, heeft de *Etna* dépêches naar Java overgebracht en de *Saparoea* voor den dalem van den afgetreden sultan van Sambas post gevat, om dezen te bewaken en zoo noodig de vereischte diensten te bewijzen.

Zijner Majesteits stoomschip *Merapi* is gebezigd om den gouvernements-commissaris voor de zaken ter Westkust van Borneo derwaarts over te brengen en daar voorloopig ter beschikking van dien hoofd-ambtenaar te blijven. Later is voor die dienst, ter vervanging van de *Merapi*, het stoomschip *Celebes* afgestaan.

De goede en belangrijke diensten, door de marine ter genoemde kust bewezen, waren de volgende.

Door Zijne Majesteits stoomschip *Celebes* werden 350 militairen met hunne bagage en eene aanzienlijke hoeveelheid oorlogsmaterieel, van Sambas naar Sebaure, eene kampong tusschen Sambas en den mond der rivier van dien naam gelegen, overgebracht, bestemd om van daar uit naar het in de nabijheid van Montrado gelegen Sepang op te rukken, tot welker in-bezit-neming en tot het bouwen van eene benting aldaar besloten was.

De *Celebes* keerde naar Sambas terug om voorloopig voor de plaats station te houden. Eenige dagen daarna vernam men te Sambas een gerucht, dat de Chinezen van Montrado het voornemen hadden Sepang in te sluiten, die plaats te belegeren en daardoor den zich toen aldaar bevindenden commissaris van het Gouvernement gevangen te nemen.

De omstandigheid dat men sedert eenige dagen geene tijding van Sepang bekomen had, maakte het noodzakelijk eene patrouille tot verkenning derwaarts te zenden, die tot dat einde door de *Celebes* naar Sebaure werd overgebracht, alwaar dat stoomschip post bleef vatten om, des vereischt, hulp te verleen en de communicatie open te houden.

Intusschen kwam te Sambas de zekere tijding aan, dat de onzen op hunnen terugtocht van Sepang door Taykong-Chinezen waren aangevallen, doch te Sepang behouden teruggekeerd, aldaar ingesloten waren.

In overeenstemming met de militaire maatregelen tot ontzet genomen, vatte de *Celebes* post voor den Chineschen passer te Sambas, om, zoo noodig, deze hoofdplaats te beschermen.

De schoenerbrik *Lansier* werd voor Sebaure gestationeerd, om, des vereischt, eene

refraite der naar Sepang opgerukte troepen te kunnen dekken; terwijl *Seminis* door 1 officier en eenige manschappen van die schoonerbrik, te gelijk met eenige infanteristen, werd bezet.

De verraderlijke aanval der Taykong-Chinezen had ten gevolge, dat de Westkust van Borneo in staat van blokkade werd verklaard.

Toen de verwijdering van het stoomschip *Celebes* van voor Sambas, zonder gevaar voor de rust aldaar, kon plaats hebben, stoomde die bodem naar de Sebangkouw-rivier, om, zoo noodig, den doortogt te forceren, ten einde aan eenige kruisbooten en andere kleine gewapende vaartuigen, onder de bevelen gesteld van de luitenant ter zee *G. van Heeking Colenbrander* en *J. E. Cornelissen*, de gelegenheid te geven, de noodige vivres, voor de troepen te Baleebiniang bestemd, langs de zeezijde en verder de Sebangkouw te doen afvoeren.

Tot versterking werd een detachement schepelingen van de *Lansier* en *Celebes* op de kruisbooten verdeeld.

Men slaagde naar wensch. Het stoomschip *Celebes* stoomde zoo dicht mogelijk langs den wal naar de rivier en overtuigde zich, dat langs de zeezijde de gelegenheid tot vervoer naar Baleebiniang open was.

Daarna en ten einde eene vertooning te maken aan de Sinkawang, vertrok de *Celebes* naar Pamangkat om eenige gewapende manschappen van het fort Sorg te verkrijgen; stoomde vervolgens zoo dicht mogelijk langs de kust, overmeesterde eene prauw met Taykong-Chinezen en zond twee gewapende sloepen, onder bevelen van den luitenant ter zee *A. J. van Mansvelt*, op verkenning uit in de Slakouw-rivier. In de 3de bogt gekomen stuitten de sloepen op een versterkt kongsiehuis en eene nabijgelegen benting, door een 200tal gewapende Chinezen bezet, en, ofschoon het door den vijand geopend vuur van de zijde der sloepen met kracht werd beantwoord, trokken de laatsten echter, in opvolging van verkregen last om geen overmagt aan te vallen, in goede orde terug.

Nadat door het geschut van de *Celebes* nog eenige Taykong-Chinezen uit een aan het strand gelegen huis waren verjaagd, en de van Sambas naar Sepang overwinnend opgerukte kolonne, met de geheele overige magt naar Sebaure was teruggekeerd, gaf de bevelhebber van het stoomschip aan de expeditie der kleine vaartuigen, op de Sebangkouw-rivier bezig, last om terug te keeren en vertrok vervolgens met de *Celebes* naar Sebaure, om de geheele expeditie magt, sterk ongeveer 500 man, naar Sambas terug te brengen.

De gouvernements-commissaris vertrok daarna met dien bodem naar Batavia om berigt van zaken over te brengen, waarna de *Celebes* naar de Westkust van Borneo terugkeerde, medenemende eenige versterking van troepen, oorlogsbehoefden enz.

Zoo spoedig mogelijk na het in staat van blokkade verklaren der Westkust van Borneo werd, in overleg met de hoogstaanzende militaire autoriteit, tevens belast met de leiding der politieke aangelegenheden aldaar, de maritime magt, ter handhaving der blokkade, op de best mogelijke wijze verdeeld.

Daartoe lag Zijner Majesteits stoomschip *Celebes*, gestationeerd voor Sambas, gereed om op het eerste sein troepen en materialen naar bedreigde of gewichtige punten over te brengen.

Een der gouvernements-schoeners kruiste voor het noordelijk en zuidelijk gedeelte der blokkadelijn.

Negen kruisbooten waren gestationeerd vóór of in de mondingen der verschillende rivieren, welke aan de vijandelijke kust uitwateren.

Vier ingehuurde en gewapende vaartuigen werden gestationeerd op de bovenrivieren; terwijl de geheele blokkadelijn, onder de bevelen van den stationskommandant gesteld, door deze met zijn onderhebbend oorlogsvaartuig, af en aan, al kruisende werd gecontroleerd.

Op een van deze togten door Zijner Majesteits schoonerbrik *Lansier* van Mampawa naar Sambas werden, door eene gewapende sloep van dat vaartuig, eenige Chinezen van de kust verjaagd, en door dien oorlogsbodem zelve eene onder Tandjong Sangouw opgeworpen vijandelijke benting beschoten.

Op een berigt te Sambas, dat een groot aantal Taykong-Chinezen zich te Sepang verzamelden om een hernieuwd aanval op onzen post te *Seminis* te doen, scheepte de *Celebes* al de te Sambas beschikbare militairen in en vertrok met eene kolonne sterk 176 man, onder bevel van den majoor der infanterie *Krossen*, naar Sebaure, alwaar men een uur na het vertrek van Sambas reeds aankwam en de troepen debarkeerde.

Nadat door die magt de Chinezen uit al hunne bentings op de vlugt gejaagd en de bentings genomen waren, bragt het stoomschip de troepen naar Sambas terug.

De zoo spoedige en onverwachte komst onzer militairen bragt zeker veel bij tot het wèlslagen dezer onderneming.

Zijner Majesteits stoomschip *Celebes* bewees verder hoogst gewigtige diensten door het vernielen van een versterkt Chineesch kamp en kongsiehuis in de rivier Slakouw gelegen en bekend onder den naam van Bentoenaij of Soengie Ngirie. Zoo als hierboven vermeld is, waren onze gewapende sloepen, onder bevel van den luitenant ter zee van *Mansvell*, in de 3de bogt van die rivier daartegen gestuit.

De *Celebes* bewees daarna wederom goede diensten in het overnemen der troepen, door een koopvaarder van Java ter versterking der expeditionaire magt naar Borneo afgezonden, en denzelve spoedig naar Sambas over te brengen.

Door hetzelfde stoomschip is een togt gedaan op de Kapoeas-rivier, tot magtsvertoon en het regelen der zaken door den hoofdofficier, belast met de leiding der politieke aangelegenheden ter gemelde kust. Daartoe werden op de *Celebes* geëmbarkeerd, behalve die hoofdofficier, de waarnemende resident van de Wester-afdeeling, 5 officieren en eene kolonne van 160 man, en werd toen van Sambas over Mampawa de togt aangevangen.

Niet zonder moeite bereikte men Tajan, en dewijl het onzeker was of men te Sintang, het doel der reis, met het stoomschip zoude kunnen komen, achtte men het onraadzaam met zulk een groot aantal menschen aan boord, zonder dringende noodzakelijkheid, de Kapoeas verder op te gaan en werd de Vorst van dat gewest, die op eenige uren afstands van de ligplaats der *Celebes* woonachtig was, uitgenoodigd aan boord van dien bodem te komen.

Deze door ziekte daarin verhinderd wordende, besloot de luitenant-kolonel *Andresen* om, vergezeld van eenig gevolg, den Vorst zelf een indrukmakend bezoek te gaan brengen, waartoe de gewapende sloepen van het stoomschip met 60 infanteristen en een Coehoornmortier, werden bestemd. De uitslag was naar wensch en deze kleine expeditie kwam, begeleid door eenige voornamen inlandsche hoofden, die het groote stoomschip kwamen bezigtigen, aan boord van de *Celebes* terug.

Daarna werd de terugtocht aangevangen en bij die gelegenheid een staatsiebezoek gebragt aan den vorst van Bloengeij.

Voorzeker is het verschijnen van een groot stoomschip op de Kapoeas aan onze belangen daar bevorderlijk geweest.

Zijner Majesteits stoomschip *Borneo* heeft den afgetreden sultan van Sambas, met diens broeder en zoon, zoomede 31 volgelingen, van die plaats naar Pontianak overgebragt, alwaar zij op de *Celebes* overgingen en met dien bodem naar Java zijn overgevoerd.

Zijner Majesteits stoomschip *Merapi* heeft op last der Regering den luitenant-kolonel *Andresen* van Borneo's Westkust afgehaald en naar Batavia gebragt, opdat daar met dien hoofdofficier over den stand van zaken gesproken en de afdoening geregeld konde worden. Van die gelegenheid is gebruik gemaakt om, zoowel op de heen- als terugreis, een groot aantal militairen, vrouwen en kinderen over te voeren. De troepen, met de *Merapi* van Java ter Westkust van Borneo aangebragt, werden daar door de *Borneo* naar hunne bestemmingsplaats overgevoerd.

In het laatst van 1853 is in het belang van den stand van zaken te meergemelde kust door het stoomschip *Borneo* een togt gedaan op de Landak-rivier.

Niet dan na veel inspanning, veroorzaakt door de bogtigheid van die rivier en door overhangende boomen, mogt men het doel der zending, de hoofdplaats Landak, bereiken, alwaar toen alles naar wensch geregeld werd.

De bekruising der Oostkust van Sumatra, om te waken tegen den invoer van vuurwapenen in het rijk van Djambi, is gedurende het jaar 1853 krachtig verzekerd geweest.

Zijner Majesteits stoomschip *Samarang* en schoener *Aruba*, en daarna wederom dat stoomschip, zijn opvolgend daartoe gebezigd. Ook de tot het station in de wateren van Riouw en Linga behoorende schoenerbrik *Saparoea* heeft in de eerste maanden van 1853 aan die bekruijing deel genomen. Later zijn de diensten van daaruit niet verder noodig geacht.

Door deze waakzaamheid is het niet mogen gelukken om verbodene zaken voor het Djambische rijk de rivieren in te voeren.

Zijner Majesteits schoenerbrik *Saparoea* is gebezigd om den resident van Riouw na Singapore en terug te brengen. Die togt had ten doel om dien hoofdambtenaar in de gelegenheid te stellen tot het afleggen van een tegenbezoek bij het hoofd van het bestuur van dat gedeelte van Britsch Indie.

Zijner Majesteits stoomschip *Gedeh* deed een togt naar Timor en de Molukken.

Zijner Majesteits stoomschip *Vesuvius* heeft eene reis met de in het laatst van 1852 aange-

vangene commissie in de baai van Tomorie, ter Oostkust van Celebes gelegen, volbragt. Bij die gelegenheid werden Ternate, de Soela-, Bangaaij- en andere eilanden bezocht.

Zijner Majesteits fregat *Prins Hendrik der Nederlanden*, vergezeld van het stoomschip *Vesuvius*, beide toen in de Moluksche wateren gestationeerd, hebben eenen togt gedaan naar de eilanden Ate-Ate, Karras, de Karoefoi-rivier en naar Merkusoord, op de Westkust van Nieuw-Guinea, ten einde onderzoek te doen naar de door de bevolking dier kust in de jaren 1851, 1852 te Karras Kapan en op de Karoefoi-rivier gepleegde moord en roof.

Verschillende verhooren van de in die misdaden betrokkene personen werden daar afgenomen, en drie der hoofdschuldigen als arrestanten naar Amboina overgevoerd.

Op de terugreis bezocht het fregat de Aroë-eilanden en kwam vervolgens over Banda te Amboina terug.

Het stoomschip nam de terugreis over Poelo Lakahia, om berigten in te winnen omtrent aldaar ontdekte steenkolen, die, ofschoon aldaar werkelijk gevonden, echter, bij beproeving, voor stoomschepen onbruikbaar bleken te zijn.

Zijner Majesteits schoenerbrik *Sylph*, mede tot het station in de Moluksche wateren behorende, begaf zich naar de Soela- en Bangaaij-eilanden en deed daarna eenen togt naar Oost-Ceram, Ceram Laut en Goram, aan boord hebbende een ambtenaar, gecommiteerd voor de regeling en afdoening van zoodanige zaken op die eilanden, als waarvoor 's Gouvernements tusschenkomst noodig was.

Met den gouverneur der Molukken aan boord, bezocht Zijner Majesteits stoomschip *Etna* Wahaai, de Sawaibaai, Waaij-gamma (eiland Misole) en de negorij der Christenen op de noordoostkust van Bonoa.

Zijner Majesteits schoenerbrik *Padang* heeft den stand der zaken opgenomen in de Kindari-baai.

Zijner Majesteits stoomschip *Suriname*, met een gouvernements-commissaris aan boord, heeft Bima en Sumbawa bezocht, om eenige gerezen moeilijkheden tusschen de vorsten van die landen en ons Bestuur te regelen en af te doen.

In de wateren van Timor heeft de marine de navolgende diensten bewezen.

Zijner Majesteits schoenerbrik *Banka* heeft gedurende het aanleggen eener versterking te Larentoeka op Flores, ter bescherming van de bezetting, voor dien post station gehouden en daartoe tevens de noodige hulp verleend.

Door dat oorlogsvaartuig en later door de schoenerbrik *Ambon*, toen in station te Timor, is Larentoeka bij herhaling bezocht. Ook Zijner Majesteits stoomschepen *Gedeh* en *Etna* en Zijner Majesteits korvet *Sumatra* deden op de reizen, aan die oorlogsbodems opgedragen, Larentoeka aan, en voorzagen, voor zoover mogelijk, door overvoer van Java, dien post van de benodigde behoeften en versterking in troepen.

Door de schoenerbrik *Banka* is de Kongaai-baai bezocht. Dit had ten gevolge, dat de nog onwillige radjah van Lowohingi op eene vreedzame wijze tot onderwerping aan het Nederlandsch gezag is gebracht.

Gedurende de eerste maanden van het jaar 1853 heeft Zijner Majesteits schoenerbrik *Banda* en later Zijner Majesteits stoomschip *Vesuvius* te Banjoewangie station gehouden, ter beschikking van den commissaris voor de zaken van Balie en Lombok.

Onderscheidene togten en commissien naar de havens en kusten van die rijken zijn door die oorlogsbodems volbragt.

b. *Verrigtingen uitsluitend tot opsporing en vernietiging van zeeroof.* De aanhoudende en ijverige bekruising van den Indischen Archipel door onze oorlogsschepen heeft het gunstige gevolg gehad, dat in 1853 weinig van zeeroovers is vernomen. Afgescheiden van het algemeen voorschrift, hetwelk voor het eskader in Indie bestaat, om bij het doen van iederen togt naauwkeurig naar zeeroovers uit te zien, zijn de navolgende diensten, uitsluitend het opsporen en vernietigen van zeeroovers ten doel hebbende, door de zeemagt verrigt.

Het stoomschip *Hekla* bekruiste de Noordkust van Java, onderzocht de Karimon-Djawa en Bawean-eilanden, de oostkust van Madura, de Kangean- en andere eilanden daar beoosten, liep vervolgens Straat Madura weder in, bezocht tot het inwinnen van berigten Probolinggo, Passaroean, Soerabaija, Rembang, Japara, Samarang, Tagal en Cheribon, en kwam over de Karang-Sedoelang-eilanden te Batavia terug.

Op dien togt is geen enkel verdacht vaartuig ontmoet, en op de bezochte plaatsen niet het minste bericht omtrent zeeroovers vernomen.

Door datzelfde stoomschip zijn, bij gelegenheid eener reis van Batavia naar Soerabaija, de Sedoelang, en Boompjes-eilanden onderzocht geworden, zonder ook toen van zeeroovers iets ontdekt te hebben.

Van Bantam werden berigten ontvangen, dat zich in Straat Sunda zeeroovers hadden vertoond. Aan Zijner Majesteits schoenerbrik *Egmond*, toen juist gereed om naar Sumatra's Westkust te vertrekken, werd een onderzoek naar de roovers opgedragen, doch, niettegenstaande zulks in de aangeduide vaarwaters met de meeste naauwkeurigheid plaats vond, mogt men niets dat van dien aard verdacht voorkwam ontdekken. Het gevoelen is, dat Lingasche visschers, zoodra zij daartoe de gelegenheid gunstig zien, zich aan zeedieverij schuldig maken en niet dan op heeterdaad betrapt, daarvan kunnen overtuigd worden.

Later is ook Zijner Majesteits schoener *Argo*, op een berigt, dat in Straat Sunda bij herhaling zeedieverij werd gepleegd, op eenen kruistogt derwaarts vertrokken, om, zoo mogelijk, de schuldigen op te sporen. Het is ook dien oorlogsbodem niet mogen gelukken daartoe te geraken.

Door Zijner Majesteits stoomschip *Suriname*, toen op reis van Batavia naar Soerabaja, is de noordkust van Java en alle hare eilandengroepen bekruipt, zonder echter verdachte vaartuigen ontmoet te hebben.

Op een berigt, dat zich in de wateren van Sumanap 8 rooversprauwen ophielden, vertrok Zijner Majesteits stoomschip *Merapi* ter opsporing onmiddellijk derwaarts.

Na het verlaten van Batavia werd door dien stoomer met den meesten spoed koers gezet naar Straat Sapodie, en daar van handelsvaartuigen, sedert 14 dagen tusschen de eilanden Gilian en Madura geankerd, even als van in die wateren aanwezige visschersprauwen vernomen, dat zij van zeeroovers niets gezien hadden.

Daarop werd Sumanap aangedaan tot het inwinnen van inlichtingen, en toen de reis vervolgd naar de talrijke groepen der Raas- en Kangean-eilanden. Op dien togt ontmoette men Zijner Majesteits schoenerbrik *Banda*, die, op een berigt, te Banjoewangie vernomen, dat zich beoosten kaap Sidano zeeroovers hadden vertoond, ter hunner opsporing was vertrokken. Nadat de aangeduide wateren gedurende eenige etmalen in alle rigtingen en zonder een enkelen doortogt onbevaren te laten waren doorkruist, en op de verklaring van de hoofden der Raas- en Kangean-eilanden, dat sedert de tuchtiging der roovers, twee jaren te voren door het stoomschip *Hekla*, niets meer van hen vernomen was, verliet de *Merapi* die streken en stoomde verder oostwaarts langs de eilanden Lombok en Balie. Ook daar vernam men van zeeroovers niets, zoodat het stoomschip, na alvorens berigt van de bevinding aan het bestuur van Sumanap te hebben afgegeven, onverrigter zake te Batavia terugkwam.

Hetzelfde had plaats met de schoenerbrik *Banda*, die zonder bijzondere ontmoetingen naar Banjoewangie terugkeerde.

Door de *Banda* is uit haar station te Banjoewangie de baai van Gilimanoek onderzocht en vervolgens, door Straat Sapoeedi, het eiland Bawean aangedaan, zonder van zeeroovers iets te vernemen.

Eenigen tijd daarna kwam te Batavia van het eiland Bawean berigt, dat eene tamelijke magt van zeeroovers zich ten oosten van Balie ophield, en na te Sangsiet op Balie eenen aanval op de goederen van eenen aldaar gevestigden voornamen inlander te hebben gedaan, het voornemen had eene landing op het eiland Bawean te beproeven. Onmiddellijk werd Zijner Majesteits stoomschip *Vesuvius* van Batavia naar Bawean gezonden om nadere berigten in te winnen en de bevolking, bij welke eene nog zoo droevige herinnering aan de euvel daden der zeeroovers op dat eiland van vroegere jaren levendig is, gerust te stellen en zoo noodig te beschermen.

Ook van Soerabaja uit, alwaar mede de tijding van eene voorgenome landing van zeeroovers op Bawean ontvangen was, vertrok Zijner Majesteits stoomschip *Onrust* naar dat eiland, terwijl het stoomschip *Suriname*, toen juist op reis van Batavia naar Soerabaja, daar eenige dagen vertoefde.

Het bleek echter later dat de geruchten, te Bawean omtrent de zeeroovers ontvangen en van daar weder in dien zin verzonden, overdreven waren. Het in het gezigt van dat eiland komen van eenige prauwen, die nader bleken handelsvaartuigen te zijn, had de bevolking zoodanige vrees aangejaagd, dat zij bij het naderen der prauwen naar het gebergte was gevlugt.

Het verschijnen van onze gewapende stoomschepen in die wateren deed alles tot de gewenschte rust terugkeeren, waarna het stoomschip *Vesuvius* nog gedurende eenige dagen de vaarwaters tusschen Bawean, Soerabaja en Balie bekruipte, zonder echter eenig verdacht vaartuig te ontmoeten of berigten omtrent zeeroovers te vernemen.

Later, en met het doel om berigten omtrent zeeroovers in te winnen, bezocht Zijner Majesteits schoener *Aruba* de Karimon-Djawa- en Bawean-eilanden, vond daar alles rustig en vernam van zeeroovers niets.

Aan Zijner Majesteits schoener *Argo* werd opgedragen het doen van eenen kruistogt op zeeroovers, van Batavia, langs en tusschen de Duizend eilanden, naar Blitong, door Straat Banka naar Muntok, om vervolgens benoorden Banka naar het Z.-W. gedeelte van Borneo te stevenen en van daar naar Batavia terug te komen. Zonder van zeeroovers iets vernomen te hebben, werd deze togt door de *Argo* volbragt.

Ook door Zijner Majesteits schepen, op de buitenbezittingen gestationeerd of daar tot het verrigten van bijzondere commissien aanwezig, is onvermoeid naar zeeroovers onderzoek gedaan.

Daartoe is door Zijner Majesteits stoomschip *Samarang*, toen belast met de bekruijing der oostkust van Sumatra, het als schuilplaats van zeeschuimers bekende Poelo Varella, in de nabijheid van Linga gelegen, onderzocht, zonder echter daar of in die omstreken verdachte vaartuigen of sporen er van ontdekt te hebben.

Zijner Majesteits brik *de Haai* heeft de straten Dampo en Doerean, in het station Riouw gelegen, doorkruist, zonder bijzondere ontmoetingen.

Ten einde zoo mogelijk de zeeroovers in hunne koerslijn te overvallen, is op een tijdstip, hetwelk daartoe gunstig scheen, door Zijner Majesteits stoomschip *Etna* een kruistogt gedaan op de zuid- en westkust van Borneo. Op dien togt werden ook de baai van Sebangon, de Rendez-vous- en Tambelan-eilanden, alle als schuilplaatsen van zeeroovers bekend, onderzocht, doch is evenmin daar als ergens in de bezochte streken eenig spoor van zeeroovers ontdekt.

Op eenen togt van Zijner Majesteits stoomschip *Celebes* van de Westkust van Borneo naar Java, is door dien bodem een nauwkeurig onderzoek gedaan naar zeeroovers, die zich volgens geruchten bij Poelo Mankop zouden hebben vertoond.

Er is echter bij dat onderzoek van verdachte vaartuigen niets vernomen; men kreeg integendeel bij die gelegenheid van het hoofd van Karimatta de verzekering dat sedert drie jaren geene roovers-vaartuigen daar of in die omstreken waren gezien.

Als tot de diensten op het station in de wateren van Celebes behoorende, heeft Zijner Majesteits stoomschip *Suriname* op eenen togt van Macassar naar Bima en Sumbawa, zoowel op de heen- als terugreis, een scherp onderzoek naar zeeroovers gedaan, zonder echter van hun aanwezig in de bezochte vaarwaters iets ontwaard te hebben.

Een togt van Zijner Majesteits schoenerbrik *Padang*, mede tot dat station behoorende, van Macassar over Bonthain, Boeloe Komba, Saleijer en Boeton, naar de Kendarie-baai en vervolgens over Bangaai door de Boeton-passage naar Macassar terug, werd tevens benuttigd tot het opsporen van zeeroovers of om berigten omtrent hen in te winnen. Op dezen togt, waarop zoo vele plaatsen zijn bezocht en havens aangedaan, is van het aanwezig van zeeroovers niets vernomen.

Op berigten, te Macassar ontvangen, dat zich roovers in de noordelijke Spermonders zouden hebben vertoond, vertrokken eerst Zijner Majesteits stoomschip *Suriname* en bij eene latere gelegenheid Zijner Majesteits schoenerbrik *Padang* derwaarts. Het nauwkeurigste onderzoek leidde tot geene gunstige uitkomsten: geen enkel verdacht vaartuig werd daar of in de nabijheid ontmoet. Alleen bij het onderzoeken van het eiland Dondon Balie mogt het der *Suriname* gelukken aan boord te nemen en naar Macassar over te brengen zes personen, die voorgaven op het Hertebeesten-eiland te huis te behooren, en na door eene rooverspraauw te zijn genomen, zich later door de vlugt te hebben gered.

Zijner Majesteits stoomschip *Gedeh* heeft eenen kruistogt gedaan op zeeroovers, welke zich volgens geruchten bij de eilanden Sitonau en Madang (noordkust van Sumbawa) hadden vertoond.

Het onderzoek liep vruchteloos af; van hun aanwezig werd niets bespeurd. Op eenen togt van het zoo even genoemde stoomschip van Java over Timor naar de Molukken en van daar naar Batavia terug, werd in het bijzonder naar zeeroovers een nauwkeurig onderzoek gedaan.

Daartoe werden vooral de oostkust van Celebes, de Soela-eilanden, Straat Boeton en het eiland Kalatoea bezocht, Macassar tot het inwinnen van berigten aangedaan en van daar, over Kolombo, Bawean, de Karimon-Djawa- en Boompjes-eilanden, de terugreis naar Batavia vervolgd.

Op dezen belangrijken togt van dat stoomschip zijn 970 geographische mijlen afgelegd, zonder echter in de bezochte vaarwaters eenig spoor van zeeroovers ontdekt te hebben.

Een togt van Zijner Majesteits stoomschip *Etna*, van Java over Macassar naar de Molukken, is benuttigd om in de in die koerslijn gelegen vaarwaters naar zeeroovers onderzoek te doen. Zonder iets van dien aard ontdekt te hebben, kwam de *Etna* te Amboina aan.

Genoemd stoomschip is in de laatste dagen van het jaar, waarover dit verslag loopt, op een berigt, te Ternate ontvangen, dat eene sterk bemande rooversvloot de kusten der residentie Menado zeer verontrustte, naar die wateren vertrokken, om te trachten de roovers op te sporen en, zoo mogelijk, te vernielen.

Bij gelegenheid dat Zr. Ms. stoomschip *Vesuvius* de oostkust van Celebes, vervolgens Ternate, zoomede de Soela- en Bangaaij-eilanden bezocht, heeft de vertooning van dit gewapend stoomschip in die wateren veel bijgedragen om een gedeelte van eene vroegere rooversbende, sterk 180 man en op 6 paduakans verdeeld, tot onderwerping aan het geregeld bestuur te brengen.

Bij de ontmoeting dezer personen door de *Vesuvius* verklaarden zij zich laatstelijk ter Oostkust van Celebes opgehouden te hebben, omdat hun vroeger verblijf op Flores en omliggende eilanden niet meer vertrouwd was, sedert de Nederlandsche oorlogsschepen die plaatsen zoo dikwerf bezochten.

Het is der *Vesuvius* nog mogen gelukken te Bangaaij eenige zeeroovers gevangen te nemen en eenige door hen buit gemaakte personen uit slavernij te verlossen.

Op den terugtogt van Zr. Ms. schoenerbrik *Sylph*, uit de Molukken naar Java, werden de eilanden beoosten Java naauwkeurig onderzocht, zonder echter iets van zeeroovers te bespeuren.

Ook de terugreis uit de Molukken naar Java van Zr. Ms. fregat *Prins Hendrik der Nederlanden* is tevens als kruistogt op zeeroovers ingerigt geweest. Met dat oogmerk werd het eiland Boeroe omgezeild, door Straat Boeton koers gesteld naar Kalatoea en dat eiland door het fregat en deszelfs gewapende sloepen scherp onderzocht.

Vervolgens digt langs Flores, Sumbawa, Lombok en Balie over Passaroean stevenende, werd de reede Soerabaija bereikt. Van roovers is op dien togt niets ontdekt. Te Kajelie, hoofdplaats van Boeroe, vernam men, dat daar sedert 1816 van zeeroovers niets was bespeurd; een gelijk berigt verkreeg men te Belio, de hoofdplaats van Boeton.

Afgescheiden van het bovenstaande kan hier nog het volgende worden opgeteekend, als de slotsom van de door het Departement van Marine in 1853 ontvangene berigten, hoofdzakelijk geput uit de verklaringen van in onderwerping gekomen zeeroovers en van personen uit hunne handen ontvlugt.

» Hoezeer in de berigten nopens den zeeroof ontvangen en de verklaringen van in onderwerping gekomen roovers en van personen uit hunne handen ontvlugt, het een en ander voorkomt, hetwelk aan de juistheid doet twijfelen, is echter het verblijdende verschijnsel onmiskienbaar, dat dit misdrijf in den Nederlandsch-Indischen Archipel, in vergelijking met vroegere tijden, nog slechts op geringe schaal wordt uitgeoefend.

» Niet slechts de inhoud der bescheiden bewijst dit, maar ook het klein aantal ontvlugten, wier verhooren de bouwstoffen moesten leveren.

» Omtrent de herkomst der zeeschuimers, de inrigting hunner togten en de bijzonderheden der uitoefening van het bedrijf is niets nieuws vernomen.

» Overtuigend bleek weder, dat de plaatsen benoorden onzen archipel, van welke zij uitgaan, den sultan van Soelo als haren gebieders erkennen. Op roof van menschen schijnen zij het vooral gemunt te hebben, om die aan hunne medepligtigen op de noordkust van Flores of bij den terugkeer in hunne haardsteden te verkoopen, en hunne hulpbronnen moeten aanzienlijk zijn, indien men de opgaaf gelooven mag, daar van Balangingi terwijl het in puin lag, nog 21 à 22 prauwen werden uitgerust. Het buskruid wordt op Soeloe zelf gemaakt. Die van Mindanao en Balangingi, tusschen welke laatsten en de Tabellorezen de vijandschap nog voortduurt, gaan tegen de kentering der N.-O.- op de N.-W.-moeson naar zee, soms met 50 tot 60 prauwen, bintahs, gobangs en djoekongs geheeten, die zich daarna tot kleinere flottilles vormen.

» De grootste soort bevatten 15 tot 30 roovers, voeren 1 à 2 kanonnen; de kleinere hebben 10 tot 15 personen als bemanning en soms geen kanon; alle zijn voorzien van lilla's, geweren, krissen en pieken.

» Voor zooveel onze bezittingen betreft, is het eiland Celebes het voorname tooneel hunner bewegingen, en laten zij somtijds zelfs de eilandjes in de nabijheid van deszelfs hoofdplaats, niet ongemoeid. Het eilandje Binjoenong, in de golf van Gorontalo, is weder als eene hunner pleister- en vereenigingsplaatsen aangewezen; ook het eiland Bangka bij Liekoepang (residentie Menado) is eene der plaatsen, waar zij water en brandhout innemen en hunne prauwen in orde brengen.

» Na volbragten strooptogt, kwamen zij, althans voormaals, tegen het einde der westmoeson op de kusten van Flores bijeen. Door den zwaren slag, hun in 1850 door het stoomschip *Hekla* op Kalatoea, een eertijds befaamd rooversnest, toegebracht, en de

onophoudelijke bezoeken van andere stoom- en zeilschepen, voor goed van dat eiland verjaagd, hadden zij Rioeng en Tado, twee eilandjes ter noordkust van Flores, vrij wel beschermd door reven en sterke stroomen tegen de nadering van groote schepen, tot een nieuw verzamelingsoord gekozen. Daar maakten zij niet slechts hunne prauwen schoon, maar waren ook velen der roovers van Mindanao met de bevolking vermaagschapt, en werd er een verkenningmiddel overeengekomen, om bij ontmoeting in zee hare prauwen ongedeerd te laten.

» Waarschijnlijk zouden zij ook eene voorraadschuur aanleggen, even als vroeger op Kalatoea, want de terugkeer naar Mindanao stelde hen in later tijd bloot aan de vervolging der Spaansche kruisers, en ook op de kusten van Borneo konden zij zich geenszins meer veilig achten. Van Mangarij of Flores begaf men zich met de oostmoeson naar de oostkust van Celebes en verder terug, nadat een gedeelte zich met Tabelloresche prauwen had verenigd, anderen de van Macassar komende handelsvaartuigen in Straat Boeton hadden opgewacht, en weder anderen met van Bonerate uitgeruste prauwen gemeene zaak hadden gemaakt. Vele berigten van andere dagteekening spreken echter de bevolking van Bonerate vrij van hulp of samenwerking aan zeeroovers verleend.

» Doch sedert in 1851 de *Hekla* aan de zeeschuimers ook op Flores een onherstelbaar verlies heeft toegebracht, en de kusten aldaar ook in de volgende jaren met onvermoeiden ijver aanhoudend door de stoom- en zeilschepen van Zijner Majesteits eskader in Oost-Indie werden bekrust, terwijl de vrees van door de bergbewoners te worden omgebracht, het landwaarts vlugten belet, is de stand der zaak merkkelijk gewijzigd. Alle verklaringen stemmen nu daarin overeen, dat zij, beangst voor de stoomschepen, zich nergens meer durven vestigen en tot een gèjaagd rondzwerfen van het eene punt naar het andere verplicht zijn, zoodat zij van lieverlede onderwerping en terugkeer tot een rustig leven moeten gaan verkiezen boven een gevaarlijk en nu vooral onzeker bestaan.

» Tot dusver was de oostkust van Celebes in het bijzonder eene streek van toevlugt en misdrijf tevens voor de zeeroovers. Daar waren plaatsen in overvloed, waar de bevolking, welke ook uit gemis aan middelen van tegenweer, met hen heulde. Zelfs in landschappen aan het gebied van den sultan van Ternate onderworpen, was dit het geval. Eene reis van de *Vesuvius* heeft dit weder aan het licht gebracht en zijn daarna dan ook eenige hoofden door den sultan afgezet en gestraft. Maar ook van hier zal de voorgescrevene jaarlijksehe bekrusing de roovers spoedig verdrijven.

» Tijdens de aanwezigheid van het stoomschip *Vesuvius* in de landen aan den genoemden vorst eijnsbaar, was *Robodoy*, een berucht roovershoofd, met zijnen aanhang op deze kust, na zijne vroegere vestiging op Flores voor goed te hebben verlaten, zoo als hij zeide, op weg om zich aan den sultan te onderwerpen. Moge nu het opvatten der vrouwen en kinderen van deze bende tot de opregtheid en verwezenlijking van dat voornemen hebben bijgedragen, genoeg zij het dat hij, en de hoofden zijner medestanders, en al hunne betrekkingen, vroeger op Flores genesteld, in het geheel 238 personen uitmakende, achtervolgens te Ternate in onderwerping kwamen.

» In het verhoor gaf deze *Robodoy* op, te gissen, dat zich op Flores nog een 200tal personen bevond, meest allen van Tabela, Galela, Maba en andere plaatsen van Halmaheira, die ook gaandeweg wel in onderwerping zouden komen.

» Door het vertrek van *Robodoy* en de zijnen hebben de Mindanaosche en andere zeeroovers eenen belangrijken steun op Flores verloren, zoowel voor de rooftogten welke zij van daar gezamenlijk deden, als door de mindere gelegenheid om menschen, prauwen en wat zij verder hadden, van de hand te zetten.

» Bij slotsom kan men omtrent den ganschen archipel zeggen, dat in 1852 en 1853 het euvel der zeerooverij weder veel verminderd is. Eene totale uitroeijing laat zich in de eerste tijden nog niet verwachten, doch wordt de bekrusing van alle kusten en vaarwaters met kracht, ijver en oordeel voortgezet, dan zullen de strandbewoners meer en meer van alle verstandhouding met de zeeschuimers teruggehouden en dezen van punt tot punt verjaagd worden, zoodat hun geene kans zal overblijven tusschen in onderwerping te komen of onze wateren voor goed te verlaten."

c. *Verrigtingen in het belang der hydrographie.* Ook in het belang der hydrographie is de zeemagt werkzaam geweest.

Zijner Majesteits stoomschip *Hekla* heeft voortgezet en beëindigd de vroeger reeds door Zijner Majesteits schoonerbrik *Padang* aangevangene hydrographische werkzaamheden op de noordkust van Java.

Door Zijner Majesteits stoomschip *Samarang* is de bebakening der reede van Batavia onderzocht.

Door datzelfde stoomschip, en later ook door Zijner Majesteits schooner *Argo*, zijn de in de nabijheid van die reede gelegene Duizend eilanden hydrographisch opgenomen.

Door Zijner Majesteits schooner *Aruba* zijn zooveel mogelijk loodingen gedaan in de Java-zee, begrepen tusschen Java's en Madura's noordkusten en de zuidkust van Borneo.

Door hetzelfde oorlogsvaartuig zijn de Frederik-Hendrik-klippen, aan den noordelijken ingang van Straat Banka gelegen, opgenomen en in kaart gebragt.

Later is door Zijner Majesteits stoomschip *Samarang* eene ijzeren boei op die klippen geplaatst.

Zijner Majesteits brik *de Haai* heeft de bebakening in Straat Riouw onderzocht.

Zijner Majesteits schooner *Argo* en daarna de schoonerbrik *Egmond* hebben de reeds vroeger aangevangene hoogst belangrijke hydrographische werkzaamheden ter Westkust van Sumatra, van af Sinkel tot Taboeijong, voortgezet en zijn die door laatstgenoemd oorlogsvaartuig beëindigd. Door de *Egmond* is de reede van Goenong Sitolie (eiland Nias) trigonometrisch opgenomen.

Bij gelegenheid dat door Zijner Majesteits korvet *van Speijk* de ter Westkust van Sumatra gelegene Poggy-eilanden werden bezocht, is de kennis der daarom en nabij gelegene vaarwaters beduidend vermeerderd.

Gedurende haar kortstondig verblijf in station ter Westkust van Borneo heeft Zijner Majesteits schooner *Aruba* eene menigte loodingen gedaan in de op die kust gelegene baai van Padang-Tikar, en is daardoor eene meerdere hydrographische kennis van dezen nog weinig bekenden inham verkregen.

Het opvaren der Kapoeas-rivier ter Westkust van Borneo, door Zijner Majesteits stoomschip *Celebes*, heeft ons in het bezit gesteld van eene kaart van het bezochte gedeelte van dien stroom, en is daardoor de kennis van die rivier aanmerkelijk beter geworden.

In de wateren van Celebes is door Zijner Majesteits stoomschip *Gedeh* de baai van Taratea opgenomen en in kaart gebragt. Door Zijner Majesteits schoonerbrik *Padang* is eene kaart van de Melassie-baai bewerkt.

In de Molukken is een togt van Zijner Majesteits stoomschip *Vesuvius* naar de Oostkust van Celebes, waarop de Soela-, Bangaaij- en andere daarom en nabij gelegene eilanden zijn bezocht, in het bijzonder ook benuttigd tot uitbreiding der hydrographische kennis van de bezochte vaarwaters.

Op eenen togt van Zijner Majesteits fregat *Prins Hendrik der Nederlanden*, vergezeld van het zoo evengenoemde stoomschip, naar de Westkust van Nieuw-Guinea, zijn, voor zoover de tijd daartoe de gelegenheid liet, de bezochte reeden en baaijen opgenomen en daarvan schetsen vervaardigd.

Door Zijner Majesteits schoonerbrik *Sylph* zijn de vaarwaters van Boeroe, zoomede de Bowa-Tifoe en Klabat-baaijen opgenomen en in kaart gebragt.

Zijner Majesteits schoonerbrik *Banka* heeft eene opname gedaan der Kongaai-baai op Flores, en zoowel dien inham als eenige andere daar nabijgelegene vaarwaters in kaart gebragt.

Door Zijner Majesteits stoomschip *Onrust* is de Zwaantjes-droogte in Straat Madura bezocht, ten einde daarop een baken door middel van schroefpalen plaatsen.

Zijner Majesteit stoomschip *Suriname* heeft de vereischte hulp verleend in het uitbrengen van eenige ijzeren boeijen in het Loodsmans-vaarwater te Soerabaija.

Door Zijner Majesteits stoomschip *Gedeh* is eene opname gedaan van dat gedeelte der zuidkust van Java, hetwelk tegenover Noesa Baroe gelegen is, met het doel om onderzoek te doen of de ankerplaats daar een veilige ligplaats voor de schepen oplevert. De bevinding is ongunstig geweest.

De maandelijksche pakketdienst tusschen Batavia en Singapore, tot het overbrengen en afhalen der overlandmail-brieven en passagiers, is gedurende het geheele jaar 1853 door Zijner Majesteit stoomschip *Batavia* verrigt.

Voorts heeft de Nederlandsche zeemagt bij onderscheidene gelegenheden hulp verleend ten behoeve van handel- en zeevaart en aan in gevaar geraakte schepen. Ook tot transport- en sleepdienst is dezelve dikwijls gebezigd.

III. VERDEDIGING.

In het Verslag over 1851 is aangeteekend, dat bij besluit van den Gouverneur-Generaal, dd. 29 Junij 1851, n°. 2, voor den Raad van verdediging een reglement werd gearresteerd, met bepaling dat het aan de ondervinding van een jaar getoetst zoude worden.

Dat reglement, na eenige wijzigingen ondergaan te hebben, is te gelijk met een reglement

van orde voor den raad, door den Gouverneur-Generaal bij besluit van 16 December 1852, n°. 4, definitief gearresteerd.

Bij dat reglement is bepaald, dat de zee-officieren voortaan als *buitengewone* leden in den raad zullen worden geroepen.

Hoewel de Raad van verdediging niet werkeloos gebleven is, maar zich met het onderzoek van onderscheidene punten, het verdedigingsstelsel betreffende, onledig heeft gehouden, bleef echter de hoofdpdragt, het ontwerpen van een defensie-systeem voor Indie, tot dusverre onafgedaan.

Dit heeft het Ministerie van Kolonien er dan ook toe geleid om in Nederland zelf een defensie-stelsel en legerformatie voor Indie te doen ontwerpen en aan den Koning ter goedkeuring aan te bieden, welke dan ook door Zijne Majesteit zijn gearresteerd.

Aan de gewone defensiewerken heeft het gewone onderhoud en verbetering plaats gehad.

De buitengewone werken van defensie hebben in 1853 groote vorderingen gemaakt en zijn door niets belemmerd geworden,

De nu sedert jaren gevestigde vrijwillige arbeid blijft, als eene weldaad voor de bevolking, goed stand houden, vooral dààr waar zulks het meest te stade komt, namelijk te Soerabaija, Willem I en Batavia.

Te Ngawie, alwaar voor alsnog lagere loonen dan elders betaald worden, is men tot verhooging moeten overgaan, echter nog blijvende beneden het bepaalde maximum. Te Tjilatjap zal men dit bij uitbreiding der werken moeten doen.

Op geen der groote werken, zelfs niet te Tjilatjap en Onrust, heeft men over den gezondheidstoestand te klagen gehad.

De bepalingen omtrent de hoegrootheid der verboden kringen om de verschillende sterkten zijn gewijzigd geworden en zijn die sterkten geclassificeerd.

F. Regtswezen en politic.

I. BESTANDEELEN DER WETGEVING.

§ 1. *In het algemeen.*

De door den heer *mr. F. Altink Mees* ingediende memorie betrekkelijk de toepasselijk-verklaring van een gedeelte der nieuwe wetgeving op de inlandsche bevolking of op een gedeelte derzelve, waarvan in het vorig Verslag melding werd gemaakt, gaf gedurende het jaar 1853 aanleiding tot eene verdere behandeling van dit onderwerp door den heer *mr. P. Brunsveld van Hulten*, raadsheer in het Hooggeregtshof van Nederlandsch Indie. Het van hem ontvangen ontwerp van wettelijke bepalingen dienaangaande was bij het einde van dat jaar nog in behandeling.

De Maleische en Javaansche vertalingen van eenige deelen der Indische wetgeving, waarvan mede in de vorige verslagen sprake was, werden gedurende 1853 in het licht gegeven en algemeen verspreid.

§ 2. *Burgerlijk en handelsregt.*

De weigering van den regter-commissaris bij den raad van justitie te Batavia om zeker stukje grond, hetwelk door het Gouvernement aan eenen particulier was afgestaan, op dezen over te dragen, en dat wel omdat van het eigendomsregt van den lande op dat perceel niet bleek, gaf aanleiding dat in overweging werd genomen om meer geldende voorschriften op het afstaan van dergelijke perceelen vast te stellen.

Daar echter, naar het gevoelen van den procureur-generaal bij het Hooggeregtshof, met het oog op het bepaalde bij art. 520 van het Burgerlijk Wetboek, bij hetwelk de onderwerpelijke zaak nieuwelings en op eene allezins voldoende wijze is geregeld, geene noodzakelijkheid bestond ter zake nieuwe voorschriften daar te stellen, zoo is, nadat de Raad van Indie zich met die beschouwing vereenigd had, in Januarij 1853 alleenlijk bepaald:

1°. dat zal worden gehandhaafd het beginsel, dat alle grond, waarvan noch bij de protokollen van den raad van justitie, noch bij de kadastrale registers eigenaren bekend zijn, als *domein van den Staat* moet worden aangemerkt; en

2°. dat, alvorens te beschikken op verzoeken om afstand van gronden, welke, onverschillig waarom, vermoed worden tot het *privaat eigendom* te behooren, zal worden onderzocht, of de bedoelde perceelen ook behooren tot de zoodanige als bedoeld worden bij art. 520 van het Burgerlijk Wetboek, en, zulks door de plaatselijke autoriteiten bevestigd wordende, den procureur-generaal bij het Hooggeregtshof zal worden opgedragen, om ter behartiging van 's lands belangen het noodige te verrigten of te doen verrigten.

Gedurende 1852 was door onderscheidene te Batavia gevestigde negotiehuizen bij het Gouvernement arrest gelegd op gelden, onder 's lands administratie berustende en door het Gouvernement aan eenen Arabier verschuldigd.

Daaruit bleek de wenschelijkheid, dat ter zake, in navolging van het bepaalde bij het Reglement voor de militaire administratie, zoomede van hetgeen krachtens de wet van 24 Januarij 1815 in Nederland bestaat, ook voor de andere departementen van administratie in Indie voorschriften vastgesteld wierden.

Na deswege het Hooggeregtshof en den Raad van Nederlandsch Indie te hebben geraadpleegd, is mitsdien in September 1853 bepaald:

1°. dat geenerhande beslag of arrest wordt verleend of gedoogd op gelden, schuldbrieven, schuldvorderingen, effecten, actien, papieren of andere roerende goederen, ligchamelijke of onligchamelijke, verschuldigd of toebehoorende aan eenig bijzonder persoon of zedelijk ligchaam en berustende onder eenigen uitsluitend met het beheer van 's lands gelden belasten ambtenaar in zijne ambtsbetrekking, of onder eenig kantoor, uitsluitend tot 's lands administratie behoorende, en in het bijzonder op eenige ordonnantie van betaling, welke, hetzij ter zake van *bezoldiging, wachtgeld, maandgeld, daggeld, toelage, pensioen of onderstand*, hetzij ter voldoening van aannemingen of leveringen van arbeid, nijverheid of stof, of van voorschotten of anderzins, reeds geslagen zijn of nog geslagen moeten worden;

2°. dat al wie, tot ten-uitvoer-legging van een vonnis of tot zekerheid van eenige vordering, ten laste van eenig bijzonder persoon of van eenig zedelijk ligchaam bestaande, aanspraak maakt op eenige gelden of goederen, in bovenstaand artikel bedoeld, zich moet wenden tot den Gouverneur-Generaal, die daaromtrent naar bevinding beslist, of tot zoodanigen ambtenaar, als daartoe door den Gouverneur-Generaal is of zal worden aangewezen; en

3°. dat de bepalingen van *Staatsblad* 1822, n°. 49, 1826, n°. 22, en andere, betrekkelijk het verlenen van korting op bezoldigingen, pensioenen, maandgelden en daggelden van ambtenaren en officieren, in stand blijven, zoolang niet anders is beschikt (*Staatsblad* 1853, n°. 70).

In verband tot de sub 2 omschrevene bepaling werd voorts als de ambtenaar tot wien men zich ter zake moet wenden, aangewezen:

voor Java en Madura, de Directeur-Generaal van Finantien, en

voor de bezittingen buiten Java en Madura, de ambtenaar met het hoogste burgerlijk gezag bekleed;

om daaromtrent naar bevinding te beslissen; laatstgenoemde ambtenaren echter onder de verplichting, om daarvan ten zelfden dage kennis te geven aan den Directeur-Generaal van Finantien (*Staatsblad* 1853, n°. 71).

Korten tijd na de uitvaardiging dezer bepalingen werd de vraag gedaan, of het sub 1 bepaalde ook betrekking heeft op de *borgtogten door ambtenaren ten behoeve van het Gouvernement gesteld voor de comptabiliteit hunner betrekkingen*.

Daarop is toestemmend geantwoord, nadat de Gouverneur-generaal zich ten overvloede overtuigd had, dat de procureur-generaal bij het Hooggeregtshof dezelfde meening toegedaan was.

§ 3. *Strafregt.*

In verband tot de voor Java en Madura gemaakte bepaling, bij art. 346 van het Reglement op de Strafvordering voor de raden van justitie en het Hooggeregtshof van Nederlandsche Indie, is de wenschelijkheid gebleken, dat ook voor de bezittingen buiten

Java en Madura eene bepaling wierd vastgesteld tot regeling van den ingang van den straf tijd der veroordeelden.

Op voorstel van het hof werd mitsdien in November 1853 (*Staatsblad* n°. 95) bepaald :

dat de straf tijd van ter zake van *misdrif*f door de regtbanken in de bezittingen buiten Java en Madura veroordeelden, die zich in voorloopige hechtenis bevinden, gerekend wordt in te gaan :

a. bijaldien het vonnis aan voorafgaande revisie onderworpen is, met den dag van het arrest; en

b. bijaldien het vonnis niet aan voorafgaande revissie onderworpen doch van hetzelfde de opzending aan het hof bevolen is, met den dag van het vonnis :

en ingeval de veroordeelden zich *niet in voorloopige* hechtenis bevinden, steeds met den dag van ten-uitvoer-legging.

§ 4. *Regtsvordering en regterlijke magt.*

Door eene leemte in de wetgeving werd vroeger meermalen moeilijkheid ondervonden bij de behandeling van declaratiën van reis- en verblijfkosten van getuigen, die ter openbare terechtzitting van de raden van justitie waren opgeroepen.

Art. 55 van het Reglement op de Strafvordering voor de raden van justitie op Java en Madura en het Hooggeregtshof van Nederlandsch Indie zegt wel, dat wanneer een getuige schadeloosstelling vraagt, dezelve door den regter-commissaris volgens de daarvan bestaande of later vast te stellen tariven zal worden begroot op vertooning van de acte van dagvaarding, maar men was het niet eens, of deze bepaling al dan niet moest geacht worden van toepassing te zijn op de getuigen die niet door den regter-commissaris maar door eene andere regterlijke autoriteit ter openbare terechtzitting werden opgeroepen.

Deze omstandigheid maakte het wenschelijk nopens de schadeloosstelling der getuigen in het algemeen eene betere regeling daar te stellen.

In November 1851 werd daarom aan het Hooggeregtshof opgedragen om ter zake bepaalde voorstellen te doen, waaraan het hof in Augustus 1852 gevolg gaf en naar aanleiding waarvan en nadat de Algemeene Rekenkamer en de Raad van Indie nog waren gehoord, in Januarij 1853 is vastgesteld het in het *Staatsblad* onder n°. 1 opgenomen *Tarief der regeling der schadeloosstelling voor Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen, die als getuigen door eene Europeesche of inlandsche regterlijke autoriteit in strafzaken worden opgeroepen.*

Bij gelegenheid dat in 1852 door de deurwaarders bij het vendu-departement te Batavia, benoemd krachtens eene resolutie van 11 Februarij 1823, n°. 17, verzoek werd gedaan om van verdere vervulling dier bediening te worden ontslagen, is de aandacht gevallen op de bepalingen, ten aanzien der deurwaarders voorkomende in het VIIde hoofdstuk van het Reglement op de Regterlijke Organisatie.

De procureur-generaal bij het Hooggeregtshof, deswege gehoord, gaf als zijne meening te kennen, dat luidens die verordeningen de wet geene andere deurwaarders erkent dan die bij de regterlijke collegien aangesteld en dat, vermits bij de nieuwe wetgeving de bepalingen, waarbij deurwaarders aan het vendu-departement zijn toegevoegd, niet uitdrukkelijk zijn in stand gehouden, deze bepalingen volgens art. 1 der overgangswet moeten beschouwd worden als te zijn afgeschaft; zoodat het vendu-departement voortaan, even als ieder ander individu, des behoevende, zal moeten gebruik maken van het officie der gewone en buitengewone deurwaarders bij de gevestigde regtbanken aangesteld.

Naar aanleiding van deze beschouwingen werden geene nieuwe deurwaarders voor het vendu-departement te Batavia benoemd.

En op grond van diezelfde beschouwingen werd ook later, in April 1853, ingetrokken de bepaling van art. 2 van het besluit van 18 October 1842, n°. 5, volgens welke, ter bespoediging van de invordering der achterstallige belastingen, pachtpenningen en verdere middelen, aan den algemeenen ontvanger te Batavia is toegevoegd een deurwaarder om de achterstalligen te sommeren.

Een jurisdictie-geschil had zich voorgedaan tusschen het Hooggeregtshof en het Hoog Militair Geregtshof, in de strafzaak van een ontslagen militair, die zich, volgens in 1852 voorgebragte beschuldigingen, in 1849, alvorens het paspoort te hebben bekomen

en dus tijdens hij nog militair was, zoude hebben schuldig gemaakt aan diefstal jegens zijnen meester, bij wien hij als handwerksgezel voor loon in dienst was.

Te dier zake werd hij eerst voor den burgerlijken en daarna voor den militairen regter betrokken. Beiden verklaarden zich echter onbevoegd om daarvan kennis te nemen.

In verband tot art. 162 van het Reglement op de Regterlijke Organisatie en het Beleid der Justitie werd door den procureur-generaal de beslissing van den Gouverneur-Generaal omtrent dit geschil ingeroepen. De Gouverneur-Generaal, na den Raad van Nederlandsch Indie te hebben gehoord, heeft daarop de tegen dien ontslagen militair ingebragte klagte verwezen tot den bevoegden burgerlijken regter, en zulks op grond van de volgende overwegingen:

» dat de burgerlijke regter de gewone dagelijksche regter is;

» dat slechts bij uitzondering, om bepaalde redenen, eigen aan het krijgswezen, over militairen een militair regter vonnist;

» dat die redenen onderwerpelijk ten aanzien van den bedoelden beschuldigde niet aanwezig zijn;

» dat die uitzondering bij de wet zelve in zekere gevallen is beperkt, blijkens art. 13, alinea 2, en art. 14 van het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande, zelfs ten aanzien van hen die nog militairen zijn;

» dat die uitzondering, blijkens artt. 3 en 4 van dat wetboek, slechts exceptioneel en voor een bepaalden tijd, voor zekere bepaaldelijk omschrevene gevallen is uitgestrekt tot gewezen militairen;

» dat die uitzondering, blijkens art. 9 van dat wetboek, buiten de gevallen, in de voorafgaande artikelen aangeduid, nimmer van toepassing kan zijn op bijzondere personen, niet tot het krijgsvolk te lande behoorende;

» dat het geval van voorschreven beschuldigde, die niet meer tot het krijgsvolk behoort, niet telt onder de gevallen, in de aan art. 9 voorafgaande artikelen aangeduid;

» en dat mitsdien de uitzondering niet op hem kan worden toegepast."

Deze beslissing kwam belangrijk genoeg voor om ze hier in haar geheel op te nemen.

Bij gelegenheid dat de procureur-generaal wegens eene ernstige ongesteldheid verplicht werd een verlof voor den tijd van drie maanden aan te vragen, bleek dat art. 61 van het Reglement op de Regterlijke Organisatie en het Beleid der Justitie in Nederlandsch Indie, hetwelk ten deze in verband staat tot het bij art. 1 van *Staatsblad* 1849, n°. 5, gewijzigd art. 152 van dat reglement, niet genoegzaam in de dienst voorzag, in geval van afwezigheid, belet of onstentenis van den procureur-generaal bij het Hooggeregtshof van Nederlandsch Indie.

Naar aanleiding daarvan werd bij publicatie van 3 November 1853 (*Staatsblad* n°. 91), krachtens art. 37 der Algemeene Bepalingen van wetgeving, onder nadere goedkeuring des Konings, het genoemd art. 61 van het Reglement op de Regterlijke Organisatie aangevuld met de bepaling: dat in geval van langdurige afwezigheid, belet of onstentenis van den procureur-generaal, de opdracht der tijdelijke waarneming van diens betrekking aan eenen raadsheer van het Hooggeregtshof zal kunnen plaats vinden, niettegenstaande een of beide advocaten-generaal aanwezig zijn.

Reeds in het laatst van 1848 verklaarde het Hooggeregtshof zich met het oog op art. 92 van het Reglement op de Regterlijke Organisatie en het Beleid der Justitie voor de toevoeging van eenen afzonderlijken griffier bij elken landraad, en zulks in het belang van eene betere en meer met de voorschriften der wet overeenstemmende behandeling van zaken bij die geregten.

Uit hoofde van de aanzienlijke vermeerdering van uitgaven welke daaruit zoude voortvloeijen, heeft de Indische Regering zich echter niet bevoegd geacht tot zulk eenen algemeen maatregel te besluiten, en heeft ze zich bepaald om telkens, wanneer de noodzakelijkheid daartoe werd aangetoond, eene voordragt aan het opperbestuur te doen, dan wel, in gevallen dat de zaak geen uitstel gedoogde, de in-dienst-stelling te autoriseren onder nadere goedkeuring des Konings.

Achtereenvolgens zijn daardoor voor verschillende landraden op Java afzonderlijke griffiers aangesteld.

Spoedig na de uitvaardiging in 1852 van het voorschrift, dat ook op de bezittingen buiten Java en Madura het openbaar ministerie moet worden uitgeoefend door djaksa's, werd de noodzakelijkheid gevoeld om tot de benoeming van eenen djaksa bij de regtbank van burgerlijke en lijfstraffelijke regtspleging te Palembang over te gaan. Deze benoeming had plaats in 1853.

In October 1853 werd door den adjuvant-resident van Blitong aan de Regering het

verzoek gerigt om toevoeging of aanwijzing van eenen ambtenaar, om te worden belast met de functien van secretaris en fiscaal bij den landraad aldaar.

Het kwam echter wenschelijk voor, ter zake geene beschikking te nemen alvorens door eenen daartoe te committeren regterlijken ambtenaar, na een plaatselijk onderzoek, voorstellen zouden zijn gedaan omtrent de voor Blitong vast te stellen regtspleging.

Intusschen was het noodzakelijk eenigen voorloopigen maatregel te nemen.

Daarom werd aan genoemden ambtenaar, onder mededeeling van het bovenstaande, de bevoegdheid verleend om, in afwachting van de algeheele regeling van het regtswezen in zijne afdeeling, in gevallen van misdrijf en in het algemeen in gevallen niet liggende binnen de hem toegekende regtsmagt, onder overlegging van processen-verbaal van gehouden onderzoek, de noodige voorstellen te doen om, bij politieken maatregel, te beschikken ten aanzien van hen, wien zulks mogt aangaan.

§ 5. Militair regtswezen.

Omtrent het jurisdictie-geschil tusschen het Hooggeregtshof en het Hoog Militair Geregtschhof, in de strafzaak van eenen ontslagenen militair, wordt verwezen naar de vorige paragraaf.

In 1853 werd de procureur-generaal bij het Hooggeregtshof, tevens advocaat-fiscaal voor de land- en zeemagt in Nederlandsch Indie, zoomede de auditeurs-militair, aangeschreven om de vereischte inlichtingen te verstrekken en hunne medewerking te verleen wanneer de officieren van administratie van 's Rijks zeemagt zich in hunne hoedanigheid van fungerende fiscalen en secretarissen bij de zeekrijgsraden tot hen mogten wenden ter erlanging van hunne voorlichting (*Staatsblad* 1853, n°. 67).

Naar aanleiding van door het Indisch Bestuur gedane voorstellen is door den Koning bij besluit van 1 April 1853, lit. F^b, magtiging verleend om, wanneer het vonnis van veroordeeling zelf ten aanzien van het ondergaan der opgelegde straf geene bepalingen behelst, ten gevolge waarvan de straf in Nederlandsch Indie moet worden ondergaan, de Europeesche militairen, die tot kruiwagen- of tuchthuisstraf veroordeeld zijn, naar Nederland te doen opzenden, ten einde daar hunne straf te ondergaan (*Staatsblad* 1853, n°. 46).

§ 6. Toestand der regtsbedeeling.

Omtrent de regtsbedeeling in het algemeen van 1853 kan in de eerste plaats worden verwezen tot de statistieke opgaven, voorkomende in het tijdschrift: *Het Regt in Nederlandsch Indie*, en als bijlage onder lit. D achter dit verslag gevoegd.

De achterstand bij het omgaande geregt in de 4de afdeeling, waarvan in vorige verslagen melding is gemaakt, was in het begin van 1853 door den daartoe gecommiteerden ambtenaar, op een paar zaken na, bijgewerkt. Deze zaken waren voor geene dadelijke afdoening vatbaar en mitsdien aan den omgaanden regter overgegeven, met last om die zoo spoedig mogelijk in behandeling te nemen en voor eene onverwijld afdoening te zorgen.

Volgens de verklaringen van de hoofden van gewestelijk bestuur in hunne algemeene verslagen over 1853, heeft de regtsbedeeling bij de landraden en overige inlandsche gegereten op Java (de residentien Djokjokarta en Soerakarta hieronder niet begrepen), in verband tot de beschikbare middelen, geleidelijk plaats gehad.

De landraad te Probolingó, in de residentie Bezoekie, maakte hierop eene uitzondering.

De resident berigte hieromtrent in het laatst van Mei 1853, dat, volgens een door hem te Probolingó gedaan onderzoek, bij den landraad aldaar een aanmerkelijke achterstand bestond, hoofdzakelijk toe te schrijven aan te veelvuldige werkzaamheden op het bestuur dier afdeeling rustende en aan het geringe personeel daarvoor toegestaan.

De noodige beschikkingen werden genomen om, zoo door vermeerdering van personeel als anderzins, dezen staat van zaken te doen ophouden.

Nopens de regtbanken in de zoogenaamde Vorstenlanden is, wat Soerakarta betreft, gunstig gerapporteerd. Voor Djokjokarta werd echter met verlangen naar eene verbetering uitgezien.

II. POLITIE.

§ 1. Algemeen reglement.

Hetgeen hieromtrent in de vorige verslagen gezegd is, is ook voor het jaar 1853 van kracht.

Het politie-reglement voor de stad en voorsteden van Soerabaija werd wederom voor een paar gewesten buiten Java van toepassing verklaard, zoo als breedvoeriger hieronder (§ 8) vermeld zal worden.

§ 2. *Regt van verblijf.*

Daar het bij de behandeling van eenige verzoeken om vergunning tot verblijf in de Preanger regentschappen bleek, dat aan het deswege in *Staatsblad* 1821, n°. 6, bepaalde niet altijd dezelfde uitlegging gegeven was, en het wenschelijk voorkwam, daaromtrent een vast beginsel aan te nemen, werd in April 1853 bepaald: »dat aan Europesche ingezetenen, die, volgens de algemeene bepalingen omtrent het vast verblijf in Nederlandsch Indie, in de binnenlanden van Java mogen verblijven, op hun verzoek door den resident der Preanger regentschappen zal worden toegestaan de inwoning, tot weder-opzeggens, op de drie hoofdplaatsen dier residentie: Tjandjoer, Bandong en Soemadang; onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat zij zich geenerlei handelingen zullen veroorloven strijdig met de bij art. 64 van het Reglement op het beleid der regering (*Staatsblad* 1836, n°. 84) gehandhaafde inrigtingen (*Staatsblad* 1853, n°. 34).

In verband tot eene in het laatst van October genomene beschikking, waarbij aan twee tijdelijk ingezetenen, die zich tot den Koning hadden gewend om als Nederlanders genaturaliseerd te worden, onder Zijner Majesteits nadere goedkeuring was toegestaan, om zich, tot weder-opzeggens, te Soerabaija op te houden, werd in overweging genomen, om het in die beschikking liggende beginsel van doorgaande toepassing te maken voor zoodanige personen, die op aannemelijke gronden beweren Nederlanders te zijn of aanzoeke hebben gedaan om als Nederlanders te worden genaturaliseerd.

Na den Raad van Indie ter zake te hebben geraadpleegd, werd evenwel tot regel aangenomen, dat deze omstandigheden op een verzoek van een vreemdeling, om zich elders dan te Batavia op te houden, niet van invloed behoeven te zijn, omdat zoodanige persoon, hangende het bewijs van het eerste of de inwilliging van het laatste, niet anders dan als vreemdeling kan beschouwd en behandeld worden, en dus te zijnen aanzien behooren gehandhaafd te worden de algemeene beginselen, met opzigt tot de toelating van vreemdelingen in Nederlandsch Indie aangenomen.

Daar het bij de behandeling van een betrekkelijk verzoekschrift gebleken was, dat de bij art. 6 der publicatie van 9 September 1846 (*Staatsblad* n°. 27) voor Macassar daargestelde afwijking der algemeene bepalingen omtrent het verblijf in Nederlandsch Indie niet voldoende was om het beoogde doel: »de bevordering van den handel dier plaats" te bereiken, werd de gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, op het door hem gedaan voorstel, gemagtigd om aan de Europesche handelaren, wien het tijdelijk verblijf te Macassar is toegestaan, te vergunnen zich ook, tot weder-opzeggens, op de hoofdplaatsen in de afdeelingen van zijn gouvernement op te houden, mits zich onderwerpende aan alle plaatselijke verordeningen en restrictien, welke te hunnen aanzien mogten noodig zijn (*Staatsblad* 1853 n°. 33).

In verband tot het medegedeelde in het Verslag over 1851 (onder »*Regt van verblijf*" en »*Passen voor personen*"), wordt hier aangeteekend, dat na ontvangst der van de hoofden van gewestelijk bestuur gevraagde adviezen, de hand gelegd is aan een ontwerp van bepalingen op de aankomst, het verblijf en het reizen van vreemde Oosterlingen op Java en Madura. Dit ontwerp werd voorts in Februarij 1853 gezonden aan de hoofden van gewestelijke bestuur, met verzoek om hunne beschouwingen en bedenkingen mede te deelen.

Ofschoon de rapporten van deze autoriteiten alle in den loop van het jaar ontvangen werden, was ter zake onder ultimo December nog geene nadere beslissing genomen.

Omtrent het verblijf der Chinezen en andere vreemde Oosterlingen in de binnenlanden van Java werden echter in 1853 de volgende afzonderlijke beschikkingen genomen; als:

1°. werd in de maand Maart ingetrokken de vergunning bij de resolutien van 28 Februarij en 28 April 1836, n°. 34 en 11, aan de vreemde Oosterlingen verleend, om zich te Babat, Blimbing en Sidajoe, onder Grisse in de residentie Soerabaija, te vestigen.

Hiertoe werd besloten op grond dat de op die plaatsen gevestigde Chinezen eenen uitgebreiden sluikhandel dreven in clandestien aangemaakt zout en in clandestien ingevoerde amfoen, waartoe de ligging van Babat vooral gunstig was, en zij buitendien, in strijd met de stellige voorschriften, door het geven van voorschotten aan de landbouwers zich wisten meester te maken van het grootste gedeelte der producten en door bedreiging van brandstichting en andere onheilen de Javaansche ingezetenen ook drongen tot overgave,

niet alleen van goederen en velden, maar zelfs van hunne dochters om daarmede in onttucht te leven, terwijl alle pogingen om deze overmoedige en strafwaardige handelingen door geregelijke bewijzen tot klaarheid te brengen, schipbreuk leden op de weinige medewerking der inlandsche hoofden, die bijna tot den geringsten schenen omgekocht te zijn en de hand leenden aan den smokkelhandel.

Bij dit besluit werden echter tevens gelden beschikbaar gesteld tot het verleen van schadeloosstelling, en de gevallen daarbij nader omschreven.

2°. werd in Mei, in verband tot hetgeen in de residentie Bagelen had plaats gevonden, aan den directeur der cultures opgedragen om aan de hoofden van gewestelijk bestuur te doen opmerken, dat de resolutie van 1 Augustus 1835, n°. 12 (*Staatsblad* n°. 37), art. 81 van het Reglement op het beleid der regering (*Staatsblad* 1836, n°. 48) en het besluit van 19 Augustus 1846, n°. 7 (*Staatsblad* n°. 24) niet gedoogen, dat Chinezen en andere vreemde Oosterlingen zich, zonder bepaalde toestemming of aanwijzing van den Gouverneur-Generaal, elders ophouden of vestigen dan in afzonderlijke wijken of buurten, onder een hoofd van hunnen eigenen landaard, op de hoofdplaatsen der residentien, der hoofdafdeelingen, der regentschappen en der enkele districten, welke voor den handel doeltreffend gelegen zijn, en alwaar voor den sluikhandel de toelating ter woon van Chinezen en andere vreemde Oosterlingen niet bedenkelijk is, zoodat uit de publicatie van 25 December 1838 (*Staatsblad* n°. 50), welke, als een uitvloeisel van art. 102 van het Reglement op het beleid der Regering (van 1836), slechts uitgelegd mag worden met terugzigt op art. 81 van dat reglement, in geenen deele mag worden afgeleid, dat aan Chinezen en andere vreemde Oosterlingen zoude kunnen worden toegestaan, buiten die hoofdplaatsen van de inlandsche bevolking velden in te huren, ten einde die zelve te bebouwen of voor hunne rekening te doen bebouwen, dan wel zich door de inlandsche bevolking krachtens overeenkomsten, elders dan op diezelfde hoofdplaatsen, voortbrengselen te doen leveren of diensten te doen verleen; en

3°. werd in de maand Junij, naar aanleiding van eenige door den resident van Kediri gedane voorstellen omtrent de aanstelling van Chinesche hoofden en de vestiging van Chinezen in die residentie, aan denzelfden directeur opgedragen om, bij zijne eerstvolgende inspectiereis, deze aangelegenheid in het algemeen te onderzoeken en voorts ter zake, in overleg met den directeur der middelen en domeinen, te dienen van berigt, consideratien en advies.

De beperkende bepalingen, omtrent de toelating van Chinesche nieuwelingen zijn overigens in 1853 ook gehandhaafd, zelfs bij verzoeken van reeds gevestigde Chinezen om hunne naaste bloedverwanten uit China te doen overkomen.

Eindelijk wordt hier nog aangeteekend, dat in dit jaar eene in 1843 verleende acte van tijdelijk verblijf van eenen gepasporteerden militair, geboortig van Brussel, werd ingetrokken, en zulks op grond van door hem betoonde hooge oneerbiedigheid in een aan den Gouverneur-Generaal gerigt request, zoomede wegens zijn woelziek en onbetamelijk gedrag.

Omtrent het aantal gedurende 1853 door den Gouverneur-Generaal verleende acten van verblijf zie het hoofd » *Bevolking*."

Omtrent de maatregelen tot voorkoming van terugkeer van uit Nederlandsch Indie verwijderde personen zie onder III » *Magt van den Gouverneur-Generaal*."

§ 3. Invoer van vuurwapenen en buskruid.

Daar het tijdelijk verbod van den invoer van vuurwapenen en buskruid in het rijk van Djambi gunstig had medegewerkt tot bevestiging der rust in de residentie Palembang, en daarbij de staat van zaken in het aangrenzende landschap nog niet van dien aard was, dat dit verbod gevoegelijk kon worden opgeheven, werd de in 1852 ter zake genomen maatregel nog voor den tijd van een jaar verlengd. (*Staatsblad* 1853, n°. 55 a.)

§ 4. Gebruik en verhuur van paarden en rijtuigen, logementen enz.

Sedert lang werd behoefte ondervonden aan meer voldoende verordeningen omtrent het gebruik en inzonderheid omtrent den verhuur van paarden en rijtuigen op onderscheidene plaatsen van Java.

Met inachtneming van het voorgeschrevene bij het Reglement op het beleid der regering, werd mitsdien in December 1853, afgescheiden van de verordeningen op hetzelfde

onderwerp, welke betrekking hebben tot 's lands belastingen, vastgesteld het onder n°. 100 in het *Staatsblad* van dat jaar voorkomende Reglement omtrent het houden en gebruiken van paarden en rijtuigen op Java en Madura.

Eveneens werd, ter vervanging van verouderde en onvolledige bepalingen, bij publicatie van 19 April 1853 (*Staatsblad* n°. 28) afgekondigd een Reglement op de logementen, koffijhuizen tapperijen en dergelijke openbare inrigtingen op Java en Madura.

§ 5. *Passen voor vaartuigen.*

Zie hierover onder het hoofd » *Nijverheid.*»

§ 6. *Seinlichten voor zeil- en stoomschepen.*

In de maand Junij werd in Indie de kennisgave ontvangen van de bij Koninklijk besluit van 17 Maart 1853 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 14) vastgestelde nadere bepalingen op het voeren van seinlichten door zeilschepen, en nopens de seinlichten voor de zee-stoomschepen op de binnenwateren.

Naar gebruik werd daarvan de noodige mededeeling gedaan aan het Marine-departement, den betrokken directeur van finantien, zoomede aan de betrokkene residenten, met uitnoodiging om de gezagvoerders der schepen op die bepalingen indachtig te maken.

§ 7. *Misbruik van sterken drank.*

Ten gevolge der overwegingen, welke in 1852 plaats vonden omtrent de middelen welke zouden kunnen worden aangewend om het misbruik van sterken drank onder zekere klasse van ingezetenen tegen te gaan, werden in April 1853 de volgende beschikkingen genomen; als:

1°. met verwijzing naar art. 2 van het *Reglement op de logementen, koffijhuizen, tapperijen en dergelijke openbare inrigtingen* (*Staatsblad* 1853, n°. 28), en art. 5 der *voorwaarden voor de pacht van den verkoop van arak, rhum en tjoe in het klein op Java en Madura* (*Staatsblad* 1849, n°. 52), de hoofden van gewestelijk bestuur aangeschreven om, waar een garnizoen van de landmagt of een station van de zeemagt aanwezig is, geene vergunning tot het openen van tapperijen te verleenen, noch plaatsnemen voor den verkoop van arak, rhum en tjoe aan te wijzen dan na overleg met de bevelvoerende officieren;

2°. verklaard, dat het bovenstaande echter geene verandering behoefde te brengen in de regeling voor het loopende jaar gemaakt omtrent de plaatsnemen van verkoop van arak, rhum en tjoe; doch de betrokkene gewestelijke besturen aangeschreven om, zonder verwijl, de bevelvoerende officieren, hierboven bedoeld, te raadplegen over de bepaling dier plaatsnemen in het volgende jaar, opdat deze regeling vastgesteld zij vóór de opveiling der pacht en dus bij de opveiling aan gadinghebbenden kunne worden bekend gemaakt;

3°. gearresteerd eene publicatie, houdende de volgende bepalingen:

Art. 1. Het is aan een iegelijk verboden buiten de militaire cantines aan militairen beneden den rang van officier, of aan hunne vrouwen, kinderen of bedienden, sterken drank te verkoopen, of in winkels of warongs om niet te verstrekken.

Art. 2. Het is verboden sterken drank bij hoeveelheden van minder dan een half dozijn flesschen te verkoopen, elders dan in de door het plaatselijk bestuur toegelaten tapperijen.

Art. 3. Overtredingen van artt. 1 en 2 worden, wanneer de overtreders Europeanen en daarmede gelijkgesteld zijn, gestraft met eene boete van f 5 tot f 100, of gevangenisstraf van hoogstens 8 dagen, en wanneer de overtreders inlanders en daarmede gelijkgestelden zijn, op de politie-rol afgedaan.

Art. 4. Door het vorenstaande wordt niet gederogerd aan de vigerende voorwaarden voor de pachten, betreffende den verkoop van sterken dranken.

Feiten, niet strafbaar volgens die voorwaarden, maar vallende in de termen van artt. 1 en 2 dezer publicatie, worden gestraft volgens art. 3.

Het tweede lid van het tegenwoordig artikel is niet van toepassing op den thans loopenden pachtijd van het even gemeld middel; — en

4°. bepaald, dat alle dranken, door de betrokkene cantine-directien in *entrepôt* gekocht wordende, voor de niet-verpachte militaire cantines vrij van regten kunnen worden ingevoerd (*Staatsblad* 1853, n°. 30).

§ 8. Plaatselijke verordeningen van politie.

Tot de toepasselijk-verklaring van het Soerabaijasche politiereglement werd in Januarij 1853 voor de afdeling Benkoelen en in September 1853 voor de hoofdplaats der residentie Riouw en Tandjong Pinang besloten, in afwachting dat algemeene wettelijke bepalingen van politie zouden kunnen worden vastgesteld.

De toepasselijk-verklaring van dat politiereglement geschiedde echter, voor zoover het niet in strijd is met de gehandhaafde instellingen der inheemsche bevolking of met de voor die bezittingen van kracht zijnde bepalingen der met 1°. Mei 1848 ingevoerde wetgeving.

Voor Riouw en Tandjong Pinang werd dat reglement tevens aangevuld met de volgende bepaling:

» Alle eigenaren of huurders van klapper-plantages of van erven, waarop zich klapperboomen bevinden, zijn gehouden, die boomen steeds van torren zuiver te houden en die insekten te vernielen. De nalatige in het nakomen dezer bepaling verbeurt voor iederen boom, die door deze insekten aangestoken wordt bevonden, eene boete van f 3. Tevens is hij verplicht, de aangestoken boomen terstond te doen wegruimen en in zee werpen, zullende bij verzuim hiervan zulks te zijnen kosten geschieden (*Staatsblad* 1853, n°. 2 en 75)."

III. MAGT VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL IN ZAKEN VAN JUSTITIE EN POLITIE.

Bij het Verslag van 1849 (pag. 55) is aangeteekend, dat de bepaling in art. 9 der wet op de Regterlijke Organisatie, » dat de regterlijke ambtenaren niet tevens eenig ambt mogen bekleeden, waaraan eene vaste wedde of andere bezoldiging verbonden is, » toen beschouwd was als niet belettende het zenden van eenen raadsheer van het Hooggeretshof als commissaris van het Gouvernement naar eene der buitenbezittingen tot het onderzoeken van handelingen van het gewestelijk bestuur, onder genot van een daggeld en zonder op te houden raadsheer te zijn en bezoldiging als zoodanig te genieten.

Dit onderwerp kwam in het jaar 1853 in nadere overweging, bij gelegenheid dat het voorstel was gedaan om eenen regterlijken ambtenaar naar de bezittingen buiten Java en Madura te zenden tot voorbereiding van de regeling van de daar in te voeren wetgeving, en om die zending op te dragen aan een der raadsheeren van het hof (tevens lid der Commissie voor dit punt van wetgeving), zonder hem van zijne regterlijke betrekking te ontheffen.

Het Hooggeretshof heeft bij de behandeling van deze zaak een tegenovergesteld gevoelen geopenbaard, en naar aanleiding daarvan is die commissie later aan een ander regterlijk ambtenaar, met ontheffing van zijne regterlijke betrekking, opgedragen.

Daar het hier de juiste opvatting en nakoming van hoogst belangrijke wettelijke bepalingen geldt, komt het niet overbodig voor de beschouwingen van het hof hier in haar geheel mede te deelen:

» Ingevolge het voorgeschrevene bij art. 152 der Regterlijke Organisatie, in verband tot het besluit van 17 Januarij 1849, n°. 26, goedgekeurd en bekrachtigd bij Koninklijk besluit van 29 September daaraanvolgende, n°. 94, en opgenomen in het *Staatsblad* van dat jaar onder n°. 63, is het Hooggeretshof onder anderen zamengesteld uit eenen president, eenen vice-president en zeven raadsheeren; — deze bepaling is organiek; — van dezelve mag niet willekeurig afgeweken worden. De wettigheid van iedere, tot dusdanige afwijking strekkende beschikking moet worden betwijfeld; dus ook die, waardoor een raadsheer buiten de mogelijkheid geplaatst zou worden, zijne ambtspligten na te komen; ten ware men welligt mogt willen aannemen, dat het behoud van den titel voldoende

ware, om aan de bedoelingen der wet ten deze te beantwoorden. Het wettelijk voorschrift betreffende de zamenstelling is van openbare orde; daarbij worden ook den justitiabelen waarborgen toegezegd. Geene redenen van convenientie, waaronder eene toestemming van eenen betrokken raadsheer en andere zijn terug te brengen, kunnen alzoo eene inbreuk regtvaardigen.

» Wanneer de betrekkelijke bepalingen der regterlijke organisatie aandachtig worden nagegaan, blijkt ten duidelijkste, dat de wetgever de bedoeling gehad heeft, als verplichting voor te schrijven, dat de regter geene betrekking op zich mag nemen waardoor hij buiten staat gesteld wordt, zijn regterlijk ambt naar behooren te vervullen of waaraan eene bezoldiging verbonden is.

» Bij elke zending wordt de naleving van eerstgenoemde verplichting onmogelijk; dit behoeft geen betoog; — ook bij eene zending als waarvan hier de rede is, wordt aan laatstgenoemde verplichting te kort gedaan. Art. 9 toch der Regterlijke Organisatie verbiedt de uitoefening van eene betrekking, waaraan eene vaste wedde of andere bezoldiging verbonden is. Men noeme eene toelagging van gelden aan eene commissie, waarvan thans sprake, nu toelage, daggeld, — in den zin der wet is zij eene bezoldiging.

» Bijaldien verduidelijking noodig ware, zoude het genoeg zijn te verwijzen naar den inhoud van het volgende artikel, dat in tegenstelling de soorten opgeeft der betrekkingen, die in den geest der wet als onbezoldigd zijn aan te merken. Zoo de Gouverneur-Generaal, in het belang van 'slands dienst, het noodig acht Europesche regters tot de waarneming van andere openbare bedieningen te roepen, is hij ingevolge art. 16 der Regterlijke Organisatie voorzeker bevoegd daartoe over te gaan, echter na gegeven ontslag uit de regterlijke betrekking, omdat eigenlijk gezegde ambten, zoo als is aangevoerd, met het regterlijke ambt niet kunnen vereenigd worden."

De beoordeeling van voorstellen tot regterlijke vervolging van personen, vallende in de termen van art. 4 der Regterlijke Organisatie en van de daarbij gehandhaafde besluiten omtrent het vragen van verlof tot regterlijke vervolging wegens ambtsmisdrijven van inlandsche hoofden, werd dikwerf door onvolledigheid dier voorstellen bemoeijelijkt.

Daarom werden in Junij 1853 de hoofden van gewestelijke besturen aangeschreven, om elk dergelijk voorstel te doen voorafgaan door een opzettelijk onderzoek naar de omstandigheden, den levensloop en de gedragingen van den verdachte, en daarvan berigt te doen, vergezeld van zoodanige mededeelingen omtrent zijne verwantschap aan de inlandsche grooten en hoofden, die geacht kunnen worden onmisbaar te zijn tot het nemen eener beschikking op het voorstel.

Nadat aan zekeren gepasporteerden militair het hem vroeger vergund tijdelijk verblijf te Batavia was opgezegd, en de resident aldaar was uitgenoodigd om dien persoon behulpzaam te zijn in zijn vertrek uit Nederlandsch Indie, werd van dien ambtenaar de mededeeling ontvangen, dat voor alsnog aan dat vertrek geen gevolg kon worden gegeven, vermits, volgens een berigt van den officier van justitie, de tegenwoordigheid van dien persoon dringend noodzakelijk was geworden, door eene aanklagte ter zake van valsheid in geschrifte, waarin hij scheen betrokken te zijn.

Deze mededeeling leidde tot de vraag, of wanneer de Gouverneur-Generaal de uitzetting van iemand beveelt, de justitie den uit te zetten persoon mag aanhouden.

De procureur-generaal, ter zake gehoord, beantwoordde de vraag bevestigend, als zijn gevoelen te kennen gevende:

» dat de justitie niet kan worden belet eenen uit te zetten persoon aan te houden, wanneer hij beschuldigd wordt misdrijf te hebben gepleegd, tenzij men wille aannemen dat zoodanig persoon, nadat het besluit van uitzetting door den Gouverneur-Generaal genomen is, ongestraft de zwaarste misdrijven kan begaan, of wel, dat vóór en aler eene vervolging ter zake van misdrijf tegen hem kan worden ingesteld, de toestemming daartoe van den Gouverneur-Generaal moet worden gevraagd;

» dat noch het een, noch het ander kan worden aangenomen; het eerste niet, omdat daardoor verstoring van de maatschappelijke orde, verbreking van de maatschappelijke banden zou plaats hebben; het tweede niet, omdat daardoor zou worden gehandeld in strijd met de bepalingen op het stuk der strafvordering en in strijd met de bepalingen, voorkomende in art. 41 van het Reglement op het beleid der regering."

Den Gouverneur-Generaal kwam het echter voor, dat deze meening van den procureur-generaal tot schromelijke conflicten aanleiding zou kunnen geven wanneer het gold een voor de openbare rust gevaarlijken persoon. Hij kon niet toegeven, dat eenige magt in den Staat bevoegd zou zijn een door de hoogste magt — hier de Gouverneur-Generaal — *ex plenitudine potestatis* gegeven bevel, zonder zijne magtiging of goedkeuring te vragen, zelfs een oogenblik buiten uitvoering te laten.

Zelfs aangenomen dat een persoon, wiens uitzetting door den Gouverneur-Generaal gelast was, zich aan misdrijf had schuldig gemaakt, zoude het belang van den Staat nog kunnen vorderen, het misdrijf ongestraft te laten en den uit te zetten persoon onmiddellijk te verwijderen. Daarover komt het oordeel den Gouverneur-Generaal toe.

Dat tusschenkomst in zaken van justitie aan de Regering verboden is, is slechts juist voor zoover die tusschenkomst bij het regeringsreglement niet is toegestaan (zie art. 41 van het reglement van 1836). Doch art. 24 van dat reglement verleent den Gouverneur-Generaal de magt van uitzetting *onvoorwaardelijk*, dus ook wanneer de uit te zetten persoon in handen der justitie is.

De uitoefening dezer magt behoort door geene andere magt te kunnen worden belemmerd.

Op grond van deze beschouwingen, in welke de Raad van Indie deelde, werd aan den procureur-generaal te kennen gegeven, dat de magtiging of goedkeuring van den Gouverneur-Generaal had behooren gevraagd te worden tot of op de aanhouding van den bovenbedoelden persoon, met uitnoodiging tevens om in voorkomende gevallen in den geest van deze beschouwingen te handelen en te doen handelen.

Het gebeurde met drie Chinezen, aan welke het verblijf in Nederlandsch Indie was ontzegd, doch die desniettemin in Indie waren teruggekeerd, maakte het wenschelijk om maatregelen te nemen, ten einde het verbreken van den ban te voorkomen.

In Junij 1853 werd mitsdien bepaald, dat voortaan van zoodanige verwijderingen buiten Nederlandsch Indie kennis zal worden gegeven aan al de hoofden van gewestelijk bestuur, ten einde door dezen de hoofden der natie, tot welke de verwijderden behooren, kunnen worden verantwoordelijk gesteld voor de opvolging van het besluit van verwijdering.

Daar het uit verschillende door hen genomene beschikkingen gebleken was, dat eenige hoofden van gewestelijk bestuur op de bezittingen buiten Java en Madura, die daartoe niet bepaaldelijk waren gemagtigd, in de dwaling verkeerden, als zouden zij bevoegd zijn om personen, wier verblijf in zeker gedeelte van het hun toevertrouwde gewest gevaarlijk voor de openbare orde of veiligheid geoordeeld wordt, het verblijf aldaar te ontzeggen en aan hen eene andere plaats binnen dat gewest aan te wijzen, werd het noodig geacht die autoriteiten uit deze dwaling terug te brengen.

Dien ten gevolge werd in October 1853, met intrekking van alle daarmede strijdige voorschriften, uitdrukkelijk verklaard, dat zoodanige handeling uitsluitend behoort tot de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal, die daarom verlangt, dat in de gevallen, waarin tot de bedoelde verwijdering termen mogten bestaan, eene daartoe strekkende voordragt aan zijne beslissing zal worden onderworpen, onverminderd nogtans de bevoegdheid der hoofden van gewestelijk bestuur, toegekend bij de 2de alinea van art. 52 van het regeringsreglement (*Staatsblad* 1853, n°. 84).

Omtrent het voorgevallene, ten aanzien van ontzegging van verblijf, gedurende het jaar 1853, is overigens reeds gehandeld onder het hoofd „*Politie*” § 2.

Eene Sumatrasche vrouw, in eene vergadering van stemgerechtigde hoofden op den 13den April 1852 te Tengaboengien, in Groot-Mandheling, ter zake van vergittiging ter dood veroordeeld, diende in Februarij 1853 een request in aan den Gouverneur-Generaal om gratie.

De procureur-generaal en het Hooggeregts-hof waren van meening, dat gratie verleend moest worden (zoo als dan ook geschied is), maar wilden tevens, dat ingevolge art. 45 van het regerings-reglement het fiat executie op gemeld vonnis zoude verleend worden, en dat voortaan alle doodvonnissen, zonder onderscheid, in het gouvernement van Sumatra's Westkust gewezen, aan den Gouverneur-Generaal zouden worden aangeboden, om van het fiat executie te worden voorzien.

De Regering kon zich hiermede niet vereenigen, *eensdeels* omdat, volgens het beginsel, afgekondigd bij het besluit van den Commissaris-Generaal van 11 October 1833, n°. 310, de bevolking der onderscheidene afdelingen ter Westkust van Sumatra gelaten is in het volkomen bezit van hare politieke en huishoudelijke regten, zoodanig dat het Gouvernement zich niet bemoeije met de benoeming der hoofden, hunne regtspleging of eenige andere huishoudelijke aangelegenheid, het niet noodig noch oorbaar werd geacht, om het bij art. 45 van het regerings-reglement bedoelde verlof in de onderwerpelijke zaak te verleen; en *anderdeels*, omdat, wanneer in dat artikel door *hoven* en *regtbanken* moeten worden verstaan *alle mogelijke in Nederlandsch Indie bestaande regtsprekende collegien en vergaderingen*, wel moest worden erkend, dat door de bovenbedoelde handelwijs van de letter van dat artikel zou worden afgeweken, maar dat het dan ook voorkwam, dat dit voorschrift naar de letter *onuitvoerlijk* zoude zijn.

Uit hoofde van de bezwaren, welke verbonden zouden zijn aan de ten-uitvoer-legging te Moearah Kompeh van een doodvonnis tegen een inlandschen militair, ging de krijgs-

raad, na deswege inlichtingen te hebben gevraagd van den advocaat-fiscaal voor de landen zeemagt, er toe over om dit vonnis in dier voege te wijzigen, dat het ter hoofdplaats Palembang zou worden geëxecuteerd.

De resident aldaar probeerde deze beschikking, onder bijvoeging dat het door den Gouverneur-Generaal reeds verleende *fiat executie* van volle waarde bleef.

Toen deze zaak ter kennis van de Regering kwam, rees de bedenking, dat alleen de Gouverneur-Generaal de bevoegdheid bezit, door middel van gratie, een gewijsde te mitigeren, zoowel wat de straf zelve als wat de strafplaats betreft. Daarom werd aan het Hoog Militair Gerechtshof en aan het Hooggerechtshof de vraag gedaan, of deze zaak geene aanleiding behoorde te geven tot eenige aanschrijving aan de hoofden van gewestelijk bestuur.

Beide hoven gaven daarop te kennen, dat aangezien het bedoelde besluit van den resident van Palembang door hem niet genomen was als hoofd van het gewestelijk bestuur, maar in hoedanigheid van gedelegeerde van het Hoog Militair Gerechtshof, hetzelfde niet behoefde te leiden tot zoodanige aanschrijving. In deze zaak werd alzoo berust.

IV. EENIGE MIDDELEN VAN BEHEER MET HET REGTSWEZEN IN VERBAND.

§ 1. Wees- en boedelkamers.

Overeenkomstig de magtiging, verleend in art. 3 van het besluit van 16 December 1847, n°. 28, hebben de weeskamers op Java (het collegie van boedelmeesteren te Batavia daaronder niet begrepen), in verband tot de uitkomsten van haar beheer in de voorgaande jaren, kunnen voortgaan met telken jare, en ook over 1853, aan hare geadmistreerden eene rente van zes ten honderd uit te keeren.

Het collegie van boedelmeesteren te Batavia echter had, naar aanleiding van het bepaalde bij het besluit van 5 Mei 1851, n°. 3, over 1852 en 1853 slechts een rente van vijf ten honderd willen uitkeeren, en zulks niettegenstaande het collegie met de uitzetting der gelden nooit gelukkiger was geweest dan in 1852.

Hierdoor werden alzoo de pupillen benadeeld, terwijl de andere fondsen van het collegie er bij wonnen. Dit lag geenszins in de bedoeling van gemeld besluit. Integendeel had men daarbij op het oog gehad, gestand te doen aan de toezegging bij art. 46 van het reglement in *Staatsblad* 1828, n°. 46.

Daarom werd in September 1853, met wijziging van art. 3 van meer bedoeld besluit, ingaande met den 1sten Januarij 1852, bepaald: „dat, in geval van ontoereikende der inkomsten van het boedelfonds om zes per cent 's jaars aan de geadmistreerden uit te keeren, het ontbrekende alsdan, op voordragt, daartoe aan het Gouvernement te doen, en na verkregene magtiging, zal worden aangevuld, in de eerste plaats, uit het bedrag der renten gewonnen uit het kapitaal, welks eigenaren voor geene rentebedeeling in aanmerking komen; en wanneer deze niet toereikende mogten zijn, in de tweede plaats, uit de renten in hetzelfde jaar met het reservfonds gewonnen.”

Het collegie werd tevens aangeschreven om over 1852 alsnog ten spoedigste gevolg te geven aan deze bepaling, onder opmerking, dat het zonder vooraf verkregene magtiging van het Gouvernement niet bevoegd was om over dat jaar slechts vijf per cent aan de pupillen uit te keeren.

Aangezien tot het valideren eener rente van zes per cent jaarlijks eene suppletie van het boedelfonds, op de wijze als hierboven omschreven, onvermijdelijk zou zijn, verzocht het collegie in November 1853 magtiging om zonder voorafgaande voordragt tot zoodanige suppletie over te gaan, onder verplichting om, na de afsluiting der boeken, van zijne handelingen rapport te doen aan het Gouvernement.

Op dit voorstel was onder ultimo December nog niet beschikt.

Naar aanleiding van het door de Algemeene Commissie tot liquidatie der wees- en monboirkamers in Nederland te kennen gegeven verlangen, om ontheven te worden van de bemoeijingen, welke door het bestuur der voormalige Amsterdamsche weeskamer voor de weeskamer te Batavia waargenomen en sedert de ontbinding van dat bestuur voorloopig op die commissie overgegaan waren, werden de heeren *A. van Hoboken en Zonen* te Rotterdam door de weeskamer te Batavia aangewezen voor de overname van de Commissie der papieren en gelden, die kamer betreffende.

De staat van het beheer der wees- en boedelkamers onder ultimo 1853; volgens de van haar ontvangene opgaven, was als volgt:

Weeskamer te Batavia.

a. Inkomsten.

Weeskamer.

Renten op kapitalen	f	167,437: 22
Provisiepenningen		4,611: 30
Idem van het sequestraat, overgebracht over 1852		1,202: 116
Salaris of kamerleges		489: 97
Rendement van het verkochte oude gebouw en van eenige meubelen.		27,034: 108
		<hr/>
Te zamen	f	200,776: 13

Sequestraat.

Provisiepenningen over 1853, nog niet bij de weeskamer overgebracht.		7,112: 74
		<hr/>
Totaal	f	207,888: 87

b. Uitgaven.

Renten op kapitalen	f	73,589: 31
Gezamenlijke administratiekosten der kamer en van het sequestraat, als:		
aan tractementen	f	64,585: 66
" diversen		2,626: 225
		<hr/>
		67,211: 885
		<hr/>
Totaal	f	140,800: 1195

c. Bedrag der onder beheer zijnde fondsen.

Van de weeskamer	f	2,926,625: 114
Het sequestraat		53,387: 33
		<hr/>
Te zamen	f	2,980,013: 27

d. Bedrag der uitgezette kapitalen f 2,758,334: 36

e. Reservefonds f 791,232: 295

ongerekend de waarde van het gebouw, ad f 33,000.

f. Getal pupillen, van welke onder ultimo December gelden onder beheer der kamer waren, 389.

Collegie van boedelmeesteren te Batavia.

a. Inkomsten.

Renten op kapitalen	f	149,563: 67
Provisiepenningen		7,750: 87
Salaris, leges enz.		1,580: 28
		<hr/>
Te zamen	f	158,894: 62

(welke som moet worden verdeeld ten behoeve van het *boedelfonds*, het *reservefonds* en het fonds voor het *Chinesche hospitaal*, in evenredigheid van de kapitalen) en voorts:

aan het reservefonds		164: 98
en aan het fonds van het Chineesch hospitaal		29,431: 3
		<hr/>
Totaal	f	188,490: 43

b. Uitgaven.

Renten op de kapitalen	f	63,663: 12
Kosten van administratie, verdeeld als boven		49,888: 60
Van het reservefonds		981: 118
Van het fonds van het Chineesch hospitaal		28,987: 11
		<hr/>
Totaal	f	143,520: 81

c. Bedrag der onder beheer zijnde fondsen.

Van het boedelfonds	f	1,133,277: 11
» » fonds aan den Sultan van Bantam		22,073: 108
Idem voor de wees- en boedelkamer te Samarang		207,000: —
Idem voor het Chineesch hospitaal		498,635: 4
Idem voor reserve		435,841: 99
		<hr/>
Totaal	f	2,296,827: 102

d. Bedrag der uitgezette kapitalen f 2,066,894: 24

e. Bedrag van het reservefonds (als boven). f 435,841: 99

en f. Het getal der pupillen 751.

Wees- en boedelkamer te Samarang.

a. Inkomsten.

Weeskamer.

Renten op effecten en uitgezette kapitalen	f	79,521: 2
		<hr/>
Transporteren	f	79,521: 2

	Per transport . f	79,521: 2
Provisiepenningen		7,101: 91
Salaris of kamerleges		2,629: 27
	f	89,252: —

Boedelkamer.

Renten op effecten en uitgezette kapitalen . . . f	13,568: 110
Provisiepenningen	2,230: 38
Salaris of kamerleges	129: 48
	15,928: 76

Desolate-boedelkamer.

Provisiepenningen	490: 100
-----------------------------	----------

Chineesch kapitaal.

Renten op effecten en uitgezette kapitalen . . . f	2,265: —
Belastingen	6,673: 42
Legaten	44: —
	8,982: 42
Totaal f	114,653: 98

b. Uitgaven.

Weeskamer.

Renten op kapitalen f	46,047: 112
---------------------------------	-------------

Boedelkamer.

Renten op kapitalen	5,816: 72
-------------------------------	-----------

Gezamenlijke administratiekosten.

Tractementen f	38,956: —
Diverse	1,407: 7
	40,363: 7
en voor het Chineesch hospitaal	6,051: 72
Totaal f	98,279: 23

c. Bedrag der onder beheer zijnde fondsen.

Van de weeskamer f	957,511: 49
» » boedelkamer	158,180: 103
» » desolate-idem	71,489: 80
» het Chineesch hospitaal	87,834: 116
» » reservefonds	90,143: 67
Totaal f	1,365,160: 55

d. Bedrag der uitgezette kapitalen.

Van de weeskamer	f	895,425: 40
» » boedelkamer.		165,550: —
» het Chineesch hospitaal		27,800: —
	Totaal f	1,088,775: 40

<i>e.</i> Reservefonds (als boven)	f	90,143: 67
--	---	------------

<i>f.</i> Getal pupillen: van de weeskamer.		424
en » » boedelkamer.		297
	Te zamen	721

Wees- en boedelkamer te Soerabaja.

a. Inkomsten. (1)

Renten van kapitalen	f	66,064: 20
Provisiepenningen en leges		8,078: 101
	Te zamen f	74,143: 1

b. Uitgaven.

Renten op kapitalen.	f	52,954: 113
Kosten van administratie en andere uitgaven		33,945: 80
	Totaal f	86,900: 73

c. Bedrag der in beheer zijnde kapitalen.

Van de weeskamer	f	638,843: 60
» » boedelkamer.		302,062: 1
» het Chineesch hospitaal		84,619: 108
» » reservefonds.		28,801: 20
	Totaal f	1,054,326: 69

<i>d.</i> Bedrag der uitgezette kapitalen	f	1,017,040: —
---	---	--------------

<i>e.</i> Bedrag van het reservefonds.	f	24,338: 99
ongerekend de som van.		4,462: 41

afkomstig uit de provisiepenningen van de desolate-boedelkamer, waarmede het kapitaal van het reservefonds bedraagt	f	28,801: 20
--	---	------------

(1) De inkomsten en de uitgaven van de wees- en de boedelkamer zijn niet afzonderlijk opgegeven.

f. Getal-pupillen.

Onder directe voogdij 35 minderjarigen,
wier goederen en gelden door de wees- en boedelkamer worden
beheerd 299 Christen-pupillen, en

240 onchristen "

Te zamen 539

Wees- en boedelkamer te Amboina.

a. Inkomsten.

Renten op kapitalen	f	5,469: 62
Provisie		684. 115 ⁵
Salaris, leges enz.		471: 36
Te zamen	f	6,625: 93 ⁵

b. Uitgaven.

Renten op kapitalen	f	3,175: 12 ⁵
Administratiekosten		7,394: 81
Te zamen	f	10,569: 93 ⁵

c. Bedrag der fondsen onder beheer der kamer f 85,638: 55

d. Bedrag der uitgezette kapitalen f 76,955: 15

e. Bedrag van het reservefonds f 7,522: 104

f. Getal pupillen: 23 van het mannelijk en 15 van het vrouwelijk geslacht.

Wees- en boedelkamer te Banda.

a. Inkomsten.

	Weeskamer.	Boedelkamer.
Ingekomen kapitalen en gewonnen renten	f 13,434: 82	f 5,058: 37

b. Uitgaven.

Uitgekeerde kapitalen en renten	f 4,661: 115 ⁵	f 30: 22
Emolumenten aan de directie over 1851/52.	2,576: 60 ⁵	50: 113
Toelagen aan de geëmployeerden en schrijf- hoefden, over 1853.	235: 60	210: 60
Voor het Chineesch hospitaal gestort	"	130: 00
Totaal	f 7,473: 116	f 421: 75

	Weeskamer.	Boedelkamer.
c. Bedrag der onder beheer zijnde fondsen	f 51,973:113 ⁵	f 14,038:115 ⁵
d. Bedrag der uitgezette kapitalen	f 44,578: 90	f 12,875: —
e. Reservefondsen	f 9,409:117 ⁵	f 5,083: 18 ⁵
f. Getal pupillen is niet opgegeven.		

Wees- en boedelkamer te Ternate.

a. Inkomsten.

Renten op kapitalen	f 1,420:119
Provisie	"
Salaris, leges enz.	231: 81
Totaal	f 1,652: 80

b. Uitgaven.

Renten op kapitalen	f 771: 69
Administratiekosten	200: —
Totaal	f 971: 69

c. Bedrag der onder beheer zijnde fondsen	f 28,993: 23 ⁵
d. Bedrag der uitgezette kapitalen	f 24,887: 31 ⁵
e. Reservefondsen	f 2,383: 31 ⁵
f. Getal pupillen: bekende pupillen, op wier kapitalen renten worden gevalideerd	37
onbekende pupillen en boedels	26
Te zamen	63

Wees- en boedelkamer te Menado.

a. Inkomsten.

Renten op kapitalen	f 1,909: 2
Provisie	1,029: 94
Leges	9: —
Totaal	f 2,947: 96

b. Uitgaven.

Renten op kapitalen	f	1,272: 81
Administratiekosten		1,675: 15
	Totaal f	2,947: 96
<hr/>		
c. Bedrag der onder beheer zijnde fondsen	f	38,759: 17
<hr/>		
d. Bedrag der uitgezette kapitalen	f	26,352: 77
<hr/>		
e. Reservefonds		Nihil.
f. Getal pupillen		26
<hr/>		

Wees- en boedelkamer te Padang.

a. Inkomsten.

Renten op kapitalen	f	8,220: —
Provisiepenningen		2,675: —
Salaris, leges enz.		51: —
	Totaal f	10,946: —
<hr/>		

b. Uitgaven.

Renten op kapitalen	f	2,625: 115
Administratiekosten		3,350: 102
	Totaal f	5,976: 97
<hr/>		
c. Bedrag der onder beheer zijnde fondsen	f	282,381: 19
<hr/>		
d. Bedrag der uitgezette kapitalen	f	136,435: 78
<hr/>		
e. Reservefonds	f	6,125: 27
<hr/>		
f. Getal pupillen		52
<hr/>		

§ 2. Verlijding en bewaring van eigendoms-bewijzen, van hypotheeken en vastigheden.

In Maart 1853 werden alsnog goedgekeurd en bekrachtigd de in 1840 en 1848 door den gouvernements-commissaris voor Sumatra en den gouverneur der Westkust gemaakte bepalingen omtrent de uitgifte van gronden en den grondeigendom onder de inlandsche bevolking in de omstreken van Padang, zoomede over de daarvoor uit te reiken bewijzen; — met bepaling tevens door welke autoriteit moeten worden afgegeven de gevorderde bewijzen bij erfenis, boedelscheiding als anderszins (*Staatsblad* 1853, n°. 14 a).

§ 3. *Gevangenissen en gevangenen.*

Het door den heer mr. *P. Brunsveld van Hulst* ontworpen concept-reglement voor de gevangnissen en bewaarplaatsen in Nederlandsch Indie, dat, blijkens het aangeeekende in het vorig Verslag, aan de betrokkene autoriteiten was gezonden om, voorzien van hunne beschouwingen en aanmerkingen, door tusschenkomst van den ontwerper, weder te worden aangeboden, was onder ultimo 1853 nog niet bij de Regering teruggontvangen.

In het vorig Verslag werd melding gemaakt van den genomen maatregel tot afscheiding van de militairen beneden den rang van officier, die veroordeeld zijn tot opsluiting zonder vervallen-verklaring van den militairen stand, en de gecõndemneerden tot infamerende straffen.

Ten aanzien dezer laatsten was de wenschelijkheid betoogd eener opzending naar Nederland, om daar hunne straf te ondergaan.

De deswege gedane voorstellen hadden ten gevolge het Koninklijk besluit van 1 April 1853, lit. *F b*, hierboven reeds sub I § 5 vermeld en opgenomen in het *Indisch Staatsblad* 1853, n°. 46.

Bij de ten-uitvoer-legging van dit besluit werden eenige moeilijkheden ondervonden in verband tot de schaarsheid der gelegenheden tot verzending der bedoelde veroordeelden, ten gevolge daàrvan dat de gladdeks-vaartuigen daartoe in het algemeen ongeschikt zouden zijn, en men dus alleen van de gelegenheid met fregatten en korvetten zoude moeten gebruik maken. Dit punt was op het einde van 1853 nog in behandeling.

In Junij 1853 werd door het militair departement medegedeeld, dat de gebouwen en werkplaatsen in de vesting Willem I gereed waren en wijders al het overige was verrigt om de ingevolge het besluit van 27 Junij 1852, n°. 6, derwaarts over te voeren militaire gedetineerden beneden den rang van officier te ontvangen.

Alvorens evenwel met den overvoer dier gedetineerden een aanvang te maken, werd het wenschelijk geacht, een reglement tot regeling der dienst in de gevangenis en in de op te rigten kleer- en schoemakerij vast te stellen, ten einde de gevangenen onverwijd na hunne aankomst met de werkzaamheden konden beginnen en uit ledigheid geene aanleiding vonden om zich aan misdrijven schuldig te maken.

Het door het militair departement aangeboden ontwerp-reglement werd op den 15den Julij gearresteerd. Aan de inrigting werd daarbij de naam van » Militair huis van arrest te Willem I » gegeven. In Augustus werd tevens een tarief voor de arbeidsloonen vastgesteld.

Blijkens het verslag van het militair departement waren de uitkomsten van de schoen- en kleermakerij bij voortdoring zeer bevredigend.

De berigten der hoofden van gewestelijk bestuur omtrent den toestand der gevangnissen waren over het geheel vrij gunstig. Waar het noodig was, werd tot daarstelling, vernieuwing, verandering of vergrooting overgegaan. Onderscheidene voorstellen dien aangaande waren nog aanhangig. Het verrigte dien aangaande wordt breder vermeld onder het hoofd: » *Landsgebouwen en waterstaat.* »

G. *Eeredienst.*I. *PROTESTANTSCH.*

De inspectiereis van den predikant dr. *S. A. Buddingh*, waarvan in het vorig Verslag melding is gemaakt, was onder ultimo December 1853 nog niet afgelopen, zoodat over zijne rapporten, voor zooveel noodig, bij een later verslag zal worden gehandeld.

Bij adres van 27 Junij 1853 werden door eene commissie uit de beide kerkeraden van de Protestantsche en Evangelisch-Luthersche gemeente te Batavia, in zake der vereeniging van die beide gemeenten, aangeboden:

1°. het project eener acte van vereeniging der Protestantsche gemeente van Batavia en der Evangelisch-Luthersche gemeente aldaar, door de beide kerkeraden dier gemeenten aangenomen en vastgesteld, voorzien van de handteekeningen van al de stemhebbende leden;

2°. eene toelichtende memorie op die project-acte, houdende aantooning van het beginsel, het doel en de strekking dier vereeniging; en

3°. een kort verslag der genoemde commissie omtrent de verrigte werkzaamheden, met 17 bijlagen.

Vermits de vereeniging op den voet als bij de project-acte omschreven, in de hoofdzaken overeenkwam met de statuten der tot ééne Protestantsch-Christelijke gemeente vereenigde Hervormde en Evangelisch-Luthersche gemeente te Curaçao, bekrachtigd bij het Koninklijk besluit dd. 12 November 1824, n°. 110, vermeende het kerkbestuur, welks advies ter zake was ingewonnen, dat zij voor eene gelijke bekrachtiging vatbaar kon worden geacht.

Volgens art. 1 van het Koninklijk besluit van 11 December 1835, n°. 88, zou de vereeniging zonder de sanctie van het opperbestuur haar volkomen beslag kunnen erlangen, vermits door de betrokken genootschappen of door een derzelve, geene bezwaren daartegen waren uitgebragt welke het raadzaam zouden kunnen doen zijn om haar vooraf aan opperbestuur te onderwerpen.

Het kerkbestuur was nogtans van oordeel, dat — behalve de wenschelijkheid om eene zoo gewigtige zaak niet definitief tot stand te brengen zonder dezelve vooraf aan de Synode der Hervormde en Evangelisch-Luthersche gemeenten in Nederland en aan de Commissie voor de zaken van de Protestantsche Kerk in Nederlandsch Indie, in welke ook het Evangelisch-Luthersch Kerkgenootschap wordt vertegenwoordigd, te onderwerpen — de afwijking, welke het aannemen door de vereenigde gemeenten van den naam van »Evangelische gemeente», zoo als bij de project-acte is overeengekomen, daarstelt van het Koninklijk besluit van 23 October 1840 n°. 57, eene sanctie van het opperbestuur in dezen noodig deed zijn.

Overeenkomstig het dienvolgens door het kerkbestuur gedaan voorstel en het advies van den Raad van Indie, werd derhalve het advies van de beide kerkeraden der Protestantsche en Evangelisch-Luthersche gemeenten te Batavia, met de project-acte en bijlagen, den Minister van Kolonien aangeboden, met voorstel om aan Zijne Majesteit den Koning in overweging te geven, na raadpleging der Commissie voor de zaken van de Protestantsche Kerk in Nederlandsch Oost- en West-Indie te 's Gravenhage, de bedoelde vereeniging goed te keuren. De hierop gevolgde beschikking behoort tot een later tijdperk.

De termijn van één jaar, gedurende welken de predikant bij de Protestantsche gemeenten in Nederlandsch Indie *A. A. T. Mounier* bij besluit van 15 Mei 1852, n°. 14, als wd. voorzitter van den kerkeraad der Evangelisch-Luthersche gemeente te Batavia was gedelegeerd, speciaal met het doel om de vereeniging dier gemeente met de Protestantsche gemeente te Batavia tot stand te brengen, werd op verzoek van dien kerkeraad verlengd tot ultimo 1853, of zooveel vroeger als noodig zou zijn.

Later, toen reeds ten aanzien van dien predikant was voorgesteld om hem te benoemen tot predikant bij de Protestantsche gemeente te Rembang en Japara, werd door den kerkeraad der Evangelisch-Luthersche gemeente te Batavia aan het Gouvernement het verzoek gedaan om den predikant *Mounier* te bevestigen in zijne betrekking van tijdelijken voorzitter van dien kerkeraad, tot tijd en wijle een predikant uit het Evangelisch-Luthersch kerkgenootschap gekozen en alhier aangekomen zou zijn.

Genoemde predikant verzocht mede bij request, dat niet alleen aan het voorschreven verzoek mogt worden gevolg gegeven, maar dat hij bovendien ook mogt worden belast met de werkzaamheden van vierden predikant bij de Protestantsche gemeenten te Batavia, tot tijd en wijle er een Evangelisch-Luthersch predikant zou zijn aangekomen.

Naar aanleiding van deze adressen en het ter zake ingewonnen advies van het bestuur over de Protestantsche Kerk in Nederlandsch Indie, werd :

1°. bepaald dat voornoemde predikant voorloopig belast zal blijven met de herderlijke dienst bij de Evangelisch-Luthersche gemeente te Batavia, zoo als die hem bij besluit van 15 Mei 1852 was opgedragen, en zulks tot tijd en wijle hieromtrent nader zou worden beschikt;

en 2°. aan den predikant *Mounier* opgedragen om, gedurende den tijd dat hij de herderlijke dienst bij de Evangelisch-Luthersche gemeente te Batavia zal verrigten, bij de Protestantsche gemeente aldaar predikbeurten te vervullen.

In navolging van vroegere jaren, werd ook in 1853 aan de Engelsche gemeente te Batavia eene som van f 5000 uit 's lands kas uitgekeerd, als tegemoetkoming in de kosten van hare openbare godsdienstoefening.

Gedurende 1853 werden de volgende tegemoetkomingen verleend voor de bezoldiging van kerkelijke beambten, als:

1°. aan den kerkeraad te Soerakarta voor de jaren 1853 en 1854 eene som van f 50 'smaands, tot bezoldiging van eenen koster en voorzanger;

2°. eene toelage van f 30 's maands aan den gouvernements-onderwijzer te Serang, voor het houden van godsdienstige voorlezingen en het onderwijzen der jeugd in de Bijbelsche geschiedenis;

3°. eene toelage van f 30 's maands aan den gouvernements-onderwijzer te Poerwo-redjo (Bagelen);

4°. eene som van f 30 's maands, tot bezoldiging van eenen voorlezer, voorzanger en koster te Riouw.

In 1853 is voorts nog magtiging verleend om aan eenen Maleischen catechiseermeester te Soerabaja voorloopig uit het diakoniefonds toe te kennen eene toelage van f 30 's maands, tot tijd en wijle het kerkefonds de bestrijding dezer uitgaaf zou toelaten.

Dit had plaats op voorstel van het kerkbestuur, hetwelk het gevoelen was toegedaan, dat de diakoniefondsen niet uitsluitend behoeven te worden aangewend tot bevordering der stoffelijke belangen der behoeftigen, maar ook kunnen en mogen worden benuttigd tot hun geestelijk welzijn.

De kerkeraad te Buitenzorg verzocht in het begin van 1853 de beschikbaarstelling van nog eene som van f 299.27, boven hetgeen reeds vroeger uit 's lands kas was toegestaan, tot het doen van eenige veranderingen aan het kerkgebouw aldaar.

Dit verzoek is van de hand gewezen, omdat, na onderzoek, was gebleken, dat die som zeer wel door de leden der gemeente aldaar kon worden bijeengebragt.

Aan de Protestantsche gemeente te Tagal verleende de Regering vergunning om bij voortdoring gebruik te maken van het zuidelijk gedeelte van het meest oostelijk gelegen productenpakhuis aldaar, tot het houden van godsdienstoefeningen, terwijl zij ook magtiging gaf om, in overleg met den resident van Tagal, zoodanige veranderingen aan het bedoeld lokaal te brengen, als voor het daarmede beoogde doel wenschelijk en met het belang van den lande bestaanbaar zou worden geacht.

Aan de gemeente te Samarang werd toegestaan om, boven de reeds gebruikte gelden, alsnog over eene som van f 2600 uit het kerkefonds te beschikken voor de herstellingen aan het kerkgebouw aldaar.

Van den kerkeraad der Protestantsche gemeente te Djokjokarta en den resident aldaar werd mededeeling ontvangen van het verlangen der ingezetenen aldaar, om den reeds in 1847 voorgenomen opbouw eener kerk te Djokjokarta, waarvan de kosten, begroot op f 11,000, zoo als men verwachtte door bijzondere bijdragen zouden kunnen worden bestreden, ten uitvoer te brengen.

De eenige ondersteuning, welke van de Regering gevraagd werd, was het beschikbaarstellen van eenen opziener van den waterstaat, om met de uitvoering van het werk te worden belast.

Aan dit verzoek werd gevolg gegeven.

Tot het doen van eenige herstellingen aan het kerkgebouw te Padang werd eene som van f 300 uit 's lands kas toegestaan.

Tot vernieuwing van het kerkgebouw te Hila, in de Molukkos, werd vergund om te beschikken over f 487.335 uit het diakonie-armenfonds te Amboina.

Eindelijk werd tot tegemoetkoming in de kosten van den opbouw eener nieuwe kerk te Banda, ter vervanging van het ten gevolge van de aard- en zeebeving in November 1852 onbruikbaar geworden gebouw:

1°. magtiging verleend tot het kosteloos drukken ter Lands-drukkerij eener leerrede van den predikant aldaar, waarvan de opbrengst voor dat werk was bestemd;

2°. toestemming gegeven om in de onderscheidene gemeenten op Java en de buitenbezittingen intekeningslijnten daarvoor te doen circuleren;

terwijl voorts door het kerkbestuur de tusschenkomst van de Commissie voor de Zaken van de Protestantsche Kerk in Nederlandsch Oost- en West-Indie werd ingeroepen, om ook onder de Hervormde gemeenten in Nederland gelijke intekeningslijsten te doen rondzenden.

II. ROOMSCH-KATHOLIJKE.

Over de verhouding van het Roomsch-katholijk kerkhoofd en de overige geestelijken tot het Bestuur valt over 1853 niets bijzonders te vermelden. Overal schijnt de beste verstandhouding te hebben bestaan.

Op het door den bisschop te kennen gegeven verlangen, om den Roomsch-katholijken geestelijke *Langenhoff*, die buiten bezwaar van 's lands kas werkzaam was op Banka, Riouw en Palembang, aldaar op denzelfden voet voor vast te plaatsen en op Banka te doen verblijf houden, werd in November 1853 aan hem medegedeeld, dat het hem vrijgelaten is, eenen der in Nederlandsch Indie toegelatene Roomsch-katholijke geestelijken voor te dragen voor de dienst te Muntok op het eiland Banka, zonder bezwaar van 's lands kas, die van daaruit zal kunnen bezoeken zoowel de districten van dat eiland als de naburige residentien Palembang en Riouw.

Uit het algemeen verslag der residentie Banka blijkt, dat genoemde geestelijke dat eiland in 1853 twee maal heeft bezocht en dat er onder de Chinezen 115 waren, die het Roomsch-katholijk geloof hebben aangenomen, zijnde 42 leden meer dan in 1852. En volgens verklaring van den bisschop geven de bekeerde Chinezen niet alleen door vlijt in het leeren, door hun goed gedrag en naleving der Christelijke voorschriften, redenen tot voldoening en tevredenheid aan de geestelijken, maar strekken zij tevens door hunne werkzaamheid aan hunne landgenooten tot voorbeeld.

De in 1852 aangevangene verbetering en vergrooting van het Roomsch-katholijke kerkgebouw te Soerabaja werd in 1453 geheel ten einde gebracht; zijnde daarvoor nader een subsidie van f 2973 uit 's lands kas uitgekeerd.

De mede in 1852 aangevangen opbouw eener nieuwe kerk te Padang was in 1853 uitwendig voor het grootste gedeelte voltooid.

III. MOHAMMEDAANSCH.

De uitoefening der eeredienst gaf in 1853 geene reden tot klagen of moeilijkheden.

Naar aanleiding van het door een der residenten van Java gedaan voorstel om den vrijen aankap in 's lands bosschen toe te staan van houtwerken voor eenen Mohammedaanschen tempel benodigd, kwam de vraag in overweging, in hoever het Gouvernement ook ten aanzien der Mohammedaansche gemeenten ondersteuning behoort te geven tot de uitoefening van hare godsdienst; en zulks in verband tot het beginsel ten aanzien der Christelijke gezindten aangenomen.

In overeenstemming met het ter zake ingewonnen advies van den Raad van Indie, is het toen voorgekomen dat de meeste vrijgevigheid in dezen door goede staatkunde en billijkheid evenzeer wordt aanbevolen; dat de inlandsche bevolking op grond van de haar toegezegde bijzondere bescherming op onverdeelde ondersteuning ten deze van het Gouvernement billijke aanspraak heeft;

dat de inlandsche gemeenten in dit opzigt geen vergelijk dulden met de Christelijke; en dat men aan deze zonder onbillijkheid kan onthouden wat men aan de Mohammedaansche bevolking niet zoude kunnen weigeren, zonder den schijn van ondraagzaamheid op zich te laden.

Volgens deze beschouwing werd mitsdien in 1853 voortgegaan met het verleenen van zoodanige tegemoetkomingen, wanneer daartoe aanzoek werd gedaan. Zoo werd:

1°. in Junij magtiging verleend tot den vrijen aankap van houtwerken voor eenen op te rigten tempel te Pekalongan;

2°. in October eene som van f 600 uit 's lands kas toegestaan voor eene misgiet in hoofdnegorij Ponorogo, residentie Madioen, en

3°. in November magtiging verleend om, boven de reeds in 1844 en 1846 toegestane gelden, alsnog over eene som van f 6806 te beschikken tot voltooiing van den tempel te Serang.

Volgens de opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur zijn in 1853 als bedevaartgangers naar Mekka vertrokken en van daar teruggekeerd:

	Vertrokken.	Teruggekeerd.
Bantam	69	46
Batavia	55	9
Buitenzorg	64	6
Krawang	4	"
Preanger regentschappen	131	14
Cheribon	127	"
Tagal	35	"
Pekalongan	"	7
Samarang	87	92
Japara	50	47
Rembang	42	3
Soerabaija	175	39
Passoeroean	31	"
Bezoekie	5	23
Banjoewangie	"	"
Banjoemaas	2	3
Bagelen	36	8
Kadoe	7	5
Djokjokarta	6	3
Soerakarta	27	5
Madioen	"	"
Patjitan	"	"
Kedirie	"	"
Sumatra's Westkust	136	67
Palembang	44	44
Te zamen	1133	421

In vergelijking met de in het vorig Verslag opgegevene cijfers wordt eene belangrijke vermeerdering bespeurd ten aanzien van het getal vertrokkenen, bedragende het totaal van 1852, Sumatra's Westkust en Palembang niet mede gerekend, slechts 413 personen, dat van 1853 daarentegen 953.

Door eenige van die autoriteiten wordt deze omstandigheid toegeschreven aan de opheffing in het vorige jaar van de vroeger door zoodanige personen betaald wordende recognitiegelden.

De resident der Preanger regentschappen vond daarin zelfs aanleiding, bij herhaling voor te stellen om op dien maatregel, althans voor dat gewest, terug te komen.

Daarop is hem te kennen gegeven:

dat de Regering het niet raadzaam achtte om het heffen van recognitiegelden voor bedevaartgangers naar Mekka weder in te voeren, omdat zulks de strekking zou hebben om den Mohammedaan te belemmeren in de vervulling van een zijner heiligste godsdienstpligten; eene strekking onbestaanbaar met het beginsel om den inlander zooveel mogelijk te besturen overeenkomstig zijne eigene instellingen;

dat de ervaring bovendien bewezen had, dat de pogingen van het Bestuur om het aan die bedevaart verbonden kwaad tegen te gaan, waren mislukt;

dat wanneer de noodzakelijkheid mogt vorderen voorzorgmaatregelen te nemen, het dan nog doelmatiger zou zijn, dat deze in andere bestaan dan in eene heffing zoo als die vroeger bestond;

dat die noodzakelijkheid echter niet was bewezen en ook niet kon worden bewezen vóór dat het besluit van 3 Mei 1852, n°. 9, werkte, hetwelk niet kon worden gezegd in volle werking te zijn vóór dat de regent, die het toezigt heeft over de Mohammedaansche godsdienst, zich zou hebben verzekerd van de wijze, waarop van de teruggekeerde pelgrims, zij die in den priesterstand worden opgenomen, hun beroep uitoefenen;

dat alzoo het nemen van maatregelen voor alsnog ontijdig werd geacht enz.

In het begin van 1853 zijn evenwel maatregelen in overweging genomen om tegen te gaan, dat de titel van *Hadje* worde aangenomen door personen die daarop geen regt hebben, zoo als meermalen gebleken was het geval te zijn.

Onder dagteekening van 21 Maart werden de hoofden van gewestelijk bestuur op en buiten Java aangeschreven om ter zake, na overleg, op Java met de regenten en elders met de meest daartoe geschikte inlandsche hoofden, te dienen van consideratien en advies.

Op deze zaak was onder ultimo December geene beschikking genomen.

H. Instellingen van Liefdadigheid.

Bij eene beschikking, onder n°. 16 opgenomen in het *Staatsblad* van 1853, zijn, ten vervolge op het besluit van 9 Junij 1852, n°. 1 (*Staatsblad* n°. 24), ingetrokken alle bepalingen, waarbij aandelen in boeten en confiscatien zijn toegekend aan de commissien tot ondersteuning van behoeftige Christenen.

Tot deze beschikking is aanleiding gevonden in de omstandigheid, dat, wierd vroeger reeds de noodzakelijkheid niet ingezien om aan die commissien al de haar toegekende aandelen in boeten te laten verblijven, het thans te minder noodig voorkwam haar eenig aandeel in boeten toe te kennen, nu zij ter vervanging van die aandelen bepaalde subsidien uit 's lands kas genieten, waarvoor bij de begrooting fondsen worden uitgetrokken.

Overtuigd van het verderfelijke van staatsliefdadigheid, waar die niet door de noodzakelijkheid gebiedend gevorderd wordt, en in aanmerking nemende, dat liefdegiften en onderstandgelden in den regel niet behooren tot de lasten, die ten bezware van 's lands kas moeten gebracht worden, is het voorts wenschelijk voorgekomen, met opzigt tot de bovenbedoelde subsidien tot beginsel aan te nemen: » dat de commissien tot ondersteuning van behoeftige Christenen in de eerste plaats hare uitgaven naar hare inkomsten » zullen behooren te regelen en, in geval van behoefte, zich zullen behooren te wenden » tot de particuliere liefdadigheid, dan wel tot de kerkelijke armenkassen, wier eigen- » lijke bestemming het is behoeftige Christenen te ondersteunen; terwijl eerst dan wan- » neer de ondersteuning van dezen vruchteloos mogt zijn ingeroepen, een beroep kan wor- » den gedaan op de staatsliefdadigheid.»

Op twee aanvragen van de commissien der Bataviasche en Samarangsche afdelingen werd mitsdien, onder mededeeling van dat beginsel, aan die commissien te kennen gegeven, dat hare verzoeken niet konden worden ingewilligd, maar dat van haar nader berigt wordt verlangd:

of de bestaande diakonie- of andere fondsen de bedoelde liefdegiften niet ten haren laste kunnen nemen;

of de gevraagde som niet kan worden gevonden uit bijdragen der particuliere liefdadigheid;

of bij het uitreiken der liefdegiften en onderstandgelden wel de noodzakelijke *strange* spaarzaamheid wordt in acht genomen, zoodat niet meer wordt uitgereikt dan hetgeen volstrekt noodig is.

Het gevolg dezer aanschrijving behoort tot een volgend verslag.

Op eene vroegere aanvraag van de commissie der Soerabaijasche afdeling werd voor 1853 slechts toegestaan hetgeen gebleken was in het vorige jaar werkelijk noodig te zijn geweest, namelijk eene som van f 5500, terwijl voor 1851 en 1852 een subsidie van f 8000 was toegekend.

In deze beschikking vond de commissie aanleiding zich nader tot het Gouvernement te wenden, om tot aanvulling harer fondsen in haar ressort intekeningslijsten rond te zenden; ten einde de leden der Christen-gemeenten aldaar tot vrijwillige bijdragen op te wekken. Dit verzoek werd ingewilligd.

In 1852 was de aandacht der Regering gevestigd geworden op het lot der weeskinderen na het verlaten der weeshuizen.

Behalve een meer algemeene maatregel, die onder ultimo December 1853 nog onder behandeling was, te weten: de verplaatsing der weesjongens van Samarang naar Soerabaja, waar bij de rijks-etablissemten meer gelegenheid tot hunne opleiding voor ambachten bestaat, werd tot datzelfde einde in 1853 door den resident van Samarang in overweging gebragt het plaatsen van weesjongens bij de lithographische inrigting der genie-directie.

Op zijn voorstel werd aan de directie van het Protestantsche wees- en armenhuis te Samarang eene doorlopende magtiging daartoe verleend, ten koste van dat gesticht en met aanbeveling van de meeste spaarzaamheid.

Door den bisschop van Colophon, i. p. i. coadjutor van den vicaris apostolicus en pastoor te Batavia, was in 1851 de vraag gedaan, of er bij het Gouvernement bezwaar zoude bestaan om in het Rooms-katholiek weeshuis te Samarang eenige geestelijke zusters te plaatsen, bestemd voor het onderwijs en de opvoeding der aldaar verpleegd wordende vrouwelijke weezen, en zulks zonder bezwaar van 's lands kas.

Na overleg met opperbestuur werd daarop in Februarij 1853 te kennen gegeven, dat daartegen geen bezwaar was, mits men zich onderwierp aan de verordeningen op het onderwijs en aan het reglement voor dat gesticht.

Met bewilliging van het Gouvernement werd in den loop van 1853 door de afdeeling Samarang van de maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen te dier plaats eene spaarbank opgericht, ten doel hebbende personen van alle standen en leeftijd, maar bijzonderlijk jongelieden en minvermogenden, in de gelegenheid te stellen om gelden, die anders welligt door verkwisting of verkeerd gebruik verloren zouden gaan, tijdelijk te bewaren en zoo mogelijk te vermeerderen.

Aan die inrigting werd verleend de vrijstelling van het gebruik van het klein-zegel, bij artt. 18 en 56 van *Staatsblad* 1817, n°. 50, toegezegd aan kerken, godshuizen en andere pieuse gestichten.

Te Soerabaja werd in 1852 door eenige Christenen, voornamelijk vrouwen, opgericht een fonds, onder den naam van „*Fonds des vredes door het bloed des Kruises*”, hetwelk bestemd zou zijn voor het Christelijk onderrigt van gedoopte Javaansche kinderen in die residentie.

Het verzoek van de zijde dier vereeniging, dat door den Gouverneur-Generaal het beschermheerschap over dit fonds mogt worden aangenomen, werd afgewezen, met het oog op art. 82 van het regeringsreglement.

Daarop verzocht men dat die vereeniging althans door het Gouvernement mogt worden erkend.

Doch ook dit verzoek kon niet ingewilligd worden, omdat uit het adres niet bleek, dat die erkenning door of namens de vereeniging was gevraagd, en ook omdat bij het Gouvernement op geenerlei voldoende wijze was gebleken van het doel waarmede en de verdere bepalingen waaronder de vereeniging zich had geconstitueerd.

Naar aanleiding van deze beschikking werd vóór het einde van 1853 een nader verzoekschrift ontvangen, waarop echter eerst in 1854 is beschikt.

Het in 1848 opgericht gesticht van vrouwelijke nijverheid te Macassar, ten doel hebbende onverzorgde weduwen en aan zich zelve overgelaten vrouwen en meisjes op eene eerlijke wijze huisvesting en bestaan te verschaffen, bleek reeds bij het einde van 1849 niet aan dat doel te beantwoorden.

Ook leverde het zoo weinig voordeel op, dat aan geene terugbetaling kon gedacht worden van het door de diakonie tot de daarstelling voorgeschotene kapitaal.

Reeds toen was er sprake van intrekking, doch om nog eene proef te nemen werd besloten, diakonie- en waschinrigting te vereenigen. Huisvesting der weezen en bewasschen van linnengoed hadden in hetzelfde gebouw plaats, en het voormalige weeshuis werd verhuurd.

Na een tweejarig bestaan op deze wijze bleek het echter, dat er geene noemenswaardige voordeelen behaald werden, dat er zelfs op het einde van 1851 een deficit was en dat gebouwen en materialen in eenen deerniswaardigen toestand verkeerden, terwijl van de zijde dergenen, voor wie de inrigting bestemd was, genoegzaam geen geneigdheid werd betoond om gebruik te maken van de haar hier aangeboden gelegenheid om op eene eerlijke wijze haar onderhoud te verdienen.

Deze stand van zaken gaf aanleiding om in 1853, op het voorstel van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, tot de intrekking van dit gesticht te besluiten.

In 1853 werd in geheel Nederlandsch Indie eene inschrijving geopend te behoeve van

de noodlijdenden ten gevolge der aard- en zeebevingen op en bij Banda, in November en December 1852, met aanschrijving aan alle hoofden van gewestelijk bestuur om deze zaak zooveel mogelijk te bevorderen. Ook werd aan den Minister van Kolonien in overweging gegeven iets dergelijks in Nederland te beproeven.

Gedurende dit jaar werden de volgende sommen ontvangen:

Uit Nederland f 9,591:69

Nederlandsch Indie. 48,946: 8

Totaal. f 58,537:77

Hieronder volgt eene algemeene aantooning, zamengesteld uit de verkregene opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur, van de gedurende en op ultimo 1853 in of door instellingen van liefdadigheid *verpleegden* of *bedeelden*.

N A M E N DER G E S T I C H T E N.	VERPLEEGD OF BEDEELD GEDURENDE 1853.				VERPLEEGD OF BEDEELD OP ULTIMO 1853.			
	Christenen.		Onchristenen.		Christenen.		Onchristenen.	
	Voor rekening van		Voor rekening van		Voor rekening van		Voor rekening van	
	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.
BANTAM.								
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad	"	3	"	"	"	3	"	"
BATAVIA.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Weezengesticht Parapattan	"	55	"	"	"	51	"	"
Chineesch hospitaal	"	"	203	"	"	"	184	"
Armengesticht	"	92	"	"	"	107	"	"
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad (1)	"	"	"	"	"	"	"	"
Rooms-katholijke kerkeraad	"	13	"	"	"	13	"	"
Commissie tot ondersteuning van behoefte Christenen	"	137	"	"	"	128	"	"
BUITENZORG.								
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad	"	2	"	"	"	1	"	"
CHERIBON.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Bedelaarsgesticht (op kosten der inlandsche gemeente)	"	"	"	50	"	"	"	50

(1) Begrepen onder armengesticht.

N A M E N DER G E S T I C H T E N.	VERPLEEGD OF BEDEELD GEDURENDE 1853.				VERPLEEGD OF BEDEELD OP ULTIMO 1853.			
	Christenen.		Onchristenen.		Christenen.		Onchristenen.	
	Voor rekening van		Voor rekening van		Voor rekening van		Voor rekening van	
	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.
PEKALONGAN.								
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad	"	5	"	"	"	5	"	"
SAMARANG.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Roomsch-katholijk weeshuis	252	8	"	"	228	7	"	"
Protestantsch weeshuis	213	4	"	"	198	4	"	"
Oude-mannenhuis	89	"	11	"	54	"	10	"
Chineesch hospitaal	"	"	"	79	"	"	"	"
Bedelaarsgesticht	"	"	252	"	"	"	139	"
<i>Buitengestichten.</i>								
Diakonie, Protestantsche gemeente.	"	68	"	"	"	61	"	"
Roomsch-katholijk kerkbestuur. . .	"	11	"	"	"	11	"	"
Commissie tot ondersteuning van behoefte Christenen	"	43	"	"	"	43	"	"
REMBANG.								
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad	"	7	"	"	"	7	"	"
SOERABAIJA.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Protestantsch weeshuis	"	30	"	"	"	27	"	"
Bedelaarsgesticht	"	348	"	294	"	25	"	"
<i>Buitengesticht.</i>								
Protestantsche kerkeraad	"	35	"	"	"	35	"	"
Roomsch-katholijke kerkeraad . . .	"	19	"	"	"	14	"	"
Commissie tot ondersteuning van behoefte Christenen	"	82	"	"	"	82	"	"
PASSOEROEAN.								
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad	"	49	"	"	"	49	"	"

N A M E N DER G E S T I C H T E N.	VERPLEEGD OF BEDEELD GEDURENDE 1853.				VERPLEEGD OF BEDEELD OP ULTIMO 1853.			
	Christenen.		Onchristenen.		Christenen.		Onchristenen.	
	Voor rekening van		Voor rekening van		Voor rekening van		Voor rekening van	
	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.
BANJOEMAAS.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Een gesticht door de inlandsche bevolking opgericht ter hoofdplaats.	"	"	"	10	"	"	"	10
Idem te POERWOREDJO.	"	"	"	22	"	"	"	22
DJOKJOKARTA.								
<i>Buitengestichten.</i>								
Diakonie	"	7	"	"	"	7	"	"
SOERAKARTA.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Bedelaarsgesticht	"	"	"	203	"	"	"	203
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad.	"	9	"	"	"	9	"	"
SUMATEA'S WESTKUST.								
<i>Buitengestichten.</i>								
Diakonie, Protestantsche gemeente.	"	7	"	"	"	7	"	"
" Rooms-katholieke "	"	10	"	"	"	10	"	"
BENKOELEN.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Gesticht te Mount Felix.	"	"	"	20	"	"	"	20
BANKA.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Chineesch hospitaal	"	"	30	"	"	"	30	"
RIOUW.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Chineesch hospitaal.	"	"	"	40	"	"	"	40
Z. EN O.-AFD. VAN BORNEO.								
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad.	"	5	"	"	"	5	"	"

N A M E N DER G E S T I C H T E N.	VERPLEEGD OF BEDEELD GEDURENDE 1853.				VERPLEEGD OF BEDEELD OP ULTIMO 1853.			
	Christenen.		Onchristenen.		Christenen.		Onchristenen.	
	Voor rekening van		Voor rekening van		Voor rekening van		Voor rekening van	
	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.	het Gouver- nement.	anderen.
CELEBES.								
(Geene opgaven ontvangen) . . .	"	"	"	"	"	"	"	"
AMBOINA.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Protestantsch weeshuis	"	8	"	"	"	8	"	"
Leprozen-gesticht	33	"	15	"	28	"	13	"
<i>Buitengestichten.</i>								
Diakonie-armenfonds	"	107	"	"	"	107	"	"
BANDA.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Leprozen-gesticht	"	"	10	"	"	"	10	"
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad.	"	23	"	"	"	23	"	"
TERNATE.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Leprozen-gesticht	6	"	31	"	5	"	31	"
Protestantsch weeshuis	"	5	"	"	"	5	"	"
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad.	"	5	"	"	"	3	"	"
MENADO.								
<i>Binnengestichten.</i>								
Leprozen-gesticht (Banka)	10	"	"	21	10	"	"	"
<i>Buitengestichten.</i>								
Diakonie, Protestantsche gemeente.	3	"	"	"	2	"	"	"
TIMOR.								
<i>Buitengestichten.</i>								
Protestantsche kerkeraad.	"	18	"	"	"	14	"	"

I. Burgerlijke geneeskundige dienst.

Omtrent den gezondheidstoestand gedurende het jaar 1853 worden de volgende bijzonderheden ontleend aan de *Omschrijving van het civile summier ziekenrapport* van den chef der geneeskundige dienst, opgenomen in den 3den jaargang van het *Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch Indie*.

In den loop van het jaar kwamen in het geheel bij de burgerlijke geneeskundige dienst op Java en Madura in behandeling 24,715 lijdens, waarvan 21,298 inlanders. (Van de buitenbezittingen wordt het totaal niet medegedeeld.)

De cholera, die in het vorig jaar nog 2492 lijdens opleverde, gaf er dit jaar slechts 151.

Van de 24,715 behandelde herstelden 21,559 = 87,2 per cent; overleden 1,617 = 6,5 per cent.

Een volledig overzicht van de ziekten en van het sterftcijfer, alsmede van de ethnographische verdeeling van beide gegevens leveren de tabellen op, die onder litt. E. en F. als bijlagen achter dit Verslag worden gevoegd.

Na de uitvoerige plaatselijke overzichten, medegedeeld in vroegere verslagen, zal eene herhaling daarvan voor dit jaar achterwege kunnen blijven.

De civile geneeskundige dienst werd gedurende het jaar 1853 op Java uitgeoefend door civile geneesheeren: te Batavia, Gadok, Cheribon, Tjandjoer, Bandung, Krawang, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Madioen, Soerabaja, Grissee en Probolingó;

en door officieren van gezondheid: te Buitenzorg, Bantam, Indramajoe, Banjoemaas, Tjilatjap, Kedong Kebo, Wonosobo, Gombong, Kadoe, Oengaran, Willem I, Djokjokarta, Soerakarta, Klatten, Ngawie, Patjitan, Kederie, fort Ersprins, Sumanap, Bangkalang, Bawean, Bezoeki en Banjoewangie;

op de buitenbezittingen uitsluitend door officieren van gezondheid.

Te Batavia waren drie en te Samarang en Soerabaja twee stads-geneesheeren.

Buiten de hier boven bedoelde waren nog particuliere geneesheeren: te Batavia drie, te Soerakarta mede drie, te Passeroean twee en te Cheribon, Samarang, Bojolali, Bodjonegoro en Soerabaja elk één.

Vaccine.

Voor dit onderwerp wordt verwezen naar de beide staten litt. G. en H. omtrent de *gevacineerde en gerevaccineerde kinderen*, mede achter dit Verslag gevoegd.

Uit die staten blijkt, dat de totale cijfers gedurende het jaar 1853 bedroegen:

Op Java en Madura:

Vaccinatien	386,502
waarvan geslaagd	365,955
Revaccinatien	49,751
waarvan geslaagd	35,954

Op de buitenbezittingen:

Vaccinatien	57,512
waarvan geslaagd	52,296
Revaccinatien	948
waarvan geslaagd	529

Eene niet onbelangrijke gebeurtenis aangaande dit onderwerp is, dat men in den loop van dit jaar, na herhaalde vruchteloze proeven, eindelijk er in geslaagd is, de vaccine op de uijers van koebeesten en van daar op kinderen over te brengen.

J. Onderwijs.**I. VOOR EUROPEANEN EN MET HEN GELIJKGESTELDEN.**§ 1. *Inrigtingen voor middelbaar en lager onderwijs.*

Nopens dit gedeelte van het onderwijs wordt verwezen naar het Verslag van de hoofdcommissie van onderwijs over 1853, aan de beide Kamers van de Staten-Generaal medegedeeld bij brief van den Minister van Kolonien van 3 Mei 1855, lit. A, n°. 8, en waarvan ten overvloede een exemplaar hiernevens wordt overgelegd.

De verslagen omtrent het onderwijs over de jaren 1846—1849 en 1850—1852 zijn als bijlagen gevoegd geweest bij de koloniale verslagen van 1849 en 1852.

Ter aanvulling wordt hierbij nog gevoegd een exemplaar van het verslag van de jaren 1834—1845. Vroegere verslagen zijn niet voorhanden.

§ 2. *Militaire inrigtingen voor onderwijs.*

Over deze wordt, voor zooveel noodig, gehandeld onder het hoofd: *Landmagt* § 5.

§ 3. *Industrie-scholen.*

In 1853 werd te Soerabaija eene particuliere ambachtsschool tot stand gebracht. Deze school is hare oprigting verschuldigd aan eenige ingezetenen van Soerabaija, die zich tot dat doel hebben vereenigd, geleid door de overtuiging, dat de ambachtsstand in Indie in het algemeen diende te worden aangemoedigd, en die stand daar, uit den aard der plaatselijke omstandigheden, meer dan elders die aanmoediging vorderde.

In October 1852 adresseerde zij zich tot het Gouvernement, om voor het tot stand brengen dezer vereeniging de vereischte vergunning te erlangen, en deze werd in Januarij 1853, na raadpleging van de hoofdcommissie van onderwijs, voor zooveel noodig, verleend, terwijl aan de adressanten tevens werd te kennen gegeven, dat de Regering die vereeniging erkende.

Op een later door de directie dier school ingediend verzoek, nam de Gouverneur-Generaal het beschermheerschap op zich; doch in het mede door haar gedaan verzoek, dat de bijdragen voor die inrigting door middel van 's lands kas aan haar mogten worden overgemaakt, werd niet getreden.

In Januarij 1854 werd nopens den staat dier inrigting en de in 1853 verkregene resultaten door de directie een verslag aan den Gouverneur-Generaal ingediend, waaruit het volgende is ontleend:

Deze school werd den 2den Mei 1853 voor het eerst geopend.

De directie is zamengesteld uit de ondervolgende heeren, welke tevens als onderwijzers werkzaam zijn:

<i>A. van Lakerveld,</i>	president,
<i>G. Strunz,</i>	secretaris,
<i>P. Munnich,</i>	adjunct-secretaris,
<i>J. Buchler,</i>	} directeuren,
<i>F. Vos,</i>	
<i>J. J. Bergmans,</i>	
<i>C. F. Huisdens,</i>	
<i>L. H. Zanthuis,</i>	} leden en onderwijzers,
<i>F. W. Nagel,</i>	
<i>P. A. Keijser,</i>	
<i>F. J. Bos,</i>	

In den beginne werd met toestemming der sub-commissie van onderwijs gebruik gemaakt van de ledige ruimte in de gouvernements 1ste lagere school, doch later besloot

de directie eene meer geschikte gelegenheid op te sporen. Dien ten gevolge is er, nage-
noeg in het midden der stad, een huis gehuurd, dat thans uitsluitend voor deze instelling
gebezigd wordt, en tevens genoegzame localiteit aanbiedt voor eenen opziener en verder
personeel, tot bewaking en oppassing der school benoodigd.

» Het getal der contribuerende leden, welke door hunne periodieke bijdragen deze school
helpen in stand houden, bedraagt, als volgt:

1 lid op	f	25.00	's maands.
1 " "		2.00	"
125 leden ieder f 1		125.00	"
		<hr/>	
Totaal inkomsten	f	152.00	"
		<hr/> <hr/>	

Van deze som wordt maandelijks uitbetaald :

aan huishuur	f	50.00
» 1 Europeesch opziener		7.00
» 1 inlandsch oppasser		6.00
» olie		15.00
		<hr/>
Totaal der uitgaven	f	78.00
		<hr/> <hr/>

» De resterende som van f 74 wordt besteed tot het aankopen der benoodigde boeken,
teeken- en andere instrumenten enz., en verder tot het doen aanmaken van verschillende
koperen, ijzeren en houten modellen.

» Wanneer de inkomsten over het jaar 1854 niet verminderen, zal er waarschijnlijk voor
deze benoodigdheden eene grootere som disponibel blijven dan in het jaar 1853; want
het in werking brengen dezer instelling maakte in den beginne uitgaven noodzakelijk,
welke voor den vervolge niet meer behoeven gedaan te worden, zoo als het aankopen van
teekentafels, lampen enz. De directie mag alzoo de gegronde hoop voeden van langzamer-
hand aan het materieel van het onderwijs eene aanzienlijke uitbreiding te kunnen
geven.

» Drie avonden per week wordt er onderwijs gegeven van 's avonds zes tot acht ure,
en wel des Maandags door drie, en des Woensdags en Vrijdags door vier onderwijzers.

» Het getal der leerlingen bedraagt p. m. 66, welke den ouderdom van 13 tot 22 jaren
bereikt hebben.

» Hiervan zijn bij dag werkzaam als volgt:

» 5 als temporaire opzigters bij den waterstaat,

» 8 als sapeurs-timmerlieden, smids en steenhouders bij het wapen der genie,

» 1 als modelmaker op den artillerie-constructie winkel,

» 10 als leerlingen in de verschillende ambachten op de fabriek voor de marine, de nij-
heid en het stoomwezen.

» De overigen, die eigenlijk nog geen ambacht uitoefenen, hebben zich desniettemin tot
vastgestelde vakken bepaald, met het voornemen om bij eenen meergevorderden leeftijd
en verkregene kundigheden hun bestaan langs een industrielen weg te zoeken, waartoe
zij door de directie zooveel mogelijk aangespoord worden.

» Het getal leerlingen is in 4 klassen verdeeld; als:

» 1ste klasse, voor de bouwkunde. Het onderwijs bepaalt zich hier tot het regtlijnig
teekenen met de vereischte toepassingen op de constructien, die in de vakken der bur-
gerlijke bouwkunde voorkomen; de reken- en meetkunde voor zooverre zulks in dit vak
noodig is; en eindelijk tot de kennis van alle bouwmaterialen, derzelve eigenschappen,
oorsprong enz.

» 2de klasse, voor de werktuigkunde. In deze klasse wordt onderwijs gegeven in het regtlijng teekenen, het construeren van raderen, tandwerken, pompen en al hetgeen hiermede in verband staat; in de reken-, meet- en natuurkunde, voor zooverre deze wetenschappen met de werktuigkunde in aanraking komen; en eindelijk in de kennis der metalen, en verder bij de industrie gebruikt wordende materialen, de eigenschappen waaraan dezelve te herkennen zijn, en hoedanig dezelve gevormd, gegoten of bewerkt worden.

» 3de klasse, voor de landmeetkunde. Deze klasse bestaat uit een klein getal leerlingen, die bijzonderen aanleg voor het topographisch teekenen hebben, en van voornemen zijn om zich later als opziensers bij de eene of andere cultuur of bij eene particuliere landelijke onderneming een bestaan te verwerven.

» Derhalve genieten zij onderwijs in het topographisch teekenen en in de reken- en meetkunde.

» Verder worden er voorlezingen gehouden over de verschillende cultures in de tropische gewesten, het verschil der vulkanische en alluviale gronden, derzelver wording, eigenschappen en bewerking voor elke cultuur, en verder alles wat voor een practisch landbouwer in deze gewesten kan dienstig geacht worden.

» 4de klasse, bestaande uit de kleinste en mingevoerde leerlingen. Zij ontvangen onderwijs in het regtlijng teekenen, in de gewone rekenkunde en de verschillende maten- en gewigtenstelsels, en in de allereerste beginselen der meetkunde, ten einde een denkbeeld van lijnen, vlakken en lichamen en derzelver eenvoudigste eigenschappen te verkrijgen.

» Een der onderwijzers houdt zich voornamelijk bezig met het voorlezen en verklaren der natuurkunde, volgens de *„Handleiding der natuur“* door de maatschappij: Tot Nut van het Algemeen in Nederland uitgegeven.

» Iedere klasse wordt dit, naar gelang van de bevattelijkheid der leerlingen en voor zooverre zulks op hun vak van toepassing is, zoo duidelijk mogelijk verklaard.

» Alhoewel deze school nog te kort heeft bestaan om eenige bepaalde resultaten op te leveren, zoo heeft die korte tijd toch geleerd, dat men van verschillende leerlingen bij een langer onderwijs veel goeds mag verwachten.

» Vooral in het regtlijng teekenen worden door de meesten groote vorderingen gemaakt. De ijver en lust daartoe is zeer groot.

» Voortdurend wordt den scholieren onder het oog gebracht, dat het eenvoudig namaken van figuren en modellen weinig kan baten indien men geen juist begrip omtrent dezelve heeft. Ook zijn er dien ten gevolge eenige veranderingen in den gang van het onderwijs gemaakt, ten einde het theoretische niet uit het oog te verliezen.

» Ofschoon abstracte beschouwingen zooveel mogelijk vermeden en, waar dezelve noodzakelijk zijn, zoo practisch mogelijk medegedeeld worden, zoo heeft men bij sommige leerlingen juist hierin met de grootste moeilijkheden te worstelen. Eenigen bezitten geene genoegzame kennis van de Hollandsche taal om het voorgelezene of verklaarde met vrucht te kunnen verstaan, en velen zijn te weinig ervaren in de gewone rekenkunde, om groote vorderingen in de meet-, theoretische werktuig- en bouwkunde te maken. Om de laatste zwaarigheid te overwinnen, heeft de directie dan ook bepaald, dat er ook onderwijs in de gewone rekenkunde, voor zooverre dezelve op ieder vak toepasselijk is, zal gegeven worden.

» Wat het gebrek aan kennis der Hollandsche taal betreft, hierin kan met geduld veel gedaan en verholpen worden, en het valt niet te betwijfelen, of ook deze leerlingen kunnen, zelfs bij die moeilijkheid, veel goeds uit het onderwijs trekken."

II. VOOR CHRISTEN-INLANDERS.

Dit onderwijs is mede behandeld in het boven bedoelde Verslag van de hoofd-commissie van onderwijs.

III. VOOR ONCHRISTENEN, NIET ZIJNDE EUROPEANEN OF MET HEN GELIJKGESTELDEN.

Voor zooveel betreft het gewoon elementair onderwijs voor den inlander, wordt verwezen naar het ter algemeene secretarie te Batavia opgemaakte *Verslag over het school-*

wezen onder den inlander over 1853, dat als aanhangsel van het Verslag der hoofd-commissie van onderwijs gedrukt is.

K. Kunsten en wetenschappen.

De in het vorig Verslag aangekondigde tentoonstelling van voortbrengselen van den Indischen Archipel, waartoe het voorstel was uitgegaan van de *Natuurkundige vereeniging* te Batavia, had gedurende dit jaar plaats en werd den 10den October geopend.

Het *besturend comité* was zamengesteld uit de heeren:

S. D. Schiff, directeur der cultures, president;

P. van Rees, resident van Batavia;

J. Tromp, oud-hoofdingenieur van den waterstaat;

L. M. F. Plate, oud-president der Factorij van de Nederlandsche Handel-maatschappij, later vertrokken en vervangen door den heer *C. A. Grampré Molière*, president der Factorij,

dr. *P. Bleeker*, president der »Natuurkundige vereeniging»;

H. D. A. Smits, luitenant ter zee 1ste klasse, later overleden en vervangen door den kapitein der genie *L. H. Deeleman*, als secretaris.

Men kan volmondig zeggen dat de tentoonstelling allezins belangrijk was, en de weetgierigheid van velen in ruime mate opwekte en bevredigde.

Ten aanzien van het aantal en de soorten der ten toon gestelde voorwerpen, wordt verwezen naar den catalogus, waarvan een exemplaar, onder lit. *K*, bij dit verslag is gevoegd.

Tot de oprigting van het gebouw waren van landswege de noodige houtwerken in leen verstrekt, en voor zooveel 'slands dienst toeliet, verleende de Regering verlof aan Europeesche ambtenaren en inlandsche regenten om zich tot het bezoeken der tentoonstelling naar Batavia te begeven, en tot dat einde kosteloos gebruik te maken van 'slands postpaarden.

Ten einde ook industrielen in Nederland in staat te stellen van naderbij bekend te worden met de voortbrengselen van Nederlandsch Indie, rees bij den Gouverneur-Generaal het denkbeeld op, om de te Batavia ten toon gestelde voorwerpen of de voor-naamste daarvan met hetzelfde doel naar Nederland te zenden.

De met den Minister van Kolonien daaromtrent gevoerde wisseling van gedachten, leidde tot de magtiging om eene som van f 15,000 tot inkoop van voorwerpen dier tentoonstelling te besteden, met het doel om die naar Nederland te verzenden.

De commissie van de tentoonstelling te Batavia werd geraadpleegd en het denkbeeld werd uitvoerlijk geacht, in verband ook met de in October 1854 te houden tentoonstelling te Arnhem, en met de groote tentoonstelling, in 1855 te Parijs te openen.

De uitslag der verrigtingen zal in een volgend verslag worden vermeld.

In eene algemeene vergadering van de afdeeling *Batavia* der maatschappij: Tot nut van 't algemeen in Nederland, werd in de maand Junij van 1853 besloten om onder den naam van *Maatschappij tot nut van 't algemeen in Oost-Indie* eene zelfstandige instelling, dat is, afgescheiden van de maatschappij in Nederland, daar te stellen.

Zij verzocht aan het Gouvernement erkenning en bescherming dezer vereeniging, waarop haar werd te kennen gegeven:

dat die maatschappij op den voet, zoo als zij in de aan het Gouvernement ingediende stukken wordt omschreven, door hetzelfde wordt erkend en toegelaten en, zoolang daarvan niet wordt afgeweken, zal blijven toegelaten; mits ook de middelen, die de maatschappij zal aanwenden tot bereiking van haar doel, niet in strijd zijn met de wet en met de staatkundige belangen van deze bezittingen des Rijks;

dat voorts het Gouvernement alle bescherming zal verleen welke bestaanbaar zal worden bevonden.

Aan deze maatschappij werd, even als in 1851 en 1852 aan de afdeeling *Batavia*, toegestaan kosteloze plaatsing in de *Javasche Courant* van het programma der uit te schrijven prijsvragen en wat daartoe verder behoort, en van de oproepingen voor de algemeene vergaderingen, met de punten van behandeling.

Bovendien verzocht zij bestendiging van de in den loop van het jaar aan de afdeeling *Batavia* verleende vergunning tot portvrij verzending van de brieven en gedrukte stukken dier instelling in Nederlandsch Indie, welk verzoek evenwel, als strijdig met het bepaalde bij het besluit van 15 Februarij 1852, n°. 5 (*Staatsblad* n°. 17), werd afgewezen.

De redenen die de afdeeling *Batavia* der maatschappij: Tot nut van 't algemeen in Nederland tot de voormelde zelfstandig-verklaring bewogen, komen kortelijk hierop neder: dat de afdeeling, met het oog op den toestand en op de belangen der Indische maatschappij, vermeende niet in allen deele aan hare roeping te kunnen beantwoorden zoolang te haren opzigte niet wierd afgeweken van het algemeen beginsel der Nederlandsche maatschappij, om geene leden te erkennen, die eene andere dan de Christelijke godsdienstleer belijden; — welk punt na eene met het hoofdbestuur der maatschappij te Amsterdam gevoerde briefwisseling destijds niet te haren genoegen was beslist.

Verder hadden zich in den loop van het tweejarig bestaan der afdeeling *Batavia* tegen eene verbindtenis met de Nederlandsche maatschappij bezwaren doen gevoelen, die, hoezeer van meer ondergeschikten aard, tot de afscheiding medewerkten.

Als de voornaamste kunnen vermeld worden, dat de afdeeling er voor vreesde zich op geene regtmatige en doeltreffende wijze te zullen kunnen vertegenwoordigen in de algemeene vergaderingen te Amsterdam, en dat de verpligte jaarlijksche opbrengst van de maatschappelijke kas in Nederland hare krachten zóó zeer zou te boven gaan, dat het tot stand brengen van meer nuttige en gewenschte instellingen in Indie zou vertraagd, zoo niet ten eenen male onmogelijk worden.

Eenige leden der afdeeling *Batavia*, die zich niet vereenigden met het door de maatschappij: Tot nut van 't algemeen in Oost-Indie aangekleefde beginsel en met hare zienswijze, vormden het plan om op nieuw eene afdeeling *Batavia* van de maatschappij: Tot nut van 't algemeen op te rigten.

Ten vervolge op de daaromtrent gedane mededeelingen in het vorig Verslag, kan vermeld worden dat, nadat het door den Koning voor het te vervaardigen werk over de *Ichthyologische fauna van Nederlandsch Indie* toegestaan bedrag van f 22,000, bij 's lands kas ter beschikking was gesteld van den vervaardiger, den dirigerenden officier van gezondheid dr. *P. Bleeker*, ten einde, onder gehoudenis tot verantwoording, die som bij overslag over vier of vijf jaren en naar mate van de behoefte te ligten, bepaald werd, dat een prospectus en teekeningenlijsten van het werk naar Nederland zouden worden gezonden om de geleerde wereld aldaar in de gelegenheid te stellen op hetzelfde in te teekenen.

Tot dusverre had de vervaardiging van den prospectus evenwel niet plaats.

De heer *Bleeker* namelijk meende hem niet eerder in het licht te mogen geven, voor dat redelijke waarborgen zouden zijn verkregen, dat de uitgave van het werk aan den prospectus zou beantwoorden. En hoewel te *Batavia* geschikte lithographen aanwezig waren tot uitvoering van het plaatwerk, werden daarvoor zulke buitensporig hooge prijzen gevraagd, dat dr. *Bleeker* meende pogingen te moeten aanwenden om tot eene uitgave in Nederland te geraken.

De heer *Bleeker* ging intusschen voort met het verzamelen en verzenden voor 's Rijks Museum van natuurlijke historie te Leyden van visschen, reptiliën, crustaceën en molusken, waarvan het aantal voorwerpen op het einde van 1853 bedroeg 5643.

Behalve de verzendingen door dr. *Bleeker*, hierboven bedoeld, hadden in 1853 nog de volgende naar Nederland plaats.

De Minister van Staat, oud Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie, *J. J. Rochussen*, had, gedurende zijn verblijf in Indie, teekeningen laten vervaardigen van planten en bloemen meestal behoorende tot het geslacht der *orchidea*, groeiende in den plantentuin te Buitenzorg.

Zijne Excellentie bood deze verzameling aan den Minister van Kolonien aan, in de veronderstelling dat dezelve, althans enkele daarvan, eenige waarde voor de wetenschap konden hebben, aan den Minister overlatende daarvan zoodanig gebruik te maken, als hij in het algemeen belang meest doelmatig zoude achten.

Op verzoek van den Minister werd den hortulanus bij 's lands plantentuin te Buitenzorg, *Teijsman*, opgedragen, te trachten de waarde van die teekeningen te verhoogen door bijvoeging van de analyses en van korte diagnostische beschrijvingen van iedere soort.

Nog in den loop van 1853 werden een achttiental analyses en zes diagnoses van nieuwe soorten van orchideën naar Nederland gezonden.

Ook werden gedurende dit jaar de noodige maatregelen beraamd tot verwezenlijking van het denkbeeld, om ten behoeve van het onderwijs der kweekelingen te Utrecht voor

de betrekking van officier van gezondheid in Indie, eenige planten naar Nederland te zenden.

Voorts werd het noodige verrigt om te voldoen aan het verzoek der Nederlandsche Maatschappij tot aanmoediging van den tuinbouw, om haar in het belang der Nederlandsche nijverheid behulpzaam te zijn in het verkrijgen van planten en gewassen uit Japan en Nederlandsch Indie.

Den hoogleeraar *H. R. Göppert*, te Breslau, werd de toezegging gegeven, dat hem bij voorkomende gelegenheden zouden worden gezonden exemplaren van fossilen en bergsoorten van Nederlandsch Indie, evenwel niet dan nadat 1ste en 2de exemplaren zouden zijn verkregen voor het kabinet van de Koninklijke Academie te Delft en voor dat van het mijnwezen in Nederlandsch Indie.

Even als in 1849 aan den officier van gezondheid dr. *Mohnike* was opgedragen, werd bepaald, dat ook de in 1853 naar Decima (Japan) vertrokken geneesheer dr. *J. K. van den Broek* zich gedurende zijn verblijf aldaar zou bezig houden met onderzoekingen en met het aanleggen van verzamelingen in het belang der natuurwetenschappen.

Hem werd echter aanbevolen om bij deze handelingen nimmer uit het oog te verliezen de bijzondere stelling der Nederlandsche autoriteiten op Decima tegenover het Japansche bestuur, en om zich zorgvuldig te onthouden van alle daden, welke aan dit bestuur den geringsten aanstoot zouden kunnen geven.

De hortulanus bij 's lands plantentuin *Teijsman* ondernam in de maanden Mei en Junij 1853 eene botanische reis, met het doel, zoowel tot meerdere eigene vorming, als ter verrijking van den plantentuin.

Hij bezocht de residentien Preanger regentschappen; Banjoemaas, Bagelen, Kadoe, Soerakarta, Djokjokarta, Samarang, Pekalongan, Tagal, Cheribon en Krawang.

Op verzoek van *the Royal geographical society* te Londen, eindelijk werd den heer *A. R. Wallace*, die in het belang der aardrijkskunde en natuurlijke historie ook de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen wenschte te bezoeken, vergund zich tot dat einde naar de Moluksche eilanden Celebes en Timor te begeven.

De meteorologische waarnemingen werden ook in 1853 met ijver voortgezet.

Tabellen van waarnemingen te Decima (Japan) en eene beschrijving van de aldaar den 11den December 1852 waargenomene zonsverduistering werden naar Nederland gezonden, bestemd voor de Koninklijke Academie van Wetenschappen.

Ten aanzien van de werkzaamheden van den geographischen ingenieur wordt verwezen naar de rubriek: „*Inrigtingen tot de zeemagt betrekkelijk*” onder „*Zeemagt*” hierboven.

In het begin van dit jaar waren de teekeningen van de bas-reliefs en beelden van den tempel van Boero Boedho, het merkwaardigste bekende monument van de Hindoesche oudheid in den Indischen Archipel, afgeloopen, nadat daaraan ruim drie jaren be-
steed waren.

Herhaaldelijk werd onderzocht of het niet mogelijk zou zijn de uitgave van dit plaatwerk in Nederlandsch Indie te doen plaats hebben.

De kosten daaraan verbonden zouden evenwel zoo aanmerkelijk meer bedragen dan wanneer de uitgave in Nederland geschiedde, en de toekomst bleef dan nog zoo onzeker, dat men in Indie besloot aan het laatste de voorkeur te geven.

In de residentien Bezoeki en Preanger regentschappen werden eenige voorwerpen opgedolven, die evenwel bleken geene belangrijke archeologische waarde te bezitten.

Het in 1852 opgevatte voornemen om een te Macassar zamengesteld Nederduitsch-Macassaarsch woordenboek door den druk bekend te maken, bleek voor geene verwezenlijking vatbaar te zijn. Vooraf werd eene herziening van dit werk noodig geacht.

Eenige in den boedel van wijlen dr. *Moumier* gevonden afschriften van Kawie en Javaansche werken en van Maleische en Javaansche schrifturen werden naar Nederland gezonden, bestemd voor de Koninklijke Academie te Delft.

De uitslag der pogingen om de Indische boekerijen te verbeteren door gebruik te maken van het ruilings-systema des heeren *Vattemare* was op het einde van 1853 nog niet bekend.

Vershillende verzendingen van boeken naar Nederland hadden intusschen plaats.

L. Geldelijk beheer.

I. ALGEMEEN BEHEER.

In 1853 zijn in Indie beschikkingen genomen, de strekking hebbende om het beheer van geld en materieel meer en meer op een goeden voet te brengen en vermenging te vermijden.

Wel was reeds bij art. 14 der bepalingen op het beheer van 's lands geldmiddelen (*Staatsblad* 1831, n°. 71) voorgeschreven, dat » inkoop eenmaal geschied zijnde, het gebruik derzelve niet meer valt onder de contrôle der begrooting, maar onder de materiele verantwoording », doch dit voorschrift was niet altijd in acht genomen en nieuwe voorschriften waren dus noodig geworden.

In afwachting eener algemeene herziening der bestaande finantiele bepalingen, scheen het gereedste middel tot bereiking van dat doel te zijn, de Algemeene Rekenkamer te ontheffen van de voorafgaande contrôle der materiele verstrekkingen, in verband met de raming der behoefte bij de begrooting, zoodat bij de begrooting voortaan alleen wordt opgebracht de geldswaarde van dat gedeelte van het benooodigde materieel, hetwelk niet voorradig is en dus aangekocht moet worden.

Daarin is te minder bezwaar gezien, vermits aan de Rekenkamer bij art. 47 van *Staatsblad* 1831, n°. 71, de bijzondere verplichting is opgelegd om het gebruik der ingekochte goederen (de materiele verantwoording) na te gaan, en in deze verplichting, ook zonder de nu opgehevene en eigenlijk weinig beduidende voorafgaande contrôle, genoegzame waarborg ter verzekering van 's lands belangen gevonden wordt.

Als handhaving van een aangenomen beginsel kan hier worden aangehaald de vernieuwde bekrachtiging door het Indisch Bestuur, bij eene beschikking in dit jaar genomen, van het beginsel dat de vaste posten, bij de begrooting van uitgaven uitgetrokken, zijn credieten tot bestrijding van vast geraamde betalingen, waarvan alzoo ten bate van den lande moet komen hetgeen niet tot de aangewezen einden mogt worden aangewend.

De bedoeling dezer beschikking was de neiging tegen te gaan, om alles op te maken wat bij de begrooting is uitgetrokken.

De wensch tot beperking van diezelfde meermalen bij de autoriteiten waargenomen neiging heeft geleid tot de aanschrijving om voortaan de wisselvallige uitgaven, voor de buitenbezittingen even als voor Java, in het algemeen te ramen, waardoor het hier en daar nog heerschende denkbeeld, dat specifiek geraamde sommen tot den laatsten duit toe mogen uitgegeven worden, althans in dit opzigt voor uitvoering onvatbaar wordt, vermits over de *in het algemeen* begroote sommen niet anders dan bij wijze van crediet mag beschikt worden.

Tot bespoediging en vereenvoudiging der dienst werden voorts gedurende dit jaar de volgende beschikkingen genomen :

1°. het besluit van den 27sten Februarij 1853, n°. 13 (*Staatsblad* n°. 13), omtrent de bevoegdheid van de chefs der departementen tot het verleenen der door het Gouvernement vastgestelde of vast te stellen periodieke verhoogingen van tractement of toelagen ;

2°. het besluit van 2 Maart 1853, n°. 1, waarbij uit aanmerking dat de ervaring, laatstelijk opgedaan ten aanzien van de wijze waarop de dagelijksche inkoop te Batavia voor het Gouvernement plaats hadden, de doelmatigheid eener verandering aantoonde, voor 1853 bepaald is, dat ten aanzien van de inkoop, voor welke in 's Lands belang geene uitbestedingen moeten gehouden worden, zal worden gebruik gemaakt van een solied commissiehuis te Batavia, met vrijlating echter aan het Gouvernement om ook bij anderen te koopen ;

3°. het besluit van 19 Mei 1853, n°. 1 (*Staatsblad* n°. 40), houdende maatregelen tot bespoediging van de kwijting van vorderingen ten laste van den lande, voortvloeiende uit dagelijksche overeenkomsten ;

4°. het besluit van den 25sten Mei 1853, n°. 1 (*Staatsblad* n°. 41), bepalende dat verzoeken of aanvragen om uitgaven, behoorende tot verstrekene dienstjaren, te doen ten laste van een volgend dienstjaar, moeten worden ingediend aan den directeur-generaal van finantien, ten einde door deze, bij eenen driemaandelijkschen staat, door tusschenkomst van de Algemeene Rekenkamer, aan de beslissing van den Gouverneur-Generaal te worden onderworpen.

Hetzelfde doel aan deze bepaling ten grondslag liggende, namelijk vereenvoudiging, heeft nader geleid tot eene aanschrijving aan den directeur-generaal van finantien om voorstellen tot restitutie aan belanghebbenden van te veel ingehoudene kortingen voor de burgerlijke pensioenen en betalingen voor te min uitbetaalde gagementen, te behandelen bij den driemaandelijkschen staat, voorgeschreven bij het zoo even aangehaalde besluit ;

5°. het besluit van den 22sten September 1853, n°. 7 (*Staatsblad* n°. 76), waarbij aan

den directeur-generaal van finantien de bevoegdheid wordt verleend tot het doen nitbetalen van vol tractement aan ambtenaren wegens ziekte met binnenlandsch verlof.

Met betrekking tot het gedurende 1853 verhandelde over den voorrang van 's lands kas, de vendukantoren enz.; het leggen van beslag of arrest op gelden en goederen van derden onder 's lands administratiën berustende, en de toepasselijkheid der laatstbedoelde bepalingen op de borgtogten van ambtenaren, wordt verwezen naar het deswege voorkomende onder het hoofd » Regtswezen en politie » van dit Verslag.

Eene betere organisatie van de *civile genie*, een der diensttakken waarmede de directie der producten zeer oneigenaardig belast was, noodzakelijk geworden zijnde, is door het Indisch Bestuur in 1853 besloten, onder nadere goedkeuring des Konings:

a. den directeur der producten en civile magazijnen te ontheffen van de intendentie over 's lands gebouwen en werken, hem opgedragen bij art. 2 van het reglement in *Staatsblad* 1829, n°. 21, voor zoover die nog bij hem berust na het besluit van 6 December 1850, n°. 10, waarbij het toezigt over militaire gebouwen en werken aan de militaire genie is opgedragen;

b. die intendentie op te dragen aan eenen *chef van den waterstaat en 's lands civile werken*, regtstreeks ondergeschikt aan den Gouverneur-Generaal.

Als een gevolg van dien is vastgesteld, dat de tijdelijke maatregel, bij besluit van 5 November 1851, n°. 2, ter voorziening in buitengewone werkzaamheden bij de directie der productie en civile magazijnen genomen (zie regeringsverslag over 1851, pag. 73), met 1°. Januarij 1854 zou komen te vervallen.

Nadat vroeger door den Koning magtiging was verleend om voor uitbreiding van het personeel bij de *landelijke inkomsten en cultures op Java*, te beschikken over eene som van f 69,000 'sjaars, is in 1853 het kader van dit personeel vastgesteld als volgt:

24 controleurs der 1ste klasse op f 3900 'sjaars	f 93,600
32 " " 2de " " 3300 "	105,600
48 " " 3de " " 2700 "	129,600

104 controleurs, bezoldigd met 'sjaars f 328,800

met bepaling dat aan hen zouden worden toegevoegd:

104 schrijvers op f 180 'sjaars	f 18,720
104 oppassers " 120 "	12,480
	<hr/> 31,200

zoodat eene som van . . . f 360,000

te dezer zake als vaste post bij de begrooting wordt uitgetrokken.

Gebrek aan een voldoende getal ambtenaren der 2de klasse om de vacatures in dit kader aan te vullen heeft toen eenen buitengewonen maatregel noodig gemaakt, waarover echter bij een meer eigenaardig gedeelte van dit Verslag gesproken zal worden.

Onder dit hoofd valt ten slotte nog te vermelden de aanstelling van eenen *hoofdinspecteur* en *adjunct-hoofdinspecteur van finantien*.

De aanleiding hiertoe was de last van het opperbestuur om een naauwkeurig onderzoek in te stellen omtrent de gesteldheid van elke suikerfabriek, ten einde in de gelegenheid te geraken om de grondslagen van het suikerstelsel te herzien.

Bij ontstentenis van ambtenaren aan welke dit uitgebreid en langdurig onderzoek konde worden opgedragen, is bepaald, dat met hetzelfde belast zoude worden een hoofd-ambtenaar, aan wien zou worden toegevoegd een deskundig persoon, geschikt om hem, zoo noodig, te vervangen, en beiden uit den aard hunner betrekking in meerdere of mindere mate bekend met de behandeling van beschrijvingen als onderwerpelijk verlangd worden, en met de werking van het stelsel van cultures en de inrigting van het binnenlandsch bestuur.

Tevens is bepaald dat deze ambtenaren de titels zullen hebben van hoofdinspecteur en van adjunct-hoofdinspecteur van finantien, terwijl zij verder zullen worden bijgestaan door zoodanig personeel van landmeters, teekenaars en schrijvers, als zij noodig mogten oordeelen.

II. MUNTSTELSEL EN GELDSOMLOOP.

Het tijdvak van overgang voor het Indisch muntwezen, bij publicatie van 4 Februarij 1846 aangebroken, heeft ook gedurende 1853 voortgeduurd.

Op Java zijn in dezen jaarkring in de werking van het recepissen-stelsel geene bezwaren van belang ondervonden.

Dit was echter wel het geval met enkele der buitenbezittingen, waar in de binnenlanden, bij eenigzins belangrijke betalingen niets anders dan hard zilver gewild is.

Van Macassar wordt bovendien berigt, dat daar veel kopergeld aangevoerd werd; eene muntsoort, ten gevolge van het verbod, vervat in *Staatsblad* 1847, n°. 1, niet voor uitvoer naar Java geschikt. 's Lands kas hield echter aldaar aan het beginsel vast, om geene hoogere betalingen in die munt aan te nemen dan van f 5, en hierdoor ondervond men er, volgens opgave, gestadig gebrek aan gangbaar betaalmiddel.

De invoer van goederen en producten (zoo luidt datzelfde berigt verder) oneindig grooter zijnde dan de uitvoer, ontbreekt alzoo den handel de gelegenheid tot remises en heeft er tevens eene renteloze ophooping van koperen munt plaats.

Het Indisch Bestuur zag echter in, dat, zonder het recepissen-stelsel in deszelfs voornaamste beginselen aan te tasten, geen vervoer van kopergeld naar Java vergund, noch de aanneming van hetzelfde in betaling voor hoogere sommen bij 's lands kassen te Macassar toegestaan kon worden, en daartoe strekkende verzoeken werden dan ook van de hand gewezen.

Naar mate de uitvoering van de Indische muntwet voortgaat, zullen deze moeilijkheden, naar men vertrouwen mag, van zelf ophouden.

Recepissen.

Het geldelijk bedrag der op 1 Januarij 1853 aangemaakte recepissen beliep eene som van f 31,736,800

waarvan aan versletene door eene commissie vernietigd was voor eene som van 595,715

f 31,141,085

Gedurende 1853 zijn voor de uitgifte gereed gemaakt 1,762,000

f 32,903,085

en daarentegen aan versletene vernietigd voor eene som van 403,200

zoodat onder ultimo December 1853 eene som van f 32,499,885 aan deze biljetten in omloop en voorradig was.

Van dit bedrag was werkelijk uitgegeven 24,300,000

gelijk aan het cijfer van 1 Januarij 1853; zijnde gedurende 1853 geen gebruik gemaakt van de magtiging, verleend bij art. 2 van het besluit van 20 Junij 1853, n°. 1, om tegen afzondering van Spaansche matten nog één miljoen gulden aan recepissen in wandeling te brengen.

Mitsdien moet zich bij het einde van 1853 nog onder bewaring van de daartoe aangewezen commissie bevonden hebben voor een bedrag van . . . 8,199,885 waarvoor geene geldswaarde was gedeponceerd.

Tot waarborg van de uitgegevene : . . . 24,300,000

was op ultimo December 1853 afgezonderd:

aan zilver f 8,113,029

Transporteren f 8,113,029 f 24,300,000

	Per transport f	8,113,029	f	24,300,000
aan koper		15,543,636		
terwijl zich in de depôts aan recepissen, tijdelijk daarin gelegd tegen opname van koper, bevond		333,335		23,990,000
				<hr/>
en alzoo			f	310,000
te weinig, welke minderheid een gevolg was van bevolene doch op meergemeld tijdstip nog niet ten uitvoer gelegde mutaties bij sommige depôts op Java en de <i>buitenbezittingen</i> .				
Van de uitgegevene			f	24,300,000
bevonden zich toen in 's lands kassen		f	5,732,053	
in de depôts		333,335		6,065,388
				<hr/>
zoodat voor een beloop van			f	18,234,612

buiten 's lands kassen onder de gemeente in omloop was.

Omtrent dit betaalmiddel valt voorts nog het volgende te vermelden:

a. Gelijk overal de misdaad van vervalsching of namaking van munt of geldwaardig papier gepleegd wordt, is dit in Indie ook niet achtergebleven.

Langzamerhand was onder de inlandsche bevolking eene zekere hoeveelheid valsche recepissen in omloop gekomen, waarvan het geldelijk bedrag in het midden van 1853 geschat werd op ruim f 5000.

Op voorstel van de Algemeene Rekenkamer en van den directeur-generaal van finantien heeft de Indische Regering gemeend, hoezeer tot geene inwisseling derzelve tegen echte verplicht zijnde, de inlandsche bevolking, waarvan het meerendeel de kenteekenen van vervalsching geacht wordt bezwaarlijk te kunnen onderscheiden, in dezen geene schade te moeten doen lijden, en zulks te minder omdat het bekend bedrag van zoo geringe beteekenis was.

Mitsdien werd magtiging verleend, onder zekere beperkende bepalingen, om de valsche recepissen van de serie van f 1 en f 5 bij 's lands kassen tegen echte te verwisselen; doch is later geen gevolg gegeven aan het voorstel om dezen maatregel uit te breiden tot de serie van f 10, dewijl het hoofddoel was de geringe klasse der bevolking, onder welke zelden zoo veel geld schuilt, voor schade te vrijwaren.

Die beschikking heeft echter bij het opperbestuur in Nederland geenen bijval gevonden, op grond dat daaruit zoude kunnen voortvloeijen eene verflauwing der algemeene waakzaamheid, welke een ieder moet nopen zich voor schade te hoeden. Dienvolgens is de bedoelde magtiging in 1853 weder ingetrokken voor zooveel de toekomst betreft.

b. Herhaaldelijk komen verzoeken bij het Gouvernement in om uitkeering der waarde van halve doorgesnedene recepissen, waarvan de wederhelften verloren zijn geraakt. Vroeger werd, na oproeping in de courant van de mogelijke houders dier wederhelften, bij niet-aanbieding derzelve binnen den tijd van een jaar, aan de verzoekers de volle waarde uitgekeerd, behoudens borgtocht voor het geval dat de wederhelften later mogten worden aangeboden.

Van zoodanige beschikkingen is geen bezwaar ondervonden, tot dat zich in 1852 het geval voordeed, dat recepissen werden aangeboden, bestaande uit twee helften van verschillende nummers, waarvan de wederhelften door andere personen om uitkeering der volle waarde waren ingediend.

De directeur-generaal van finantien stelde voor om voor elken halven receptis de helft der waarde uit te te keeren, waardoor geene schade kon worden geleden; maar dit oneigenaardig denkbeeld moest buiten gevolg blijven, omdat het regt op verwisseling van dit muntpapier en de verplichting daartoe van de zijde van het Gouvernement als volstrekt ondeelbaar moesten beschouwd worden. Evenmin konden, bij de onzekerheid, wie bij overgang de meest regtmatige bezitter der doorgesnedene halve recepissen is, eene gunstige beschikking in het bedoelde geval genomen worden, weshalve in die zaak is verklaard, dat het Gouvernement zich ongehouden acht tot de inwisseling van opzettelijk verminkte papieren betaalmiddelen.

Deze beschikking, in strijd met vroeger in gelijke zaken genomen, was het noodwendig gevolg der opgedane ondervinding van de onmogelijkheid om met de inwisseling van halve recepissen voort te gaan, zonder de belangen van sommigen te krenken.

De oorzaak der doorsnijding van dit papieren betaalmiddel schijnt te liggen in beweerd gemis aan geschikte gelegenheid tot remises anders dan met de post, en in wantrouwen op die wijze van overzending van geldswaarden.

Door het verleen van kaswissels, dan en wanneer de stand van 's lands kassen zulks toelaat, tracht het Bestuur de gelegenheid tot remises zooveel mogelijk te bevorderen. (Het bedrag daarvan was blijkens § 4 hieronder in 1853 f 8,661,723.) Voor het overige is aan het publiek bij artt. 9 en 23 van het reglement voor de brieven- en wagenpost op het eiland Java (*Staatsblad* 1823, n°. 3) het middel aan de hand gegeven om zich te verzekeren, dat brieven, waarin om de eene of andere reden bijzonder belang wordt gesteld, met zorg bij de postkantoren worden behandeld en, in geval van vermissing, het onderzoek gemakkelijk worde gemaakt. Die hiervan geen gebruik verkiest te maken, heeft aan zich zelve te wijten zoo hij schade lijdt.

In verband met deze beschouwing en het beginsel, dat de Staat niet aansprakelijk is voor verliezen door het gebruik van de post geleden, is tot regel aangenomen, geen acht te slaan op vordering tot vergoeding bij vermissing van met de post verzondene geldswaarden, wanneer de bepalingen, vervat in artt. 9 en 23 van het zoo even genoemde reglement, niet zijn nageleefd.

Koperen munt.

Blijkens het Verslag van 1852 was onder ultimo van dat jaar bij 's lands kassen in duiten (de gulden berekend tegen 120 duiten) aanwezig:

afgezonderd voor recepissen.	f 16,252,336
in kas.	3,862,510
	<hr/>
	f 20,114,846

Bij het einde van 1853 was:

afgezonderd.	f 15,543,636
in kas	4,490,763
	<hr/>
	20,034,399
en dus minder op ultimo 1853	f 80,447

Voor nadere opgaven zie onder IV. *Staat der kassen.*

Even als vroeger heeft men ook in dit jaar gebruik gemaakt van de door het Gouvernement verleende bevoegdheid om daàr en wanneer zulks noodig was, kopergeld uit de depôts te ligten, tegen gelijktijdige nederlegging in dezelve van een evenredig bedrag aan recepissen.

Op sommige tijdstippen, tijdens de inlevering der producten, zijn de mutaties vrij sterk geweest, zoodat onder ultimo Junij, Augustus en September onder andere respectievelijk voor de sommen van f 1,221,363, f 1,270,800 en f 1,297,275 aan koper uit de depôts genomen was, hetwelk echter na afloop van den oogst, onder ultimo 1853, was teruggebragt tot een cijfer van f 333,335, gelijk hiervoren werd vermeld.

Gouden en zilveren munt.

Onder ultimo December 1853 was aan gouden en zilveren munt in 's lands kassen aanwezig.	f 2,092,569
afgezonderd voor recepissen	8,113,029
	<hr/>
	f 10,205,598

of te zamen f 1,639,860 meer dan op het gelijke tijdstip van 1852.

Van 1°. Januarij tot ultimo Junij 1853 zijn te Batavia verkocht 920,000 Spaansch mat-ten, welke te zamen hebben opgebracht de som van f 2,430,106.40; dat is gemiddeld f 2.77/120 (f 2.64). Met laatstgemeld tijdstip is de verkoop van deze muntspecie gestaakt, in verband met de behoefte voor Banka en de onzekerheid van nieuwen aanvoer uit Nederland.

Onder dit hoofd kan mede worden aangehaald de publicatie van 2 October 1853 (*Staatsblad* n°. 80), waarbij tot 31 December 1855 in geheel Nederlandsch Indie de uitvoer van gouden en zilveren munt, mitsgaders ongemunt goud en zilver, Japansche kobangs en stofgoud daaronder begrepen, is vrijgesteld van de betaling van uitgaande regten.

Agio en wisselkoers.

De stand van den agio, bij onderlinge verwisseling der betaalmiddelen, was in drie hoofd-plaatsen van Java en bij den aanvang en het einde van 1853 als volgt:

		BATAVIA.		SAMARANG.		SOERABAJA.	
		Primo Januarij 1853.	Ultimo December 1853.	Primo Januarij 1853.	Ultimo December 1853.	Primo Januarij 1853.	Ultimo December 1853.
Gouden munt	tegen zilveren munt.	v. 4 pct.	v. 2 pct.	v. 4 pct.	pari	v. 11 pct.	v. 9 pct.
	recepissen . .	w. 10 "	w. 2 "	w. 10 "	w. 5 pct.	w. 13 "	w. 2 "
	koperen munt.	w. 10 "	w. 2 "	w. 11 "	w. 5 "	w. 15 1/2 "	w. 2 1/2 "
Zilveren munt	tegen gouden munt.	w. 5 "	v. 2 1/2 "	v. 5 "	pari	w. 10 "	w. 7 1/2 "
	recepissen . .	w. 14 "	w. 4 "	w. 20 "	w. 5 "	w. 22 "	w. 8 "
	koperen munt.	w. 14 "	w. 4 "	w. 21 "	w. 5 "	w. 23 "	w. 8 "
Recepissen tegen	gouden munt . .	v. 10 1/2 "	v. 4 1/6 "	v. 10 "	v. 5 "	v. 17 "	v. 3 1/2 "
	zilveren munt.	v. 15 "	v. 5 "	v. 10 "	v. 5 "	v. 25 1/2 "	v. 9 "
	koperen munt.	v. 5/12 "	v. 5/6 "	pari	pari	w. 1 "	pari
koperen munt tegen	gouden munt . .	v. 10 1/2 "	v. 4 1/6 "	v. 15 "	v. 5 "	v. 16 "	v. 3 "
	zilveren munt.	v. 15 "	v. 5 "	v. 23 "	v. 5 "	v. 25 1/2 "	v. 10 "
	recepissen . .	v. 5/12 "	pari	pari	pari	v. 11 1/2 "	v. 1 "

In het Verslag van 1852 is vermeld, dat de Javasche Bank in de maand Maart van dat jaar was belast met de afgifte van gouvernements-wissels op het Ministerie van Kolonien tegen den koers van den dag, mits niet lager dan 95 per cent, doch dat de Bank gedurende dat jaar meende geene wissels tot een hooger cijfer dan 95 per cent te moeten afgeven.

Ook in het eerste gedeelte van het jaar 1853 bleef deze regeling en die koersbepaling voortduren.

Ten gevolge van een besluit van 30 Junij werd de directie der Bank van deze opdracht ontheven en daartegen bepaald, dat de aanvragen om wissels, voortaan betaalbaar te stellen op 6 maanden na dagteekening in stede van op 6 maanden nazigt, weder als vroeger bij den directeur-generaal van finantien zouden geschieden; dat na ontvangst der aanvragen, zoo spoedig mogelijk, door den Gouverneur-Generaal de koers zou worden bepaald, waartegen op dat tijdstip gouvernements-wissels zouden worden afgegeven; en dat alle aanvragen tot dien koers en daar beneden, doch in geen geval lager dan tegen den koers van 95 per cent, tegen den vastgestelden koers zouden worden toegestaan.

Deze maatregel beantwoordde niet aan de verwachting; want ofschoon de koers reeds in het begin van Augustus op *pari* werd gesteld en daarop gedurende den verderen loop

van dit jaar bepaald bleef, waren de aanvragen zoo onbeduidend, dat in het tweede halfjaar slechts f 136,559.54 en in het geheele jaar f 2,352,070.83 kon worden afgegeven.

III. JAVASCHE BANK.

Ter bevordering van het doel om het reservefonds te brengen op 50 per cent van het ingelegde kapitaal, overeenkomstig art. 73 van haar octrooi en reglement, is bij besluit van 17 December 1853, n°. 7, aan de Bank vergund, » dit reservefonds te beleggen in » inschrijvingen in de grootboeken der nationale schuld, hetzij op de originele inschrijvingen zelve, hetzij op de certificaten daarvan uitgegeven en bij de directie der Bank » gevisceerd, in schuldbrieven ten laste van Nederlandsch Indie in hypothecken ingeschreven, » onder de voorwaarden en voorzorgen, bedoeld bij besluit van 7 Januarij 1852, n°. 1 » (*Staatsblad* n°. 4), en in actien van de Bank, aangekocht voor of beneden de waarde, op » de laatste balans daaraan toegekend, van welk een en ander de renten of uitdeelingen » der Bank zullen worden opgenomen.»

Wat de verrigtingen der Bank, gedurende het boekjaar 1853/54 (het 26ste) betreft, wordt uit het ter algemeene vergadering van deelhebbers op 18 April 1854 ingediende verslag het volgende medegedeeld.

Voordeelen.

Escompto's	f 180,188.49
Beleeningen	57,970.25
Deposito's, credieten enz.	18,648.90
Buitengewone beleeningen	7,652.00
	<hr/>
	f 264,459.64
Revisien voor onderscheidene commissien	26,991.64
Pakhuishuur (zuiver)	6,142.00
Winst op ingekochte effecten :	1,700.00
Ingekomen van reeds afgevoerde faillite boedels	3,500.00
Renten op het reservefonds	4,464.33
Onverdeelde winst van vroegere jaren	411.43
Totaal voordeelen	<hr/> f 307,669.04

Lasten.

Vaste onkosten aan het personeel der Bank	f 47,921.00
Wisselvallige onkosten der Bank en agentschappen	23,178.00
Gratificatien aan de Nederlandsche Handelmaatschappij, wegens het bijhouden der registers van de Bank-aandeelen in Nederland	600.00
Afschrijving op gebouwen en meubilair	921.06
Afschrijving op hopelooze schulden	1,006.28
Totaal uitgaven	<hr/> f 73,626.34
Zoodat het voordeelig saldo bedraagt	f 234,042.70
Transporteren	f 234,042.70

	Per transport	f 234,042.70
waarvan echter moet worden afgetrokken eene gratificatie van		3,000.00
verleend aan de weduwe van den agent der Bank te Soerabaija <i>F. J. Gervers</i>		<u>3,000.00</u>
Zoodat zuiver aan voordeel is betaald	f	231,042.70
		<u>231,042.70</u>
Van deze som moet een derde, ad	f	77,014.23
volgens art. 73 van het octrooi, strekken tot aanvulling van het reservefonds, hetwelk bij de sluiting van het 25ste boekjaar een saldo aanwees van		264,877.96
		<u>264,877.96</u>
en derhalve thans gestegen is tot	f	341,892.19
terwijl de overige twee derde gedeelten of f 154,028.47, na aftrek (om in geene breuken te vervallen) van f 28.47, welke op het volgende boekjaar zijn overgeschreven, aan de deelhebbers in de Bank zijn uitbetaald met f 38.50 per actie of $7\frac{7}{10}$ per cent.		
Bij vergelijk met 18 ^{52/53} zijn de operaties der Bank gedurende het 26ste boekjaar (18 ^{53/54}), en bij gevolg ook de behaalde winsten, van minder belang geweest, hetgeen, naar het verslag, een gevolg is van verschillende omstandigheden, welke op den handel nadeelig hebben teruggewerkt. Immers werd in 18 ^{52/53} eene winst behaald van	f	293,117.40
en in 18 ^{53/54} slechts		231,042.70
		<u>231,042.70</u>
	Nadeelig verschil	f 62,074.70
		<u><u>62,074.70</u></u>

Maar desniettemin kunnen de uitkomsten van dit laatste boekjaar geenszins ongunstig genoemd worden, vermits eene uitkeering van $7\frac{7}{10}$ per cent, ongerekend den vooruitgang van het reservefonds, integendeel een bevredigend resultaat oplevert.

Intusschen mag er niet op gerekend worden, dat de voordeelen op den duur het cijfer van het 26ste boekjaar zullen bereiken. Daaronder zijn toch, even als vroeger, een aantal posten, welke als het gevolg moeten beschouwd worden van buitengewone operaties, die niet of niet altijd zullen terugkeeren, en wel de volgende:

Renten op gouvernements-beleeningen	f	45,196.00
" " buitengewone " 		5,807.00
" " afgescheepte goederen enz.		20,763.00
Aan gelden binnengekomen van reeds afgeschrevene massa's		3,500.00
" voorschotten op Spaansche matten		18,648.90
" winsten op ingekochte effecten		1,700.00
		<u>1,700.00</u>
	te zamen	f 95,614.90
		<u><u>95,614.90</u></u>

welke som, als van buitengewonen aard zijnde, van het totaal der voordeelen moet worden afgescheiden om eene zuivere berekening te maken van de resultaten der gewone operaties. Daarentegen is het te verwachten, dat, naar mate het vertrouwen in deze instelling zich meer en meer vestigt en de handel zich uitbreidt, de gewone operaties in dezelfde mate zullen toenemen, zoodat de instandhouding en goede werking der Bank, immers voor alsnog, geen redelijken twijfel toelaten.

Het getal der in omloop gebrachte bankacties bedraagt voortdurend 4000 stuks van f 500 elke, of te zamen f 2,000,000, terwijl aan bankbiljetten in wandeling is voor eene som van f 3,901,000, waaronder f 52,000 aan oud papier.

Overigens was de staat van zaken op 31 Maart 1854, als volgt:

<i>Debet.</i>		<i>Credit.</i>	
Aan gebouwen en mobilair	f 82,700.00	Per kapitaal	f 2,000,000.00
Aan specie in de kassen	231,148.00	» reservefonds	264,877.96
Aan recepissen in de kassen.	3,379,918.58	Winst 18 ⁵³ / ₅₄ (onverdeeld).	235,042.70
Aan beleeningen en voorschotten op specie	1,335,200.00	Aan bankbiljetten in omloop.	3,901,000.00
Aan acceptaties in portefeuille	2,500,426.88	Aan onafgehaalde dividenden	10,696.50
Aan diverse debiteuren	201,575.22	Aan diverse crediteuren.	1,320,351.52
Totaal.	f 7,730,968.68	Totaal.	f 7,730,968.68

IV. STAAT DER KASSEN IN INDIE.

In 's Lands kassen (dus buiten de depôts) was op het eind van elk kwartaal van 1853, met inbegrip van de gelden onder weg, aanwezig:

Ultimo Maart 1853.

	Gouden en zilveren munt.	Bankpapier.	Recepissen.	Koperen munt.	Totaal.
Op Java en Madura	f 942,347	f 67,125	f 3,001,428	f 3,376,311	f 7,387,211
» de buitenbezittingen	609,561	»	1,370,204	775,702	2,755,467
Totaal.	f 1,551,908	f 67,125	f 4,371,632	f 4,152,013	f 10,142,678

Ultimo Junij 1852.

Op Java en Madura	f 1,097,170	f 196,275	f 4,091,323	f 2,777,664	f 8,162,432
» de buitenbezittingen	559,968	»	1,837,786	686,306	3,084,060
Totaal.	f 1,657,138	f 196,275	f 5,921,109	f 3,463,970	f 11,246,492

Ultimo September 1853.

Op Java en Madura	f 453,593	f 56,775	f 3,121,990	f 2,861,557	f 6,493,915
» de buitenbezittingen	645,190	»	1,583,448	608,558	2,837,196
Totaal.	f 1,098,783	f 56,775	f 4,705,438	f 3,470,115	f 9,331,111

Ultimo December 1853.

	Gouden en zilveren munt.	Bank- papier.	Rece- pissen.	Koperen munt.	Totaal.
Op Java en Madura . . .	f 1,184,018	f 60,250	f 3,835,856	f 3,911,850	f 8,991,974
„ de buitenbezittingen . . .	908,551	„	1,896,197	578,913	3,383,661
Totaal.	f 2,092,569	f 60,250	f 5,732,053	f 4,490,763	f 12,375,635

Blijkens het vorig Verslag was op ultimo 1852 aanwezig.

Op Java en Madura . . .	f 986,511	f 125,250	f 4,613,624	f 3,239,948	f 8,965,333
„ de buitenbezittingen . . .	679,108	„	1,622,156	622,562	2,923,826
Totaal op ultimo 1852.	f 1,665,619	f 125,250	f 6,235,780	f 3,862,510	f 11,889,159
Op ultimo 1853, als vroeger .	2,092,569	60,250	5,732,053	4,490,763	12,375,635
Op ultimo 1853 {	f 426,950	„	„	f 628,253	Meerder f 486,476
{ Meerder .	„	f 65,000	f 503,727	„	
{ Minder .	„	„	„	„	

De Indische kas werd gedurende 1853 aangevuld, als volgt:

door wissels op het Departement van Kolonien tot een bedrag van f 2,352,070;
 door stortingen van de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij voor f 400,000;
 uit Nederland gedurende 1853 aan zilveren specie ontvangen en bij de kas verhandeld (ongerakend eene som van f 100,000 in December aangekomen, welke eerst in Januarij 1854 kon worden ingenomen) f 5,254,000, waarvan f 4,154,000 op de dienst van 1852, en de overige f 1,100,000 op de dienst van 1853;

bij de Javasche bank tegen beleening opgenomen eene som van f 600,000.

Daarentegen was van het bedrag van f 1,000,000, aan rentegevende promessen in 1852 uitgegeven (en in het vorig Verslag vermeld onder het hoofd *Muntstelsel en geldsomloop*), onder ultimo December 1853 ingewisseld f 999,500.

Wanneer de kassen zulks toelieten is (zoo als boven onder het hoofd *Geldsomloop* werd aangestipt) aan particulieren, even als vroeger, vergund, door middel derzelve gelden over te maken, waarvan de gezamenlijke som heeft bedragen f 8,661,723, terwijl, afgescheiden hiervan, aan de hoofden van gewestelijk bestuur op de buitenbezittingen de bevoegdheid is verstrekt, om op 's lands kassen op Java wissels af te geven, hetgeen geschied is tot een bedrag van f 1,030,000.

V. ALGEMEENE BOEKEN.

De algemeene boeken van Nederlandsch Indie over 1851 zijn in de maand October 1853 afgesloten.

VI. BEGROOTING.

Ten opzichte van de begrooting en derzelve uitkomsten over 1853 wordt verwezen naar de hierbij gevoegde staten litt. L. M. N. O.

VII. LANDSGEBOUWEN EN WATERSTAAT.

Dat de directeur der producten en civile magazijnen is ontheven van de intendentie over

's lands gebouwen en werken, en daarmede belast is geworden een chef van den waterstaat en 's lands civile werken, regtstreeks ondergeschikt aan den Gouverneur-Generaal, is onder de rubriek » Algemeen beheer » van dit hoofddeel reeds vermeld.

Voortdurend werd in Indie het gemis gevoeld van een voldoende aantal wetenschappelijk opgeleide personen voor het vak van ingenieur, zoodat het doen van opnamen voor noodige waterwerken, onder andere in de residentie Banjoemaas, de verbetering der haven van Samarang en Passerocean enz. tot betere tijden moest worden uitgesteld.

De door de aanstelling van een wetenschappelijk hoofd gedane eerste schrede zal nog door andere moeten gevolgd worden alvorens vruchten te kunnen afwerpen. Meer bijzonder wordt hiermede bedoeld de praktische resultaten, waarover eerst aan de toekomst een oordeel zal vergund zijn. Terstond is echter uit dien maatregel het goede gevolg voortgevloeid van meer eenheid en stelselmatigheid in de behandeling van zaken tot bouwdepartement en waterstaat betrekking hebbende.

Daardoor toch is de mogelijkheid ontstaan der handhaving van het beginsel, om geene waterstaatswerken meer te doen aanvagen dan na onderzoek van zoodanige ambtenaren, als met het oppertoezicht over dergelijke werken belast zijn, in overeenstemming met art. 32 van het reglement op het binnenlandsche bestuur en dat der finantien (*Staatsblad* 1819, n°. 16), welke bepaling, zoolang het beheer van den waterstaat als bijzaak aan de directie der producten en civile magazijnen opgedragen was, eene doode letter moest blijven tot schade voor den Staat en de bevolking, welker middelen en krachten zeer dikwijls zijn aangewend voor de uitvoering van min doelmatige plannen.

Het aanwezen van eenen deskundigen chef heeft tevens de gelegenheid gegeven om bij eene doeltreffende verdeling van de beschikbare ambtenaren, overeenkomstig hunne respectieve bekwaamheden en eigenschappen, ondanks de beperktheid van dat personeel, van hunne diensten meer partij te trekken, waardoor het onder andere mogelijk is geworden om het leggen van eenen stroomleider aan de monding der Solo-rivier, vroeger aan de militaire genie opgedragen, bij verschil van meening over de wijze van uitvoering van dit werk, onder het eigenaardig toezigt van de civile genie terug te brengen.

Zoo werd evenzeer reeds in 1853 het nut ondervonden eener deskundige leiding van het personeel der ingenieurs, die tot dusver, meest ieder op zich zelve en dus naar eigene inzichten, gewerkt en daardoor menigmaal aanleiding gegeven hadden tot onvermijdelijke afwijking van door het Gouvernement genomene beschikkingen met opzigt tot de uitvoering van werken en van de daarvoor aanhanden middelen. Het hier bedoelde geval betrof eene al te groote voortvarendheid in de uitvoering der waterwerken in de residentie Soerabaja, waardoor van 's lands kas in den loop van het jaar grooter offers gevegd zouden worden dan berekend was en de toestand derzelve, in verband met andere behoeften, gedoogde.

In dergelijke handelingen, hier het gevolg van overdreven dienstijver, moest voorheen meestal berust worden bij gemis van het gevoelen van eenen zaakkundigen beoordeelaar, uit vrees dat staking der werkzaamheden schade mogt te weeg brengen, als anderzins. Thans zal het Gouvernement daarentegen beter bij magte zijn, zóowel overhaasting te beteugelen, als traagheid te straffen.

Een en ander in aanmerking nemende, kan derhalve gezegd worden, dat de gunstige uitkomsten van den maatregel zich al dadelijk laten gevoelen, in grooteren waarborg tegen verspilling van geld, tijd en werkkrachten, en in het vooruitzicht dat, zoodra het personeel in getalsterkte en bekwaamheden aan de behoefte zal beantwoorden, deze diensttak op regelmatigen voet zal worden beheerd.

Een in Nederland genomen maatregel, waarvan het denkbeeld vroeger van Indie is uitgegaan, zal bij wêlslaging mede bijdragen tot uitbreiding der bouw- en waterbouwkundige kennis in Indie. Bij Koninklijk besluit van 20 Januarij 1853, n°. 44, zijn aan de kweekelingen van de Delftsche academie, die aldaar een diploma hebben erlangd van burgerlijk ingenieur en daarenboven een voldoende examen hebben afgelegd in de kundigheden vereischt voor eene benoeming tot Oost-Indisch ambtenaar der 2de klasse, bepaalde buitengewone voordeelen toegezegd bij hunne uitzending derwaarts in laatstgenoemde betrekking.

Als algemeene beginselen, welke intusschen geene dadelijke wijziging brengen in de administrative bepalingen van het bouwdepartement worden hier aangeteekend :

de hiervoren vermelde regel bij besluit van 22 September 1853, n°. 11, aangenomen, dat geene waterstaatswerken meer mogen aangevangen worden dan na een onderzoek van het deskundig hoofd van het departement ;

art. 1 van het besluit van 12 Julij 1853, n°. 4 (*Staatsblad* n°. 58), houdende wijziging van art. 39 der instructie voor de rooimeesters te Batavia (*Staatsblad* 1825, n°. 7);

het bepaalde bij besluit van 30. September 1853, n°. 2 (*Staatsblad* n°. 79), dat in den regel voor 's lands werken geene steenen noch pannen van andere afmetingen mogen worden gebezigd, dan die omschreven bij *Staatsblad* 1838, n°. 21;

het bij besluit van 18 October 1853, n°. 7 (*Staatsblad* n°. 90), vastgestelde betrekkelijk het onderhouden en schoonhouden van de bazaars en de daarop staande loodsen, en de handhaving der politie op de bazaars op Java;

het besluit van 26 Januarij 1852, n°. 6, niet vermeld bij het Verslag van dat jaar, en welks 1ste artikel bepaalt, dat voortaan jaarlijks, uiterlijk op den 15den October, aan het Gouvernement zal worden ingediend een algemeene staat of voordragt van de in het daarop volgende jaar uit te voeren werken, behoorende tot het civiel bouwdepartement en den waterstaat;

het besluit van 6 Januarij 1853, n°. 1, waarbij bepaald is, dat, te beginnen met de begrooting van uitgaven van 1854, de uitvoering der werken, behoorende tot de cultures, zullen worden voorgedragen, zoo als ten aanzien van de werken, behoorende tot het civiel bouwdepartement en den waterstaat, vastgesteld is bij art. 1 van het besluit van 26 Januarij 1852, n°. 6; evenwel met dien verstande, dat de daarbij bedoelde algemeene voordragt of aanvraag, uiterlijk op den 15den September van elk jaar aan het Gouvernement zal worden ingediend, om vóór den 15den October, voorafgaande aan het begrotingsjaar, te worden gearresteerd.

Onder de beschikkingen van meer specialen of lokalen aard, tot het bouwdepartement in betrekking staande, verdienen wellicht de genomene maatregelen omtrent de verkrijging van werkvolk te Soerabaija hier vermeld te worden. De belangrijke maritime en waterstaatswerken, in die residentie ondernomen, hebben eene behoefte aan werkvolk doen ontstaan, waarin niet altijd zonder tusschenkomst der Regering kon worden voorzien. Sedert 1848 hebben de pogingen van wege het Bestuur immer gestrekt om zooveel mogelijk slechts vrije arbeiders te bezigen, waarin men aanvankelijk vrij wel geslaagd is. Later is met ditzelfde doel getracht, door engagementen voor een zeker tijdvak, met eenige bepaalde voordeelen, het verleen van voorschotten als anderzins, de werving van vrij werkvolk aan te moedigen, ten einde aldus zekerheid te erlangen, dat door tijdelijk gebrek aan koelies geen stilstand in de werkzaamheden werd ondervonden.

Gedurende 1853 is intusschen de noodzakelijkheid gebleken om in zekeren zin en voor bepaalde werken, den wensch om het stelsel van vrijen arbeid zooveel mogelijk door te zetten, gedeeltelijk ter zijde te stellen. Om die residentie voor onvermijdelijken watersnood te beveiligen en de bevolking zoowel als het Gouvernement voor de daaruit gevreesde rampen te vrijwaren, was het noodig zeer belangrijke waterstaatswerken in betrekkelijk korten tijd tot stand te brengen, waartoe de ongestoorde beschikking gevorderd werd over een vrij aanzienlijk aantal koelies. Terwijl niet met genoegzame zekerheid gerekend kon worden op de verkrijging van het noodige aantal vrije arbeiders, is voor *deze* meer bijzonder in het belang der bevolking dienende werken als beginsel aangenomen:

1°. dat tot het onderhouden of verbeteren van reeds daargestelde werken kon worden ingeroepen de medewerking der bevolking door het presteren van kosteloozen koelie-arbeid;

2°. dat de uitvoering van nieuw daar te stellen werken zal kunnen geschieden met behulp der inlandsche bevolking tegen eene hoofdelijke betaling van 15 duiten daags, of, bij aardewerken, van 30 duiten per kubieke el geleverd werk; een en ander behoudens de bijdragen van het Gouvernement, bestaande in het instellen van een wetenschappelijk onderzoek, het opmaken der plannen, het behartigen van het opzigt van de materialen en van de ambachtslieden;

3°. dat eenige werken, waarvan de noodzakelijkheid is ontstaan door de minder doelmatige ligging van de sluis bij Melieriep, geheel in vrijen arbeid zullen worden uitgevoerd.

Tot de belangrijkste der werkzaamheden van het bouwdepartement en den waterstaat mag gerekend worden te behooren:

1°. De stroomleider aan de monding der Solo-rivier.

Dit werk heeft ten doel om den modder en het zand, welke de Solo-rivier in zee ontlast, in stede van oostelijk langs fort Erfprins, ten noorden van hare monding te leiden en die rivier alzo lang Java's wal om de west in zee te doen stroomen.

Hierdoor zou het vaarwater langs genoemd fort, hetwelk door aanslibbing langzamerhand onbruikbaar werd, voor schepen van eenigen diepgang behouden blijven.

De uitvoering van dit werk zou geschieden door de militaire genie.

Volgens het toen aangenomen project zou een stroomleider worden daargesteld, bestaande uit eenen in breuksteen te storten dam, zich uitstrekkende van af den regter of zuidelijken oever der rivier tot aan den alleen bij laag getij zichtbaren linker oever, waarin echop p. m. 100 Nederlandsche ellen van dien oever eene coupure of opening zou moeten worden gehouden voor de vaart; terwijl door de aan den linker oever gelegene zandbank eene geul zoude uitgebaggerd worden om het opgestuwde water in de rivier eene gemakkelijke leiding om de noord te geven en het begin daar te stellen voor de nieuw beoogde riviermonding.

In den aanvang van 1853 werden bij de uitvoering tegenspoeden en moeilijkheden ondervonden waaruit eene afwijking van het primitive plan moest voortvloeijen.

Mitsdien werd eene nadere deskundige commissie benoemd, welke, na onderzoek, van gevoelen was, dat in stede van eenen dam met coupure, een onafgebroken dam moest worden aangelegd, zich uitstrekkende in eene noordelijke rigting van af het hooge terrein aan den zuidelijken oever, door de bedding der rivier, tot op plus minus 2000 ellen ver in Straat Madura, en dat gelijktijdig de geul door de zandbank, welke de nieuwe monding zoude daarstellen, dieper en breeder moest worden uitgebaggerd.

Uit het verslag der Commissie was gebleken, dat bij het aanvankelijke project de natuurkrachten te gering waren geschat en dat, bij aanneming van haar gevoelen, van de reeds bewerkstelligde steenstorting een inhoud van 15,544.54 kubiek ellen ten voordeele van het nieuwe werk zoude komen, terwijl bovendien de uitgebaggerde 20,000 kubiek Nederlandsche ellen bij verder uitstel weder zouden aanslibben.

Onder deze omstandigheden bleef er geene keus over en heeft het Bestuur zich, om den toegang over zee naar Soerabaija van om de west te behouden, het in het belang van scheepvaart en verdediging gevraagde nieuwe offer moeten getroosten.

Het project der Commissie, begroot op eene uitgaaf van f 310,000, werd alzo aangenomen en de verdere leiding der zaak aan het eigenaardig toezigt van de civile genie teruggegeven.

Hoewel onder ultimo 1853 dit belangrijk werk nog niet ten einde was gebracht, liet het zich echter, bij de voortvarendheid, welke in de uitvoering aan den dag gelegd werd, vooruitzien dat het binnen weinige maanden deszelfs voltooiing zoude naderen.

2°. De uitdieping der rivier Krambangan te Soerabaija.

Deze rivier, even boven Soerabaija uit de Kaliemaas ontspringende, liep in vroegeren tijd langs het geheele westelijke bewoonde gedeelte der stad en voerde in haren loop het water en de onreinheden uit de zich in dezelve uitstortende goten en riolen mede.

Langzamerhand is hare bedding echter aangeslijkt en ontving zij nog slechts bij zeer hoogen waterstand water uit de Kaliemaas.

Het gevolg daarvan is geweest, dat de gemeenschap tusschen de verschillende gouvernements-etablissemten langs de Krambangan verhinderd was en dat zich in dezelve gedurende een groot deel van het jaar ophoopten al de onreinheden, die door de riolen en goten in die rivier worden afgevoerd, hetgeen eenen verderfelijken invloed uitoefende op de gezondheid van de bewoners der omliggende huizen en etablissementen.

Van alle zijden werd op verbetering in dezen aangedrongen, waartoe reeds in 1852 magtiging is verleend door het aannemen van een project voor de uitdieping en het reveteren van de Krambangan onder een door den tegenwoordigen chef van den waterstaat (toenmaals genie-officier) aangegeven profiel.

Onder ultimo 1853 was dit werk deszelfs voltooiing nabij.

3°. De buitengewone waterstaatswerken in de residentie Soerabaija.

In het Verslag van 1852 is melding gemaakt van de noodig geoordeelde werken om een belangrijk gedeelte ter residentie Soerabaija, hetwelk nu jaarlijks blootgesteld is aan overstromingen van de Kedirie-rivier, daarvoor te vrijwaren en aldus te beveiligen voor de onheilen van hongersnood, dood en verwoesting, welke het gevolg van die overstromingen kunnen zijn.

Deze werken bestaan in:

- a. eene overlaatsluis te Porrong, welke onder ultimo 1853 het moeilijkste werk te

boven was, zoodat de oplevering van hetzelfde in 1855 te wachten is en daarvan in de west-moessen van dat jaar op 1856 gebruik zal kunnen gemaakt worden;

b. eenen overlaat op den regter oever der Soerabaija-rivier, beneden de brug van Wonokromo.

De uitvoering van dit werk is aanvankelijk gestuit door den onwil van de eigenaren van het land Djagir, waarop het sluiswerk moet liggen, over hetwelk het daarmede in verbinding staande afvoerkanaal moet loopen, zoodat reeds het voornemen bestond eene andere wijze van waterlozing te beproeven.

Het is echter in 1853 gelukt op minnelijken voet den afstand te verkrijgen van de benoodigde gronden. Van die omstandigheid is partij getrokken om, hoezeer nog geen plan en begrooting van kosten waren vastgesteld, terstond met de werkzaamheden aan te vangen, met het gevolg dat nog in dit jaar een belangrijk gedeelte van het werk-
etablisement is verrezen en de plaats voor de sluis en de rigting van het kanaal zijn afgebakend.

c. eenen stuwdam met de daaraan verbondene irrigatie-sluizen boven dezelve, in de Porrong-rivier beneden Meliriep.

Aan deze werken is gedurende 1853 veel arbeid verrigt, zonder dat echter de juiste mate daarvan kan worden opgegeven. Die arbeid zou met meer spoed kunnen worden voortgezet, zoodra de uit Nederland aangevraagde stoomheij in werking zou zijn.

Voor dit werk zijn, met zeer gelukkig gevolg, plaatselijke steensoorten aangebakken van zoodanige hoedanigheid, dat het kostbaar verbruik van Europesche metselsteenen kan worden vermeden.

d. een irrigatie-kanaal langs de Porrong-rivier, mede strekkende tot verlegging van de mondingen der Mangitan-rivier.

Van dit kanaal is eene lengte van 500 Nederlandsche ellen geheel voltooid en mag het er voor gehouden worden, dat het in 1854 grooter voortgang zal hebben, vermits de meeste arbeid aan de Porrong-rivier is verrigt en het Mangitan-kanaal deszelfs voltooiing nabij is.

e. eene verbetering van de dijken der Porrong-rivier.

Reeds in het laatst van 1852 en het begin van 1853 is deze verbetering, bestaande in eene verhooging der dijken, met kostelooze medewerking der bevolking grootendeels tot stand gebracht, hoewel die dijken toen nog niet hadden bereikt het voorgestelde normale profiel, noodig om zoowel tegen doorbraken verzekerd te zijn als den arbeid der bevolking voor het jaarlijksch onderhoud te verligten.

Met dit werk is de noodige voortgang gemaakt, zoodat weldra, in verband met de overige werken, alle gevaar van doorbraak geweken zal zijn.

f. eene penant-verlaatsluis te Gedek, tot afsluiting van den riviertak van dien naam.

De plannen en begrootingen van kosten voor dit werk waren onder ultimo 1853 nog niet vastgesteld, maar desniettemin was met de werkzaamheden een aanvang gemaakt om het beschikbare personeel en werkvolk, dat niet voor het kanaal van Porrong kon worden gebruikt, nuttig bezig te houden en het daarheen te dirigeren, om alle onderdeelen van het groote geheel gelijktijdig gereed te hebben.

g. eene penantsluis aan de monding van de Gedongsoro, welke onder ultimo 1853 nog geen begin van executie had ondervonden.

Bij zamenvatting dezer onderdeelen, hier aangeteekend om een denkbeeld te geven van den belangrijken omvang der bewuste waterwerken in de residentie Soerabaija, kan gezegd worden, dat uit de bij de Regering ingekomen stukken de overtuiging is verkregen, dat de arbeid aan dezelve gedurende 1853 is voortgezet met eene meer dan gewone krachtsinspanning en voortvarendheid, en dat, vooral na de genomen maatregelen omtrent de voorziening in de behoefte aan werkvolk, hiervoren omschreven, mag vertrouwd worden op eene voltooiing, zoo spoedig als de middelen, welke het Bestuur in Indie ten dienste staan, zullen toelaten.

Die maatregelen, waarmede in het bijzonder bedoeld wordt dat slechts een gedeelte der werken in vrijen arbeid zal worden uitgevoerd, doch dat overigens de medewerking der bevolking, door het verleenen van kosteloozen of met slechts 15 duiten daags betaalden koelie-arbeid, zal worden ingeroepen, zullen tevens ten gevolge hebben, dat

de voltooiing dezer werken bij lange na niet zal vorderen het cijfer van uitgaven, waarop ze volgens het stelsel van geheel vrijen arbeid zouden zijn te staan gekomen.

Van den aanvang tot ultimo December 1853 is aan deze werken reeds besteed:

aan geld	f 409,849:53 ⁵
„ materialen	30,972:68 ⁵
	<hr/>
	f 440,822:02

4°. de vernieuwing der beschoeiing van de oevers der Kaliémaas te Soerabaija.

Die beschoeiing is in zoodanig slechten toestand, dat de vaart op de rivier daarvoor bezwaar ondervindt en, zonder maatregelen van voorziening, het tijdstip met rassche schreden nadert, dat de rivierboorden tot derzelver natuurlijken toestand zullen zijn vervallen en van de daarlangs loopende wegen slechts een onbruikbaar gedeelte zal overblijven.

Voor eene belangrijke zee- en handelsplaats, gelijk Soerabaija, kan zoodanige staat van zaken niet langer gedoogd worden en moest de systematische vernieuwing der beschoeiing dan ook als een onvermijdelijk en voor uitstel onvatbaar werk aangemerkt worden.

De omvang van dit werk is echter zóó groot, dat er een geruim aantal jaren noodig zal zijn om het te beëindigen.

Immers strekt de staat van verval, van af de uiteinden in zee tot aan de roode brug in de stad, zich uit over eene lengte van 7000 strekkende ellen (de beide oevers bijeengeteld), terwijl, in verband met de overige belangrijke werken te Soerabaija, gedurende de eerste drie jaren bezwaarlijk meer dan 400 ellen kunnen worden voltooid en eerst later, na voltooiing van het maritiem etablissement, de arbeid aan de beschoeiing met meer kracht zal kunnen worden voortgezet.

Het door den chef van den waterstaat ingediende project is goedgekeurd en, met aantekening dat het werk zooveel doenlijk binnen de eerste twaalf jaren moet worden tot stand gebracht, magtiging verleend om daarmede terstond aan te vangen aan de regter of westerkade, en wel te rekenen van af het in aanbouw zijnde maritiem etablissement opwaarts gaande, vermits aldaar van de beschoeiing bijkans niet meer overig is en zoolang deze niet vernieuwd is, niet kan worden overgegaan tot het daarstellen van eenen weg, om eene registreeksche communicatie tusschen de stad en gemeld etablissement te verkrijgen.

Gedurende 1853 en 1854 zijn tot dat einde gelden beschikbaar gesteld.

5°. de verbetering van de haven en de los- en laadplaats te Tagal.

Het lossen en beladen der schepen heeft alhier ten allen tijde vele zwarigheden opgeleverd. Behalve in het algemeen karakter van de noordkust van Java, alwaar de schepen veelal niet dan op aanmerkelijken afstand uit den wal kunnen ankeren, is de oorzaak van die bezwaren hoofdzakelijk gelegen in de plaatselijke gesteldheid, welke medebrengt, dat zelfs kleinere vaartuigen (prauwen) het ondiepe en vlak aflopende strand niet genoeg kunnen naderen. Goederen en producten moeten dien ten gevolge altijd een goed eind wegs door het water gedragen worden door koelies.

Dat deze wijze van lossing en afscheping bezwarend, kostbaar en gevaarlijk is op eene plaats als Tagal, alwaar, behalve eene beduidende opbrengst van gouvernements-producten, een niet onaanzienlijke consumtie- en uitvoerhandel gedreven wordt, behoeft geene breede uiteenzetting, — en wanneer hierbij gevoegd wordt, dat bij den minsten harden wind te Tagal eene hevige branding staat, welke alle gemeenschap met de reede belet, zal het onnoodig zijn de noodzakelijkheid te betoogen om, zoo in het directe belang van het Gouvernement als algemeen in dat van handel en scheepvaart, verbetering aan te brengen.

Ook hier, hoelang de behoefte reeds gevoeld was, had de zaak echter tot dusverre schipbreuk geleden op de beperktheid der middelen, welke het Indisch Bestuur, zoo in geld als personeel, ten dienste stonden.

Na een deskundig onderzoek werden in 1843, op dien grond de gedane voorstellen in advies gehouden, tot dat aan de verbetering der havens te Samarang, Passoeroean en Bezoekie zoude zijn gevolg gegeven.

Later hebben de voortdurend ondervondene bezwaren, waaruit dikwerf, en in den west-

moesson soms weken lang, stilstand van handel en ophooping van producten voortvloeiden, aanleiding gegeven, de zaak in nadere overweging te nemen, en is alstoen de overtuiging verkregen, dat aan geen verder uitstel gedacht mogt worden.

Tot de gevorderde uitlegging der zeehoofden aan de haven van Tagal is derhalve besloten, overeenkomstig een door den toenmaligen hoofdingenieur van den waterstaat en 's lands gebouwen gemaakt project. Met de uitvoering van dit werk, waarvoor gedurende 1852 de materialen (hoofdzakelijk koraalsteen) waren verzameld, is in 1853 een aanvang gemaakt.

6°. De uitdieping der Padangsche rivier.

Bezwaren van gelijken aard als te Tagal schijnen ook reeds sedert 1829 te Padang ondervonden te zijn in de lossing en belading der schepen en evenzeer is wegens de hooge kosten tot dusver eene duurzame verbetering achterwege gebleven. De groote rivier aldaar is bij de monding zóó ondiep geworden, dat bij tijden de prauwen en laadbooten niet verder kunnen komen dan op de hoogte van het raadhuis, alwaar zich eene bank heeft gevormd, waarop veeltijds niet meer dan twee voet water staat.

Deze ondiepte slijt meer en meer aan en daarvan moet het natuurlijk gevolg wezen, dat de gouvernements- en handelsgoederen, welke nu vóór de pakhuizen worden gelost en geladen, naar de monding van de rivier zullen moeten vervoerd worden, om aldaar met veel bezwaar, wegens den glooijenden bodem der rivier op die hoogte, in en uit de prauwen te worden gebragt.

In 1850 is, zonder dat een project of begrooting van kosten voor dit werk was vastgesteld, een aanvang gemaakt met de noodige voorzieningen en is men daarmede in 1851 en 1852 voortgegaan. In 1853 werd een project ontvangen tot verbetering en uitdieping van de monding der Padangsche rivier, en in verband daarmede, van de zich daarin ontlastende Kaliematie.

Hoezeer dit project, wegens onderscheidene daarop gevallen aanmerkingen van technischen aard, niet vatbaar was voor dadelijke aanneming, is echter, bij de geblekene noodzakelijkheid van het werk, magtiging verleend om hetzelfde inmiddels voort te zetten, ten einde geen tijd te verliezen en verdere aanslibbing te voorkomen.

7°. De daarstelling van zes steenen pakhuizen tot opschuring van producten te Tjilatjap.

Tijdens de bestemming van Tjilatjap tot regstreeksche afscheepplaats van producten voor de Europesche markt, zijn aldaar houten pakhuizen daargesteld, welke aan onderhoud jaarlijks meer en meer kosten en waarvan de inrigting bovendien in menig opzigt veel te wenschen overlaat. Althans zijn uit Nederland meermalen klagten ingekomen over de slechte hoedanigheid der van daar ontvangene koffij, welke ten deele aan den onvoldoenden staat der pakhuizen wordt toegeschreven.

Mitsdien is magtiging verleend om de zes producten-pakhuizen in steen te vernieuwen, met aanschrijving om het mogelijke aan te wenden ten einde nog in 1853 tot de voltooiing van een tweetal dier pakhuizen te geraken.

8°. De opdamming der rivier Toentang in de residentie Samarang.

Omtrent dit werk, welks doel in het Verslag van 1852 is vermeld, kan hier worden volstaan met de aanteekening dat daarmede gedurende 1853 is voortgegaan.

Bij dezelfde gelegenheid is met een enkel woord gesproken van een ingesteld onderzoek over de mogelijkheid om ook de rivier Tangoelangien op te dammen, zonder dat evenwel gewag is gemaakt van den uitslag van dat onderzoek, waaromtrent trouwens onder ultimo 1852 nog geene beslissing was genomen.

Het is gebleken dat tegen de opdamming van deze rivier onoverkomelijke hinderpalen bestaan, maar tevens, dat het voorgestelde doel, het aanleggen van eene binnenlandsche gemeenschap te water van de grenzen van Japara tot aan de hoofdplaats Samarang, ook zonder zoodanige opdamming zoude kunnen worden bereikt.

Het daarstellen dier gemeenschap, thans alleen over land en over zee bestaande, prijst zich zelf genoegzaam aan door het belang dat er voor den binnenlandschen handel en bijzonder ook voor den afvoer van gouvernements-producten uit de residentie Japara in gelegen is om eenen minder kostbaren en bezwarenden en zekerder weg te bezitten dan nu aangetroffen wordt.

Tegen de daarstelling van een bevaarbaar kanaal doen zich echter voor alsnog andere bedenkingen en wel van finantielen aard voor, daar dit werk minstens te staan zoude komen op eene uitgaaf van 3½ ton gouds.

In verband tot andere meer onvermijdelijke behoeften, was het Bestuur niet bij magte

dit geldelijk offer te brengen voor eene zaak, die wel als wenschelijk maar niet als dringend noodzakelijk werd voorgesteld, zoodat dezelve tot betere tijden zal moeten blijven rusten.

9°. De uitdieping der rivier Kandoeroean te Cheribon.

Een der takken van deze rivier, welke door de Chinesche en Arabische kampen der hoofdplaats loopt, is in den laatsten tijd zoodanig aangeslibt, dat de laadbooten en kleine handelsvaartuigen, ja zelfs de scheepsloepen, de rivier niet kunnen in- of uitvaren dan bij hoog watergetij. Dan loopt het zeewater ver genoeg naar binnen om de kleine vaartuigen vlot te maken.

De steeds toenemende handel ondervindt door dit beletsel groot ongerief. De afscheep van gouvernements-producten wordt daardoor veelmalen vertraagd; ook de gezondheids-toestand der bevolking lijdt onder de verpestende dampen, die bij laag getij uit deze alsdan geheel drooge rivier opstijgen.

Bij deskundig onderzoek is gebleken, dat er geene andere middelen bestaan om dit veelzijdig ongemak uit den weg te ruimen, dan door den watervloed naar dezen rivier-arm te vermeerderen en hem door uitdieping tot aan zee te zuiveren. De Regering heeft daarom, op voorstel van het gewestelijk bestuur, magtiging verleend om gedurende het jaar 1854 den noordertak van deze rivier gedeeltelijk te doen afsluiten. Daardoor zal een meer geregelde waterafvoer in den zuidertak worden bevorderd. Door uitbaggering kan dan de noodzakelijke diepte aan dezen riviertak worden teruggegeven.

10°. De herstelling der landsgebouwen te Banda, welke door de aardbevingen van November en December 1852 geleden hebben.

Tot het opnemen der aangerigte schade, waarvan geen enkel gebouw is vrijgebleven, is zoo spoedig mogelijk een deskundig persoon naar Banda gezonden, die tevens het opzicht over de herstelling zal voeren.

Te gelijker tijd is een voldoende aantal bekwame metselaars en timmerlieden tot dat einde geëngageerd, en last gegeven om de noodige materialen derwaarts te bestemmen.

Onder ultimo December 1853 was ter zake bij het Gouvernement niets naders bekend.

Behalve deze afzonderlijk opgenoemde werken, meestal tot den waterstaat betrekking hebbende, wordt verder de aandacht gevestigd op de volgende gedurende 1853 door de civile genie ondernomen, voortgezette of ten uitvoer gebragte werken, als:

Pakhuisen.

Pakhuis-etablisement te Bantam. (Voortzetting.)

Marine-pakhuisen te Batavia. (Verbetering.)

Graan- en ijzermagazijn te Batavia. (Verbetering.)

Tweede suikerpakhuis te Samarang. (Voortzetting.)

Provisiepakhuis te Sibogha. (Vernieuwing.)

Rijstpakhuis te Jeboes.

Twee zoutpakhuisen in Cheribon.

Zes idem » Samarang.

Kantoren, geldkamers enz.

Tweede archiefkamer bij de bureaux der Algemeene Rekenkamer.

Inrigtingen tot geldkamers van de localen in het paleis te Weltevreden, vroeger tot postkantoor gebezigd.

Tweede geldkamer te Passoeroean.

Residentiekantoor en geldkamer te Bezoekie.

Recherchekantoor te Probolingo. (Herstelling.)

Residentiekantoor met geldkamer op Bawean.

Ambtenaarswoningen en andere gebouwen.

- Woning voor den havenmeester te Anjer. (Voortzetting.)
Woning voor den postcommies te Weltevreden.
Woning voor den postopzigter te Weltevreden.
Woning voor den 2den onderwijzer bij de Iste lagere school te Weltevreden (Vernieuwing en herstelling.)
Diakoniehuis op Molenvliet. (Vergrooting der totschoollocaal gebezigd wordende pendoppo.)
Kazerne voor de pradjoerits te Poerwakarta.
Controleurswoning te Brebes (Tagal). (Vernieuwing.)
Schoollocaal te Pekalongan.
Locaal voor de 3de lagere school te Samarang. (Voortzetting.)
School en onderwijzerswoning te Banjoemaas.
Controleurswoning te Banjoemaas.
Schoollocaal te Madioen.
Controleurswoning te Berbek (Kedirie). (Herstelling.)
Bijgebouwen bij de gouverneurswoning te Batoegadja (Amboina).
Gouvernementshuis binnen het fort Victoria aldaar. (Herstelling.)
Gouvernementswoning te Macassar. (Voortzetting der vernieuwing en verbeteringen.)
Administrateurswoning te Batoeroesak (Banka). (Voltooiing.)

Gevangenissen, hospitalen.

- Gevangenis te Pandeglang (Bantam.)
Gevangenis te Rangkas Betong (Bantam).
Stadsverband en gevangenis te Batavia. (Vergrooting.)
Gevangenis te Pekalongan. (Herstelling.)
Gevangenis te Temanggung (Kadoe). (Voortzetting.)
Gevangenis te Bandjarnegara (Banjoemaas). (Voortzetting.)
Gevangenis te Trengalek (Kedirie).
Gevangenis te Toeban (Rembang).
Gevangenis met cipiers-woning op Bawean.
Gevangenis te Pradjikan (Bezoekie).
Kettinggangers-kwartier te Sibogha (Samatra's Westkust). (Vernieuwing.)

Bruggen, waterstaatswerken enz.

- Brug over de stadsbuitengracht buiten de Utrechtsche poort (Batavia).
Twee steenen bruggen op den weg van de groote en kleine Batoe-Toelies (Buitenzorg).
Diverse bruggen langs den postweg van Pekalongan tot Oeloedjamie. (Voleindiging.)
Brug over de Pahissan (Pekalongan).
Brug over de rivier Koetoe (Samarang).
Drie steenen bruggen in de afdeeling Tjilatjap.

Brug over de Djerik en eene over de Tambak (Banjoemaas).

Drie bruggen in de residentie Rembang.

Brug over de rivier Anak (Soerabaija).

Brug te Pagirian (Soerabaija.)

Brug te Porrong (Passoeroean).

Brug over de Pantjoran (Bezoekie).

Brug bij het hospitaal te Padang.

Verleggen van den grooten postweg tusschen Soemedang en Karang Sambong. (Voortzetting.)

Herstelling van den weg langs de rivier Batoe-Gantong en daarmede in verband staande waterwerken (Amboina).

Boring eener artesische put te Macassar.

Uitdiepen van het kanaal te Karang Antoe (Bantam) en het aanleggen van twee hoofden aan deszelfs monding.

Beschoeiing der rivier te Pekalongan.

VIII. VERVOERWEZEN.

§ 1. Binnenlandsch.

a. Beheer.

Het algemeen beheer over de openbare wegen, bruggen, rivieren, kanalen, sluizen, waterkeeringen, dijken enz. tot dusver, krachtens het reglement op het beheer en toezigt van den waterstaat en 's lands gebouwen (*Staatsblad* 1829, n°. 21), berustende bij den directeur der producten en civile magazijnen, is, bij de benoeming van eenen afzonderlijken, regtstreeks aan den Gouverneur-Generaal ondergeschikten chef van den waterstaat en 's lands civile werken, dadelijk op dezen overgegaan.

Daarvan bleven evenwel voor 's hands uitgezonderd de wegen, rivieren enz., buiten het district der stad en voorsteden van Batavia, in de afdeeling der Ommelanden, en in Buitenzorg, waarvan het algemeen beheer nog altijd, krachtens § *m* van art. 2 der resolutie van 16 April 1831, n°. 23 (*Staatsblad* n°. 27), was opgedragen aan eene commissie voor de bruggen en wegen.

De omstandigheid, dat het landbezit in deze streken yeelal uit handen van Europeanen overgaat in die van Chinezen en het alzoo bezwaarlijk wordt de commissie zamen te stellen overeenkomstig de voorschriften, heeft evenwel in overweging doen nemen, de onderwerpelijk bestaande afwijking van art. 31 van het reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der finantien op Java (*Staatsblad* 1819, n°. 16) te doen ophouden en den chef van den waterstaat ook hier met het algemeen beheer te belasten.

In het toezigt en dagelijksch beheer is gedurende 1853 geene organieke verandering gekomen, hoezeer de wenschelijkheid was voorgesteld om te doen ophouden de uitzondering bij art. 1 van gezegd reglement voor Batavia gemaakt, waar de hoofdingenieur in stede van het gewestelijk bestuur met dit toezigt belast is.

Dit punt was echter onder ultimo December 1853 nog onbeslist.

b. Wegen, rivieren enz.

Door de Indische Regering toestemmend geantwoord zijnde op de vraag, of het algemeen belang niet medebragt eene leslating van het in 1846 door het opperbestuur aangenomen beginsel, dat het aanleggen van spoorwegen in Indie niet zou worden overgelaten aan particulieren, maar geschieden zoude door het Gouvernement, is daaruit voortgevloeid het Koninklijk besluit van 31 October 1852, lit. H 22 (*Staatsblad* 1853, n°. 4), houdende bepalingen omtrent het verleenen van concessie tot den aanleg van spoorwegen in Nederlandsch Indie.

Tijdens de ontrangst van dat besluit was bij het Indische Gouvernement aanhangig

een verzoek van particulieren, om concessie tot den aanleg van een transportweg tusschen Batavia en Buitenzorg, voor den overvoer van producten als anderzins, door middel van een leuningspoor.

Reeds in 1851 (zie het Verslag over dat jaar, pag. 93) had het Gouvernement een ontwerp van zoodanig transportmiddel ontvangen, waarmede de ontwerper op een particulier landgoed een proeve zoude nemen. Die proef schijnt geen plaats te hebben gevonden; althans is van den uitslag niets bekend geworden.

In overeenstemming met het Koninklijk besluit van 31 October 1852, lit. H²²., is aan de verzoekers te kennen gegeven, dat het bij art. 2 van dit besluit voorgeschreven onderzoek zal geschieden zoodra zij hebben bewezen de middelen te bezitten tot den aanleg van hunnen geprojecteerden spoorweg benoodigd, en dat, wanneer dezelve dan mogt blijken nuttig en uitvoerlijk te zijn, het Gouvernement genegen zal worden bevonden tot regeling der voorwaarden, waaronder de concessie zal kunnen worden verleend.

Onder ultimo 1853 was de zaak nog op dezelfde hoogte.

Intusschen was (zoo als hiervoren onder het hoofd » Grondgebied » § 2 is aangeteekend) door eenen officier der genie eene opname en waterpassing tot stand gebracht tusschen Batavia en Buitenzorg, als een gevolg van een vroeger ter sprake gekomen plan tot het aanleggen van eenen spoorweg tusschen beide genoemde plaatsen.

Die opname leverde een gunstig uitzigt op voor de uitvoerbaarheid van den spoorweg.

Bij het Gouvernement is in den aanvang van 1853 mede ingekomen een verzoek om concessie tot het aanleggen van eenen spoorweg tusschen Bawean en Samarang, geschikt tot het vervoer van producten in met trekbeesten bespannen wagens.

De voorwaarden, waaronder die concessie gevraagd werd, waren echter geheel afwijkende van de door het opperbestuur voorgeschrevene beginselen, wordende niet alleen verstrekking van werklieden, maar ook begunstiging verlangd, nederkomende op geschenken uit 'slands kas en daarenboven waarborging van kapitaal en interest, waardoor de onderneming, in stede van eene particuliere, inderdaad eene gouvernements-zaak zoude worden.

Op dien grond is aan de verzoekers te kennen gegeven, dat concessie tot aanleg van spoorwegen alleen verleend kan worden op de voorwaarden van het Koninklijk besluit van 31 October 1852, lit. H²²., en dat hun verzoek, zoo als het ligt, niet kan strekken tot grondslag van eenige onderhandeling.

Omtrent den aanleg van wegen zijn voorts twee beschikkingen van algemeenen aard te vermelden.

De eerste betreft de Westkust van Sumatra, waarop, in het belang van het ontworpen stelsel van verdediging aldaar, van toepassing is verklaard (*Staatsblad* 1853, n°. 35) het bij *Staatsblad* 1835, n°. 15, voor Java bepaalde, dat zonder schriftelijke magtiging van den Gouverneur-Generaal voortaan geene nieuwe communicatie-wegen hoegenaamd aangelegd, noch oude paden of bijwegen in rijdbaren staat gebragt mogen worden.

De tweede betreft den aanleg van karrewegen op Java. Ofschoon bij art. 32 van het reglement op het binnenlandsche bestuur en dat der finantien op Java (*Staatsblad* 1819 n°. 16) aan de residenten is verboden, om eigener autoriteit belangrijke verbeteringen of nieuwe werken aan te leggen, hetzij al of niet ten koste van den lande, schijnt de bedoeling daarvan niet overal duidelijk begrepen te zijn. Althans heeft men zich door de aangehaalde bepaling niet laten weêrhouden om tusschen Madioen en Ponorogo door verbreding van den rijweg een karreweg aan te leggen.

Aangezien zoodanig ongemagtigd gebruik van de diensten der bevolking niet kan worden toegelaten, is in 1853 een algemeen verbod tegen de daarstelling van karrewegen, zonder vooraf verkregene autorisatie van het Gouvernement, uitgevaardigd.

Overgaande tot de mededeeling van hetgeen met opzigt tot wegen en rivieren in de onderscheidene gewesten, gedurende 1853 verhandeld is, wordt hieronder het belangrijkste aangeteekend.

BATAVIA.

De staat der wegen in deze residentie heeft gedurende een aantal jaren veel te wenschen overgelaten.

Gebrek aan gestadig toezigt en voldoende middelen, met eene beperkte beschikking over de inlandsche bevolking, geheel op particulieren grond gevestigd, mogen daartoe hebben bijgedragen; nu het departement van den waterstaat en 's Lands civile werken eene betere en zelfstandige inrigting heeft verkregen, is het te verwachten, dat achtervolgelijk

zal worden gedaan wat noodig is, gelijk onder andere reeds het geval is geweest met de wegen en bruggen in de Ommelanden.

Onder de verbeteringen, welke; ondanks de zoo even aangehaalde min gunstige omstandigheden, reeds hebben plaats gevonden, mogen genoemd worden:

a. het leggen eener baan en het verharden van dezelve, op den weg tusschen de buurten Parapattan en Djambatan Serrong, nabij Tandabang;

b. de herstelling van den weg van af de rivier Krokot, over het Molenvliet door Sawah-Bezaar, tot aan de brug over de rivier Goenong-Saharie;

c. de verbetering van den karreweg van af den vierden paal tot voorbij Meester Cornelis bij Rawa Banke, welke nu geheel met wadas verhard en met grind overdekt is, zoodat de karren in den westmoesson niet meer over den grooten postweg behoeven te gaan;

d. de ophooging en verharding van den grooten postweg naar Krawang, met het doel om voor te komen, dat dezelve in den westmoesson overstroomd worde;

e. de maatregel om het onderhoud van den grooten ooster- of heerenweg van Batavia naar Buitenzorg, van af den vierden paal nabij de brug bij de Kampong Kwitang tot aan den kruisweg, nabij de onderschoutswoning te Meester Cornelis, bij wijze van proeve voor rekening van den lande te nemen.

Tot dezen maatregel is overgegaan op grond dat het gebruik van den weg belangrijk is toegenomen door de splitsing van eenige in de nabijheid van Batavia gelegene landerijen, den aanbouw van Europeesche woonhuizen, de daaruit gevolgde oplossing van kampongs der inlandsche bevolking en de vestiging van een aanzienlijk garnizoen te Meester Cornelis.

Het blijft intusschen voorloopig eene proef, vermits het Bestuur, ondanks deze omstandigheden, niet heeft willen opheffen de verplichting van onderhoud van dien weg, krachtens eene overeenkomst van 18 April 1817 rustende op de eigenaren der langs en in de nabijheid van dien weg gelegene landen. Een daartoe strekkend verzoek is afge-
wezen.

f. de verbetering der oevers van en daarstelling van kaaimuren langs de rivieren;

g. de uitdieping der Bekassische rivier, waarmede ijverig is voortgegaan, zoodat het te verwachten was dat, wanneer de bandjers niet te menigvuldig zijn, dat werk in 1854 zou afloopen;

h. de zuivering van de rivier Tjitaroem, welke, voor zoover zij door de Bataviasche Ommelanden loopt, thans geheel vrij van boomstammen is.

PREANGER REGENTSCHAPPEN.

Op voorstel van den resident der Preanger regentschappen werd in 1852 een officier der genie belast met een grondig plaatselijk onderzoek naar de uitvoerbaarheid van eenige door hem resident aangegevene plannen, tot verbetering van het transport van Bandung naar Tjikao. Dit onderzoek is in 1853 afgelopen. De daartoe aan te wenden maatregelen bestaan in:

a. het aanleggen van een karreweg van Soekabieroes, in de vlakte van Bandung, over den post Tjimahie, over Padajongan en Moeara Tjisoman, tot kampong Tjerie, aan den linker oever van de rivier Tjitaroem, uitmakende eenen afstand van 28 palen;

b. het inrigten van den pedattie-weg van Bandung naar de post Tjimahie, tot een karreweg (afstand 5 palen);

c. het inrigten van den pedattie-weg van Tjitjalengka naar Rantja Malakka, in de vlakte van Bandung, tot karreweg (afstand 7 palen);

d. het bevaarbaar maken van de rivier Tjitaroem, in de vlakte van Bandung, van Rantja Malakka tot Soekabieroes (afstand 38 palen);

e. het bevaarbaar maken van de rivier Tjisangkoei, in de vlakte van Bandung, van Bandjaran tot aan hare monding in de Tjitaroem (afstand 4 palen).

Onder ultimo 1853 was de zaak nog niet tot beslissing gekomen.

In 1852 is bij wijze van proeve een aanvang gemaakt met het afgraven der moeilijke aanhoogte, genaamd Tandjakan Polo, op den grooten postweg bij Soemedang. Daardoor is het gebleken, dat het rotsachtig gedeelte van dezen postweg zeer goed verbeterd kan worden, zoodat aan eene verlegging niet behoeft te worden gedacht.

Voor de geheele verbetering van den Tandjakan Polo slechts eene luttele uitgaaf noodig zijnde, is daartoe in 1853 magtiging gevraagd.

SAMARANG.

Opzigtelijk deze residentie kan, wat de middelen van gemeenschap aangaat, alleen de aandacht gevestigd worden op de hangbrug over de Kaliekoetoe, uitmakende de grenscheidung met Pekalongan, welke onder ultimo December 1853 hare voltooiing naderde.

De postweg naar de rivier is wegens het leggen dezer brug, voor welke een geschikt punt moest worden uitgezocht, met ongeveer één paal verlengd.

SOERABAJA.

Hetgeen in 1853 is voorgevallen met betrekking tot de verbetering der waterwegen in deze residentie, wordt aangetroffen onder de rubriek »Landsgebouwen en waterstaat.»

BANJOEMAAS.

Voor het in orde brengen van den belangrijken transportweg uit Zuid-Bagelen naar Tjilatjap, van af de rivier Tedjoe, op de grens van Bagelen, tot dicht bij den post Sampang, is eene som van f 23,000, beschikbaar gesteld, waarvan in 1852 f 12,250 verwerkt is.

Deze weg, welke in zeer slechten staat verkeerde, zoude vermoedelijk in 1854 geheel gereed zijn.

Bij het aanwezen van bevaarbare rivieren en goede transportwegen schijnt overigens het vervoer van producten, hoezeer volgens de in 1853 werkende contracten nog kostbaar, in de residentie Banjoemaas geene overwegende bezwaren te ontmoeten.

Daarentegen wordt voortdurend het gemis gevoeld van eene betere gemeenschap met het noorderstrand, over Kalierang en Mergasarie naar Tagal.

BAGELEN.

Op voorstel van het gewestelijk bestuur is magtiging verleend om eenen nieuwen communicatie-weg te doen aanleggen tusschen Wonosobo en Diëng, langs de rivier Serajoe.

Deze nieuwe weg zal boven den thans bestaanden moeilijken en voor de bevolking zeer bezwarenden weg, het gerief aanbrengen dat circa tien palen met den wagen kunnen bereiden en daarbij nog twee palen gewonnen worden.

Het terrein voor den nieuwen weg is de vlakte langs de rivier Serajoe aan den voet der bergruggen, ongeveer 2 palen oostwaarts van den ouden weg. Het is zacht glooiend, niet zeer steenachtig en gemakkelijk te onderhouden.

De gezamenlijke bevolking van het district Kalie Allang heeft verklaard, dat zij het als eene weldaad zou beschouwen wanneer deze nieuwe weg wierd tot stand gebragt. Zij heeft zelve aangeboden allen arbeid kosteloos te verrigten.

Dit aanbod is aangenomen, maar tevens zijn maatregelen genomen om te zorgen dat de arbeid steeds geëvenredigd blijve aan de krachten der bevolking.

KADOE.

Het bruggewerk over de rivier Progo bij Temanggong was, met uitzondering van eenig gering metselwerk aan de zijwanden der hoofden, onder ultimo 1853 besindigd, zoodat de pasage over de nieuwe brug is opengesteld.

MADIEN.

Door het Bestuur is last gegeven om den eigener autoriteit aangelegden karreweg

tusschen Madioen en Ponorogo, waarover in den aanhef dezer paragraaph gesproken is, te doen vervallen, op grond dat bij het weinige gebruik, dat van den rijweg gemaakt wordt, deze kan dienen voor het vervoer van producten, de karreweg mitsdien niet onvermijdelijk en daartegen het onderhoud bezwarend voor de bevolking moet beschouwd worden.

PATJITAN.

Deze afdeeling heeft vooral behoefte aan verbetering der transportwegen.

Door het gewestelijk bestuur is in 1853 een minimum breedte van acht voet voor de toekomst als beginsel aangenomen, zijnde die breedte voldoende voor twee beladene draagpaarden, om elkander ongehinderd en zonder ontzadeling voorbij te gaan.

Tot verkrijging van die breedte is in 1853 een aanvang gemaakt en zal dezelve, zonder overspanning van de krachten der bevolking, voor al de wegen in 1855 zijn verkregen.

De verbindingswegen met andere gewesten laten in de afdeeling Patjitan ook veel te wenschen over, wegens het moeilijk terrein waarover zij loopen, als anderzins.

Een eerste stap tot verbetering is de verleende magtiging om den weg tusschen Patjitan en Slaeng, in de residentie Madioen, door de bevolking kosteloos te doen verleggen.

Hierdoor wordt een belangrijke omweg uitgewonnen en zal het hoogste punt van den nieuwen weg ongeveer 300 voeten lager zijn dan van den ouden.

WESTKUST VAN SUMATRA.

Eene groote verbetering in de binnenlandsche gemeenschap is gedurende 1853 tot stand gekomen door het verleggen van den weg van Ajer Bangies naar Rau, welke landschappen door een moeilijk en hoog gebergte van elkander gescheiden zijn. Het transport van goederen en producten langs den ouden weg was zoo bezwarend, dat de binnenlandsche handel, in stede van uit de natuurlijke bron, Ajer-Bangies, gevoed werd uit de oostelijke landschappen en de bevolking een gedeelte van het koffij-product verwaarloosde en wegwierp, om van het vervoer vrij te blijven.

Het is gelukt eene nieuwe rigting voor dezen weg te vinden langs de lage hellingen van den bergketen, zooveel mogelijk den loop der rivieren volgende. De nieuwe weg is in deze rigting daargesteld en geeft tot uitslag:

1°. dat de afvoer van koffij van Rau naar Anjer Bangies gedeeltelijk met karren en gedeeltelijk met paarden kan geschieden, terwijl dit product vroeger op eenen afstand van ruim 90 palen door menschen moest gedragen worden;

2°. dat het koffij-product daardoor bijna eensklaps van 300 tot 1000 pikols is gerezen;

3°. dat het zout van Ajer Bangies voor Pautée (district Rau) kan worden getransporteerd, zoodat geen aanvoer uit de oostelijke landschappen meer noodig en dit eerste levensartikel nu voor f 8 de pikolmaat verkrijgbaar is, hetgeen voordeelig werkt op het debiet;

4°. dat de binnenlandsche handel en gemeenschap met Ajer Bangies aanmerkelijk zijn toegenomen.

Verder is gedurende 1853 een sleepweg aangelegd te Padang Pandjang, alwaar door het daar gevestigde kampement veel hout verbruikt wordt. Deze weg, door vrije arbeiders gemaakt, heeft aan het oogmerk beantwoord, zoodat de aanvoer van hout aldaar thans weinig of geen bezwaar meer ondervindt.

In het algemeen is door de ambtenaren ter Westkust van Sumatra in de laatste jaren veel gedaan tot verbetering der middelen van gemeenschap, speciaal in de Padangsche bovenlanden. Hoezeer niet alles in 1853 maar gedeeltelijk in de voorgaande jaren is aangevangen of voltooid, dient hier toch melding gemaakt te worden van het nieuw aanleggen van eenen karreweg van Fort van der Capellen naar Boea en Tandjong Ampaloe, over eenen afstand van 32 palen; van het gedeeltelijk verleggen en vernieuwen van den weg van Fort de Kock tot Palembang, welke nu geheel is ingerigt voor het transport met karren en draagvee; van het aanleggen van eenen transportweg, uit de kom van het meer van Manindjoe, tot op het plateau van Matoea, over een steil gebergte van circa 3000 voeten hoog; van het aanleggen van eenen karreweg tusschen Alahan

Pandjang en de XIII Kotta's, lang 25 palen, en in verbinding staande met den transportweg van Soepajang; van het voor transport inrigten van den weg door de kloof van Batang Singalang, voor alsnog de eenige bruikbare verbindingslinie tusschen de boven- en benedenlanden.

De gesteldheid van de Westkust van Sumatra eigent zich weinig voor het benuttigen van de anders nog al aanzienlijke waterwegen, welke voor het meerendeel een zeer sterk verval hebben. Waar dezelve bruikbaar zijn, worden ze echter voor het transport benuttigd en als zoodanig zijn noemenswaardig:

de rivier van Solok, uitwaterende in het meer van Singkara en gedurende eenige palen bevaarbaar;

het meer van Singkara, circa 15 palen lang op 6 palen breedte;

de rivier van Natal, van Tapoes tot aan zee, nagenoeg 12 palen;

de rivier van Loemoet tot aan Djaga Djaga, in de baai van Tapanolie, bijna 15 palen afstand;

de rivier van Singkel, welke op eenen afstand van 30 à 40 palen stroomopwaarts bevaarbaar is;

en de Padangsche rivier, omtrent de uitdieping waarvan wordt verwezen tot hetgeen dienaangaande onder » Waterstaat » is vermeld.

PALEMBANG.

De groote weg, die van Lorok over Moeara Emin naar Lahat en van daar naar Tebing Tingie loopt, is op de meeste plaatsen gedurende 1853 tot op 24 voeten verbreed.

Tevens is last gegeven om langs de oevers der rivieren, van doeson op doeson, wegen aan te leggen van 6 à 8 voeten, echter zonder steenen of grind, hetgeen zonder overspanning van de krachten der bevolking niet mogelijk, en aangezien aldaar geene voertuigen bestaan, niet noodzakelijk is.

Een nieuwe weg is in 1853 gemaakt door de marga Adjie (Kommering-oeloe) naar de Ranau-districten, welke evenwel nog veel verbetering behoeft.

De belangrijkste middelen van gemeenschap in de binnenlanden en met de hoofdplaats dezer residentie zijn de rivieren. Gedurende 1853 is aan het schoonmaken derzelve veel gewerkt, en onder andere het bovengedeelte van de Moesie en van de Klingie van het overhangende geboomte gezuiverd.

BANKA.

Volgens het jaarlijksch verslag dezer residentie bevinden de wegen, waarvan het onderhoud aan de bevolking is opgedragen, zich sedert 1851 in goeden staat.

MACASSAR.

De eenige zoogenaamde groote weg in de noorder-districten is die, welke Macassar met de zuidergrens van Tanette verbindt. Van dien weg zijn echter slechts overblijfselen aanwezig, aantoonende dat er voorheen een goede weg geweest is, terwijl de vroeger aangewende pogingen om dien weder in bruikbaren staat te brengen zijn mislukt.

Na gehouden overleg met de regenten is, ondanks de moeilijkheden verbonden aan zulke werken bij eene weinig tot arbeid genegene bevolking, door het gewestelijk bestuur besloten, den weg te doen herstellen en in orde te houden, waarmede terstond met goed gevolg een aanvang is gemaakt, zoodat met grond op de wèslaging mag gerekend worden. Deze weg is over Maros tot aan de grens van Tanette 45 palen lang.

Ook in de zuider-districten bestaat een weg van vroegeren tijd, die men heeft laten vervallen. Het gewestelijk bestuur zal beproeven ook dezen te doen herstellen, terwijl de Koning van Tello is aangespoord, den weg, welke door zijn gebied loopt, in behoorlijken staat te doen brengen.

MENADO.

Alle wegen in de Menahassa zijn kosteloos door de bevolking daargesteld en worden door dezelve, bij wijze van heeredienst, onderhouden.

Het onderhoud der wegen ter hoofdplaats Menado geschiedt daarentegen sedert 1°. Januarij 1852 ten laste van het Gouvernement.

In den loop van 1853 is aangevangen en voortgegaan met het maken van de volgende nieuwe wegen, als:

van Kembes tot Tondano, als voortzetting van den tweeden grooten weg van Menado naar laatstgenoemde plaats;

van Parepeij naar Leijlim, over eenen afstand van vier palen, en zulks op verzoek van de bevolking van het district Kakas, met het doel om dezelve en die van Langowan te doen deelen in de voordeelen aan den afvoer van koffij verbonden;

van Amoerang naar het bergdistrict Tonsawang, hetwelk tot dusverre zeer moeilijk te genaken was. Deze weg zal over eenen afstand van nagenoeg negen palen loopen en het transport van producten, die vroeger gedragen werden, met karren mogelijk maken.

c. Bepalingen omtrent het binnenlandsch vervoer,
in verband met de belangen der
inlandsche bevolking.

» De inlandsche bevolking — zegt art. 100 van het regeringsreglement van 1836 — is verplicht om tegen de op hoog gezag geregelde betaling, de personen en goederen van reizigers over land te vervoeren.

» De diensten, welke van haar in dat opzigt geveerd worden, zijn tweeledig en bestaan:

1°. in het verschaffen van voertuigen en van trek- en draagvee;

2°. in het presteren van persoonlijke dienst, door goederen te dragen of voertuigen te trekken of voort te duwen.”

De bij 2°. bedoelde dienst wordt in den regel niet gevorderd, waar die bij 1°. omschreven verkrijgbaar is, en de maatregelen van het Indisch Bestuur hebben te allen tijd gestrekt om de toepassing van dit beginsel te bevorderen.

Gedurende 1853 is op dien weg voortgegaan. Tot bevestiging hiervan kan gewezen worden op den aanleg van geschikte karrewegen, het bevaarbaar maken van rivieren en het daarstellen van kanalen, de beperking der heerediensten, de aangewende pogingen in 't belang van den veestapel, als anderzins.

Deze punten worden gedeeltelijk onder andere rubrieken van het Verslag behandeld, zoodat hier alleen melding behoeft gemaakt te worden van die beschikkingen, welke meer direct op het gebruik van koelies invloed hebben en leiden om het gebruik niet in misbruik te doen ontaarden, maar daarentegen zooveel mogelijk te beperken.

Onder de zoodanige mag de aandacht gevestigd worden:

1°. op het besluit van 15 Februarij 1853, n°. 9, waarbij het militair departement is aangeschreven om de noodige bevelen te geven tot vermindering van het vervoer van militaire goederen over land naar Patjitan, Banjoemaas, Tjilatjap, Gombong, Ngawie, Soerakarta, Klatten en Bojolalie, en zulks door zooveel doenlijk gebruik te doen maken van de bestaande waterwegen, en overigens door het houden van uitbestedingen;

2°. op het bepaalde bij besluit van 21 Maart 1853, n°. 3 (*Staatsblad* n°. 20), dat bij het aanvragen van koelies voor reizende ambtenaren of militairen, of voor het vervoeren van goederen, door de civile en militaire autoriteiten moet worden opgegeven, voor welke personen of goederen de koelies noodig zijn.

Deze bepaling heeft inzonderheid ten doel de mogelijkheid daar te stellen, om na te gaan dat alleen daár, waar andere transportmiddelen ontbreken, en niet anders dan voor bevoegde personen, koelies zullen worden verstrekt.

3°. op het bepaalde bij besluit van 19 Junij 1853, n°. 1 (*Staatsblad* n°. 51), dat voor transporten van gouvernementsgoederen, per kar en door paarden getrokken, in de residentie Batavia en de afdeeling Buitenzorg voor iedere kar zal worden te goed gedaan 25½ duit per paal.

Vroeger bedroeg, krachtens *Staatsblad* 1831, n°. 33, die betaling slechts 15 cents per paal, waarvoor, sedert de ongeschikte pedatties meer en meer door karren van betere constructie zijn vervangen, geene karren meer konden verkregen worden, met dat gevolg dat het transport door koelies toenam.

4°. op het besluit van 28 Julij 1853, n°. 2 (*Staatsblad* n°. 63), bepalende, dat door het Gouvernement aan particulieren verstrekte koelies en transportmiddelen slechts mogen worden gebezigd voor de einden waartoe zij worden verstrekt, en dat zij in elk geval voor den tijd welken zij verplicht worden op de plaats der verstrekking, of waar hunne dienst verlangd werd te blijven, zullen worden betaald met het volle loon, onverschillig of van hen arbeid worde gevegd of niet. Zullende het echter vrij staan, de koelies of transportmiddelen terug te zenden wanneer daarvan geen gebruik wordt gemaakt, onder betaling van een door het plaatselijk bestuur vast te stellen reisgeld voor den heen- en terugtogt.

5°. op de handhaving der bepalingen betrekkelijk het gebruik van karren of boerenwagens op de wegen in de residentie Batavia en de afdeeling Buitenzorg getrokken of voortgeduwd door menschen (vervat in het besluit van 26 Maart 1844, n°. 3, *Staatsblad* n°. 8).

In den loop van 1853 is de intrekking of wijziging dezer bepalingen ter sprake gebracht, op grond dat dezelve in zekeren zin de industrie aan banden leggen, door den arbeider te verhinderen zich te verbinden om, tegen betaling van hooger loon, meer en zwaarder werk te verrigten.

Het Indisch Bestuur heeft echter gemeend aan de inlandsche bevolking niet te kunnen onthouden de bescherming tegen onbedachtzame overeenkomsten en misbruik van hare gewilligheid, welke in die bepalingen te grondslag ligt, en mitsdien aan de voortdurende uitvoering derzelve de hand gehouden.

d. Vervoer van personen.

In de bestaande regelingen betrekkelijk het vervoer van personen is gedurende 1853 geene verandering gekomen, behoudens het bepaalde bij *Staatsblad* n°. 78, met wijziging van art. 17 van het reglement op de reis- en verblijfkosten der officieren (*Staatsblad* 1828, n°. 41), » dat het aan officieren-inspecteurs verboden is, op reis personen, tot hun gezin behoorende, mede te nemen zonder speciale magtiging van den Gouverneur-Generaal."

De aandacht gevallen zijnde op de eigenaardige opdracht van de regeling der binnenweegsche posten aan de directie der producten en civile magazijnen, terwijl dezelve in verband staan tot de dienstplichtigheid der inlandsche bevolking, zoo is thans daarmede belast geworden de directeur der cultures, tot wiens werkkring zij behooren.

Als tot het vervoer van personen in betrekking staande, wordt hier nog melding gemaakt van de besluiten :

1°. van 10 October 1853, n°. 2 (*Staatsblad* n°. 85), waarbij op in dienst reizende officieren van toepassing verklaard worden de bepalingen betreffende de verplichting van reizende ambtenaren, met betrekking tot 's lands herbergen;

2°. van 4 December 1853, n°. 3 (*Staatsblad* n°. 97), bepalende dat art. 47 van het reglement op de brieven- en wagenpost op Java (*Staatsblad* 1823, n°. 3) en de besluiten van 19 April 1838, n°. 14, en 10 October 1853, n°. 2, niet van toepassing zullen zijn, wanneer de ambtenaren of officieren hunnen intrek nemen in particuliere herbergen.

De motiven tot deze beschikkingen geleid hebbende zijn duidelijk genoeg, zoodat het bijna overbodig is aan te teekenen, dat het billijk en rationeel is voorgekomen, ook de in dienst reizende officieren, in het genot van reis- en verblijfkosten of daggelden, te doen medewerken tot instandhouding der van gouvernementenwege daargestelde herbergen, en dat het daarentegen als eene wenschelijke zaak moet worden beschouwd, het ontstaan en bestaan van herbergen zonder bescherming of subsidie van het Gouvernement te bevorderen.

e. Vervoer van goederen.

In het Verslag van 1852 is medegedeeld, dat, als proeve, de uitbestedingen voor den overvoer van producten en zout tweeledig zouden plaats hebben :

1°. onder toekenning van eene spillage op het zout, te berekenen tot vijf ten honderd;

2°. zonder spillage.

Het is nader gebleken, dat uit dezen maatregel nadeelen voor den lande kunnen voortvloeijen, vermits daardoor aan de aannemers de gelegenheid wordt gegeven om de spillage van twee verschillende perceelen geheel of grootendeels te doen komen ten laste van dat perceel waarop zekere spillage wordt toegekend, en alzoo te ontduiken de vergoeding van het te kort komende op het perceel, zonder spillage aangenomen.

Terwijl dit misbruik moet leiden om de proef niet voort te zetten, kwam weder ter sprake, of de overvoer der producten in het algemeen met of zonder spillage moet worden aanbesteed. Het laatste is voorgekomen meer te zijn in het belang van den lande, hetwelk op deze wijze verbonden wordt aan dat der aannemers, die het transportloon zoodanig zullen berekenen, dat zij voor onvermijdelijke verliezen gedekt zijn.

Mitsdien is magtiging verleend om voortaan de uitbestedingen voor het vervoer van zout, en zooveel mogelijk van alle andere producten, over zee, en zoo noodig ook over land, te doen plaats hebben zonder toekenning van spillage.

Gedurende het jaar 1853 is door verschillende omstandigheden gedeeltelijk de werking verhinderd van de aangegane overeenkomsten voor het vervoer van producten en zout met ijzeren laadbooten en stoomslepers, waarvan bij het Verslag van 1852 als eene verbetering van het transportwezen is melding gemaakt.

Die overeenkomsten betreffen:

a. den afvoer der gouvernementen-producten uit de Preanger regentschappen en Krauwang van Tjikao over Moeara Gembong naar Batavia, en den opvoer van zout van Pakkies naar Tjikao.

Niet vóór de maand December 1853 heeft de aannemer zijn materieel in de vaart gebragt en bij de eerste reize met zijnen stoomsleper Tjikao niet kunnen bereiken; hetgeen door hem geweten wordt aan den onbevaarbaren toestand der Tjitaroem.

Daaromtrent is van gouvernementenwege een deskundig onderzoek ingesteld, waarvan de uitslag onder ultimo 1853 nog niet bekend was.

In den afvoer van producten, waartoe inmiddels gebruikt is het aanwezige transportmaterieel, is echter geene vertraging ondervonden.

b. den afvoer van gouvernementen-producten uit de Preanger regentschappen en Cheribon van Bandjar naar Tjilatjap, en den opvoer van zout van laatstgemelde plaats naar Bandjar.

Het voor dit transport gesloten contract moest eerst in 1854 in werking treden, zoodat de afvoer in 1853 op den ouden voet heeft plaats gehad; hetgeen hier wordt aange- teekend, omdat uit het Verslag van 1852 het tegendeel zou kunnen worden afgeleid.

Aanvankelijk liet het zich intusschen aanzien, dat ook in 1854 nog geene ijzeren laadbooten, gesleept door een stoomvaartuig, zouden worden gebezigd, waarin door den aannemer bezwaar werd gezien. De mededeeling van hetgeen hieromtrent te zeggen valt, betreft evenwel niet den in dit Verslag beschreven jaarkring.

c. den afvoer van al de gouvernementen-producten uit de residentie Madioen van de onderscheidene binnenlandsche pakhuizen over land naar Madioen en Ngawie en van daar langs de Madioensche en Solosche rivieren naar Soerabaja, benevens den opvoer van zout van Grissee naar Madioen en Ngawie.

Het gebruik van stoomslepers is in dit contract niet terstond verbindend gemaakt, doch kan later door het Gouvernement gevorderd worden, zoodra het dit uitvoerbaar en noodig mogt achten.

Het voordeel voor den lande uit het contract voortvloeiende bestaat alzoo vooreerst hoofdzakelijk in het gebruik van ijzeren laadbooten. Tusschen het oogenblik van het sluiten van het contract (27 Januarij 1852) en het tijdstip waarop het in werking moest treden (1 Julij 1852), bleef den aannemer echter geene genoegzame tijdruimte om zich tijdig van het noodige materieel, dat uit Nederland moest ontboden worden, te voorzien.

Het gevolg daarvan is geweest eene opstapeling van producten uit den oogst van 1852, welke op het transport gedurende 1853 niet zonder invloed is gebleven.

Om den afvoer te bespoedigen is uit dien hoofde den aannemer vergund, voor het vervoer gedeeltelijk gebruik te maken van houten vaartuigen, onder de mits dat de daaraan verbondene kosten geheel voor zijne rekening blijven, en met dien verstande dat de vergunning zich slechts bepale tot de producten uit den oogst van 1852.

d. den afvoer van de gouvernementen-producten uit de residentie Kediri naar Soerabaja, en den opvoer van zout van Grissee naar Kediri.

Het vervoer langs de Kedirie-rivier heeft in 1853 moeilijkheden opgeleverd, welke door den aannemer werden toegeschreven aan de in het Soerabajasche ondernomen werken tot verkrijging eener betere waterverdeeling, en meer bijzonder aan de afdamming van den riviertak Gedek.

Een ingesteld onderzoek heeft doen zien, dat de ondervondene belemmeringen slechts voor een gedeelte daaraan kunnen geweten worden en verder het gevolg zijn van eene min doelmatige inrigting der vervoermiddelen. In verband met een en ander is de overtuiging verkregen, dat om eenen geregelden afvoer te verzekeren, eene tijdelijke afwijking van het contract moet worden toegelaten, en dat onder de tegenwoordige omstandigheden de aannemer zonder schade niet kon vervoeren tegen het bij contract bedongen loon.

Dien ten gevolge is met hem eene nadere schikking getroffen, ten effecte, dat de afvoer der producten uit de oogsten van 1852 en 1853 en de opvoer van het in dien tijd voor Kedirie benoodigde zout zouden geschieden met gewone middelen, zonder aanwending van stoom en des noods met houten Javasche praauwen, met het voornemen om de uitvoering van het contract in zijn geheel te vorderen zoodra de bevaarbaarheid der Kedirie-rivier dit zou toelaten.

Van de volgende feiten, tot den vervoer van goederen betrekking hebbende, zal eene mededeeling in het onderwerpelijk verslag verder niet ongepast geoordeeld worden.

Onder de meest belangrijke transport-contracten op Java behoort dat voor den afvoer van producten en goederen uit de residentien Bagelen en Banjoemaas naar Tjilatjap, en den opvoer van het voor die gewesten benoodigde zout.

Sedert eene reeks van jaren is dit transport in handen gebleven, direct of indirect, van den aanvankelijken contractant. Telkens als het ten einde liep deinsde men terug voor het houden eener openbare uitbesteding, uit vrees van in de toekomst bezwaren te zullen ontmoeten welke, zoolang de tegenwoordige ondernemer gewerkt had, nooit waren ondervonden.

De daadzaak, dat hij het noodige zeer uitgebreide materieel beschikbaar had en een ander het zich niet zoo spoedig en volledig zoude kunnen aanschaffen; de overtuiging van zijne soliditeit en geschiktheid schijnen er toe geleid te hebben om bij elke expiratie van het contract, op nieuw de mededinging uit te sluiten.

Het gevolg daarvan is geweest, dat de hier bedoelde transport-onderneming wel te allen tijde goed gewerkt heeft, maar tevens voor 's lands kas eene kostbare zaak is geweest en gebleven.

Met ultimo 1854 zou de bestaande overeenkomst weder ten einde loopen en reeds in 1853 kwamen van den aannemer verzoeken in, strekkende om die met hem voor een volgend tijdvak te verlengen.

Ook nu weder werden de tot dusver aangenomene gronden te berde gebragt om tegen te houden, dat de openbare mededinging wierd te hulp geroepen, waaraan echter door het Indisch Bestuur niet is toegegeven, uit aanmerking hoofdzakelijk dat, zoo de omvang der zaak groot is, ook de daaruit te trekken voordeelen naar evenredigheid beduidend zullen wezen en het niet aannemelijk is te achten, dat voortdurend slechts bij een enkel persoon de vereischte soliditeit en geschiktheid zou zijn aan te treffen.

Derhalve is magtiging verleend om voor deze transportzaak over de jaren 1855 tot en met 1859 eene openbare uitbesteding te houden, van welke echter, uit een politiek oogpunt, vreemde Oosterlingen zijn uitgesloten, ten einde de Chinezen te beletten langs dezen weg in de binnenlanden te dringen.

De uitslag van dezen maatregel is geweest, dat het Gouvernement in die vijf jaren ruim 5 ton gouds zal besparen op de vroegere aannemingsprijzen.

In de laatste jaren is veel gedaan tot verbetering van het transportwezen ter Westkust van Sumatra, hetwelk voorheen zeer bezwarend voor de bevolking was en bij gevolg nadeelig terugwerkte op de uitbreiding der koffij-cultuur in het bijzonder, en de welvaart en ontwikkeling in het algemeen.

Gedurende 1853 zijn aldaar twee contracten tot stand gekomen, welke den afvoer van het koffijproduct naar Padang en den overvoer van zout en goederen tusschen verschillende plaatsen verzekeren.

Het eene betreft de trajecten tusschen Padang en Kajoe Tanam, en Kajoe Tanam en Padang Pandjang, welke tot dusver in twee afzonderlijke perceelen gesplitst waren, maar thans tot ééne onderneming zijn samengetrokken, die alle gewenschte waarborgen van wèlslaging aanbiedt.

Het tweede verzekert den overvoer van de gouvernements-koffij van Manindjoe naar

Padang, en door beide is thans, zelfs bij eene aanmerkelijke uitbreiding der productie, in het geregeld transport voorzien.

De contracten loopen beide over een tijdvak van vijf jaren.

f. Vervoer van brieven.

De dienst bij het postkantoor te Batavia kon, sedert de correspondentie met de overlandpost aanmerkelijk was toegenomen, niet meer naar behooren worden waargenomen door het beschikbaar personeel. In afwachting eener geheele reorganisatie zijn in December 1853, bij wijze van tijdelijken maatregel, in te gaan met 1 Januarij 1854, schikkingen gemaakt om daarin te voorzien.

In hoever deze voorziening voortdurend als voldoende en onvermijdelijk is te beschouwen zal de toekomst moeten leeren; — aanvankelijk is daardoor de dienst van het hoofdkantoor van Nederlandsch Indie, waar alle brieven die uit Nederland en vreemde landen komen ontvangen worden, verzekerd.

Wat het administrative gedeelte der brievenposterij aangaat, wordt verwezen naar de rubriek „Muntstelsel en geldsomloop” met opzigt tot de daar vermelde aanbeveling om, bij de verzending van brieven, geldswaarden inhoudende, of waarin bijzonder belang gesteld wordt, op te volgen het voorgeschrevene bij de artt. 9 en 23 van het reglement voor de brieven- en wagenpost op het eiland Java (*Staatsblad* 1823 n°. 3).

Verder werd door den directeur der producten en civile magazijnen, op last van het Gouvernement, tot explicatie van art. 10 § a van gezegd reglement, in de *Javasche Courant* bekend gemaakt, dat van de betaling van port alleen vrijgesteld zijn en derhalve onder dienst-couvert mogen worden verzonden de brieven, die door de in de aangehaalde paragraaph genoemde autoriteiten worden geschreven aan personen, die ambtshalve met hen in betrekking staan, en mitsdien alle aan particulieren gerigte of over bijzonder belangen handelende brieven aan de betaling van het gewone portgeld onderworpen zijn.

Volgens thans ontvangene opgaven heeft het aantal der op Java en Madura ontvangene en verzondene brieven bedragen:

in 1853	416,222	en	410,682
» 1852	399,944	»	407,714
dus meer in 1853	16,278	en	2,968

Het cijfer voor 1852 stemt niet overeen met hetgeen in het Verslag over dat jaar, volgens de toen ontvangene opgaven, werd medegedeeld. Bij gebreke van nadere toelichting is dit verschil thans niet op te helderen.

De ontvangsten der brievenposterij op Java en Madura beliepen:

in 1852	f	221,892: 64 $\frac{1}{2}$
in 1853		217,339: 60
minder in 1853	f	4,553: 04 $\frac{1}{2}$

Van de reizen van den uit Nederland gezonden ambtenaar ten dienste van het postwezen, tot het doen van onderzoekingen als voorbereiding voor eene nieuwe regeling van dit onderwerp, waarvan in het vorig Verslag melding werd gemaakt, was op het einde van 1853 het rapport nog niet ontvangen.

§ 2. Over zee tusschen deelen van Nederlandsch Indie.

Omtrent de scheepvaart in het algemeen wordt gehandeld onder het hoofd „Nijverheid.”

In 1853 is magtiging verleend tot daarstelling, voor rekening van den lande, van een stoomvaartuig, bestemd om te allen tijde de gemeenschap te onderhouden tusschen den wal, de reede van Batavia en het eiland Onrust.

Aan zoodanig vaartuig werd sedert geruimen tijd behoefte gevoeld, dewijl bij eenigzins zwaren wind de hevige branding op de bank voor de rivier alle gemeenschap met roeivaartuigen belet.

De kosten waren begroot op f 27,225, en het vaartuig werd onder opzigt van den

hoofdingenieur voor het stoomwezen gebouwd op de particuliere werf van *Browne & Co.*, te Dassoan (Rembang).

Het zal staan onder beheer van den administrateur van het buitenprauwen- of tjunia-veer te Batavia, en dienstbaar zijn tot het vervoeren van personen naar en van de reede van Batavia en naar en van het eiland Onrust, tegen heffing van een vrachtoon, terwijl ook de tjunia-prauwen, zoo noodig, daarmede zullen worden gesleept.

In het Verslag van 1852 is medegeedeeld, dat de maatschappij onder directie van den heer *Cores de Vries* reeds eene proefvaart had aangevangen tusschen Batavia, Benkoelen en Padang en tusschen Batavia, Macassar en de Molukken.

Gedurende het jaar 1853 ontstonden moeilijkheden tusschen het Indisch Bestuur en die onderneming, op welke bij het einde van dat jaar eene regterlijke beslissing stond te worden ingeroepen, en ten gevolge waarvan de vroeger voorgenomen definitieve overeenkomst, voor den tijd van vijf jaren, toen nog niet tot stand kon komen.

Om inmiddels geene stremming in de vaart te brengen, besloot het Indisch Bestuur, dat, hangende het te voeren geding, gebruik zou worden gemaakt van het aanbod van den heer *de Vries*, om de postpakketten met zijne schepen te verzenden en daarmede ook, wanneer het Gouvernement zulks in zijn belang zal achten, passagiers en goederen te doen overvoeren, tegen de door hem gevorderde sommen en voorwaarden.

Behalve de onderneming, aan welker hoofd de heer *de Vries* als directeur staat, was echter ook nog aanwezig, en in 1853 voor vijf jaren verlengd, eene andere stoomboot-onderneming, namelijk de Nederlandsch-Indische Stoomboot-maatschappij. Deze had tot dusver bijna uitsluitend haar bestaan gevonden in de vaart langs de noordkust van Java, doch had in minder groote voordeelen weldra de gevolgen ondervonden der mededinging van de stoomschepen van den heer *Cores de Vries*, en had daarom die vaart tijdelijk opgegeven.

Bekend geworden met de verwickelingen tusschen het Indisch Bestuur en dezen, bood zij zich toen aan om met het Gouvernement in onderhandeling te treden voor het onderhouden van eene geregelde stoomvaart op de noordkust van Java of elders in den Indischen Archipel, en den overvoer van gouvernementen-passagiers, goederen en brieven.

Op grond van de met den heer *de Vries* aangegane verbindtenissen is het aanbod om te dezer zake bepaaldelijk overeen te komen, afgewezen, doch aan de maatschappij te kennen gegeven, dat indien zij een stoomschip in de vaart wilde brengen langs de noordkust van Java of elders, het Gouvernement niet verplicht of genegen was om aan iemand boven de maatschappij eenige voorkeur te geven voor het vervoer van passagiers en goederen, en alzoo ook van de schepen der maatschappij niet minder dan van die van anderen gebruik zoude maken, mits bij goede behandeling en tegen redelijke prijzen.

Ofschoon van zeer specialen aard, zal het welligt niet onbelangrijk zijn, hier mede te vermelden en op te nemen een met 1°. Januarij 1853 in werking gekomen *Tarief van passage- en vrachtgelden, welke als maxima kunnen worden betaald voor den overvoer van gouvernementen-passagiers en goederen met particuliere stoomschepen langs de noordkust van Java.*

Dit tarief is van den volgenden inhoud:

A. Passagiegelden.

I. PASSAGIERS DER 1STE KLASSE, met één bediende en 1/2 kojang bagage vrij.

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	f	80.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd		120.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.		80.00
Kinderen beneden de 15 jaren de helft.		
Idem " " 2 " vrij.		

II. PASSAGIERS DER 2DE KLASSE.

a. *Civile ambtenaren beneden de f 100 gulden (een honderd gulden) tractement 's maands; militaire geëmployeerden der 4de, 5de en 6de klasse; onder-adjudanten, kadets en élèves, met een bediende en 1/4 kojjang bagage vrij.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	f	40.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd		60.00
Van Samarang en Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.		40.00
Kinderen beneden de 15 jaren de helft.		
Idem " " 2 " vrij.		

b. *Europesche en Amboinesche onderofficieren en soldaten.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	15.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd	22.60
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	15.00

c. *Inlandsche onderofficieren en soldaten.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	8.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd	12.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	8.00

d. *Europesche vrouwen van onderofficieren en soldaten.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	12.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd	18.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	12.00

e. *Europesche kinderen beneden de 15 jaren.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	6.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd	9.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	6.00
Europesche kinderen beneden de twee jaren vrij.	

f. *Inlandsche vrouwen.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	4.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd	6.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	4.00

g. *Inlandsche kinderen beneden de 15 jaren.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	2.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd	3.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	2.00
Inlandsche kinderen beneden de twee jaren vrij.	

h. *Inlandsche gezanten.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	f	50.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd		75.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.		50.00

i. *Bedienden van inlandsche gezanten.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.		10.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd		15.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.		10.00

k. *Chinesche of inlandsche bannelingen.*

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.		6.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd		9.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen en omgekeerd.		6.00

(NOTA. Onder vorenstaande passagegelden is begrepen het verschuldigde voor de tafel en dranken en voor de bij het tarief toegestane bagage.)

De voeding van de passagiers der verschillende klassen zal toebereid moeten verstrekt worden, overeenkomstig het gouvernements-besluit van den 8sten April 1842, n°. 12, en het tarief van rantsoenen n°. 18.

Voor de vrouwen van de passagiers der 1ste en 2de klasse, onder welke laatsten alleen worden verstaan de vrouwen van *civile ambtenaren beneden de f 100 (een honderd gulden) tractement 's maands, militaire geëmployeerden der 4de, 5de en 6de klasse, onder-adjudanten, kadets en élèves*, zal dezelfde passage worden betaald als voor de mannen, onverschillig of zij met hunne echtgenooten dan wel alleen reizen.

Voor kinderen zal dezelfde passage betaald worden, onverschillig of zij met hunne ouders reizen dan wel alleen.

De passagiers der 2de klasse, voor zooveel betreft de *civile ambtenaren beneden de f 100 (een honderd gulden) tractement 's maands, militaire geëmployeerden der 4de, 5de en 6de klasse, onder-adjudanten, kadets en élèves*, zullen op gelijken voet behandeld worden als de passagiers der 1ste klasse.

De troepen zullen zooveel mogelijk onder dek gelogeerd worden.

Voor elken bediende die meer mogt worden overgevoerd zullen dezelfde passagegelden worden te goed gedaan als voor eenen Chineschen of inlandschen banneling, sub § k hiervoren vastgesteld.)

B. Vrachtgoederen.

Voor den overvoer van alle gouvernementsgoederen zal worden betaald per kojjang:

Van Batavia naar Samarang en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.	f	12.00
Idem naar Soerabaija, en omgekeerd		18.00
Van Samarang naar Soerabaija en tusschenliggende plaatsen, en omgekeerd.		12.00

Met uitzondering van de navolgende goederen, waarvoor de hierna te noemen vrachten zullen kunnen worden te goed gedaan, als:

Vogelnestjes per pikol	f	8.00
Opium (Bengaalsche) per kist		8.00
Idem (Turksche) per pikol		8.00
Indigo per pikol.		2.00

Specie $\frac{1}{2}$ per cent

Geldswaarde, waaronder bedoeld wordt piërgeld door het Gouvernement uitgegeven en ook bankpapier $\frac{1}{3}$ per cent.

Paarden per stuk f 20.00

De passagegelden, bij dit tarief bepaald, zijn over het algemeen minder gesteld dan bij de overige tariven, waartoe aanleiding was gevonden in de vermindering der passage- en vrachtgelden voor particulieren, welke de concurrentie in de stoomvaart langs de noordkust van Java reeds ten gevolge had gehad.

De staking van die vaart door de Nederlandsch-Indische Stoomboot-maatschappij in het begin van 1853 had die concurrentie echter voor het oogenblik doen ophouden, met het gevolg dat de heer *de Vries* ongenegen was om zich aan het bovenbedoeld tarief te onderwerpen.

Ook door de Nederlandsch-Indische Stoomboot-maatschappij, aan wier beoordeeling dat tarief later werd onderworpen, werden aanvankelijk daartegen eenige bedenkingen gemaakt, doch na de weigering van het Gouvernement om tot eene verhooging der passage- en vrachtgelden over te gaan, heeft zij met het tarief genoegen genomen en te kennen gegeven, dat zij vermeende hierdoor te voldoen aan de door het Gouvernement gestelde voorwaarde om billijke prijzen te vorderen en alsnu te mogen rekenen op eene ruime uitlegging van de toezegging, dat ook van hare schepen gebruik zou worden gemaakt, in welke verwachting haar stoomschip *Koningin der Nederlanden* uit de wateren van Australië is teruggeroepen.

Het gemelde tarief is nader ook voor 1854 van kracht verklaard.

Tot een overzicht van hetgeen voor den overvoer van gouvernements-passagiers, goederen en gelden in de verschillende deelen van den Indischen Archipel tot dusver werd betaald, kan strekken de volgende opgaven van de jaren 1832, 1842 en 1852:

	Overgevoerde passagiers. Getal.			Overgevoerde goederen. Kojangs.			Overgevoerde gelden. Bedrag (nominaal).			Betaalde vrachtgelden. Bedrag.		
	1832.	1842.	1852.	1832.	1842.	1852.	1832.	1842.	1852.	1832.	1842.	1852.
<i>a.</i> Van de eene plaats op Java en Madura naar eene andere op die eilanden . . .	2,962	3,537	5,786	13,845	16,610	11,851	f 1,170,405	f 1,489,000	f 845,700	f 281,527.24	f 389,592.88	f 343,671.00
<i>b.</i> Van Java en Madura naar de buitenbezittingen. . .	3,338	1,228	2,693	1,371	3,390	6,144	584.100	1,096,300	1,342,815	141,402.96	178,771.07	288,166.40
<i>c.</i> Van de buitenbezittingen naar Java en Madura . . .	1,164	1,162	2,284	1,364	3,487	5,356	54,000	303,325	199,034	69,846.80	108,879.64	176,928.04
<i>d.</i> Van de eene buitenbezitting naar eene andere . . .	199	168	208	52	213	64	28,200	337,800	51,000	2,805.31	8,270.93	5,455.18
	7,663	6,095	10,921	16,632	23,700	23,415	f 1,836,705	f 3,226,425	f 2,438,549	f 495,582.31	f 685,514.52	f 814,220.62

Uit vorenstaande aantooning blijkt, dat terwijl de hoeveelheid koijangs goederen, welke van Java naar de buitenbezittingen en omgekeerd zijn overgevoerd, sedert 1832 aanmerkelijk is toegenomen, daarentegen de vervoer van de eene naar de andere plaats op Java en Madura in 1852 minder is geweest dan vroeger.

Daaromtrent zij opgemerkt, dat de regtstreeksche afscheep van producten voor de Nederlandsche markt langzamerhand tot meerdere havens van Java is uitgebreid en, bij gevolg, het vervoer langs de kust naar de hoofdplaatsen moest verminderen.

Overigens worden hier, als met dit onderwerp in het algemeen in verband staande, nog aangeteekend de volgende beschikkingen:

a. het besluit van 17 Maart 1853, n°. 3 (*Staatsblad* n°. 18), betreffende de voedingsgelden aan boord van oorlogsschepen voor inlandsche hoofden, gezanten en staatsgevangenen. Het is voorgekomen dat de deswege bestaande bepalingen, vervat in *Staatsblad* 1850, n°. 27, in derzelver toepassing, vooral bij gerekt verblijf aan boord der schepen, aanleiding gaven tot uitgaven, in verband met de werkelijke kosten van voeding waartoe het land nagenoeg alles oplevert, onevenredig en daardoor bezwarend voor 's Rijks schatkist.

Mitsdien zijn die voorschriften aangevuld en verbeterd.

b. het contract voor den overvoer van zout naar de zuidkust van Java en den terugvoer van producten naar de noordkust.

Sedert 1832 is dit transport, hetwelk jaarlijks p. m. f 132,000 aan den lande kost, onder 's hands afgestaan aan een geacht handelshuis te Batavia, hetwelk tegenwoordig bijna de eenige aanzienlijke en voor zoodanige onderneming berekende Europesche reederij kan genoemd worden.

Reeds hiervoren is aangemerkt, dat nagenoeg de geheele Indische kustvaart zich bevindt in handen van Arabieren en Chinezen. Hunne schepen zijn over het algemeen ongeschikt voor de aan vele gevaren onderhevige vaart langs Java's zuidkust, hetgeen onder andere bevestigd wordt door het feit, dat het verschijnen van een kustvaartuig in die streken tot de groote zeldzaamheden behoort.

Onder deze omstandigheden leverde het houden eener openbare uitbesteding, bij welke de tegenwoordige aannemers weigerden mede te dingen, te veel onzekere kansen op, en is, ter vermijding van moeilijkheden, besloten het met hen aangegaan contract voor den tijd van drie jaren te verlengen.

c. de bevolene maatregelen om de op de buitenbezittingen benoodigde steenkolen regtstreeks van Bandjermassin te doen aanvoeren op de daartoe meest geschikte tijdstippen, met vermijding zooveel mogelijk van aanvoeren van Soerabaja.

f. Vervoer van brieven.

Onder dit hoofd is alleen te vermelden dat voor de verzending naar Samarang van brieven en pakketten, bestemd voor de residentien in het middengedeelte van Java gelegen, gedurende 1853 mede gebruik is gemaakt van de particuliere stoomschepen, welke de noordkust van Java bevaren en Samarang aandoen, en dat voor eene behoorlijke expeditie van brieven en pakketten naar en van het eiland Blitong het noodige is verrigt; wordende voor het overbrengen derzelve naar en van het tusschen Batavia en Singapore varende pakketschip door den adsistent-resident van Blitong een vaartuig bij de Lucipara-eilanden gestationeerd.

§ 3. Tusschen Nederlandsch Indie en het moederland.

a. Langs den gewonen weg.

In het model-contract voor den overvoer naar Nederland van militaire passagiers der tweede klasse, en in de voorschriften voor de scheepsgezagvoerders daartoe betrekkelijk (*Staatsblad* 1851 n°. 56), zijn eenige wijzigingen gebragt, daarin bestaande, dat die militaire passagiers, indien het schip te Hellevoetsluis of te Brouwershaven mogt binnenvallen, onder geen voorwendsel hoegenaamd aldaar mogen worden ontscheept maar aan boord moeten blijven tot dat het schip te Rotterdam zal zijn aangekomen, terwijl het bedrag der ten behoeve dier militairen aan den gezagvoerder ter hand gestelde twee maanden soldij, hetwelk door dezen aan den plaatselijken kommandant der zeehaven, alwaar het

schip zal zijn binnengevallen, moet worden overgegeven, in het geval dat de aankomst te Hellevoetsluis of Brouwershaven mogt zijn, moet worden afgegeven aan den kommandant te Rotterdam (*Staatsblad* 1853, n°. 3).

Door het opperbestuur is bepaald (*Staatsblad* 1853, n°. 23), dat de kweekelingen der Koninklijke academie te Delft, die aldaar het diploma hebben erlangd van burgerlijk ingenieur en daarenboven een voldoende examen hebben afgelegd in de kundigheden, welke vereischt worden tot eene benoeming als ambtenaar der 2de klasse voor Nederlandsch Indie, onder andere voordeelen bij hunne uitzending, ook zullen genieten vrij transport naar Indie voor rekening van den lande, als passagiers der 1ste klasse op de gewone voorwaarden.

Gedurende 1853 zijn over zee ontvangen en verzonden: 1748 en 4051 brieven.

In 1852 bedroegen deze getallen	1842	»	6429	»
minder in 1853	94	en	2378	»

b. Langs den zoogenaamden overlandweg.

Ten gevolge van de daarstelling eener veertiendaagsche gemeenschap tusschen Europa en Singapore, is in het begin van 1853 tusschen laatstgenoemde plaats en Batavia eene halfmaandelijksche stoomvaart van gouvernementswege geopend voor het overbrengen der brievenmalen, vice versa.

Behalve het reeds tusschen Batavia en Singapore als pakketschip varende oorlogsstoomschip, is voor deze dienst gebezigd het stoomvaartuig *Java*, behoorende aan de Nederlandsch-Indische Stoomboot-maatschappij, hetwelk tot dat einde van 1 Mei 1853 voor den tijd van één jaar is ingehuurd.

Terwijl met deze maatschappij reeds ter zake was overeengekomen, heeft de heer *W. Cores de Vries* aangeboden, eene der tot zijne onderneming behoorende stoombooten, tegen billijke vergoeding, voor deze dienst te bestemmen.

Daaraan kon echter, nadat reeds met anderen was overeengekomen, niet worden voldaan, ook omdat de dienst voor zijne stoomschepen naar Padang, Macassar en de Molukken reeds zwaar was te noemen en, indien daaraan nog wierd verbonden de vaart op Singapore, gegronde vrees voor stagnatie zou ontstaan.

Bij het ter zake met de gemelde maatschappij gesloten contract is onder andere overeengekomen, dat het Gouvernement zal kunnen beschikken over tien plaatsen voor passagiers der 1ste klasse en zeventig kojangs scheepsruimte voor passagiers der 2de klasse of goederen, de passagiers der 2de klasse gerekend tegen een volwassen persoon per kojang, en dat voor het transport van die passagiers en goederen zullen worden voldaan de vrachten, welke de directie der Stoomboot-maatschappij voor den overvoer van particuliere personen en goederen vordert, mits die vrachten niet te boven gaan die, welke bij de tariven voor de gouvernements-pakketvaart zijn of zullen worden bepaald.

In het geheel zijn gedurende 1853 langs den zoogenaamden overlandweg naar Europa verzonden 64,015 brieven.

In 1852 bedroeg het getal daarvan	62,853	»
dus meer in 1853	1,162	»

Gemiddeld werden in 1853 maandelijks naar Europa verzonden:

over Marseille	3,816	»
» Southampton	135	»
» Triest	1,384	»

Het getal der per landpost uit Europa ontvangene brieven bedroeg:

in 1853	40,585	»
in 1852	36,225	»
dus meer in 1853	4,360	»

IX. VOORZIENING IN DE MATERIELE BEHOEFTE VAN HET BEHEER.

§ 1. Door uitzending uit Nederland.

Blijkens het Verslag van 1852 bedroeg de geldswaarde der voor de dienst van dat jaar uit Nederland geëischte goederen eene som van	f 2,189,685:103 ⁵
gedurende 1853 bedroeg dit	2,224,805: 91
meer in 1853	f 35,119:107 ⁵

§ 2. Gouvernements-inrigtingen in Indie.

In vorige verslagen werd onder deze rubrik gehandeld over :

's Lands-drukkerij.

Het beheer daarvan leverde in 1853 niets meldingswaardig op.

Stoom- en andere werktuigkundige inrigtingen, en wel speciaal de fabriek voor de Marine, het stoomwezen en de nijverheid te Soerabaija.

Hieromtrent is thans gehandeld onder »Inrigtingen tot de zeemagt betrekkelijk», en onder »Nijverheid.»

Den artillerie-constructiewinkel.

Hiervan het noodige medegedeeld bij »Inrigtingen tot het leger betrekkelijk.»

De gouvernements-staenkolenmijnen in de Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo.

Zie thans onder het hoofd »Mijnbouw.»

De houtbosschen.

Zie onder »Landbouw.»

De houtzaagmolens, houtstapelplaatsen en pakhuizen.

Deze drie onderwerpen hebben gedurende 1853 geen stof tot mededeelingen opgeleverd.

X. BRONNEN VAN INKOMSTEN.

§ 1. Belastingen in het algemeen.

In 1853 zijn bij besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie van 23 September n°. 2 (*Staatsblad* n°. 77) van alle belastingen vrijgesteld de bevolking en hoofden van de zoogenaamde perdikan-dessa's, mitsgaders die dessa-volkeren en hoofden, welke uitsluitend bestemd zijn ter bewaking van de graven der voorouders van Vorsten, regenten en andere inlandsche grooten, of van tempels en andere in de oogen der inlandsche bevolking geheiligde plaatsen.

Tot deze beschikking is overgegaan op grond :

dat voor de perdikan-dessa's de vrijstelling behoort te worden beschouwd als een bewijs van achting voor de priesters, die zich met de instandhouding van priesterscholen belasten;

dat voor de overige hiervoren aangewezen dessa-volkeren en hoofden in de vrijstelling van landrente, bedoeld bij art. 26 van het besluit van Commissarissen-Generaal van 4 Januarij 1819, n°. 1 (*Staatsblad* n°. 5), meer moet worden gezien eene erkenning van een algemeen werkend beginsel dan eene bepaalde uitzondering, en dat daarom dit beginsel behoort te worden uitgestrekt tot alle belastingen.

§ 2. Verpachte belastingen en monopolien.

De gewone middelen op Java en Madura voor 1853 verpacht, krachtens de publicatie

van 6 November 1852 (*Staatsblad* n°. 73), hebben, met uitzondering van de amfioenpacht, opgebracht f 1,979,712.00
 en op de buitenbezittingen 331,200.60

Te zamen. . . f 2,310,912.60

Over 1852 was verkregen 2,165,587.00

en dus in 1853 meer. f 145,325.60

Bij publicatie van 16 October 1853 is vastgesteld een *reglement voor de verpachting van 's lands middelen op Java en Madura*, hetwelk te vinden is onder n°. 86 van het *Staatsblad* van dat jaar. Dit reglement is met 1°. Januarij 1854 in werking gekomen.

De voorwaarden, waaronder de gewone of kleine middelen voor 1854 op Java en Madura zouden worden verpacht, zijn mede vastgesteld bij eene publicatie van 16 October 1853, in het *Staatsblad* van dat jaar te vinden onder n°. 88.

De opiumpacht op Java en Madura over 1853, opgeveild naar de voorwaarden, vastgesteld bij publicatie van 31 October 1852 (*Staatsblad* n°. 71), heeft opgebracht:

aan pachtschat f 1,697,340.00

» opium 40,860 katties à f 100 4,086,000.00

» » 7,085¹/₂ » » 25. 177,137.60

f 5,960,477.60

Op de buitenbezittingen 637,070.00

Te zamen. . . f 6,597,547.60

en in 1852 was te zamen verkregen 6,070,595.00

Alzoo meer in 1853 f 526,952.60

Waarvan echter moet worden afgetrokken de kosten van inkoop van 3022¹/₂ katties amfioen, die in 1853 meer aan de pachters zijn verstrekt dan in 1852, bedragende p. m. 45,337.00

Voordeelig verschil met 1852 f 481,615.60

Het getal verkoopp plaatsen voor opium op Java en Madura is, krachtens art. 2 van het reglement in *Staatsblad* 1847, n°. 42, door den directeur der middelen en domeinen voor 1853 gesteld op 2360 of 47 minder dan in 1852.

Het Indisch Bestuur laat op de bovenstaande mededeelingen deze opmerkingen volgen:

» Zoo hiernit niet kan worden afgeleid, dat het gebruik van dit verderfelijk heulsap onder de bevolking afneemt, het tegendeel is evenmin met grond aan te nemen uit de meerdere verstrekking van opium welke in 1853 heeft plaats gehad.

» Bij de onzekerheid omtrent de mate van den smokkelhandel, welke in opium gedreven wordt, is met geen schijn van juistheid een oordeel ter zake mogelijk. De geschiedenis der laatste jaren toont het voortdurend bestaan van eenen uitgebreiden sluikhandel in amfioen aan. In 1852 en 1853 is het Bestuur op het spoor gekomen van zeer belangrijke sluikerijen in Rembang, Passeroean en Batavia, welke het bewijs hebben geleverd van eene zich over onderscheidene gewesten van Java uitstrekkende zamenspanning van vermogende en invloedhebbende Chinezen, gesteund door omgekochte inlandsche ambtenaren.

» Tegen deze ontdekte enkele feiten staan intusschen waarschijnlijk een aantal fraudes over die verborgen bleven. De sluikhandel in opium biedt te aanzienlijke voordeelen aan en de middelen, welke het Gouvernement ten dienste staan om dien tegen te gaan, zijn noodwendig te beperkt, om met eenigen grond te mogen rekenen op eene duurzame verhindering van den verboden invoer.

» Als een middel om den smokkelhandel te belemmeren, is de invoer van opium in entrepôt op Java en Madura, krachtens het voorkomende in de *Staatsbladen* van 1841, n°. 35 en 42, en van 1849, n°. 3, bepaald verboden.

» Ware het doel bereikt, dan zou de verstrekking van opium aan de pachters van gouvernementen wege moeten zijn toegenomen. Dit is echter niet geschied, zijnde bij de verpachtingen van 1833—1841 (tijdvak van vrijen aanvoer) door de pachters aangenomen een debiet van gemiddeld 42,943 katties 's jaars, en in de daarop volgende negen jaren (bij verboden aanvoer) gemiddeld 's jaars bedongen 42,761 katties.

» Evenmin schijnt de sluiting of openstelling der entrepôts eenen overwegenden invloed te hebben uitgeoefend op het pachtcijfer van dit middel, hetwelk in 1833 bedroeg f 4,727,858.00

achtereenvolgens is vooruitgegaan met 3,838,822.00

en in 1841 beliep f 8,566,680.00

gevende (bij vrijheid van handel) eene rijzing in negen jaren van bijna 100 per cent.

» Gedurende den tijd van verboden aanvoer is mede stijging waargenomen, doch slechts tot 1846, toen de opbrengst f 9,361,800 was, die sedert jaarlijks is achteruitgegaan.

» Uit deze cijfers laat zich de gevolgtrekking maken, dat het cijfer van den pacht-schat en van de hoeveelheid opium, welke door het Gouvernement wordt verstrekt, afhankelijk is van andere omstandigheden, die daarop grooter invloed hebben dan de toelating of het verbod van den aanvoer in entrepôt.

» Aan dat verbod zijn intusschen groote bezwaren voor den Archipel-handel verbonden. Door hetzelfde wordt de handelaar van Java verwijderd, naar Singapore gedreven en bij gevolg Nederlandsch Indie verstoken van de voordeelen van den handel in andere artikelen, die met het vervoer van opium gewoonlijk gecombineerd werd."

Dit heeft dan ook het Indisch Bestuur in het laatst van 1853 geleid tot het verzoeken van 's Konings magtiging ten einde de entrepôts op Java weder voor den opslag van opium open te stellen.

De daarop gevolgde toestemmende beschikking behoort tot een volgend verslag.

In het stelsel van opium-verpachting is gedurende 1853 geene wijziging gebragt; alleen werd een nieuw reglement vastgesteld, dat met 1°. Januarij 1854 in werking is getreden en te vinden is onder n°. 87 van het *Staatsblad* van 1853. De voorwaarden, waarop het regt van verkoop van opium in het klein op Java en Madura in 1854 zouden worden verpacht, zijn bekend gemaakt bij de publicatie van 16 October 1853 (*Staatsblad* n°. 89).

In 1853 is de goedkeuring des Konings in Indie ontvangen op de beschikking vermeld bij n°. 73 van het *Staatsblad* van 1851, waarbij de belasting en de pacht der bazaars en warongs op Java, gerekend van 1°. Januarij 1852, worden afgeschaft, met uitzondering voorloopig van die in de residentien Batavia en Preanger regentschappen en in de afdeelingen Buitenzorg, Krawang, Madura, Sumanap en Pemakassan, en met bepaling dat, ten aanzien van de in Djokjokarta gelegen zoogenaamde heilige bazaars Passer Gedeh en Imagerie, voorloopig geenerlei verandering zal worden gemaakt.

Gelijktijdig werd magtiging ontvangen om de bazaarbelasting en de afdeeling Krawang af te schaffen.

Van die magtiging is terstond gebruik gemaakt, zoo als blijkt uit de publicatie van 2 Junij 1853, opgenomen in het *Staatsblad* onder n°. 44.

Zooowel voor Krawang als voor het overige gedeelte van Java, waar de bazaarbelasting is afgeschaft, waren alsnu maatregelen van voorziening noodig omtrent het onderhouden en schoonhouden van de bazaars en daarop staande loodsen, zoomede omtrent de handhaving der politie op dezelve.

Deze maatregelen zijn genomen bij besluit van 18 October 1853, n°. 7 (*Staatsblad* n°. 90), zoo als reeds onder de rubriek » Landsgebouwen en waterstaat » vermeld is.

Ten aanzien van de buitenbezittingen wordt hier aangeteekend, dat bij de pachtvoorwaarden voor Menado is bedongen vrijstelling van marktgerechtigheid voor padie en rijst, doch dat overigens, zoo min daar als op Ternate, voor 's hands gevoig is gegeven aan het denkbeeld om de belasting op bazaars en warongs af te schaffen, op grond dat dezelve in die gewesten niet drukkende wordt beschouwd en de zaak alzoo van geene urgentie is.

§ 3. Onverpachte belastingen.

a. Belastingen in arbeid opgebracht.

Door het Indisch Bestuur wordt bij voortduring alles gedaan wat, behoudens andere belangen, strekken kan om den op de bevolking drukkenden last der heeredienstpligtigheid te verminderen en daarentegen het beginsel van vrijen arbeid aan te moedigen.

Daartoe hebben in 1853 gestrekt de volgende maatregelen:

1°. het besluit van 26 Januarij 1853, n°. 4, bepalende dat voortaan in de behoefte aan gras voor de postpaarden, de paarden der djajjangs-sekars en de ossen der politie in de residentie Soerabaija, hetwelk tot dusver bij wijze van heeredienst door de bevolking was geleverd, zal worden voorzien door aanneming na openbare uitbesteding;

2°. het besluit van 15 Februarij 1853, n°. 8 (*Staatsblad* n°. 9), tot regeling van de heerediensten;

3°. het besluit van 15 Februarij 1853, n°. 9, waarbij het militair departement is aangeschreven om de noodige bevelen te geven tot vermindering van het vervoer van militaire goederen over land naar Patjitan, Banjoemaas, Tjilatjap, Gombong, Ngawie, Soerakarta, Klatten en Bojolalie, door zooveel doenlijk gebruik te doen maken van de bestaande waterwegen, en overigens door het houden van aanbestedingen, en zulks ten einde voor de betrokkene bevolking verligting te brengen in de te dier zake van haar tot dusverre gevorderde heerediensten;

4°. het besluit van 21 Maart 1853, n°. 3 (*Staatsblad* n°. 20), houdende dat bij het aanvragen van koelies voor reizende ambtenaren of militairen, of voor het vervoeren van goederen, door de civile en militaire autoriteiten moet worden opgegeven voor welke personen of goederen de koelies noodig zijn;

5°. het besluit van 17 April 1853, n°. 2, waarbij, krachtens 's Konings magtiging, is bepaald, dat in de residentie Soerabaija, tot vervanging van even zoovele heeredienstpligtigen, bij de gouvernements-posterijen zullen worden in dienst gesteld drie en dertig staljongens, tegen een loon van f 6 's maands ieder;

6°. het besluit van 27 Mei 1853, n°. 2, bepalende:

a. dat, bij wijze van proef, voor de werkzaamheden bij de verschillende takken van openbare dienst ter hoofdplaats Samarang voortaan, zooveel mogelijk, gebruik zal worden gemaakt van vrijwillige koelies, en dat alleen bij gebrek aan een genoegzaam getal vrijwillige arbeiders zal kunnen worden overgegaan om de bedoelde werkzaamheden, bij wijze van heerediensten, door de inlandsche bevolking, te doen verrigten;

b. dat aan de aldus gebezigd wordende vrijwillige koelies voor iederen arbeid, zonder onderscheid, zal worden toegekend een loon van 25 duiten daags; met magtiging op den resident van Samarang om het loon van 25 duiten voor de vrijwillige koelies zelfs op 30 duiten te brengen, wanneer de ondervinding daarvan de noodzakelijkheid mogt aantoonen, en met last om in geen geval de tegemoetkoming voor gedwongen arbeid te verhoogen;

c. dat door het bepaalde bij § b hierboven als vervallen moet worden beschouwd het tarief van koelieloonen, gearresteerd bij besluit van 10 Mei 1838, n°. 6;

7°. het besluit van 28 Julij 1853, n°. 2 (*Staatsblad* n°. 63), eene bepaling inhoudende met betrekking tot het gebruik van door het Gouvernement aan particulieren verstrekte koelies en transportmiddelen;

8°. Het besluit van 27 September 1853, n°. 2, waarbij is goedgekeurd de door den resident van Banka genomene beschikking, dat de inlandsche bevolking van dit gewest tot het verleenen van tandoendiensten, tegen betaling van 21½ duit per koelie per paal, verplicht zal zijn uitsluitend voor ambtenaren, officieren, zieke soldaten en andere in 's lands dienst reizende personen, doch dat die verplichting ophoudt voor particuliere personen, reizigers of handelaren, die, willen zij op hunne togten gedragen worden, gehouden

zullen zijn, tot dat einde vrijwillige overeenkomsten met kampongbewoners aan te gaan en zulks behoudens instandhouding van de toezegging vervat in art. 3 § c van het besluit van 15 Maart 1852, n°. 1, om aan de ondernemers van Blitong en hunne ondergeschikten voor de reis over den landweg van Tobaalie naar Muntok gewone transportmiddelen te verstrekken, waaraan voortdurend zal worden voldaan tegen betaling der koeliefloonen, die voor particulieren worden vastgesteld op tien duiten voor iederen koelie per paal, zoowel tot het dragen van personen, als van bagage en goederen ;

9°. het besluit van 15 October 1853, n°. 14, bij art. 1 waarvan is bepaald, dat op de afscheepplaatsen op Java tot het laden en lossen van schepen voortaan vrije werklieden zullen worden gebezigd, zoodra zulks zonder ongerief te veroorzaken zal kunnen geschieden, en dat alleen bij gebrek aan een genoegzaam getal vrijwillige arbeiders zal kunnen worden overgegaan, om de bedoelde werkzaamheden bij wijze van heeredienst door de inlandsche bevolking te doen verrigten; zullende na afloop van het jaar 1854 geene andere dan vrije koelies tot de bedoelde einden mogen worden gebezigd, tenzij daartoe, op voorstel van de betrokkene autoriteiten, door den Gouverneur-Generaal magtiging zij verleend;

10°. de missive van den algemeenen secretaris van 28 November 1853, n°. 2408, houdende last om de verstrekking van vrouwen en kinderen, voor den arbeid bij de koffij-pelmolens in de Preanger regentschappen, welke nimmer in de bedoelingen der Regering heeft gelegen, van af 1 Januarij 1854 te staken, kunnende het werk, dat door vrouwen en kinderen kan geschieden, blijkens verkregene ondervinding, vrijwillig op taak worden verrigt;

11°. het besluit van 28 November 1853, n°. 2, waarbij :

a. aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java is te kennen gegeven, dat het Gouvernement wenscht, de erven, behoorende bij de woningen bewoond door de hoofden van gewestelijk bestuur, beperkt te zien tot het voegzame en noodzakelijke, niet te boven gaande eene oppervlakte van 8 bouws van 500 vierkante roeden, met last om het noodige te verrigten dat die erven, voor zooveel die thans eene grootere oppervlakte mogten beslaan, binnen die grenzen worden teruggebracht; dan wel om dienaangaande te berigten, wanneer daartegen onoverkomelijke hinderpalen mogten bestaan;

b. is bepaald, dat voor onderhoud der erven, behoorende bij de woningen bewoond door de hoofden van gewestelijk bestuur, voor zooverre die aanwezig zijn, zullen kunnen worden te werk gesteld tot dwangarbeid veroordeelde inlanders en daarmede gelijkgestelde personen, het getal van twaalf niet te boven gaande; en dat in geen geval voor dien arbeid kunnen worden opgeroepen of gebezigd heeredienstpligtigen;

12°. het besluit van 9 December 1853, n°. 1, bepalende dat voortaan voor den arbeid bij de marine-pakhuizen te Soerabaja geene koelies in heeredienst meer zullen worden verstrekt en die arbeid mitsdien zal moeten worden verrigt door vrije arbeiders, tegen een te gelijker tijd vastgesteld loon en dus zonder medewerking van het Europeesch of inlandsch bestuur.

Zoo deze beschikkingen de strekking hebben, om de inlandsche bevolking van elken niet-onvermijdelijken dwang te ontheffen, van eenen anderen kant is er intusschen geen bezwaar in gezien, van haar diensten zonder of tegen geringe betaling te vergen, daár waar derzelve arbeid meer onmiddellijk geschiedde tot ontwikkeling van eigen welvaart.

Zoo is voor het onderhoud of de verbetering van eenige waterstaatswerken in de residentie Soerabaja de medewerking van de inlandsche bevolking ingeroepen door het vorderen van kosteloozen koelie-arbeid, en wordt voor de daarstelling van andere werken in diezelfde residentie slechts eene hoofdelijke betaling van 15 duiten daags te goed gedaan, of bij aardewerken van 30 duiten per kubieke el geleverd werk, en is zij verder bij besluit van 18 October 1853, n°. 7, belast met het onderhouden en schoonhouden der bazaars en van de daarop staande loodsen, bij wijze van heeredienst.

Omtrent beide zaken wordt verwezen naar de rubriek „Landsgebouwen en waterstaat“, waar zij uitvoerig beschreven zijn.

b. Belastingen in geld opgebracht

Van deze zullen, in de volgorde der begrooting, slechts die worden genoemd waaromtrent voor 1853 iets meer of min belangrijkst valt te vermelden.

Wat dit onderwerp betreft, kunnen de volgende beschikkingen hier aangetoekend worden:

1°. het besluit van 24 Januarij 1853, n°. 10, waarbij in Indie aanteekening is gehouden van de beschouwingen van den Minister van Kolonien omtrent de toepassing van de publicatie van 29 Julij 1851 (*Staatsblad* n°. 41), voor zooveel betreft de daarbij bepaalde betaling van verminderde inkomende regten, of geheele vrijstelling voor gedeelten van werktuigen, toestellen en gereedschappen ten dienste van landbouw enz.; hoofdzakelijk inhoudende, dat onder die gedeelten slechts kunnen verstaan worden die stukken, welke door hunnen vorm en hunne bewerking klaarblijkelijk bestemd zijn om een deel uit te maken van de bedoelde voorwerpen;

2°. het besluit van 24 Februarij 1853, n°. 3, waarbij de directeur der middelen en domeinen is gemagtigd om, bij wijze van explicatie van het tarief n°. 6 van uitgaande regten (*Staatsblad* 1837, n°. 57), de betrokkene ambtenaren van het tol-departement aan te schrijven om voortaan alle bruine suiker zonder onderscheid te beschouwen als geschikt voor de Europeesche markt, met verklaring tevens dat de suikers, welke niet onder de eerste soort kunnen worden gerangschikt, met betrekking tot de regten behooren tot de tweede soort;

3°. het besluit van 19 Maart 1853 n°. 11, bepalende dat, te rekenen van 1 Julij 1853, wordt afgeschaft het territoriaal regt, dat, krachtens het besluit van den Commissaris-Generaal van 11 October 1833, n°. 310, en het besluit van 26 Maart 1844, n°. 25, wordt geheven op de koffij van Sumatra bij den uitvoer van Padang, met voorbehoud nogtans om die belasting, wanneer zulks raadzaam wordt geacht, op nieuw in te voeren, waarvan bij tijds kennis zal worden gegeven aan den handel;

4°. het besluit van 24 April 1853, n°. 7, waarbij, met ampliatio van het besluit van 19 Maart 1853, n°. 11, is bepaald, dat de daarbij bedoelde afschaffing van het territoriaal regt op de koffij van Sumatra niet van toepassing zal zijn op de koffij, welke vóór ultimo Junij 1853 op gouvernements-veilingen is of zal worden verkocht, zoodat daarop bij den uitvoer, ook na 1 Julij 1853, het territoriaal regt zal worden geheven;

5°. het besluit van 5 Junij 1853, n°. 11, waar bij art. 1 er in is berust, dat te Padang (Sumatra's Westkust), in afwijking van het bepaalde bij besluit van 26 Maart 1844, n°. 25, voor territoriale belasting bij den uitvoer van koffij slechts is geheven f 2 (twee gulden) per pikol; en bij art. 2 magtiging is verleend om met de heffing van een territoriaal regt ad f 2 (twee gulden) per pikol voort te gaan op de koffij, welke vóór ultimo Junij 1853 reeds op de gouvernements-veilingen is of zal worden verkocht.

6°. de publicatie van 19 April 1853 (*Staatsblad* n°. 29), bepalende de borgstelling, ook voor andere artikelen als koffij en suiker, ter zake van verhoogde regten voor uitvoeren verschuldigd, wanneer die artikelen in den vreemde en niet in Nederland worden ingevoerd;

7°. het besluit van 4 Junij 1853, n°. 5, houdende bepaling:

Art. 1. Dat te rekenen van 1 Julij 1853 wordt afgeschaft het territoriaal regt, dat krachtens het besluit van den Commissaris-Generaal van 14 October 1833, n°. 369, wordt geheven op de koffij en peper bij den uitvoer te Benkoelen, met voorbehoud nogtans om die belasting, wanneer zulks raadzaam wordt geacht, op nieuw in te voeren, waarvan bij tijds kennis zal worden gegeven aan den handel.

Art. 2. Dat de bij art. 1 bedoelde afschaffing niet van toepassing zal zijn; op de koffij en peper, welke vóór ultimo Junij op gouvernements-veilingen is of zal worden verkocht, zoodat daarop bij den uitvoer, ook na 1 Julij, het territoriaal regt zal worden geheven.

8°. het besluit van 24 Junij 1853, n°. 1 (*Staatsblad* n°. 53), omtrent de berekening

van inkomende regten in het algemeen, met betrekking tot voorwerpen behoorende onder kramerijen;

9°. de publicatie van 24 Junij 1853 (*Staatsblad* n°. 54), inhoudende de additionele overeenkomst op de tusschen Nederland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika bestaande handels- en scheepvaartverdragen, krachtens welke (onder andere) derzelve schepen voor de berekening van in- en uitgaande regten in Nederlandsch Indie met Nederlandsche zijn gelijkgesteld;

10°. de publicatie van 2 October 1853 (*Staatsblad* n°. 80), houdende tijdelijke opheffing van het regt op den uitvoer van muntspecien; en

11°. de publicatie van 5 November 1853 (*Staatsblad* n°. 92), waarbij de schepen van het groot hertogdom Toskane zijn gelijkgesteld met Nederlandsche schepen, met betrekking tot de regten aan deze toegekend.

Haven-, ankerage- en loodsgelden.

Bij de resolutie van 16 December 1819, n°. 18 (*Staatsblad* n°. 84), zijn alle inlandsche vaartuigen, op de inlandsche wijze getuigd en met inlandsche roeren voorzien, de Chinese, Siamsche en dergelijke daaronder begrepen, toebehoorende aan inlandsche volkeren, waarmede het Nederlandsche Gouvernement in geene vijandschap is, en voorts alle vaartuigen, op de Europesche wijze getuigd, toebehoorende aan inlandsche vorsten, waarmede de Nederlandsche Regering in dadelijk verband staat, met Nederlandsche schepen gelijkgesteld voor de heffing van inkomende en uitgaande regten op Java en Madura.

Het is voorgekomen met den vrijzinnigen geest der tegenwoordige Nederlandsche scheepvaartwetgeving overeen te stemmen, deze gelijkstelling uit te strekken tot de heffing van haven-, ankerage- en loodsgelden, hetgeen bepaald is bij de publicatie van 9 November 1853 (*Staatsblad* n°. 93).

Collaterale successien.

De belastingen op *erfenissen* en *legaten* verkregen door Europeanen of met dezen gelijkgestelde personen worden in Indie geheven krachtens de *ordonnantie op het regt van successie en overgang in Nederlandsch Indie*, gearresteerd bij publicatie van 24 Februarij 1836 (*Staatsblad* n°. 17).

Art. 36 van die ordonnantie stelt van de betaling van successieregt vrij al wat erfid en verkregen wordt in de rechte lijn. Voorheen is dien ten gevolge vrij gesteld al wat in de rechte lijn geërfd of verkregen werd ten gevolge van geboorte, in wettig huwelijk ontstaan of door een huwelijk gewettigd. Volgens art. 291 in verband met artt. 280, 863 segg. van het Burgerlijk Wetboek, is echter het natuurlijk erkend kind, wat de bloedverwantschap betreft tot den vader, in dezelfde betrekking als een uit wettig huwelijk geboren kind. Bij uitlegging van gemeld art. 36 is mitsdien aan de ontvangers dezer belasting medegedeeld, dat hetzelfde van de betaling van successieregt vrijstelt, niet alleen al wat door wettige of gewettigde, maar ook al wat door natuurlijke erkende kinderen van hunnen vader en hunne moeder geërfd wordt. Eene vraag van den directeur der middelen en domeinen over de toepasselijkheid dezer bepaling op Chinezen en andere vreemde Oosterlingen is toestemmend beantwoord, voor het geval dat dezen zich vrijwillig zullen hebben onderworpen aan de Europesche wettelijke bepalingen, bedoeld bij art. 13 der algemeene bepalingen van wetgeving.

De heffing van het *collateraal van onchristenen*, bedoeld in de ordonnantie van Lentemaand 1810, geschiedde voorheen door de secretarissen van wees- en boedelmeesteren. Daaruit zijn evenwel meermalen bezwaren ontstaan, die het wenschelijk doen achten de betrekking van secretaris dier collegien af te scheiden van die van ontvanger van het collateraal van onchristenen, ook ten einde, in geval van reclames van de zijde der beschuldigten, in de boedekamers een onpartijdig ligchaam ter raadpleging te vinden. Mitsdien is bepaald, dat de heffing der belasting niet meer door de gemelde secretarissen zal geschieden, doch aan andere ambtenaren opgedragen worden (*Staatsblad* 1853, n°. 42). Omtrent overtredingen der ordonnantie van 3 Lentemaand 1810 zie de volgende rubriek.

Boeten en confiscatien.

De verordeningen rakende boeten en confiscatien zijn in 1853 vermeerderd met de volgende :

a. bij besluit van 15 Maart 1853, n°. 7 (*Staatsblad* n°. 16), waarbij zijn ingetrokken en buiten werking gesteld alle bepalingen waarbij aandeelen in boeten en confiscatien zijn toegekend aan de commissien tot ondersteuning van behoeftige Christenen en aan de armen ;

b. het besluit van 8 Julij 1853, n°. 13 (*Staatsblad* n°. 57), bepalende dat de boeten en confiscatien, volgende uit overtreding van de belasting op alle legaten en collaterale successien, bedoeld in de ordonnantie van 3 Lentemaand 1810, ten bate van de lande blijven ;

c. het besluit van 15 Julij 1853, n°. 1 (*Staatsblad* n°. 59), waarbij, ten vervolge van het besluit van 15 Maart 1852, n°. 21, de verdeling is bepaald der boeten, voortspuitende uit overtreding van het verbod op den invoer en het bezit van opium op Blitong ;

d. het besluit van 18 September 1853, n°. 5 (*Staatsblad* n°. 73), houdende wijziging in de verordeningen omtrent het toekennen aan ambtenaren van aandeelen in boeten en confiscatien.

Landelijke inkomsten.

De generale aanslag van de vier middelen der zoogenaamde landelijke inkomsten bedroeg voor 1853 op Java :

ongebouwde eigendommen	f 8,742,910 : 54
gebouwde eigendommen (belasting op het bedrijf).	567,749 : 20
tuinen en nipa-bosschen	25,941 : 36 ⁵
vischvijvers.	175,306 : 34
	<hr/>
	f 9,511,907 : 24 ⁵
Hiervan is ontvangen	9,501,297 : 27 ⁵
	<hr/>
zoodat onaangezuiverd bleef	f 10,609 : 117

welk gering bedrag ten gevolge van onvermogen, overlijden enz. niet geïnd is kunnen worden.

De vijf ten honderd, waarmede in het jaar 1852 de aanslag der landrente verhoogd werd om 's lands kas eenigzins te gemoet te komen voor het gemis der inkomsten van de bazaar-verpachtingen, is in het jaar 1853 niet meer ingevorderd. Een opzettelijk onderzoek naar de werking dezer verhooging ingesteld heeft doen zien, dat daaruit vele moeilijkheden geboren werden en dat de toepassing zeer ongelijk was. Bij besluit van den 24sten Januarij 1853, n°. 3, werd derhalve die percentsgewijze vermeerdering afgeschaft. In weerwil daarvan heeft het cijfer der belasting van 1853 dat van het vorige jaar met f 182,676 : 76 overtroffen, ten gevolge van den meer voordeeligen padie-oogst in 1853. Onder het evengenoemde bedrag van f 8,742,910 : 54 zijn niet begrepen de vrijgestelde landrenten, uitmakende eene som van f 411,449 : 29, waarin alleen de residentien Kediri en Madioen deelen voor f 210,277 en f 144,886 : 104.

De verordeningen, die bij publicatie van den 16den December 1851 (*Staatsblad* n°. 75) voor den aanslag van de belasting op het bedrijf gemaakt werden en reeds in het jaar 1852 goede vruchten droegen, hebben, zoo als te verwachten was, het cijfer der belasting in 1853 nog aanzienlijk doen stijgen. De aanslag was :

in 1851	f 259,686 : 40
» 1852	548,164 : 43
» 1853	567,749 : 20

Sommige bepalingen bleken evenwel hier en daar nog verschillend toegepast te zijn, zoodat het wenschelijk was, in het algemeen omtrent deze belasting eenige nadere voorschriften te geven, waartoe eérlang een voorstel zou worden gedaan.

Op de buitenbezittingen heeft de landrente opgebracht in 1853:

te Menado en Gorontalo.	f 86,833: 205
» Macasser	61,184: 50
» Palembang	296,298: 33
Te zamen	f 444,315: 1035
In 1852 bedroeg het gezamenlijk cijfer	392,378: 985
dus meer in 1853.	f 51,937: 05

Onder de som van f 86,833: 205, voor Menado en Gorontalo genoemd, is niet begrepen een verschuldigd bedrag van f 5039: 119 in rijst voldaan.

In de Menahassa (Menado) rustte vroeger, krachtens een besluit van 3 September 1850, n°. 10, op de bevolking de verplichting om tegen bepaalde geringe prijzen rijst en gemoetiedraad en, voor zooveel het district Ponosahan betreft, goud aan het Gouvernement te leveren, ten gevolge van de in vroegeren tijd, en laatstelijk in 1810, met hunne hoofden geslotene overeenkomsten.

Deze verplichting is opgeheven en vervangen door de heffing van een jaarlijksch contingent in geld, des noods betaalbaar in producten.

Belasting op paarden en rijtuigen.

Het reglement voor de belasting op paarden en rijtuigen (*Staatsblad* 1851, n°. 63) is bij publicatie van 1 Februarij 1853 (*Staatsblad* n°. 6) zoodanig gewijzigd of aangevuld, dat de bij art. 3 van hetzelfde vastgestelde belasting ten opzichte van *karrepaarden* slechts behoeft betaald te worden tot en met het getal van tien, en mitsdien geene belasting verschuldigd is voor de *karrepaarden*, welke boven dat getal worden aangehouden.

Belasting op de slaven.

Deze heeft opgebracht in 1853:

Op Java en Madura.	f 6,511: 114
» de buitenbezittingen	4,365: 60
f 10,877: 54	
In 1852.	13,866: 00
Minder in 1853	f 2,988: 66

Een verblijdend gevolg van toenemende emancipatie.

§ 4. Onverpachte monopolien.

a. Zoutmonopolie.

De aanmaak van zout is voor 1853 gesteld op een minimum van 26,000 kojangs, te verdeelen als volgt:

Tanara	1,500 kojangs.
Pakkies	1,500 »
Grissee	7,000 »
Boender.	2,000 »
Sumanap	14,000 »
26,000 kojangs.	

De weersgesteldheid is voor den aanmaak bijzonder gunstig geweest, zoodat het is mogen gelukken het gestelde minimum te overschrijden met 9769 kojjangs. Die weersgesteldheid heeft ook op de hoedanigheid eenen gunstigen invloed uitgeoefend.

Gedurende 1853 is op Java en Madura verkocht eene hoeveelheid van 18,569 kojjangs $324\frac{1}{32}$ pikol zout, tot eene waarde van f 4,169,016:483/4.

In 1852 bedroeg het debiet 17,738 kojjangs $1920\frac{1}{32}$ pikol zout, en is het debiet alzoo in 1853 vooruitgegaan met 830 kojjangs $144\frac{1}{32}$ pikol.

De prijsverhooging tot f 7 en f 8 voor de pikolmaat, welke bij de afschaffing der belasting op bazaars en warongs voor 1852 is vastgesteld, werd ook gedurende 1853 behouden.

Tot dusver had die verhooging geenen blijkbaar nadeeligen invloed op den afzet van zout gehad. Het meer of minder debiet is echter afhankelijk van zoo veel verschillende oorzaken, dat daaruit niet terstond mag worden besloten tot definitieve vasthouding aan de hoogere prijzen.

Daarom bestond het voornemen om de zaak voorloopig nog als proeve gedurende een paar jaren voort te zetten, waarin te minder bezwaar werd gezien bij de voorloopige goede uitkomst en bij de omstandigheid dat de vermeerdering van het getal binnenland-sche zoutverkoopakhuisen, waarmede de maatregel der verhooging gepaard ging, langzamerhand haar berslag verkreeg.

In den loop van 1853 werden de volgende hoeveelheden zout naar de buitenbezittingen uitgevoerd:

voor gouvernements-rekening . . .	28011 $\frac{1}{2}$	kojjangs;
” particuliere ” . . .	27751 $\frac{1}{2}$	”
	<hr/>	
te zamen	5077	kojjangs.

Onder ultimo December 1853 bedroeg de voorraad zout op Java en Madura:

	oud zout:	nieuw zout:
in de hoofdepôts . . .	44,906 kojjangs 27 pikols,	35,773 kojjangs 01 pikol
” ” verkooppakhuisen	11,953 ” 24 ”	— —
	<hr/>	
Te zamen	56,860 kojjangs 21 pikols,	35,773 kojjangs 01 pikol

92,633 kojjangs 22 pikols.

b. Verkoop van vogelnestjes.

De verkoop van vogelnestjes heeft aan het Gouvernement opgeleverd:

in 1853 . . .	f 53,326:—
” 1852 . . .	174,878:96
	<hr/>

gevende een nadeelig verschil over 1853 van f 121,552:96

De lage prijzen, waarvoor dit artikel in 1853 verkoopbaar was, worden toegeschreven aan den tegenwoordigen oorlog in China en de ruime toevoeren van vogelnestjes, welke aldaar schijnen te hebben plaats gehad.

Voorheen werden de nesten, afkomstig uit de holen van Karang Bolang (Bagelen), ter bereiding en sortering gezonden naar Soerakarta. Behalve de kosten van transport, waren daaraan beduidende verliezen wegens tekortkomsten verbonden. Daarom is het denkbeeld geopperd, de bereiding en sortering eenvoudiger te doen geschieden op de plaats van herkomst. Eene daarmede genomene proef is uitnemend goed geslaagd, zijnde voor de te Karang Bolang bereide nesten bij de veilingen zelfs betere prijzen behaald dan voor die welke te Solo waren bereid.

Alzoo is besloten den maatregel te bestendigen.

c. Handel met Japan.

Ten opzichte van den handel met Japan zijn, ten einde zooveel mogelijk alle aanleiding tot moeilijkheden met de Japansche regering te vermijden, vastgesteld eene nieuwe instructie voor de gezagvoerders der schepen welke door het Gouvernement daarheen worden gezonden, en een nieuw model van charte-partij voor den inhuur dezer schepen.

Over de *tinmijnen van Banka* wordt gehandeld onder het hoofd » *Mijnbouw.*»

M. Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren in Indie.

Ten aanzien van de voorziening in de behoefte aan ambtenaren voor de Indische dienst werden gedurende dit jaar onderscheidene beschikkingen genomen.

Daartoe hebben in de eerste plaats betrekking de wijzigingen van het programma bij de Koninklijke academie te Delft gevolgd wordende voor de opleiding van Indische ambtenaren, vastgesteld door den Minister van Binnenlandsche Zaken na overleg met den Minister van Kolonien, onder dagteekening van 29 December 1852, en in het *Indisch Staatsblad* van 1853 opgenomen onder n°. 15.

Volgens die wijzigingen zullen de doctoren in de regten, die eene plaatsing verlangen als ambtenaar der eerste klasse, bij het examen tevens bewijzen kunnen geven van bekwaamheid in de landmeetkunde en waterpassing, en zal van die bekwaamheid in het diploma worden melding gemaakt.

Ten aanzien van de ambtenaren der tweede klasse is daarbij het volgende bepaald:

a. Zij die zich op de Koninklijke academie te Delft de bekwaamheden willen eigen maken, volgens het tweede gedeelte van art. 1 van het Koninklijk besluit van 6 December 1842, n°. 59, gevorderd van ambtenaren der tweede klasse, zullen daar onderwijs ontvangen in de volgende vakken:

1. de Javaansche taal;
2. de Maleische taal;
3. de land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie;
4. het Mohammedaansche regt, inlandsche wetten;
5. de Nederduitsche taal, stijl en letterkunde;
6. de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche taal- en letterkunde;
7. stelkunde tot aan de vergelijkingen van de tweede magt;
8. de meetkunde der vlakken en lichamen;
9. de platte-driehoeksmeting;
10. de beginselen der beschrijvende meetkunde;
11. de practische landmeetkunde en waterpassing;
12. de proefondervindelijke natuurkunde;
13. de beginselen der natuurlijke historie;
14. de algemeene scheikunde en de toepassing op landbouw en fabriekwezen;
15. de practische bouwkunde;
16. de beginselen der waterbouwkunde;
17. de algemeene en vaderlandsche geschiedenis;
18. de aardrijkskunde.
19. de maatschappelijke huishoudkunde;
20. het Italiaansch boekhouden;
21. het handteekenen;

b. de lessen in deze verschillende vakken zullen verdeeld worden over vier jaren;

c. de examina in deze verschillende vakken zullen achtereenvolgens door de leeraren der academie, volgens de bestaande reglementen, worden afgenomen. Het eind-examen, door eene bijzondere commissie af te nemen, zal voor allen loopen over:

de Javaansche taal;

de Maleische taal;

de land- en volkenkunde van Nederlandsche Indie, het Mohammedaansche regt en de inlandsche wetten;

de Nederlandsche taal, stijl en letterkunde;

de practische landmeetkunde en waterpassing, en daarenboven, naar verkiezing van den examinandus:

of over de algemeene scheikunde en de toepassing dier wetenschap op landbouw en fabriekwezen, of over de practische bouwkunde en de beginselen der waterbouwkunde.

In het uit te reiken diploma zal de bijzondere aard van het examen worden uitgedrukt.

Eene tweede beschikking betrekkelijk de opleiding van ambtenaren, in Nederland genomen, is die, vervat in het Koninklijk besluit van 20 Januarij 1853, n°. 44 (*Indisch Staatsblad* n°. 23), luidende:

» De kweekelingen der Koninklijke academie te Delft, die aldaar het diploma hebben erlangd van burgerlijk ingenieur en daarenboven een voldoende examen hebben afgelegd » in de kundigheden, welke vereischt worden tot eene benoeming als ambtenaar der » 2de klasse voor Nederlandsch Indie, zullen, bij hunne uitzending in de laatstgemelde » betrekking, de navolgende voordeelen genieten, als:

» a. vrij transport als passagier der eerste klasse op de gewone voorwaarden;

» b. eene gratificatie van f 400 voor uitrusting;

» c. eene som van f 800 als voorschot, om, na aankomst in Indie, uit hun aldaar » te verdienen tractement in termijnen te worden terugbetaald. De uitgaven, welke » hieruit voortvloeijen, komen ten laste der koloniale kas."

De instandhouding der bepalingen omtrent de rangschikking der ambtenaren ging echter tevens gepaard, met de geneigdheid om in zoodanige gevallen, waar die bepalingen alsnog mogten blijken retroactiviteit te hebben uitgeoefend, van dezelve, mits op aannemelijke gronden en niet uit persoonlijke gunst, dispensatie te verleen.

In verband met deze zienswijze werd magtiging verleend, zes ambtenaren te beschouwen het radicaal van de tweede klasse te bezitten, zonder van een diploma der Delftsche academie voorzien te zijn.

In 1853 zijn, na afgelegd examen in Nederland, tot ambtenaar van de eerste klasse voor de Indische dienst aangesteld zeven kweekelingen van de Delftsche academie, en is tevens magtiging verleend om te beschouwen dat radicaal te bezitten drie personen, reeds bij de regterlijke dienst in Indie werkzaam.

Van de oprigting der Delftsche academie af tot en met 1852 bedroeg het getal uitgezonden ambtenaren der 1ste klasse 32.

Van de tweede klasse waren tot en met 1852 uitgezonden 29 ambtenaren, die allen, meerendeels bij het binnenlandsch bestuur, zijn geplaatst.

In 1853 zijn 12 kweekelingen dier academie benoemd tot ambtenaren der tweede klasse, waaronder een, die tevens was doctor in de natuurlijke wijsbegeerte, en een ander, in het bezit van een diploma van civiel ingenieur.

Tot ambtenaren der derde klasse zijn in 1853 in Nederland aangesteld zes personen, en is tevens magtiging verleend om te beschouwen als het radicaal der derde klasse bezittende 108 personen, reeds in Indie aanwezig.

Een getal ambtenaren der tweede klasse, overeenkomende met het bovenvermeld cijfer der tot dusver uit Nederland uitgezonden, was ver van voldoende voor de jaarlijksche behoefte, en deze behoefte werd in den loop van 1853 nog vermeerderd door de uitbreiding van het personeel bij de landelijke inkomsten en cultures op Java, waarvan boven in dit Verslag onder het hoofd » *Geldelijk beheer* " melding is gemaakt. Door gebrek aan een voldoende getal ambtenaren van de eerste of tweede klasse, zoude de werking van dien maatregel, welligt tot

een verwijderd tijdstip, vertraagd zijn geworden. Tot dien maatregel was intusschen op grond van erkende noodzakelijkheid besloten, en de zaak uit dat oogpunt beschouwende, meende het Indisch Bestuur het belang van de dienst te moeten stellen boven den wensch om niet af te wijken van de verordeningen opzigtelijk het radicaal, die medebrengen dat bij het binnenlandsch bestuur en in 't bijzonder bij de landelijke inkomsten en cultures geen anderen dan ambtenaren van de 1ste of 2de klasse geplaatst mogen worden.

Bij gevolg werd een getal van zeventien reeds in dienst zijnde jongelieden en anderen, aan wie algemeene geschiktheid voor 's Lands dienst werd toegekend (het onvermijdelijk cijfer om de opene plaatsen te bezetten), onder nadere goedkeuring des Konings, gesteld ter beschikking van den directeur der cultures, ten einde bij het binnenlandsch bestuur en bepaaldelijk bij de landelijke inkomsten en cultures op Java te worden geplaatst, met het uitzigt, dat zij aan het opperbestuur zouden worden voorgedragen om te worden beschouwd als bezittende het radicaal van ambtenaar der tweede klasse, nadat zij:

a. behoorlijk zouden hebben afgelegd het examen, bedoeld bij de *Staatsbladen* 1839, n°. 38 en 1844, n°. 35, voor zoover zij dit nog niet mogten hebben gedaan;

b. gedurende één jaar bewijzen van geschiktheid zouden hebben gegeven om bij de landelijke inkomsten en cultures werkzaam te zijn;

en dat zij, na voldaan te hebben aan deze voorwaarden en nadat de van het opperbestuur gevraagde magtiging zou zijn verkregen, zouden worden benoemd tot controleurs.

Op deze afwijkingen van het bepaalde bij de *Staatsbladen* 1843, n°. 12, en 1847, n°. 11, is door het Indisch Bestuur de goedkeuring des Konings gevraagd. Zij werd nog vóór het einde van 1853 verkregen, met de vereischte magtiging om de voorgedragen personen, behoudens stipte naleving van de gestelde voorwaarden, hierboven onder a en b omschreven, te beschouwen als bezittende het radicaal van ambtenaar der tweede klasse, doch met aanbeveling tevens om den buitengewonen maatregel, althans voor Java, niet te herhalen, waartoe de aanleidende oorzaak trouwens zoude zijn weggenomen door de aanstelling in 1853 van 19 ambtenaren, afkomstig van de Delfsche academie (7 van de 1ste en 12 van de 2de klasse.)

In voldoening hiervan is bepaald dat althans vooreerst:

1°. geene voortzetting of uitbreiding zal worden gegeven aan den bedoelden maatregel;

2°. in verband hiermede, geene toelating meer zal worden verleend tot het doen der examina, bedoeld bij *Staatsbladen* 1839, n°. 38, en 1844, n°. 35, en van deze beschikking openlijke aankondiging gedaan in de *Javasche Courant*.

Middelerwijl was het noodig geweest, om dezelfde reden, namelijk gebrek aan ambtenaren van de 1ste en 2de klasse, voor Sumatra tot gelijke maatregelen over te gaan als voor Java was geschied, ten einde den geregelden gang der dienst niet te stremmen.

Daarin werd minder bezwaar gezien, uit aanmerking van het verschil van omstandigheden op Java en Sumatra, vooral wanneer de maatregel wordt toegepast op ambtenaren, die reeds eenigen tijd bij het binnenlandsch bestuur op laatstgenoemd eiland zijn werkzaam geweest en derhalve in de kennis van taal, land en volk, plaatselijk eene bedrevenheid kunnen hebben erlangd, die elders niet wel te verkrijgen is.

De wijze van uitvoering van deze maatregelen voor Sumatra behoort tot een volgend verslag.

Voor de binnenlandsche verloven van civile ambtenaren en officieren van het sedentaire zeewezen, is krachtens magtiging van het opperbestuur vastgesteld en in werking gebragt een reglement, te vinden in het *Staatsblad* van 1853, n°. 47, en bij besluit van 22 Julij 1853, n°. 8 (*Staatsblad* n°. 62), mede van toepassing verklaard op de militaire ambtenaren.

Naar aanleiding van een voorgekomen geval, dat een koloniaal ambtenaar, met verlof in Nederland aanwezig, aldaar verkozen werd tot lid der Staten-Generaal, is door den Koning bepaald (*Indisch Staatsblad* n°. 49), dat aan de zoodanigen, gedurende den tijd welken zij zitting kunnen nemen, zal worden verleend een verlof uit 'slands dienst, buiten bezwaar der koloniale fondsen, met dien verstande evenwel, dat wanneer zoodanig koloniaal ambtenaar in het genot van verlofractement mogt zijn, met de uitbetaling daarvan zal worden voortgegaan tot de expiratie van het tijdvak, waarover het verlofractement hem reeds verzekerd was.

N. Nijverheid.**I. LANDBOUW, HOUTBOSSCHEN, VEETEELT.****§ 1. Java en Madura.****a. Landbouw.**

1°. Op de gronden gebleven ter beschikking van de inlandsche bevolking.

De volgende opgaven, waarbij de cultuur der rijst als de voornaamste tot grondslag is genomen, geven een overzicht van de landbouwende bevolking van geheel Java, met uitzondering van Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokjokarta, en van de uitkomsten van den landbouw gedurende 1853, op de gronden ter beschikking der bevolking gebleven:

Getal dessa's en kampongs met velden voor den landbouw.	32,725
Zonder velden	2,041
Getal landbouwende huisgezinnen.	1,231,273
Getal zielen van die huisgezinnen niet opgegeven, maar bij vergelijking met het opgegeven totaal huisgezinnen en zielen, omstreeks	5,800,000
Hoeveelheid ontgonnen bouwlanden, zonder eenige uitzondering in bouws.	1,872,615
Uitgestrektheid welke hiervan door de bevolking voor het Gouvernement beplant is, in bouws.	61,138 ³ / ₄
Uitgestrektheid velden geheel onbeplant gebleven, in bouws	137,340
Uitgestrektheid velden door de bevolking voor eigen cultuur beplant, in bouws.	1,674,235 ¹ / ₂
Opbrengst der velden door de bevolking voor eigen cultuur beplant, in pikols padie, werkelijk geoogst of bij schatting.	28,916,839 ¹ / ₂
Dooreen per bouw	172 ⁷ / ₁₀₀
Gemiddelde marktprijs van den pikol padie:	
a. hoogste marktprijs f	1: 89
b. laagste idem	1: 96
Uitgestrektheid nieuw ontgonnen sawavelden, in bouws	14,187

Het bedrag der landrenten en andere zoogenaamde landelijke inkomsten, van de bevolking in 1853 gevorderd, is vermeld onder het hoofd »*Geldelijk beheer*» afdeling X.

Ten aanzien der uitkomsten in de verschillende residentien afzonderlijk wordt het volgende aangeteekend.

De velden in de residentien Preanger regentschappen en Passoeroean en in de afdelingen Banjoewangie en Patjitan hebben het meest of gemiddeld 306¹/₁₀₀, 286¹/₁₀₀, 277⁶/₁₀₀ en 261⁸/₁₀₀ pikols padie per bouw opleverd; de oogst is het geringst geweest in de residentien Japara, Rembang en Samarang, waar gemiddeld niet meer dan 75⁹/₁₀₀, 81⁸/₁₀₀ en 98³/₁₀₀ pikols zijn verkregen.

De prijzen der padie zijn het hoogst geweest in Patjitan, Kediri en Tagal, namelijk f 4:92, f 4:29 en f 4:03 per pikol, en het laagst in de Preanger regentschappen, Passoeroean en Banjoemaas, waar men niet meer dan f 1:87, f 1:115 en f 1:80 per pikol betaalde.

De belangrijkste vermeerdering van rijstvelden heeft plaats gehad in de residentien Samarang, Cheribon en Soerabaija, namelijk tot eene uitgestrektheid van 3382, 1614 en 1716³/₄ bouws.

De uitgestrektheid geheel onbeplant gebleven velden is het grootste geweest in de residentien Samarang, Japara, Cheribon, Banjoemaas en Madioen, ten bedrage van 26,011, 14,904, 13,186, 12,135 en 12,079 bouws.

De directeur der cultures, uit wiens verslag al deze cijfers zijn genomen, doet echter tevens opmerken, dat men met het trekken van resultaten uit de cijfers, die voor het geogoste padie-product worden opgegeven, over het algemeen nog omzigtig dient te zijn, en ze niet behoort te beschouwen als een juist maatstaf tot berekening van de voedingsmiddelen in verband tot het getal der bevolking. Het is, zegt hij, eene zoo ingewortelde gewoonte bij vele inlandsche hoofden en ook bij de bevolking om, welligt uit vrees voor verhooging van den aanslag der landrente, de rijstproductie meerder op te geven dan zij werkelijk is, dat men alleen door jaarlijks herhaald wordende proeven er toe komen zal, met de werkelijke opbrengst der velden van nabij bekend te worden.

Uit eene vergelijking der uitkomsten van 1853 met die van 1852 blijkt dat, volgens de ontvangene opgaven, in de onderscheidene residentien (met uitzondering altijd der vroeger genoemde) vermeerderd is:

het getal landbouwende huisgezinnen met.	31,291
de uitgestrektheid sawa- en tagalvelden, jaarlijks beplant kunnende worden, in bouws.	12,584
de uitgestrektheid wisselvallige, van den regen afhankelijke velden, in bouws.	5,142
de uitgestrektheid velden door de bevolking voor eigen cultuur gebruikt, in bouws.	50,085

en dat verminderd is:

de uitgestrektheid velden door de bevolking voor het Gouvernement beplant, in bouws.	125
de uitgestrektheid velden geheel onbeplant gebleven, in bouws.	32,132

Voorts blijkt, dat over geheel Java in 1853 3,773,661 pikols padie meer zouden zijn geogost; dat de gemiddelde opbrengst per bouw een voordeelig verschil gaf van $179/100$, en dat in 1853 de hoogste marktprijs van de padie gemiddeld 15 duiten meer, en de laagste 2 duiten minder dan in 1852 was.

Uit een en ander is, volgens den directeur, de gevolgtrekking af te leiden, dat de rijstcultuur wel behartigd wordt en in verhouding tot vroegere jaren weder eene aanmerkelijke schrede voortuitgegaan is.

Het heeft ook dit jaar niet aan zorg ontbroken, om de geschiktste soorten voor bibiet (zaad-padie) aan te houden, en om, waar behoefte bestond aan goede bibiet, door ontbiedingen van elders daarin te voorzien.

In sommige streken had de bevolking door mislukking van den oogst gebrek daaraan, en is van gouvernementewege tot den aankoop het noodige geld verstrekt.

Ook het planten van tweede gewassen, waarmede de welvaart der bevolking in zoo naauw verband staat, wordt alom door het Bestuur aangemoedigd en nagegaan. De duizende bouws, die met aardvruchten en andere levensartikelen beplant worden, dragen veel bij om de voedingsmiddelen in ruimen voorraad en gemakkelijk verkrijgbaar te doen zijn, terwijl de verbouwing van kapas (katoen) en andere grondstoffen niet alleen het handelsvertier bevordert, maar ook den inlander in de gelegenheid stelt om zich op eene goedkoope wijze kleeding en andere benodigdheden te verschaffen. Op vele plaatsen, zegt de directeur, is de bevolking door de opbrengst der tweede gewassen ruim in staat hare landrente te voldoen, zonder daartoe noodig te hebben een gedeelte van het padie-product te gelde te maken.

Het ontbolsteren der padie geschiedt nog overal, waar de bevolking haar product zelve verwerkt, uit de hand met een stamper.

Behalve eenige in het jaar 1852 in de Preanger regentschappen met vergunning van den resident aldaar, door Europesche ondernemers opgerigte pelmolens, was in al de overige hier bedoelde gedeelten van Java slechts één etablissement van dien aard in werking.

Met uitzondering van enkele plaatsen, waar men door schraalheid van de gronden in dit jaar is begonnen meststoffen te verzamelen, heeft er in de hier bedoelde gedeelten van Java geen geregelde kunstmatige bemesting van het bouwland plaats, en wordt daaraan ook door de bevolking de behoefte niet gevoeld. De vruchtbare slib, die jaarlijks door rivieren en leidingen naar de velden gevoerd wordt en daarop blijft, brengt zeer veel toe tot behoud der producerende kracht van den grond. Daarbij is het overal gebruikelijk, het vee dagelijks in de velden te doen weiden, waardoor van zelf veel dierlijke meststof

aangebracht wordt. Ook de gewoonte om de zeer lange padie-stoppels op het veld te verbranden of met den grond om te ploegen, draagt tot instandhouding der vruchtbaarheid bij.

Op sawa's, die nabij de indigofabrieken gelegen zijn, worden dikwijls de afgetrokken indigobladeren tot bemesting van den grond gebruikt.

Klapper-aanplantingen.

Blijkens de ondervolgende aantooning is het aantal klapperboomen gedurende het jaar 1853 met ruim een millioen vermeerderd.

De hoofden van gewestelijk beheer beijveren zich bij voortduring, de teelt daarvan zooveel mogelijk aan te moedigen.

Alleen in de residentie Soerabaja zijn in 1853 door de bevolking ruim 400,000 boomen aangeplant.

Bij de gouvernements-aanplantingen te Japara, waarvan in het vorig Verslag melding werd gemaakt, heeft men er zich toe bepaald om de niet goed opkomende of gestorvene boomen met een gelijk getal nieuwe te verwisselen. Het plaatselijk bestuur acht het voor alsnog niet wenschelijk de aanplanting daar te vergrooten, vermits de beschikbaar gestelde gronden voor de teelt van den klapper niet bijzonder geschikt zijn en de bevolking met deze gouvernements-aanplanting weinig ingenomen is.

Op Java bestaan, zoo als ook reeds in het vorig Verslag is vermeld, nog geene op groote schaal ingerigte olieslagerijen, ofschoon enkele residentien daarvoor eene zeer geschikte gelegenheid bezitten.

De juiste productie van olie is niet op te geven, maar wordt geacht toenemend te zijn.

Sedert dat de aanvoer van olie van Balie minder en de hoedanigheid slechter wordt, is de navraag naar goede olie grooter en staat de op Java gefabriceerde in den handel van f 2 tot f 3 per ton hooger genoteerd dan gene.

De klapperboom heeft op Java veel te lijden van de badjings (eekhorens), bidjoe klapa (grote torren) en van de kalongs (vliegende vossen), en hoewel men zich beijvert om het meest schadelijk dier, het eekhorrentje, uit te roeijen, zoo slaagt men daarin niet overal; in eenige residentien is de opbrengst voornamelijk door de schade, die dit diertje veroorzaakt heeft, aanmerkelijk minder geweest dan in 1852.

De gemiddelde prijs van de 100 stuks noten was f 3.77. Die van de olie is moeijelijk gemiddeld op te geven: op de hoofdplaatsen Soerabaja en Samarang werd voor de olie per pikol besteed f 25 tot f 30.

Te Soerabaja en Samarang worden van de eilanden Balie, Saleijer en Sumbawa jaarlijks nog altijd een vrij aanzienlijk getal noten aangevoerd; klapperolie werd in 1853 minder van die plaatsen aangebracht dan in 1852.

In de Preanger regentschappen maakt men tegenwoordig veel werk van het fabricaat van olie, welke voor het meerendeel naar Buitenzorg en Batavia wordt uitgevoerd.

In de residentien Rembang en Bezoekie is de uitvoer van noten in 1853 aanzienlijk geweest, voornamelijk naar Samarang, Soerabaja en Sumanap.

De residentie Bagelen voorzag in dit jaar weder in de behoefte aan olie in de omliggende residentien en voornamelijk in Samarang. De handel in dit artikel is in deze residentie zeer aanzienlijk en de toeneming daarvan is te voorzien, dewijl de bevolking, meer tijd ter harer beschikking hebbende, zich nog meer op het maken van klapperolie zal toeleggen.

Ook in de residentie Bantam legt de bevolking van het zuidelijk gedeelte zich meer dan vroeger op het maken van olie toe. Zij vindt voor hare waar eene gereede markt, wordende er van Serang veel olie naar de Lampongs uitgevoerd.

De handel in olie was evenwel in 1853 het levendigste in de residentien Soerabaja en Bagelen.

De stand der klapperteelt over 1853 blijkt uit de volgende

AANTOONING van de teelt van klapperboomen in de onderscheidene residentien *deeling*
het jaar 1853.

RESIDENTIEN.	Aanwezig getal klapperboomen op 1 ^o . Januarij 1853.			Gedurende 1853 zijn :		Vrucht- drage
	Vrucht- dragende.	Jonge.	Totaal.	uitgestorven of uitgeroeid.	bijgeplant.	
Bantam	<i>a</i>	<i>a</i>	612,558	30,533	83,330	
Buitenzorg	64,928	51,835	116,763	2,826	9,707	62
Krawang	16,856	27,216	44,072	3,583	5,855	18
Preanger regentschappen .	181,963	681,027	862,995	21,856	63,272	173
Cheribon	123,785	215,948	339,683	8,374	37,511	129
Tagal	136,077	198,104	334,181	31,546	52,103	144
Pekalongan	173,769	107,541	281,310	4,964	16,405	212
Samarang	298,625	290,900	589,525	17,934	116,599	313
Japara	pl. m. 350,000	pl. m. 100,000	pl. m. 450,000	<i>a</i>	<i>a</i>	
Rembang	353,440	416,231	769,671	13,340	53,112	346
Soerabaja	425,034	1,094,303	1,519,337	86,065	503,517	599
Passoeroean	143,759	478,494	622,253	23,599	125,082	150
Bezoekie	387,057	745,862	1,129,919	47,255	121,411	405
Banjoewangie	27,925	32,619	60,544	329	16,653	33
Kedirie	167,069	163,831	330,900	11,091	33,811	208
Madioen	183,862	177,966	361,828	11,848	38,492	187
Patjitan	77,950	105,183	183,133	1,530	34,965	82
Kadoe	159,994	235,528	395,522	4,293	45,953	185
Bagelen	793,071	748,359	1,541,430	11,993	53,111	836
Banjoemaas	292,400	304,672	597,072	5,406	137,400	
	—	—	11,142,696	338,365	1,548,335	—

Deeltingen van Java, met uitzondering van Batavia, Soerabaija en Djokjokarta, gedurende

Aanwezig getal klapperboomen op ult ^o . December 1853.	Gemiddelde prijzen der		AANMERKINGEN.			
	Vrucht- dragende.	Jonge.			Totaal.	klappers per 100 stuks.
83,330	a	a	665,355	f 3 15	f 16 25	a. Geene opgave.
9,707	62,102	61,542	123,644	5 "	40 "	
5,855	18,006	28,341	46,347	a "	a "	
63,272	173,931	730,480	904,411	2—6 "	2—6 "	
37,511	129,331	239,489	368,820	4 43	30 89	
52,102	144,933	209,804	354,737	2 81	22 56	
16,405	212,727	80,024	292,751	3 10	20 75	
116,595	313,706	374,484	688,190	4 40	20 "	
a	a	a	450,000	a "	a "	
53,112	346,455	462,989	809,442	4 70	28 89	
503,511	539,806	1,496,983	1,936,789	6 30	30 56	
125,088	150,465	573,274	723,739	6 55	27 75	
121,411	405,638	798,439	1,204,077	3 86	22 76	
16,655	33,990	42,883	76,873	3 90	18 60	
33,811	208,384	145,243	353,627	5 ⁴⁰ / ₁₂₀	32 "	
38,491	187,444	201,034	388,478	5 "	22 "	
34,955	82,643	128,671	216,583	3 10	16 "	
45,955	185,120	252,064	437,184	a "	a "	
53,111	836,161	746,388	1,582,549	1 118	11 82	
137,407	a	a	729,072	1 107	14 32	
1,548,335	—	—	12,352,669	3 77	— —	

- 2°. Cultures ingevoerd op hoog gezag of ten gevolge van overeenkomsten door het Gouvernement met particuliere ondernemers aangegaan.

Koffij-cultuur.

De oogst van 1853 is het voordeeligst geweest in de residentien Passoeroean en Bezoekie, waar gemiddeld 126 en 144 boomen een pikol koffij hebben afgeworpen, en het minst voordeelig in de volgende afdeelingen en residentien, waar een pikol is verkregen:

te Buitenzorg	van	2,314	boomen ;
» Banjoemaas	»	1,115	»
» Rembang	»	908	»
» Cheribon	»	865	»

Eene vergelijking der uitkomsten van de jaren 1852 en 1853 doet zien:

1°. dat in 1853 minder dan in het vorige jaar aanwezig waren 4,636,878 vruchtdragende boomen;

2°. dat in 1853 minder dan in 1852 zijn verkregen 190,401, of met inbegrip van meer-bevindingen bij het ledig vallen der pakhuizen, die insgelijks in het vorig jaar meer bedroegen dan in dit jaar, 194,190 pikols;

3°. dat in 1853 gemiddeld van 328 vruchtdragende boomen een pikol is verkregen; terwijl in 1852 262 boomen een pikol hebben opgeleverd;

4°. dat de transportkosten tot in de strand- of afscheppakhuizen in 1853 hebben bedragen f 673,786:112, nederkomende op 118 duiten per pikol, en in 1852 f 954,996:33, of gemiddeld f 1:10 per pikol;

5°. dat de koffij in 1853 aan het Gouvernement gemiddeld op 91/2 duit per pikol minder is te staan gekomen dan in 1852.

De voorspellingen omtrent den ongunstigen koffij-oogst van het jaar 1853 zijn bewaarheid geworden. Alleen in de residentie Bantam en in de afdeelingen Krawang en Banjoewangie is de oogst iets voordeeliger geweest dan in het vorige jaar; in de andere residentien was hij opmerkelijk minder.

In de meeste residentien van Java bestaat gebrek aan vruchtbare gronden tot uitbreiding of verwisseling der koffij-aanplantingen. De residentien Preanger regentschappen, Samarang, Passoeroean, Bezoekie en Kadoe maken hierop eene uitzondering.

Dit gebrek is van lieverlede toegenomen naar mate er geen acht op is geslagen om de gronden van afgeschreven koffijtuinen een aantal jaren braak te laten liggen, ten einde later op nieuw met koffij te kunnen beplant worden. De aandacht der autoriteiten is daarop thans gevestigd.

Aan deze omstandigheid is het ook toe te schrijven, dat in de meeste residentien koffij-aanplantingen worden aangetroffen welke, tot groot ongerief der bevolking, ver van de dessa's verwijderd zijn moeten worden aangelegd.

In het jaar 1853 is eene koffij-aanplanting bevolen van 14,894,228 boomen, waarvan tot inboeting 9,876,304 en tot uitbreiding 5,017,924.

Zowel omtrent de keus van den grond als omtrent het gebruik van gezonde, krachtvolle plantjes zijn de meeste voorzorgen genomen.

De oogst van 1853 is zeer ongunstig uitgevallen, als hebbende 190,401 pikols minder bedragen dan die van 1852, welke reeds als zeer onvoordeelig werd aangemerkt.

Bijzondere oorzaken hiervoor op te geven is moeilijk. De ondervinding leert echter dat langdurige droogten in de goede moesson, vooral in de hoogere bergstreken, de zekerste voortteekenen zijn van een buitengewoon grooten koffij-oogst in het daarop volgende jaar, en dat daarentegen veelvuldige regens in dat jaargetijde het voortbrengen der koffijbloesems verhinderen en den boom in stede daarvan meer groeikracht doen ontwikkelen.

Met uitzondering van eenige klagten van de Handelmaatschappij omtrent eene partij van 3847 pikols koffij, afkomstig uit de Preanger regentschappen, luiden de berichten omtrent de kwaliteit gunstig.

Tot verbetering der Preanger-koffij werden verschillende maatregelen genomen. De machinerien van de Braziliaansche koffij-etablissemten Patjit en Malabar hebben, na eene inspectie van den honorairen inspecteur der cultures *Diard*, eenige veranderingen ondergaan. Tevens zijn proeven genomen met de oprigting van droogkamers, ten einde de koffij op eene kunstmatige wijze spoediger te droogen en alzoo de nadeelen te voorkomen die bij de gewone droogerij in een vochtig en regenachtig klimaat worden te weeg gebragt. Ook zijn de residenten aangeschreven om steeds een naauwgezet toezigt te doen houden, dat geene andere dan goed gedroogde en bewerkte koffij worde afgevoerd.

De proef, genomen met de oprigting van koffij-etablissemten voor de facultative levering van het product in de roode schie en bereiding op de gewone wijze, niet aan de verwachting beantwoord hebbende (zoo als in het vorig Verslag reeds is vermeld), is die levering bijna overal weder ingetrokken, omdat de bevolking zich daarvan afkeerig betoonde en de voorkeur gaf aan de levering van het drooge product, aangezien zij alsdan op eens meer geld in handen krijgt.

Een speciaal onderzoek heeft echter de bewering bevestigd, dat in meest alle residentien de tegenwoordig gevolgde bereidingswijze in de dessa's zeer gebrekkig plaats heeft en dat daardoor veel koffij verloren gaat, terwijl de groote afstand der tuinen van de woningen der planters voor de bevolking bezwarend is. In de residentie Tagal alleen wordt daarin door de bevolking uit eigen vrijen wil op eene zeer doeltreffende wijze voorzien door de oprigting van droogschuren in de koffijtuinen, voorzien van droogbakken, handpelmolens en al wat verder voor de bereiding wordt vereischt. Elk huisgezin verzamelt, bewaakt en bewerkt in die etablissemten zijn eigen product en vervoert het naar de pakhuizen. Gewoonlijk bezitten twee huisgezinnen één bamboezen droogbak, voorzien van twee boven elkander geplaatste laden. Deze individuele wijze van behandeling van het product, waardoor koffij van superieure hoedanigheid wordt verkregen, is zeer aan te bevelen, maar zal, zoo men meent, in andere residentien waarschijnlijk niet uit eigen beweging gevolgd worden, omdat de Javaan, gehecht en vasthoudend aan eigen begrippen en gewoonten, wars is van elke verandering, ongeacht deze minder arbeid en meer voordeel ten gevolge zal hebben, en zelfs een aantal inlandsche hoofden mede dat vooroordeel bezitten. Uit dien hoofde zal beproefd worden om die wijze van oogsten en bereiding door tusschenkomst van het Gouvernement in werking te brengen, bijaldien plaatselijke omstandigheden zulks niet verhinderen.

In de Preanger regentschappen hebben in oude koffijtuinen doelmatige uitkappingen van koffij- en dadapboomen met gunstig gevolg plaats gehad. Tuinen, die sedert jaren bijna geen product afwierpen, zijn daardoor vruchtgevend geworden.

In de residentien Kadoe en Preanger regentschappen heeft men in 1853 getracht, oude aanplantingen door bemesting te verbeteren, doch, naar het schijnt, zonder gunstigen uitslag. Ook omtrent de bemesting van schrале tuinen is het oordeel niet gunstig: zij wordt voor de bevolking drukkend geacht en beter hield men het er voor op zulke gronden geene koffij te planten.

De boomen in de residentie Kadoe, die door eene in vroegere jaren verkeerdelijk aangewende bemesting kwijnden, begonnen zich thans eerst te herstellen.

Ter voorkoming van verbastering, welke men meent bij den koffijboom in sommige oorden op Java te bespeuren, heeft het Gouvernement eenig zaad van Mokka-koffij laten ontbieden. Door de slechte hoedanigheid van het zaad zijn de daarmede genomene proeven in het algemeen mislukt. In den proeftuin van den heer *Fromberg* alleen zijn eenige plantjes opgekomen.

Zooveel mogelijk wordt voorzien in de gewenschte vermeerdering der binnenlandsche inkoopakhuisen, waardoor de afstanden, waarop men vroeger verplicht was koffij te vervoeren, worden verkort. In de residentie Passoeroean waren drie nieuwe pakhuizen voltooid; te Soerabaja zouden insgelijks nieuwe worden opgerigt.

De snuitkevers, welke in 1852 bij de binnenlandsche pakhuizen in de residentie Banjoemaas in de koffijboonen zijn aangetroffen, hebben zich in 1853 niet of weinig vertoond; alleen te Tjilatjap zijn zij bij kleine partijen inferieure of bedorven koffij waargenomen.

In de transporten van de binnenlandsche naar de strandpakhuizen is, met enkele uitzonderingen, vooruitgang en verbetering te bespeuren. De kosten hebben in 1853 op nieuw eene vermindering ondergaan. Alleen in de afdeelingen Krawang en Patjitan en in de Preanger regentschappen geschieden de koffijtransporten naar de strandpakhuizen door tusschenkomst der bevolking; in alle overige residentien hebben zij bij aanneming plaats. De wegen worden zooveel mogelijk in bruikbaren en de rivieren in bevaarbaren staat gehouden.

De proef om de producten door middel van ijzeren platbodem-vaartuigen te vervoeren is niet gunstig uitgevallen, zoo als onder het hoofd » *Vervoerwezen* » breeder is uiteengezet.

De volgende staat bevat de uitkomsten van den koffijooft in 1853.

In	Getal vrucht-dragende koffijboomen van welke geoogt is.	Verkregen hoeveelheid in pikols.	Gezamenlijke kosten van de koffij aan het Gouvernement geleverd. — Guldens van 120 duiten.	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffij van 100 katties aan het Gouvernement te staan komt, berekend over de ontvangene hoeveelheden tot aan de afscheep-pakhuizen. — Guldens van 120 duiten.	Gedurende dit jaar was de opbrengst van de in Nederland geveilde koffij per pikol.	
					Bruto.	Netto.
1853	223,428,341	686,499 (*)	f 6,312,931	f 9:24	f 36.667/10	f 28.956/10

(*) Waaronder 2491 pikols meer bevonden, bij het ledigvallen der pakhuizen.

Suikercultuur.

Ten aanzien van de gronden valt niets bijzonders op te merken. Men beijverde zich overal om de beste, dat zijn die welke uit ligte klei en zand bestaan, voor de suikerteelt uit te kiezen.

In Soerabaija wordt op drie verschillende soorten van gronden geplant:

1°. op alluviale, waarop jaarlijks door middel van waterleidingen slijk en zand kan worden gebracht. Deze zijn de vruchtbaarste en bij den inlander bekend onder den naam van tanah tarabang;

2°. op zwarte kleigronden, tanah besaar, en

3°. op ziltachtige, die laag en in de nabijheid der zee gelegen zijn, tanah asien.

De beide laatste gebruikt men bij gebrek aan betere.

De oogst van dit jaar heeft op nieuw bewezen, dat er in de residentien Madioen en Kedirie zeer goede gronden voor de suikerteelt zijn.

De in de residentie Tagal genomene proef met het wijder uiteenplanten, namelijk op 2 voeten in de rij en 4 voeten bij de rij, heeft goede uitkomsten opgeleverd. De resident verklaarde, dat op die wijze de arbeid van den planter aanmerkelijk wordt verlicht en de fabrikant een ruimer product verkrijgt. In den regel wordt anders op 1½ en 3 voet geplant.

Ten einde nimmer gebrek te ondervinden aan de vereischte hoeveelheid bibiet, heeft men in de residentie Soerabaija kweekbeddingen (dederans) doen aanleggen.

Omtrent de soorten van suikerriet deelt de directeur der cultures het volgende mede uit de opgaven der residenten.

» In de residentie Tagal plant men twee variëteiten van suikerriet, het zoogenaamde Japara-riet en het awoe. Het laatste geeft het meeste product.

» Pekalongan gebruikt het Passoeroeansche, Rappoh- en Japara-riet.

» Samarang geeft de voorkeur aan het Japara-riet, ofschoon tot dusver aldaar in gebruik waren verschillende variëteiten, onder de namen njamplong, malam, awoe, keong en wit riet.

» Rembang plant Japara-riet.

» Soerabaija verkiest mede het Japara-riet, hoewel daaronder vermengd zijn: het Japara-Balie, het Japara-Bima, het njamplong, het awoe, het glaga, het malam.

- » Passoeroean geeft op als de meest gewilde soorten: njamplong, Japara-Balie en Japara-Bima.
- » Bezoekie noemt slechts het Japara en awoe.
- » Kediri wil geene andere verscheidenheid dan Rappoh.
- » Madioen wenscht alle varieteiten te beproeven.
- » Banjoemaas werkt met awoe, malam en met Japara-riet.
- » Men moet bij deze opsomming van namen wel in het oog houden, dat iedere benaming geene afzonderlijke soort aanwijst.

» Gerustelijk kan men, zegt hij, aannemen, dat op Java slechts ééne suikerrietsoort bekend is, met velerlei schakeringen, naar den verschillenden aard van klimaat en grond."

De heer *Fromberg* beijverde zich bij voortdoring in den proeftuin te Genteng zoowel om de verhouding en standvastigheid der suikerrietsoorten en haar productief vermogen onder een verschillend klimaat te toetsen en de chemische samenstelling van elke soort te bepalen, als om den invloed van bemesting, plantwijdte, ouderdom en tijd van aanplanting te leeren kennen.

De weêrgesteldheid was over het geheel gedurende 1853 gunstig. Alleen in de residentie Tagal viel wat te veel regen voor de jonge aanplanting; zoomede te Soerabaja, terwijl in de residentie Japara daarentegen langdurige droogte heerschte, waardoor het inboeten werd bemoeijelijkt.

Ook in Kediri klaagde men over te veel nattig weder gedurende het drooge jaargetijde, hetgeen de onafgebrokene vermaling van het riet dikwijls belemmerde.

De oogst bedroeg over geheel Java 37,602 pikols meer dan in 1852.

De residentie Japara behaalde een minder product van 15,194.18 pikols, naardien in 1853 eene uitgestrektheid van 449 bouws minder is aangeplant geworden.

In de residentie Passoeroean ging in het algemeen de productie achteruit: een gevolg van de aldaar vernieuwde overeenkomsten, waarbij de aanplantingen hier en daar aanmerkelijk zijn verminderd en meer in overeenstemming gebragt met de krachten der bevolking, en bovendien betere standmonsters werden bedongen.

Al de overige suikerresidentien namen in productie meer of minder toe.

Over de qualiteit der suiker werden geene bijzondere klagten van den handel in Nederland vernomen. Het product echter van de Tagalsche stoomfabrieken schijnt van slechte hoedanigheid te blijven.

Het transport van het suikerriet naar de fabrieken en van de suiker naar 's lands pakhuizen had plaats zonder moeilijkheden, hetzij op overeenkomsten met de bevolking, waar de gelegenheid daartoe bestaat, hetzij met behulp van het Gouvernement.

Ten opzichte van de bereidingswijze bij de onderscheidene fabrieken bragt het jaar 1853 geringe veranderingen aan. Meer algemeen openbaarde zich echter de zucht om de qualiteit van het fabricaat door de aanschaffing van verbeterde toestellen te verhoogen.

De suikerfabrikanten in Passoeroean hebben, met uitzondering van twee, in 1853 nog op de oude Chinesche wijze, met open vuren, gewerkt, doch allen die zich bij contract verbonden hebben nieuwe machinerien te bezigen, zouden den oogst van 1854 daarmede vermaken, behalve twee contractanten, die wegens geldelijke ongelegenheid daarin waren verhinderd geworden.

In verband met de voorschriften, gegeven in *Staatsblad* 1852, n°. 20, draagt het stoomwezen zorg, dat de machinerien behoorlijk worden opgerigt, zoo noodig vernieuwd en steeds voorzien zijn van de vereischte veiligheidskleppen.

In den jaargang 1853 van het *Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indie* is geplaatst het oordeel van den hoogleeraar *G. J. Mulder* over de verslagen van de heeren *Fromberg* en *Diard*, betrekkelijk de wijze van suikerbereiding, volgens het *Melsen's procédé*. (Zie het Verslag van 1851.) Dit oordeel komt in korte woorden hierop neder:

dat alleen deskundigen eenig goed resultaat van deze methode te wachten hebben;

dat zij afwisselend goede en min goede uitkomsten heeft gegeven, al naar mate deskundigen of niet-deskundigen dezelve hebben toegepast;

dat bij het behoorlijk inachtnemen van de vereischte voorzorgen inderdaad een meer kristalliseerbare en witte suiker naar deze methode verkregen wordt;

dat echter de voordeelen voor rietsuiker voor alsnog niet zoo gunstig zijn als *Melsen* ze aanvankelijk had opgegeven.

Van eene andere wijze van bereiding, het *procédé* van den heer *Neufville c. s.*, is nog

geen afdoend resultaat bekend. De proeven, daarmede in de residentie Soerabaija genomen, werden met toestemming van het Gouvernement voortgezet.

Volgens het oordeel van den agricultuur-chemist dr. *Framberg*, moet dit procédé, met zorg toegepast, voordeelige uitkomsten geven, bijaldien met goed rietsap wordt gewerkt.

Onder de afdeling I van het hoofd » Geldelijk beheer » is reeds vermeld de instelling van eene commissie tot het doen van een onderzoek omtrent de gesteldheid van elke suikerfabriek. De benoeming had eerst plaats bij besluit van 8 December 1853 en de uitslag van het onderzoek kan derhalve eerst bij een later verslag blijken.

Wat de betaling betreft door de suikerrietplanters in de onderscheidene residentien genoten, kan worden aangeteekend, dat deze gedurende 1853 de hoogste was in de residentien Tagal, Bezoekie en Passoeroean, namelijk voor de bouw f 106:12, f 102:49 en f 97:88, en de laagste in de residentien Banjoemaas, Rembang en Pekalongan, namelijk f 51:33, f 57:94 en f 64:60; gemiddeld was de betaling per bouw f 85:38 $\frac{1}{2}$, voor ieder huisgezin f 22:47.

Het gezamenlijk bedrag der door de planters genoten betaling was f 3,586,602:77; het bedrag der door hen verschuldigde landrente f 2,678,493:15.

Eene vergelijking der uitkomsten van 1852 en 1853 doet zien:

- 1°. dat het getal suiker-etablissemten met 3 is toegenomen;
- 2°. dat de productie in 1853 meer heeft bedragen dan in 1852 37,602 pikols;
- 3°. dat het loon der suikerrietplanters in 1853 met f 3:94 per bouw is vermeerderd;
- 4°. dat de gezamenlijke kosten der suiker in 1853 f 112,018 meer hebben bedragen;
- 5°. dat in 1853 5737 pikols suiker meer aan het Gouvernement zijn geleverd dan in het vorige jaar; en
- 6°. dat in 1853 3,865 pikols suiker meer ter beschikking van de fabrikanten zijn gelaten.

De uitkomsten van 1853 zijn de volgende:

In	Getal fabrieken.	Uitgestrekt- heid der suikervelden van welke gesneden is.	Werkelijk van de velden verkregen suiker.	Hoeveelheid suiker aan het Gouvernement geleverd.	Gezamenlijke kosten van deze suiker.	Gemiddelde prijs waarop de pikol suiker aan het Gouvernement te staan komt.	Hoeveelheid suiker die ter beschikking van de fabrikanten is gebleven.	Gedurende dit jaar was de opbrengst der in Nederland geveelde suiker per pikol.	
		Bouws van 500 vierk. roeden.	Pikols.	Pikols.	Guldens van 120 duiten.	Guldens van 120 duiten.	Pikols.	Bruto.	Netto.
1853	100	42,034 $\frac{1}{2}$	1,411,295	941,751	f 9,250,032	f 9:99	469,544	f 17.424 $\frac{4}{10}$	f 11.472 $\frac{10}{10}$

Indigo-cultuur.

De uitputting der gronden, waarop indigo heeft gestaan, wordt overal waargenomen, en hoe langer hoe meer wordt de noodzakelijkheid erkend om die uitputting door aanwending van vergane dierlijke en plantaardige meststoffen te herstellen.

In de residentie Bagelen wordt dit met goed gevolg gedaan; in de Preanger regentschappen en Banjoemaas daarentegen zijn de uitkomsten minder gunstig geweest, waarvan als oorzaak wordt opgegeven gebrek aan genoegzame zaakkennis, of wel dat de bemesting te laat gewerkt heeft, of ook dat de verkregen uitkomsten niet met de noodige nauwgezetheid zijn gadegeslagen.

Volgens eenige door den chemist *van der Pant* gedane proefnemingen, zijn de gronden in de atdeelingen Probolinggo en Banjoemaas nog zeer rijk aan organische stoffen, daar zij in de eerstgemelde 13 tot 14 per cent, in de laatstgemelde slechts 11 per cent

daarvan, maar daarentegen eene groote hoeveelheid oplosbare zouten bevatten, zoodat de gronden in deze afdeelingen voorkwamen nog geene bemesting te vorderen.

Uit de bevinding van dien chemist volgt mede, dat met het aanwenden van meststoffen de meeste omzigtigheid moet worden in acht genomen, ten einde de bevolking met geen nutteloozen arbeid te bezwaren, hetgeen ter bevordering dezer cultuur een eerste vereischte is, daar in alle residentien, met uitzondering van Bagelen, de bevolking met die cultuur niet is ingenomen.

In 1853 heeft de aanplant van indigo eene vermindering ondergaan van 149 bouws.

In al de residentien, behalve Cheribon, is de weersgesteldheid ongunstig geweest; aanhoudende droogte heeft steeds geheerscht van 1 Julij tot den aanvang van November, waardoor circa 200 bouws in Bagelen zijn uitgestorven.

Alhoewel de indigo-aanplantingen in 1853, zoo als gezegd is, slechts met 149 bouws zijn verminderd, heeft de oogst, hoofdzakelijk ten gevolge der droogte, 1004 pikols minder opgebracht dan in 1852.

Behalve uit de residentien Preanger regentschappen en Kadoe, luiden de berigten omtrent de qualiteit van den indigo gunstig.

Ook uit Nederland zijn dienaangaande van den handel geene klagten gehoord.

In Pekalongan zijn drie fabrieken en in Madioen ééne fabriek ingetrokken; in de residentie Bagelen is eene fabriek aangebouwd.

Behalve in Pekalongan en Banjoemaas bevinden zich de fabrieken in goeden staat en worden zij geregeld onderhouden.

In eerstgenoemde residentie heeft het onderhoud der fabrieken zich vroeger slechts bepaald tot het allernoodzakelijkste, en zulks ter besparing van zware lasten voor de bevolking bij eenen niet voordeeligen oogst; ten gevolge daarvan laat de toestand der fabrieken aldaar veel te wenschen over. Hierin wordt thans op de minst drukkende wijze voorzien door het verleenen van voorschotten, welke achtereenvolgens bij kleine gedeelten van de indigo-betalingen worden gekort.

De vermindering der aanplantingen, ten gevolge van eene vermeerdering van het getal plantende huisgezinnen voor elke beplante bouw en de verhooging van den prijs voor het geleverde product, hebben in de residentie Bagelen voordeelige uitkomsten opgeleverd, zijnde aldaar in 1852 van eene aanplanting van 6997 bouws eene hoeveelheid van 390,597 pond indigo en alzoo $55\frac{3}{4}$ pond per bouw verkregen; in 1848 werd een gelijk product geoogst van 11,045 bouws, en dus slechts 36 pond per bouw verkregen.

De uitkomsten van 1853 met die van 1852 vergelijkende, ziet men:

- 1°. dat het getal fabrieken in 1853 is verminderd met drie;
- 2°. dat in 1853 149 bouws minder zijn gesneden dan in 1852;
- 3°. dat het cijfer der indigo plantende huisgezinnen in 1853 is verminderd met 6033;
- 4°. dat in 1853 1004 pikols ($125,521\frac{1}{2}$ ponden) minder zijn verkregen dan in 1852;
- 5°. dat in 1853 een bouw $6\frac{1}{3}$ pond minder heeft opgeleverd dan in 1852;
- 6°. dat de gemiddelde betaling in 1853 per huisgezin f 0.73 meer heeft bedragen dan in 1852;
- 7°. dat in 1853 de indigo f 0.40 per pond meer heeft gekost dan in 1852.

De uitkomsten van deze cultuur waren als volgt:

In	Getal fabrieken.	Uitgestrekt- heid der indigovelden op welke gesneden is.	Ver- kregen indigo. Pikols.	Gezamenlijke kosten van den indigo aan het Gouvernement geleverd. Guldens van 120 duiten.	Gemiddelde prijs waarop een Amsterd. pond indigo aan het Gouvernement te staan komt. Guldens van 120 duiten.	Gedurende dit jaar was de opbrengst van den in Nederland geveilden indigo per pikol.	
						Bruto.	Netto.
		Bouws van 500 vierk. roeden.					
1853	365	18,683	5,387	f 1,370,655.70 $\frac{1}{2}$	f 2:4	f 526.033 $\frac{10}{10}$	f 473.159 $\frac{10}{10}$

Thee-cultuur.

In de residentie Bagelen zijn de gronden der oude theetuinen en de heesters uitgeput. Deze omstandigheid heeft het in 1853 noodzakelijk doen worden 150 bouws te verwisselen, terwijl in vroegere jaren voor verwisseling niet meer dan 50 à 60 bouws werden noodig geacht.

De nieuwe aanplant geschiedde in de nabijheid van Wonosobo op het terrein genaamd Bedako, waar tot dusverre nog geene theetuinen waren aangelegd.

De aanplantingen zijn gedurende het jaar 1853 verminderd met 460,168 heestes, voornamelijk door de intrekking van de onderneming Herwijnen in de afdeeling Buitenzorg. (Zie het vorig Verslag.)

In de Preanger regentschappen werden aangeplant 338,000 heesters en in de residentie Bagelen 1,000,000.

De jonge aanplantingen staan weelderig en beloven een goed product.

In Bagelen, waar de cultuur zonder tusschenkomst van contractanten plaats heeft, werden vroeger op één bouw slechts aangeplant 4500 heesters; de ondervinding heeft echter geleerd, dat op dezelfde uitgestrektheid meer dan het dubbele getal heesters kan worden geplant zonder hunne ontwikkeling te benadeelen, en zonder dat het voor ontginning, beplanting en onderhoud meer uitgaven na zich sleept. Ten gevolge hiervan zou het aantal theeheesters in 1854 aanmerkelijk vermeerderd worden.

De oogst van 1853 bedroeg 267,173 ponden meer dan in het voorgaande jaar, en die van 1854 zou vermoedelijk nog stijgen.

Bij vergelijking der onderscheidene residentien en afdeelingen blijkt, dat in de Preanger regentschappen van het minste aantal, 8 heesters, en in de afdeeling Krawang van het grootste aantal, 10 heesters, één pond thee is verkregen; terwijl daartoe in de afdeeling Buitenzorg en in de residentien Cheribon en Bagelen noodig waren 11, 10 en 12 heesters.

De bestaande bepaling dat de fabrikanten zonder bemoeienis van het Bestuur zelve in de behoefte aan arbeiders moeten voorzien, leverde ook in 1853 geen bezwaar op.

De vroeger vermelde met *L. Weber* te Tjogrek, afdeeling Buitenzorg, bestaande overeenkomst voor de eindbereiding, sortering en afpakking voor de Europesche markt van de Buitenzorgsche en Krawangsche theeën, zou met ultimo December ten einde loopen.

Vermits het behoud van het etablissement wenschelijk werd geacht, werd de overeenkomst voor den tijd van drie jaren verlengd. Behoudens eenige kleine wijzigingen, door de veranderde omstandigheden noodig geacht, is zij op dezelfde leest geschoeid als de vroegere.

In het algemeen is deze cultuur in 1853 geweest, zoo als ook reeds in het Verslag van 1851 voor dat en vroegere jaren werd aangeteekend, voordeelig voor de contractanten doch hoogst nadeelig voor het Gouvernement.

De uitkomsten waren als volgt:

In	Getal fabrieken.	Uitgestrektheid der theetuinen in bouws van 500 vierk. roeden.	Verkregen thee. — Amsterd. ponden.	Gezamenlijke kosten der thee. — Guldens van 120 duiten.	Gemiddelde prijs waarop de pikol thee het Gouvernement te staan komt. — Guldens van 120 duiten.	Gedurende dit jaar was de opbrengst van de in Nederland geveilde thee in pikols. — Nederl. courant.	
						Bruto.	Netto.
1853	25	2,698 $\frac{1}{2}$	1,317,668	f 995,191	f 0:90	f 104.52 $\frac{9}{10}$	f 71.04 $\frac{9}{10}$

Kaneelcultuur.

De uitkomsten dezer cultuur waren in 1853 niet zoo gunstig als in 1852, doch veel beter dan in 1851.

Daar de cultuur zeer in den smaak valt van de bevolking, bestaat er in de residentien Bantam, Bagelen en Banjoemaas nog altijd gelegenheid tot uitbreiding.

De aanplantingen zijn alom in goeden staat en worden behoorlijk onderhouden.

Het keuren der boomen geschiedt, onder toezigt van de controleurs bij de landelijke inkomsten en cultures, door de opziensers en mandooers voor de kaneelcultuur in dienst.

De slechtsoortige boomen worden uitgeroeid en door betere vervangen.

De werking der kaneel-olie-stokerijen heeft in 1853 geene verandering ondergaan.

In de afdeeling Krawang is gedurende dit tijdvak verkregen eene hoeveelheid van $319/16$ Amst. pond, kostende f 6:10 het pond.

In Bagelen is van 1916 Nederl. pond afval verkregen $119/16$ Amst. pond olie.

Een scheikundig onderzoek in Indie van de olie, uit de bladeren van den kaneelboom getrokken, reeds in een vorig jaar aangevangen, is in 1853 afgeloopen.

» De hoedanigheden — zegt de berigtgever — waarop voornamelijk voor de kaneel-olie als koopwaar moet gelet worden, zijn reuk, smaak en eenigermate ook de kleur.

» De reuk der olie van de bladeren is niet gelijk aan die van den kaneelbast. Gene heeft eenen duidelijken bijreuk naar kruidnagelen.

» De smaak is nog veel meer verschillend. Als men van beide soorten van kaneel-olie één of twee droppels, door middel van een weinig alcohol, in water oplost, dan heeft de oplossing van de gewone olie eenen zoetachtigen kaneelsmaak, de andere daarentegen is dadelijk heet, peperachtig, zonder merkbaren smaak naar kaneel.

» Ten aanzien van de kleur komen beide daarin overeen, dat zij versch gestookt zeer lichtgeel zijn, maar na geruimen tijd, ook in geheel gevulde en gesloten flesschen, zelfs buiten dadelijken invloed van het daglicht, hooger en eindelijk zelfs bruinachtig-geel worden."

Hieruit zou, meende men, volgen, dat voor alle gebruik, waarbij de reuk het hoofdoel is, de olie van de bladeren welligt in den handel zal kunnen worden aangenomen; maar dat de smaak een beletsel is tegen verdere uitbreiding.

» Op grond hiervan — zoo vervolgt de directeur der cultures — is het waarschijnlijk, dat de olie van kaneelbladeren een nog geringeren prijs zou halen dan de gewone, van Java afkomstige kaneel-olie, en men mag alzoo betwijfelen, of zij, indien de handel ze wil aannemen, aan de bereidingskosten evenredige voordeelen zal kunnen afwerpen." Of die verwachting juist was, zal later moeten blijken.

De uitkomsten der kaneelcultuur waren:

In	Getal kaneelminigtingen.	Uitgestrekt-	Verkregen	Verkoopbare afval.	Gezamenlijke kosten van het kaneel.	Gemiddelde prijs waarop de pikol kaneel het Gouvernement te staan komt, de verkoopbare afval mede gerekend.	Gedurende dit jaar was de opbrengst van het in Nederland geveilde kaneel per pikol.	
		heid der kaneeltuinen in bouws van 500 vierk. roeden.	kaneel buiten den afval.				Amsterd. ponden.	Amsterd. ponden.
1853	40	$1,874\frac{1}{2}$	174,188	10,094	f 106,784	f 0:69 $\frac{1}{2}$	f 88.97 $\frac{3}{10}$	f 71.429 $\frac{10}{10}$

Nopalcultuur en cochenilleteelt.

De uitkomsten der cochenilleteelt waren in 1853 niet bijzonder gunstig, voornamelijk bij de particuliere onderneming in de residentie Cheribon, waar, ten gevolge van het overlijden van den contractant en de daardoor veroorzaakte veronachtzaming der administratie, in 1853 geen product aan het Gouvernement is geleverd.

Evenwel bestond het vooruitzicht dat in deze residentie de resultaten van den oogst van 1854 gunstiger zouden zijn, aangezien ter plaatse waar vroeger die onderneming werkte thans met eene andere onderneming tot datzelfde einde eene overeenkomst was gesloten.

In de residentie Japara, waar de nopalcultuur en cochenilleteelt mede aan de particuliere industrie is overgelaten, is gedurende het jaar 1853 aan de nopal-aanplantingen veel schade toegebracht door de zoogenaamde otteng-otteng. De contractant heeft echter aan de levering aan het Gouvernement, waartoe hij tot voldoening van genotene kapitale voorschotten verplicht is, behoorlijk voldaan.

In de residentie Bezoekie heeft de oogst 19,006 ponden minder bedragen dan in het jaar 1852, en 38,000 ponden minder dan waarop hij aanvankelijk geraamd was.

Deze ongunstige uitkomst moet voornamelijk worden toegeschreven aan het uitsterven van een groot gedeelte der cochenille-insecten, ten gevolge van de menigvuldige en buitengewoon zware regens, welke gedurende de maanden Maart en April in dit gewest en bepaaldelijk in de afdeeling Bondowosso gevallen zijn.

Echter zijn ter zake onverwijld de vereischte maatregelen voor den volgenden oogst genomen, waaronder het ontbieden uit de afdeeling Banjoewangie van 100 pond levende moeder-insecten.

De afdeeling Banjoewangie, waar men in 1853 uit hoofde van gebrek aan bannelingen, voor deze cultuur afgezonderd, genoodzaakt is geweest, gedurende eenige maanden kampongvolk in dienst te nemen, heeft niettemin het gunstigste resultaat opgeleverd.

De in deze afdeeling op last der Regering genomene proeve met het bevolken van p. m. 200,000 ongedekte nopalplanten en het aanleggen door bannelingen te Soekaradja van 25 à 30 bouws sawavelden, heeft in alle opzigten aan de verwachting beantwoord.

Van de vier nopaltuinen aldaar is alleen één tuin, beplant met 89,726 nopals, volgens de oude wijze gedekt geworden, terwijl de overige drie tuinen, beplant met 180,554 nopals, ongedekt zijn behandeld.

De gedekte tuin heeft afgeworpen gemiddeld één pond natte cochenille van 4 planten; in de ongedekte is verkregen gemiddeld één pond natte cochenille van 3 en 2 planten.

Van de op deze wijze plaats gehad hebbende aanplantingen zijn verkregen 28,075 ponden cochenille, of, bij een nagenoeg gelijk getal bevolkte nopals, 3686 ponden meer dan in 1852, toen de geheele aanplanting op de oude wijze, dat is gedekt, is behandeld.

Bovendien is gedurende dat tijdvak aan materialen voor het dekken der op de oude wijze behandelde nopal-aanplantingen slechts verbruikt een som van f 1775: 24, terwijl in 1852 tot datzelfde einde is beschikt over eene som van f 5277: 5, hetgeen alzoo voor 1853 een voordeelig verschil aanwijst van f 3502:101.

Met uitzondering van de planten welke gedekt zijn geworden, hebben de nopals weinig geleden en is van de ongedekte planten eene generatie gewonnen.

Het cochenille-product was in 1853 van eene goede kwaliteit.

De uitkomsten der cultuur waren als volgt:

In	Getal cochenille-inrigtingen.	Uitgestrektheid der nopal-aanplantingen in bouws van 500 vierkante roeden.	Verkregen cochenille. — Amsterd. ponden.	Gezamenlijke kosten der cochenille aan het Gouvernement geleverd. — Guldens van 120 duiten.	Gemiddelde prijs, waarop een pond cochenille aan het Gouvernement te staan komt. — Guldens van 120 duiten.	Gedurende dit jaar was de opbrengst der in Nederland geveilde cochenille per pikol.	
						Nederl. courant.	
						Bruto.	Netto.
1853	5	346 $\frac{1}{2}$	79,075	f 55,374	f 1:51	f 323.901 $\frac{1}{10}$	f 289.004 $\frac{1}{1}$

Tabakscultuur.

De tabakscultuur heeft gedurende het jaar 1853 over het algemeen weder betere resultaten opgeleverd dan in het vorige.

Voor 1853 zijn 2167 $\frac{1}{4}$ bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden met tabak geplant geworden; geogst werd er van 2150 $\frac{1}{8}$ bouws, zijnde 17 $\frac{1}{8}$ bouws mislukt.

Ten gevolge van het bijzonder goed slagen van den oogst, vooral in de residentie Rembang, heeft men hier en daar gebrek aan ruimte voor de opschuring van het product ondervonden, waarin echter, zonder bemiddeling van het plaatselijk bestuur, zoo goed mogelijk is voorzien.

Met het dekken der schuren door pannen wordt allerwege voortgegaan.

Een fabrikant heeft thans opgerigt twee gebouwen, welke voor het grootste gedeelte van steen zijn te zamen gesteld en daardoor minder vatbaar voor brand.

Bijzondere ongelukken van brand als anderzins zijn in 1853 niet voorgevallen.

De soorten van bibiet (zaad) zijn in de onderscheidene tabakplantende residentien verschillend. Meestal echter gebruikt men de zoogenaamde Havanna- of kooltabak.

Bij de onderneming in de residentie Japara wordt Manillazaad gebruikt en ook inlandsche tabaksoorten, genaamd djienten sembawa en semboong melatic.

Zoo als reeds hierboven is gezegd, was de oogst in 1853 zeer gunstig, namelijk 5065 pikols meer dan die van 1852, geheel bereid voor de Europesche markt, met uitzondering van 700 pikols uit den oogst van een fabrikant in de residentie Japara, die zijn product voor de binnenlandsche consumtie en voor het meerendeel tot den aanmaak van sigaren gebruikt.

Van den oogst van 1853 heeft de tabakplantende bevolking gezamenlijk genoten eene som van f 206,253 of f 15,554 meer dan in 1852. Hieronder is niet gerekend eene som van f 39,288: 48, of gemiddeld f 196: 50 per bouw, door het Gouvernement betaald voor den aanplant, ter uitgestrektheid van 200 bouws, ten behoeve van een contractant in de residentie Samarang; welke aanplant, even als in vorige jaren, weder door vrijwillig werkvolk tegen dagloon heeft moeten plaats hebben, omdat de bevolking in die streken moest worden te werk gesteld aan de waterleiding uit de rivier Toentang.

Van deze uitgaaf is door den fabrikant slechts gerestitueerd een bedrag van f 15,520:100, zijnde het verschuldigde plantloon, berekend volgens contract, zoodat het Gouvernement hierop heeft verloren eene som van f 23,762:68.

Deze onderneming uitzonderende, heeft ieder bij de tabakscultuur ingedeeld huisgezin in 1853 gemiddeld genoten eene betaling van f 13:22 $\frac{1}{2}$, of f 5:72 $\frac{1}{2}$ meer dan in 1852: hoofdzakelijk een gevolg van den rijkeren oogst.

De tabaksfabrikanten voorzien zich, voor het meerendeel zonder tusschenkomst van het plaatselijk bestuur, van vrijwillig werkvolk.

De gemiddelde betaling is 15 à 20 duiten per man daags. Meer bedrevenen genieten ook wel tot 30 duiten daags; vrouwen en kinderen ontvangen slechts 10 à 15 duiten per dag.

Eenen fabrikant, aan wien steeds koelies van wege het Bestuur werden verstrekt, en die slechts voldeed een dagloon van 15 duiten, is bij den aanvang van het jaar 1853 aangezegd, dat hij, even als de suikerfabrikanten, voortaan 25 duiten per dag aan de door het Bestuur verstrekte werklieden zou behooren te betalen; het aan hem overlatende om, zoo mogelijk, tegen minder loon vrijwilligers in te huren. Hij schijnt hierin vrij wel geslaagd te zijn, waarschijnlijk omdat het werk binnen de tabakslodsen geene buitengewone inspanning vereischt en het sorteren van den tabak in bossen ook door vrouwen en kinderen kan worden verrigt, die tegen betaling van 6 à 8 duiten in genoegzaam aantal verkrijgbaar zijn.

Met twee contractanten, die nog achterlijk waren in de aanzuivering hunner vervallen schulden over vroegere oogstjaren, zijn wederom suppletoire overeenkomsten gesloten, met beding van levering van het geheele product tegen taxatie aan het Gouvernement en afbetalingen van een zeker gedeelte der schuld; later is hun de vrije beschikking over hunnen tabak verleend, onder voorwaarde van borgstelling voor de behoorlijke aflossing van het verschuldigde wegens plantloonen, genoten voorschotten als anderzins.

Met éenen contractant is eene suppletoire overeenkomst getroffen voor den verderen duur der overeenkomst, houdende onder andere de bepaling, dat voor den geplanten tabak, ter uitgestrektheid van 50 bouws, een vast loon zal worden betaald van f 105 per bouw, onverschillig of de tabak geslaagd of (buiten toedoen des planters, ter beoordeeling van het Bestuur) mislukt is.

Met eenen anderen fabrikant is tot eene verlenging van contract overgegaan, waarbij hem is verleend vrije beschikking over het geheele product, onder jaarlijksche borgstelling voor de restitutie der verschuldigde geldsommen wegens plantloon, aflossing der kapitale schuld enz., tegen opheffing der verpligting voor het Gouvernement tot het verstreken van voorschotten voor dagelijksche uitgaven ten behoeve der onderneming.

Dezelfde voorwaarden, doch zonder verlenging van den tijd van duur, zijn nog aan eenen anderen fabrikant toegestaan.

Voor den oogst van 1853 hebben dus alle tabaksfabrikanten de vrije beschikking over hun geheel product gehad.

De vrije cultuur voor de inlandsche markt is in 1853 weder belangrijk geweest en wordt verondersteld van jaar tot jaar te zullen toenemen, aangezien zij kan worden gerangschikt onder die, voor welke de inlandsche bevolking in sommige residentien bijzonder gestemd is.

Ook de vrije cultuur voor de Europeesche markt is in 1853 toegenomen, ten gevolge van het toenemend vertrouwen op de Europeesche fabrikanten en de betere betaling die de bevolking van dezen, bij vergelijking met de Chinesche opkooopers, ontvangt.

Met eene enkele uitzondering kan gezegd worden, dat de tabaksondernemingen in 1853 over het algemeen in gunstige omstandigheden verkeerden.

Ten gevolge van betere regeling der werkzaamheden en belooning, in evenredigheid van het geleverde werk, hebben van lieverlede de bezwaren, aan de tabakscultuur voor de bevolking verbonden, opgehouden, en belooft zij dan ook in vervolg van tijd voor alle betrokkene partijen voordeelig te zullen worden.

De uitkomsten der tabakscultuur, voor zooverre zij met tusschenkomst van het Bestuur plaats had, waren:

In	Getal tabaks-ondernemingen.	Uitgestrektheid der tabaksvelden, van welke geogst is. — Bouws van 500 vierk. roeden.	Opbrengst.	Hoeveelheid tabak bereid voor de Europeesche markt.	Genoten betaling door de tabakplantende huisgezinnen.
			— Pikols.	— Pikols.	— Guldens van 120 duiten.
1853	17	2,150 $\frac{1}{8}$	25,229	24,529	f 206,254

Pepercultuur.

De uitkomsten der pepercultuur waren in 1853 weder, als in 1852, bijzonder ongunstig, tot verklaring waarvan echter thans bijzonder wordt gewezen op de omstandigheid dat de peperrank, even als de koffijboom, slechts om de 3 of 4 jaar eenen rijken oogst oplevert.

De aanplantingen hebben zich hoofdzakelijk bepaald tot voltallichouding van het aanwezig getal peperranken.

Voor elken geleverden pikol peper is aan de planters uitbetaald f 5; eene betaling die bij de slechte resultaten dezer cultuur niet zeer loonend is.

De vooruitzichten voor den volgende oogst waren echter gunstiger.

De uitkomsten van 1853 waren als volgt:

In	Aanwezig getal peperranken.		Geleverde hoeveel-	Gezamenlijke kosten der aan het Gouvernement geleverde peper.	Gemiddelde prijs waarop de pikol peper aan het Gouvernement te staan komt.	Gedurende dit jaar was de opbrengst der in Nederland geveilde peper per pikol.	
	Vrucht-dragende.	Jonge.	heden. — Pikols.	— Guldens van 120 duiten.	— Guldens van 120 duiten.	— Nederl. courant.	
						Bruto.	Netto.
1853	894,339	569,442	1,044	f 6,716	f 6:32 $\frac{1}{2}$	f 27.015 $\frac{10}{10}$	f 18.915 $\frac{10}{10}$

3°. Landbouw op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd.

Onder de tot dusver opgegeve cultures zijn niet begrepen die welke zonder tusschenkomst van of verpligte levering aan het Gouvernement door particulieren geheel voor eigen rekening worden gedreven op gronden, hun door het Gouvernement afgestaan, tegen beding van eenen huurschat in geld of product.

Bij gebreke van beter wordt hier de ondervolgende staat medegedeeld, waarbij in het oog moet worden gehouden, dat de daar vermelde opbrengst in 1853, ook van die residentien en afdelingen voor welke een bepaald cijfer is ingevuld, slechts de uitkomst van onvolledige opgaven is, en voorts dat van een gedeelte dezer perceelen in 1853 volgens contract nog geen huurschat verschuldigd was.

Residentie of afdeeling.	Aantal per- ceelen.	Bepaalde uitgestrekt- heid der perceelen in bouws.	Opbrengst in 1853.	Bedrag door de huurders aan het Gouvernement betaald voor de gebezigde werklieden, à f 2:60 per man.	Bedrag van den huurschat in 1853 opgebracht.	
					In geld.	In product.
Krawang . . .	5	3,119	27,656 pikols suiker	—	—	553 pikols suiker
Cheribon ! . .	5	1,208	243/4 pik. suiker p. bouw	—	f 1,504:60	1,236 ²⁶ /100 pik. id.
Tagal	1	422	a	—	—	—
Pekalongan . .	2	9,122	niet opgegeven.	—	6,110:00	—
Samarang . . .	22	10,446	24,775 pikols koffij	f 4,622:60	2,616:38	—
Japara	1	409 ³ /4	niet opgegeven.	—	—	5 ³⁰ /100 pik. koffij
Soerabaja . . .	3	4,160	niet opgegeven.	—	3,300:00	—
Passeroean . .	3	4,858 ¹ /4	5,195 pikols padie 9,700 " suiker 700 " tabak 8,152 " koffij 88,500 stuks djagong	350:00	5,033:52	895 ⁸⁸ /100 pik. id.
Banjoemaas . .	1	1,200	niet opgegeven.	37:40	—	5 ⁰ /100 pik. id.
Te zamen	43	30,945		f 5,009:100	f 18,564:30	1,789 ²¹ /100 pik. suiker 901 ⁶⁸ /100 " koffij

a. Deze onderneming ging in 1853 geheel te niet.

4°. Op particuliere landen.

Hieromtrent zijn slechts de volgende opgaven ontvangen:

GEWESTEN.	Uitgestrektheid der landen in bouws van 500 vierk. roeden.	Bevolking.	Aangeslagen waarde voor de verponding.
Bantam	32,000	24,169	f 1,150,000
Batavia	<i>a</i> 390,947	<i>a</i> 292,743	<i>a</i> 9,819,150
Buitenzorg	<i>b</i> 413,336	<i>b</i> 300,812	9,807,550
Krawang.	382,400	98,600	2,300,000
Cheribon.	384,000	58,346	1,923,974
Samarang	20,824	12,393	1,782,725
Japara	1,608 ³⁸⁷ / ₅₀₀	8,115	70,000
Soerabaija	7,155 ⁴⁰⁰ / ₅₀₀	32,799	1,653,000
Te zamen	1,632,271 ²⁸⁷ / ₅₀₀	827,977	f 28,506,399

a. Het verschil van Batavia met vroegere opgaven is niet toegelicht.

b. Waaronder 3942 bouws en 6005 zielen van het domein Bloeboer.

Hiervan bezitten:

	Uitgestrektheid der landen in bouws van 500 vierk. roeden.	Bevolking.	Aangeslagen waarde voor de verponding.
De Europeanen	1,259,068 ⁵⁰ / ₅₀₀	503,924	f 17,902,624
De Chinezen	327,187 ¹⁵⁰ / ₅₀₀	259,087	8,662,900
De inlanders en andere Oosterlingen.	42,074 ⁸⁷ / ₅₀₀	58,961	1,940,875
Het domein (Bloeboer)	3,942	6,005	"
	1,632,271 ²⁸⁷ / ₅₀₀	827,977	f 28,506,399

5°. Op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta.

Omtrent deze zijn over 1853 de volgende opgaven ontvangen:

	Uitgestrekt- heid der landen.	Gemiddelde jaarlijksche opbrengt.				
		Bouws van 500 vierkante roeden.	Koffij. Pikols.	Suiker. Pikols.	Indigo. Amsterd. ponden.	Cochénille. Amsterd. ponden.
Soerakarta . .	37,6611/12	52,497	34,620	4,000	—	—
Djokjokarta . .	14,9951/2	20	—	270,108	1,450	12,500

b. Houtbosschen.

De overtuiging van de schadelijkheid eener houtvelling op eisch en van de wenschelijkheid om dat stelsel door een ander te vervangen, ten einde tevens ook in de allerwege bij particulieren bestaande groote behoefte aan hout te kunnen voorzien, hebben in 1853 ten gevolge gehad het vaststellen der onderstaande bepalingen:

1°. dat aankappingen slechts zullen plaats vinden verbonden met evenredige aanplantingen, onder het bestuur van gouvernements-ambtenaren;

2°. dat inmiddels zal worden overgegaan tot aankapping van hout, verbonden met evenredige aanplantingen en gevolgd door openbare veilingen, vooral in de binnenlanden waar zulks plaats vinden kan; en wel voor rekening van den lande, door middel der dessabewoners, onder het toezigt van gouvernements-ambtenaren;

3°. dat overeenkomsten kunnen worden aangegaan met particulieren tot aankapping van hout uit gouvernements-djatie-bosschen, onder zoodanig beding, ten aanzien van evenredige aanplanting, onderhoud van het plantsoen als anderszins, hetwelk waarborg oplevert, dat die overeenkomsten tot exploitatie, niet tot uitroeijing van diezelfde bosschen leiden zullen.

In verband hiermede waren van verschillende plaatselijke autoriteiten voorstellen ontvangen, waarop bij het eind van het jaar nog niet was beschikt, en werd met een particulier onderhandeld over het aangaan eener overeenkomst voor de exploitatie gedurende tien jaren van 15 vierkante palen houtbosschen, gelegen in het district Lingkir.

De voornaamste en thans voor 's lands dienst belangrijkste bosschen worden in de residentien Rembang en Madioen aangetroffen.

De blandongs (verpligte diensten in de bosschen, zie het Verslag van 1849) zijn daar nog in werking, en de afvoer van hout, voor 's lands werken benodigd, geschiedt langs de Solo-rivier naar de stapelplaats Bedanten, in de residentie Soerabaija.

In de bosschen van Rembang zijn gedurende 1853 aangekapt 15,407 stuks houtwerken, waarvan 658 stuks voor het atelier te Ngareng, ter gezamenlijke waarde van f 241,032, volgens tariefprijs; in 1852 waren de baten f 190,284, zoodat zij met f 50,748 zijn vooruitgegaan. De uitgaven hebben daarentegen ook f 1644:67 meer bedragen dan in 1852, hetgeen moet worden toegeschreven aan vermeerdering van personeel en verhooging van tractementen; terwijl een gedeelte der kosten, gevallen op de verzending van 1852, onder de uitgaven van 1853 zijn gebracht.

Het personeel in de residentie Rembang werd vermeerderd met twee élèves die zich, onder de leiding van den daar aanwezigen adsistent der 1ste klasse, voor de boschwerkzaamheden moeten bekwamen. Eene algemeene nieuwe regeling van de boschwerkzaamheden en van het personeel, met het toezigt belast, werd echter wenschelijk beschouwd.

In den loop van dit jaar is ook uit deze residentie eene belangrijke hoeveelheid hout-

werken afgeleverd, ten behoeve van een in Nederland te bouwen stoomschip; en aan de firma *Browne & C.*, te Dassoon, is vergunning verleend om in de opengestelde bosschen van de districten Sedan en Pamottan, met eigen middelen en zonder tusschenkomst van het plaatselijk bestuur, de houtwerken aan te kappen, benoodigd tot vervaardiging van het voor Onrust bestemd drijvend droogdok, waarvan onder het hoofd: *"Inrigtingen tot de zeemagt betrekkelijk"* melding is gemaakt.

In de residentie Madioen zijn door de blandongs gedurende 1853 gekapt 10,000 stuks balken en dolken.

De aankap geschiedt in de bosschen van Tjaroeban perceelsgewijze; in de afdeeling Ngawie wordt meest in de bosschen aan de noordzijde van de Solo-rivier gekapt, omdat aldaar het zware hout groeit en de afvoer de minste bezwaren oplevert.

Ook in het regentschap Demak (residentie Samarang) is een gedeelte der bevolking bij de blandongs ingedeeld en belast met den aankap van houtwerken voor plaatselijke behoefte en voor de waterwerken in de rivier Toentang; de houtwerken ten dienste der geniewerken worden aangekapt door een aannemer geheel buiten bemoeienis van het Bestuur.

In de particuliere behoeften der residentie Samarang, en zelfs van Batavia, wordt gedeeltelijk voorzien door eenen aannemer, aan wien eene uitgestrektheid van 16 vierkante palen boschgrond ter exploitatie op contract is toegestaan, onder gehoudenis van kosteloze levering van een vijfde gedeelte aan het Gouvernement en wederbeplanting van het uitgekapte terrein. Door dien aannemer zijn in 1853 gekapt en vervoerd 17,375 balken en dolken en 600 planken, waarvan 's Gouvernements aandeel is geweest 3475 balken en 120 planken. Het stelsel van aankap bij perceelen wordt door hem gevolgd.

In de residentien Soerabaija en Bezoekie hebben de voor gouvernements-rekening aldaar gedane houtveilingen goede uitkomsten opgeleverd; aan particulieren werd hierdoor de gelegenheid gegeven om zich, buiten de stapelplaatsen, ook op de te Modjokerto en Probolingo gehouden wordende periodieke veilingen van hout te voorzien.

Ter bevordering van dezen aankap wordt jaarlijks eene som van f 5000 aan den assistent-resident van Modjokerto verstrekt, om aan de kappers en sleepers $\frac{4}{5}$ van de tariefwaarde in verschot te kunnen nitbetalen.

In de residentien Japara, Banjoemaas, Pekalongan en de Preanger regentschappen wordt alleen voor plaatselijke behoefte, ten dienste der dammen, bruggen enz., gekapt.

Over het algemeen is men dan ook weder in 1853 bij de aankappingen met spaarzaamheid te werk gegaan.

Sedert de van gouvernementswege vastgestelde beperkende bepalingen, schijnt de aanvraag van de fabrikanten aanmerkelijk verminderd te zijn, waaruit zou zijn af te leiden, wat meermalen is beweerd, dat men vroeger vrij roekeloos met het verbruik van djatiehout aan de fabrieken is te werk gegaan. De houtwerken voor die ondernemingen worden nu door eigen ingehuurd volk en trekvee, na bekomen licentien, gekapt en vervoerd: de betaling van het hout regelt zich naar de voorwaarden bij de contracten bedongen. Voor het toezigt over dien houtkap wordt mede eene belooning van den aannemer gevorderd.

In Japara heeft in 1853 een vrij belangrijke handel van klein hout plaats gevonden, meerendeels uit den afval van gekapte balken of van vroeger gevelde, doch niet weggesleepte houtwerken.

De aanplant van jonge djatie-boomen, en wel van zoodanige soorten als bekend zijn voor hare deugdzzaamheid, wordt steeds bevolen.

De voorschriften om langs wegen, bij bruggen, wachten en pakhuizen, zonder benadeeling van andere belangen, deugdzame houtwerken aan te planten, worden in die residentien, waar het doelmatige van deze wijze van planten blijkt, nageleefd; de Regering heeft het raadzaam geoordeeld, de al of niet opvolging dier voorschriften aan het beleid der hoofden van het gewestelijk bestuur over te laten.

In de residentien Japara, Samarang, Tagal, Pekalongan, Kediri, Kadoe, Bagelen en Banjoemaas, en in de afdeelingen Patjitan en Krawang, zijn meer of min belangrijke aanplantingen gedaan, voor welke verwezen wordt naar den ondervolgenden staat:

RESIDENTIEN.	Getal der houtbosschen.	Uitgestrektheid in vierkante palen.			Getal jonge boomen in 1853 aangeplant.			Aanmerkingen.
		Bevattende geheel of grootendeels djatie-hout.	Bevattende een gedeelte djatie- doch meestal ander hout.	Bevattende in het geheel of bijna geen djatie-hout.	Geregelde nieuwe plantsoenen.	Minder geregelde of bijna oude bosschen.	Te zamen.	
Krawang . . .	72	22 ³ / ₈	14 ³ / ₄	189 ¹ / ₄	21,196	"	21,196	(*) Langs de wegen en wachthuizen.
Cheribon . . .	3	28	14	"	"	"	"	
Tagal . . .	202	165	242	665	56,721	(*) 69,877	126,598	
Pekalongan . . .	124	31 ³ / ₄	19 ¹ / ₈	73 ¹ / ₄	12,596	3,149	15,745	a. Niet opgegeven.
Samarang . . .	58	213	188	177	"	54,523	54,523	
Japara . . .	151	47 ³ / ₄	37 ² / ₅	31	60,280	36,320	96,600	
Rembang . . .	337	939	506	a.	"	"	"	
Soerabaija . . .	62	122	152	555	"	"	"	
Passeroean . . .	65	27 ²³ / ₄₀	1	26	40,710	"	40,710	
Bezoekie . . .	5	34	10	4	28,000	"	28,000	
Banjoewangie . . .	"	3/80	"	"	"	"	"	
Patjitan . . .	"	"	"	"	"	37,342	37,342	
Kedirie . . .	41	240	137	298	"	32,000	32,000	
Madioen . . .	6	195 ³ / ₄	22 ¹ / ₂	4	"	"	"	
Kadoe . . .	"	"	"	"	2,000	24,849	26,849	
Bagelen . . .	26	13/8	"	"	113,555	120,086	233,641	
Banjoemaas . . .	"	"	"	"	47,466	145,949	193,415	
Te zamen . . .	1155	2068 ⁹ / ₈₀	13433 ¹ / ₄₀	2022 ¹ / ₂	382,524	524,095	906,619	

c. Veeteelt.

De staat van den veestapel was gedurende dit jaar niet ongunstig.

Na aftrek van verminderingen door slagting, sterfte en uitvoer, welke laatste echter onbeduidend is, bedroeg de veestapel op geheel Java (met uitzondering van Batavia, Soerakarta en Djokjokarta) op ultimo December 1853:

1,516,690 stuks buffels,
 555,244 " rundvee, en
 377,714 " paarden;

dat is:

21,045 stuks buffels,
 6,178 " rundvee, en
 5,393 " paarden

meer dan op ultimo December 1852.

Hoeveel de invoer van buiten Java bedroeg wordt niet opgegeven; alleen wordt ver-

meld dat te Soerabaja 1007 paarden van Sandelhout-eiland (Soemba), Macassar, Bima en Sumbawa werden ingevoerd; dat van diezelfde streken invoer van paarden te Samarang plaats had, en dat te Soerabaja en Samarang mede van Balie rundvee werd aangebragt.

Geslagt werden :

88,115 stuks buffels, en

48,632 " . rundvee;

de sterfte bedroeg:

49,171 stuks buffels,

15,311 " . rundvee, en

22,390 " . paarden.

Ziekten van epizootischen aard heerschten slechts in enkele streken, met name in de afdelingen Japara, Toeban, Bodjonegoro, Grissee en in het district Tjaroeban (residentie Madioen), doch waren in het algemeen niet hevig of van korten duur. De droes echter woedde in 1853 vrij sterk, zoo men meent ten gevolge van de langdurige droogte, waardoor op vele plaatsen gebrek aan goed drinkwater ontstond.

In de Preanger regentschappen werd door het plaatselijk bestuur en door daar gevestigde Europeanen eene proef genomen om door het aanleggen van paarden- en rundermarkten en het houden van wedrennen op Europesche wijze, iets in het belang der vee-fokkerijen te verrigten. De uitslag van deze proeve heeft echter, wat het eerste punt aangaat, niet aan de verwachting beantwoord. Op de markt van den 31sten October en 1sten November werden slechts gebragt 118 paarden, 136 buffels en 8 koeijen, waarvan werden verkocht 21 paarden en 38 buffels, terwijl voor de koeijen geen enkele koper werd gevonden. De wedrennen daarentegen hadden eene menigte bezoekers en men zag daar een groot aantal paarden, waaronder vele van schoonen bouw.

Ook enkele meer algemeene beschikkingen werden in dit jaar ten aanzien van het vee, gedeeltelijk bij uitbreiding van vroegere, door het Indisch Bestuur genomen. Alvorens die mede te deelen, zal het dus welligt niet onbelangrijk zijn, tot een overzigt van hetgeen sedert 1816 door dat Bestuur niet alleen, maar ook door het opperbestuur hier te lande tot verbetering van het ras en tot vermeerdering der trek- en lastdieren is gedaan, de volgende bijzonderheden, getrokken uit eene, reeds eenige jaren geleden, in Indie vervaardigde nota, hier in te lasseten. De aangewende pogingen betroffen de vier volgende hoofdpunten, als :

1°. *Verbetering van het paardenras.* Tot dat einde zijn in der tijd stoeterijen aangelegd van uitgezochte paarden, ontboden van de verschillende eilanden in den Indischen Archipel en ook uit Europa. Later zijn van gouvernementewege keurhengsten in de verschillende residentien gestationeerd, en werd de bevolking in de gelegenheid gesteld, hare merrien door die hengsten te laten dekken. Beide deze maatregelen hebben echter weinig aan het doel beantwoord en zijn dien ten gevolge opgegeven.

Met hetzelfde doel, en welligt niet zonder goed gevolg, zijn bepalingen gemaakt nopens de hoedanigheid van de paarden, die gebruikt mogen worden voor het vervoeren van goederen tusschen Batavia en Buitenzorg.

Nog is in behandeling geweest een meeromvattend voorstel, om namelijk de volgende bepalingen tot stuiting der verdere verbastering van het paardenras uit te vaardigen:

het doen bezigen van merriepaarden en ruinen voor de posterijen, in stede van daartoe uitsluitend hengsten te gebruiken;

het verbieden der verstrekking van postpaarden voor te zware rijtuigen;

het verbod om voor transporten gebruik te maken van paarden beneden de vier jaren; van merrien in eenen blijkbaar zwangeren staat; van gedrukte of kreupele paarden; van draagzadels van geene behoorlijke constructie;

voorts de bepaling, dat de paarden met geen hooger gewigt dan 200 Amsterdamsche ponden zouden mogen worden beladen;

en eindelijk eene jaarlijksche keur van alle hengsten en het snijden van alle die te klein of gebrekkig werden bevonden.

Hieraan is echter geen gevolg gegeven, omdat men van meening was, dat de resultaten van deze maatregelen niet zouden opwegen tegen de moeilijkheden aan de invoering verbonden.

2°. *Vermeerdering van de buffels en koebeesten.* Ten einde de vermindering der buffels en koebeesten tegen te gaan en de vermeerdering van die dieren te bevorderen, werden in 1828 koeijen van plaatsen buiten Java overgevoerd en werden vroeger en later verbodsbepalingen uitgevaardigd tegen het slagten van wijjesbuffels en van koeijen, die nog voor de voortteling bekwaam zijn, alsmede van wijjeskalveren en voorts van witte buffels, hetzij mannetjes of wijfjes, die nog tot den arbeid gebruikt kunnen worden, en tegen het uitvoeren van buffels en koeijen uit de Preanger regentschappen.

3°. *Invoer van kameelen.* In het jaar 1841 zijn, op last van het opperbestuur, te Teneriffe aangekocht en naar Java verzonden 40 kameelen, ten einde eene proef te nemen, of die dieren op Java konden worden gebezigd voor het transportwezen, en of zij aldaar konden aarden.

De genomen proeven doen zien, dat die dieren voor het gebruik op Java niet bijzonder geschikt waren, aangezien zij op lange afstanden slechts betrekkelijk geringe lasten konden vervoeren, terwijl zij niet konden worden gebezigd wanneer de weg glibberig was, zoodat van hen in den regentijd weinig of geen nut kon worden getrokken.

Bovendien schijnt het dat zij op Java niet kunnen aarden, daar van de aangebragte kameelen in een tijdsverloop van 3 jaren slechts één is in leven gebleven.

De groote kosten, welke aan den overvoer, het onderhoud enz. verbonden zijn geweest, hebben eene nadere profneming niet wenschelijk doen toeschijnen.

4°. *Invoer van ezels.* Hiervan zijn van het jaar 1843 tot 1845 801 stuks naar Java verscheept.

De uitslag van de genomene proeven nopens hun vermogen om lasten te vervoeren is niet gunstig geweest. Het scheen te blijken, dat de ezél op Java, om eenen tamelijk verren afstand af te leggen, slechts met zeer weinig (volgens opgave met $\frac{1}{4}$ pikol) beladen kon worden, en dat hem de hitte spoedig afmat.

Ook omtrent de voortteling van dit dier op Java is meerendeel ongunstig gerapporteerd. Daarenboven is de sterfte buitengewoon groot geweest, als in een tijdvak van circa twee jaren p. m. 600 van de 801.

Dit gaf aanleiding dat het Indisch Bestuur in Augustus 1845 verzocht met de uitzending van ezels niet voort te gaan.

De nota, waaruit het bovenstaande is ontleend, is destijds gezonden aan de gewestelijke besturen op Java, met verzoek om, na deskundigen te hebben geraadpleegd, te dienen van consideratien en advies op de vraag, welke maatregelen nog kunnen worden aangewend om het getal goede trek- en lastdieren op Java te vermeerderen.

Als een gevolg dezer aanschrijving is eene groote menigte voorstellen ontvangen, welke echter zóó uiteenlopend waren, dat zij aanvankelijk tot geen bepaald resultaat hebben geleid.

Dat intusschen de veestapel op Java in het algemeen en niet slechts, zoo als boven reeds is gebleken, over één of meer jaren toeneemt, mag, ook al verdienen de ontvangene opgaven voor elk jaar in het bijzonder geen onbepaald vertrouwen, toch veilig worden opgemaakt uit het volgende overzicht, loopende over de jaren 1837—1853, en betreffende, als vroeger, geheel Java, met uitzondering van de residentien Batavia, Soerakarta en Djokjokarta.

Onder ultimo	AANWEZIG GETAL.		
	Buffels.	Rundvee.	Paarden.
1837	1,046,884	340,125	221,150
1838	1,120,658	360,063	234,229
1839	1,178,735	372,007	351,429
1840	1,271,620	399,375	270,600
1841	1,324,623	431,357	291,578
1842	1,361,253	451,235	306,529
1843	1,393,940	478,060	326,896
1844	1,431,119	495,869	331,999
1845	1,459,613	530,783	345,648
1846	1,491,157	549,386	349,283
1847	1,491,358	541,513	353,370
1848	1,490,262	529,768	359,891
1849	1,440,062	522,083	365,369
1850	1,425,252	530,017	363,705
1851	1,458,566	533,027	367,660
1852	1,495,645	549,066	372,321
1853	1,516,690	555,244	277,714

Of echter de vermeerdering, ook al mogt zij zoo groot zijn, gelijken tred heeft gehouden met de steeds aangroeiende behoefte, zou met grond kunnen worden betwijfeld, en de aanwending van afdoende krachtige pogingen blijft dus voorzeker wenschelijk. Tegenover dien wensch stond evenwel bij de jongste overwegingen omtrent dit onderwerp, even als vroeger, de op ondervinding gegronde vrees, dat ze niet aan de verwachting zouden beantwoorden zoolang de inlandsche bevolking blijft op haren tegenwoordigen trap van ontwikkeling en zoolang de middelen om de door het Gouvernement in 't belang der zaak te geven voorschriften algemeen te doen naleven, zoo beperkt blijven als uit den aard der zaak het geval is. Voor alsnog meende het Indisch Bestuur daarom zich te moeten bepalen tot eenige beschikkingen van huishoudelijken aard.

Het verbod op den uitvoer van buffels en koebeesten uit de Preanger regentschappen, scheen in algemeenen zin meer kwaad dan goed hebben gedaan en werd daarom bij art. 1 van het besluit van 17 September 1853, n°. 7 (*Staatsblad* n°. 72), opgeheven, maar daarentegen werd bij art. 2 van datzelfde besluit den hoofden van gewestelijk bestuur aanbevolen:

a. om ten strengste te handhaven de bij de *Staatsbladen* van 1828, n°. 6, en 1836, n°. 43, daargestelde bepalingen tegen het slagten van wijfjesbuffels en koeijen, welke nog voor de voortteling geschikt zijn, alsmede van wijfjeskalveren en van witte buffels, hetzij mannetjes of wijfjes, welke nog tot den arbeid gebruikt kunnen worden;

b. om zooveel mogelijk door aanbeveling tegen te gaan, dat voor transporten worde gebruik gemaakt:

van paarden beneden de vier jaren;

van merrien in blijkbaar bezetten staat, of zogende merrien;
 van zieke en gedrukte paarden, of de zoodanige welke kreupel loopen;
 van draagzadels, welke niet van behoorlijke constructie zijn, en voorts toe te zien, dat
 de paarden met geen hooger gewigt dan 200 Amsterdamsche ponden worden beladen;
 van zieke of vermagerde koebeesten en buffels;
 van den buffel op steenachtigen grond, waartoe bij voorkeur paarden en ossen te
 bezigen zijn.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Omtrent landbouw, houtbosschen en veeteelt in de bezittingen buiten Java en Madura
 zijn de volgende opgaven ontvangen.

1°. GOUVERNEMENT VAN SUMATRA'S WESTKUST.

Rijst. Hoewel de padie meestal geplant wordt op velden die niet geregeld van water
 kunnen worden voorzien, heeft de oogst in 1853 toch de vrij aanzienlijke hoeveelheid
 van 4,542,611 pikols opleverd.

De Sumatrasche rijst is, zoo als reeds vroeger werd medegedeeld, niet duurzaam en
 daarom in den handel weinig gewild; men gaat echter voort met de invoering van eene
 betere soort en verwachtte daarvan goede uitkomsten.

Tweede gewassen. Het planten van tweede gewassen is hier niet gebruikelijk.

Koffij. De ondervinding heeft geleerd, dat kleine tuinen, in de nabijheid van de
 woningen der planters, of groote aanplantingen op boschgronden, naar inlandsche wijze
 aangelegd, betere uitkomsten opleveren dan groote geregelde tuinen.

Zoo het schijnt heeft de Maleijer in dezen een afkeer van alle regelmaat, die hij als eene
 kwelling beschouwt. Liever plant hij hier en daar op plekken, die hij zelf uitkiest en
 op eigen manier bewerkt.

De pagger-koffij (op Sumatra, *koppie dapoer*), wordt over het geheel goed onderhouden
 en geoogst, alhoewel daarover geene contrôle bestaat.

Gedurende het jaar 1853 werden geplant:

1,229,888	koffijboomen in geregelde tuinen;
4,333,923	" " bosschen;
6,740,664	" " kampongs.

Dit geschiedde zonder bijzondere aansporing.

Onder ultimo December waren aanwezig 52,410,282 boomen.

Van 1848 tot 1853 steeg de productie van 56,246 tot 119,420 pikols.

De qualiteit van het product staat gelijk met de Java-koffij, die men in den handel
 met *goed ordinair* aanduidt.

Tabak. In de Padangsche Bovenlanden heeft men met zeer goeden uitslag proeven
 met tabakszaad van Java.

Cassia. Van deze kaneelsoort zijn in 1853 uitgevoerd 6470 pikols, waarvan de prijs
 nagénoeg f 10 à f 12 per pikol bedraagt.

Peper. De pepercultuur vermindert steeds en is volgens de meening van het geweste-
 bestuur niet voor opbeuring vatbaar, omdat de Sumatraan er niet mede ingenomen is.
 Voortaan zal deze teelt aan den vrijen wil der bevolking worden overgelaten.

Notenmuscaat. Priaman en Padang leveren eenige notenboomen op. Het product daar-
 van wordt thans gezegd met de foelie tegen 1 duit per noot aan de handelaren te wor-
 den verkocht.

In de opgaven van het vorige jaar werd eene opbrengst van 1000 noten berekend aan
 de eigenaren een voordeel van f 3 's jaars op te leveren.

Gambier. Van de gambier wordt veel werk gemaakt in de afdeeling Lima-poeloch-

kotta. In het jaar 1853 zijn circa 5000 pikols gambier in den handel omgezet, die op de plaats van productie eene waarde hebben van f 10 tot f 11 den pikol.

Djatie-hout. Men tracht met goed gevolg den djatie-boom op Sumatra over te brengen. De aangelegde stapelplaats ter voorziening in de behoefte van hout voor civile en militaire gebouwen heeft aan de verwachting beantwoord. In 1853 is te Pandang Pandjang een sleepweg gemaakt die insgelijks zeer voldoet.

Veeteelt. Blijkens eene telling in 1852 gedaan zoude de veestapel bestaan uit:

paarden	18,137 stuks,
buffels	154,900 "
runderen	84,958 "
geiten	21,520 "
varkens	9,832 "

Op de naauwkeurigheid van deze cijfers is weinig te vertrouwen, doch de rijkdom in vee kan vrij hoog worden geschat, en het vermoeden bestaat dat de vermeerdering aanmerkelijk is.

In het belang der transporten staat de paardenfokkerij meer bijzonder onder toezigt van het Bestuur. Aan de leden der bevolking, die de vermeerdering van het paardenras behartigd hebben, worden geldpremien uitgereikt. Deze maatregel heeft gunstig gewerkt. De in- of uitvoer van vee is niet belangrijk.

2°. BENKOELLEN.

Rijst. De rijstcultuur is in dit jaar goed uitgevallen; de marktprijs was van f 5 tot f 6 per pikol.

Men plant de rijst op drooge velden of moerasgronden. Sawa's zijn niet in gebruik omdat de bevolking geene waterleidingen weet aan te leggen. De afdeeling Mokko maakt echter hierop eene gunstige uitzondering.

Het product is over het geheel slechts voldoende voor de consumtie. Alleen de straks genoemde afdeeling heeft p. m. 600 pikols uitgevoerd.

Peper. Ten gevolge van de in dit jaar plaats gehad hebbende onlusten in de Omme-landen van Benkoelen, in de afdeeling Soloema, de cholera- ziekte, invallen van rooverbenden uit het Palembangsche gebied, den bekenden tegenzin der bevolking tegen deze cultuur en gebrek aan behoorlijk toezigt, ging de peperteelt in 1853 achteruit; de oogst was slechts 3027 pikols, dat is 1578 pikols minder dan in 1852.

Koffij. In de afdeelingen Lais en Kroë is de sedert 1845 vervallene koffijcultuur weder beproefd. Het resultaat daarvan kan nog niet worden opgegeven.

Specerijen. 's Lands specerijtuinte Permatan Dalm gaat langzamerhand te niet. Gemiddeld over de drie laatste jaren heeft die tuin opgebragt f 313.42 's jaars. Het bestuur was voornemens voorstellen te doen tot intrekking.

Bosschen. Het gebied van Benkoelen is rijk aan hout, bijzonder geschikt voor den huisbouw en den aanmaak van vaartuigen.

Veeteelt. De veeteelt is voor de bevolking een voornaam middel van bestaan. Buffels, schapen en geiten worden in groote menigte aangehouden; ook van pluimgedierte wordt veel werk gemaakt.

3°. LAMPONGSCHE DISTRICTEN.

Hiervan zijn geene mededeelingen van eenig belang ontvangen.

4°. PALEMBANG.

Rijst- en tweede gewassen. De gronden in deze residentie zijn uitnemend geschikt voor

den rijstbouw. Even als op de Westkust is echter de soort van rijst minder goed en kan zij niet lang worden opgeschuurd.

De prijs der rijst op de hoofdplaats bedroeg gemiddeld f 4 voor de witte en f 3.60 voor de gewone soort per pikol; in de binnenlanden gemiddeld f 3.50 voor de witte rijst en f 2.90 voor de gewone.

Gedurende 1858 werden 7391 pikols uitgevoerd en 3238 pikols ingevoerd, zoodat de oogst meer heeft opgebracht dan de behoefte vorderde.

Katoen. Deze is de geliefkoosde cultuur van de bevolking. De geheele oogst kan bij benadering op 36,000 pikols worden geschat. Voor de ruwe katoen werd gemiddeld een prijs van f 6.30 per pikol betaald. De goede soorten gelden somtijds f 7.

Koffij. In vroegere jaren is hier en daar koffij geplant, waarvan echter thans niet veel meer bestaat.

Het Bestuur heeft, zonder bepaalden dwang, last gegeven, dat de nog aanwezige aanplantingen moeten onderhouden worden.

Suiker. Suikerriet wordt slechts voor eigen gebruik verbouwd. De soort van riet hier in zwang bevat weinig suikerdeelen.

Eene belangrijke hoeveelheid areng-suiker wordt vervaardigd en uitgevoerd.

Indigo. Indigo wordt zelden aangetroffen en op enkele plaatsen slechts voor de consumtie aangekweekt.

De gronden zijn voor deze cultuur niet geschikt.

In vorige jaren heeft men indigofabrieken opgericht die aan de bevolking zeer veel nadeel hebben toegebracht.

Klapperboomen. Men vindt in de benedenlanden geene klapperboomen, omdat daar zekere worm den stam schijnt te verteren.

Een dag varens de rivier op, ontwaart men voor het eerst klapperboomen in den omtrek der doessons.

De meeste klapperolie wordt van Java en Siam ingevoerd.

Tabak. De Ranau-tabak is beroemd en kost tot f 80 den pikol. Jaarlijks worden p. m. 600 pikols uitgevoerd.

Peper. Deze voormaals, ten tijde der Vorsten, zoo uitgebreide teelt is nu geheel vervallen; het plaatselijk bestuur had omtrent de pepercultuur een onderzoek ingesteld en zou na afloop daarvan voorstellen indienen om die weder te doen herleven.

Bosschen. De uitgestrekte bosschen leveren eene groote verscheidenheid van houtsoorten op, waaronder vele zeer gewilde, als ijzer- en timbesoehout.

Veeteelt. Karbouwen, geiten en pluimgedierte is het eenige vee, dat men hier aantreft.

Grondbezit. In sommige beneden-divisien, waar gebrek is aan gronden, bestaat individueel grondbezit. Op andere plaatsen neemt ieder een stuk gronds naar welgevallen, doch nimmer meer dan hij met zijn gezin verbouwen kan.

5°. BANKA.

De landbouw staat hier op een lagen trap; men legt de rijstvelden aan op hooge boschgronden, die slechts eens om de vijf jaren kunnen worden beplant. Proeven genomen met het aanleggen van sawa's aan laaggelegen rivier-oeveren, zijn geheel mislukt.

Evenzoo is de katoenteelt tot twee malen toe te vergeefs ondernomen.

De rijstooft in de verschillende districten kan jaarlijks worden geschat op p. m. 80,000 pikols.

Veeteelt. Veeteelt bestaat niet: het onderhoud van vee is onmogelijk door gebrek aan gras.

6°. RIouw.

De landbouw der Maleijers bepaalt zich tot de teelt van rijst voor de consumtie, eenige klappers, pisang en groenten in tuintjes.

De Chinezen verbouwen op groote schaal gambier en peper.

Van de gambier gaat $\frac{3}{4}$ naar Java en $\frac{1}{4}$ naar Singapore.

Van 1837 tot 1853 waren de prijzen van de gambier afwisselend van f 6 tot f 13 per pikol. In 1853 gold zij f 13.

De peper geeft hier $\frac{1}{2}$ tot 1 kattie per rank, draagt vrucht op een leeftijd van $2\frac{1}{2}$ à 3 jaar, naar gelang van de verzorging en de vruchtbaarheid van den grond.

Nagenoeg al de peper gaat naar Singapore; een klein gedeelte wordt naar Java gezonden.

De grondlast op de peper, een territoriaal regt van f 1.50 per pikol zwarte en f 2 per pikol witte peper, bragt op f 33,780 recepis.

7°. WESTER-AFDEELING VAN BORNEO.

Geene opgaven ontvangen.

8°. ZUID- EN OOSTER-AFDEELING VAN BORNEO.

Op 's Gouvernements grondgebied bepaalt zich de landbouw tot de teelt van rijst, eenige aardvruchten en suikerriet.

De productie van de rijst is niet toereikend voor het verbruik. De aanvoer van de Bovenlanden en van Java bedroeg in 1853 circa 5000 pikols. Men plant op verspreide en onbewerkte, in de bosschen uitgekapt velden, die dikwerf overstromd worden. Te Pagatan, eene Boeginesche kolonie in Tanahboemboe, treft men alleen goede sawa's aan.

Hout. Aan goede houtsoorten verschaffen de bosschen ruimen voorraad. In het bijzonder komt het ijzerhout in groote hoeveelheid voor.

Veeteelt. De veeteelt is niet noemenswaard en de bodem er niet voor geschikt; voor het transport is het vee niet noodig, daar alles te water wordt vervoerd. Voor den landbouw wordt het vee niet gebruikt.

9°. GOUVERNEMENT VAN CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

Rijst en tweede gewassen. Er wordt beproefd om eene waterleiding te maken van den waterval te Bontimoerong tot voorbij de hoofdplaats Maros, ten behoeve van den rijstbouw.

De oogst kan, in aanmerking genomen de weinige zorg welke men aan de bewerking der gronden besteedt, als zeer ruim worden opgegeven.

Eene hoeveelheid van 1200 katties padie geldt aan de monding der rivieren f 16, verder landwaarts in f 12, en in de hoogere landdistricten, waar geene rivieren zijn, naauwelijks f 8.

In de noorderdistricten wordt veel padie uitgevoerd naar Saleijer en Mandhar.

Van Balie zijn in 1853 aangevoerd 2133 kojangs rijst, als stapelproduct bestemd voor China en Singapore.

Tweede gewassen worden niet aangeplant; alleen kweekt men hier en daar een weinig djagong en tabak.

Koffij. In de afdeeling Boelekomba en Bonthain worden zeer goede gronden voor de koffijcultuur aangetroffen. Van de aldaar in het wild voorkomende koffijboomen worden 'sjaars p. m. 6000 pikols geoogst en uitgevoerd, waarvoor in den handel een prijs van f 24 tot f 27 per pikol wordt betaald. Wegens gebrek aan zorg gaat zeker de helft van het product verloren.

De gezaghebber van Boelekomba en Bonthain is aangeschreven om, als een begin van stelselmatige invoering van de koffijcultuur, de aanplanting van pagger-koffij te beproeven, zoo als die elders plaats vindt.

De kwaliteit laat door gebrekkige bewerking veel te wenschen over.

Cassia. In de straks genoemde afdeling groeit mede de zoogenaamde wilde kaneelboom (*cassia lignea*), waarvan welligt een tak van handel kan worden gemaakt. Het bestuur is hierop bedacht.

Klapperboomen. De klapperteelt wordt in iedere kampong behartigd voor zoover de behoefte aan noten strekt, doch de olie wordt alleen van het eiland Saleijer verkregen, waar groote klapperaanplantingen worden onderhouden.

De prijzen van goede noten te Macassar zijn f 4 à f 5 de honderd stuks.

Het getal klapperboomen op het eiland Saleijer wordt geschat op 2 à 3 millioen.

De concessie, in October 1852 aan een Europeschen ondernemer verleend om op Saleijer klapperolie te fabriceren, is tot dusver zonder eenig gevolg gebleven.

Van dat eiland zijn in 1853 uitgevoerd 1,500,000 noten en 1593 pikols olie.

Het bestuur heeft bevelen gegeven om de bevolking aan te sporen tot beter onderhoud der klapperboomen.

Veeteelt. De veeteelt is hier zeer achterlijk in vergelijking met andere landen.

Het vroeger zoo beroemde paardenras vermindert steeds in aantal. Een eenigzins fraai paard heeft tegenwoordig de voor Indie hooge waarde van f 200 en meer.

Het geldwaardig bedrag van den uitvoer van paarden, dat in 1848 nog f 31,200 beliep, is in 1853 tot f 15,170 gedaald.

10°. MENADO.

Rijst. Eigenlijke sawavelden worden hier niet gevonden.

Men plant veel rijst op hooge gronden en in de moerassige omgevingen der negorijen. Nogtans blijft sago het hoofdvoedsel.

De in 1851 uitgezondene ploegen, bestemd om aan de bevolking te verstrekken tegen betaling, zijn te zwaar bevonden voor het trekvee en liggen nog onverkocht in 's lands pakhuis.

De Menahassasche rijst is kleiner van korrel dan de Javasche en gaat spoedig tot bederf over. Voor zooveel zulks is kunnen worden nagegaan, heeft de oogst in 1853 324,721 pikols padie opgeleverd.

De prijs der rijst kan men stellen op f 3.60 à f 4.30 den pikol.

Waterwerken ten dienste van den rijstbouw vindt men in het geheel niet.

Koffij. De koffijooft bedroeg in 1853 16,114 pikols, het hoogste tot dusver in de Menahassa bereikte cijfer.

De oprigting van binnenlandsche pakhuizen en het toekennen van een billijk transportloon, $7\frac{1}{2}$ duit per pikol voor elken paal, hebben den lust voor de koffijcultuur bij de bevolking opgewekt, niettegenstaande deze maatregelen met eene vermindering van den leveringsprijs gepaard gingen.

Ten bewijze dat gronden en klimaat in de Menahassa bijzonder gunstig zijn voor de koffij, kan strekken de omstandigheid, dat men aldaar nog eenen vruchtdragenden koffijboom aanwijst, die in het jaar 1796 geplant is.

Gunstig heeft op deze cultuur gewerkt het gouvrenementsbesluit van 26 September 1852, n°. 6, waarbij aan de hoofden een bedrag van 100 duiten voor elken pikol als emolument wordt toegekend.

De bevolking is tegen het gebruik van pelmolens.

Kakao. De kakao-cultuur is in de Menahassa sedert eenige jaren aanmerkelijk achteruitgegaan. Volgens verklaring van den resident is het moeilijk te bepalen, aan welke oorzaken deze achteruitgang moet worden toegeschreven. Hij is het gevoelen van sommigen niet toegedaan, dat vulcanische uitbarstingen hier bijzondere aandacht zouden verdienen, omdat het vreemd voorkomt, dat daaronder ook andere gewassen niet zouden hebben geleden. Zooveel is in dit geval zeker, dat de kakaoteelt in Menado kwijnt; immers terwijl in Zuid-Amerika een kakaoboom 'sjaars van 3 tot 7 ponden afwerpt, geeft hij hier een half kattie ($\frac{5}{8}$ Amsterdamsch pond).

De geheele oogst wordt geschat op hoogstens 700 pikols.

Koffvlas. Dit vlas, bereid uit eene wilde pisang-soort, welke op de Sangir-eilanden in groote hoeveelheid groeit en ook in de Menahassa voorkomt, schijnt in den handel zeer gewild en kan een belangrijke tak van nijverheid worden.

In den loop van 1853 zijn slechts enkele pikols bewerkt, die als proef aan de Factorij der Nederlandsche Handel-maatschappij zijn verkocht voor f 20 recepis per pikol; de kosten van aanmaak worden op niet meer dan f 10 per pikol geschat.

Tabak. Het tabakszaad, door de directie der cultures naar Menado gezonden, is op verschillende plaatsen met goed gevolg geplant geworden.

Notenmuscaat. Enkele Europesche en daarmede gelijkstaande grondbezitters kweeken notenboomen aan in de nabijheid van de hoofdplaats Menado, waarvan goede uitkomsten worden verwacht.

Bosschen. De Menahassa levert eene groote hoeveelheid en verscheidenheid van houtsoorten op.

Veeteelt. In 1853 waren aanwezig: paarden 3035, koeijen 2296, schapen 80, geiten 3442 en varkens 58,129 stuks.

Het aantal paarden neemt steeds af. De ziekte, welke in de laatste jaren belangrijke sterfte heeft veroorzaakt, is echter in hevigheid veel verminderd.

Het aantal koeijen is sterk toenemend.

Ook het cijfer der varkens, welke een hoofdbestanddeel van de voeding en den rijkdom van het volk uitmaken, is belangrijk toegenomen.

11°. TERNATE.

Sago. Dit hoofdvoedsel dezer gewesten komt hier in overvloed voor. De gemakkelijheid, waarmede de bevolking het zich verschafft, is oorzaak dat de landbouw zeer weinig wordt beoefend.

Een plan van een ingezetenen alhier om de sago op te koopen en voor de Europesche markt te bereiden heeft schipbreuk geleden op de vrees van de Sultans, dat op die wijze te eeniger tijd gebrek aan voedsel mogt kunnen ontstaan.

Op plaatsen waar geen sago-bosschen worden aangetroffen, voedt men zich met aardvruchten, djagong en pinang.

Specerijen. Vroeger bloeide op Ternate en omliggende eilanden de specerijteelt, doch thans is daar weinig meer van over. De resident acht het onraadzaam deze cultuur weder in het leven te roepen, vermits de tegenwoordige bewoners, bestaande uit Mohammedanen, Alfoeren en Papoeërs, daarmede bijna geheel onbekend en daarenboven niet geneigd zijn, aanplantingen aan te leggen en te verzorgen, waarvan eerst na verloop van 10 à 12 jaren de vruchten kunnen worden geplukt.

Men vindt op Ternate, Almaheira en Tidore een gezamenlijk getal van p. m. 19,000 notenboomen, zoo in geregelde tuinen als in het wilde, waarvan de opbrengst naar Menado en Macassar wordt uitgevoerd tegen f 25 per pikol, terwijl de marktprijs op laatstgemelde plaatsen tot f 50 klimt.

Op de kust en eilanden van Nieuw-Guinea bestaat een aanzienlijke uitvoer van noten: p. m. 1500 pikols 's jaars.

Rijst. Over de geheele residentie worden p. m. 500 koijangs rijst verbouwd. Het grootste gedeelte daarvan produceert het eiland Almaheira.

De prijs der rijst voor de consumtie bedraagt gewoonlijk f 8.40 den pikol; en de gouvernements-rijst voor de leverantie f 8.20.

Men plant de rijst in tuinen tusschen pisangboomen, kapas enz.

Koffij. Op Ternate, Batjan en Tidore groeijen, volgens de thans ontvangene opgaven, hier en daar verspreid 22,871 koffijboomen. De productie is niet te bepalen, omdat men de koffij bij kleine hoeveelheden van de hand zet, naar mate de inzameling geschiedt.

Op het eiland Tidore is gelegenheid om de koffij-cultuur uit te breiden. De resident heeft er pogingen toe aangewend, voor zoover de krachten der bevolking reiken.

Kapas. De kapas is eene zeer gewilde cultuur op het eiland Tidore. Men berekent dat aldaar aanwezig zijn 12,000 heesters. De opbrengst, die uit gebrek aan contrôle niet bekend is, wordt gebezigd tot eigen gebruik. Een gewigt van omstreeks een kattie geldt 28 tot 30 duiten. Deze cultuur is voor groote uitbreiding vatbaar, waarop het plaatselijk bestuur de aandacht gevestigd houdt.

Suiker. Hier en daar ontmoet men eenig suikerriet, dat zeer goed voortkomt. Op Batjan en Almaheira zijn uitmuntende gronden voor de suikercultuur.

Voor houtgebrek bestaat geen vrees; doch de wijze van aankap en betaling wordt gezegd eene betere regeling te vorderen.

12°. AMBOINA.

Kruidnagelen. Ofschoon de nagelcultuur in de laatste jaren zoo niet achteruitgegaan, dan toch nagenoeg op dezelfde hoogte gebleven is, bedroeg de oogst in 1853 343,209 pond of 33,913 maer dan in 1852. Er bestaat geene gelegenheid voor uitbreiding, wegens gebrek aan geschikte gronden. Elk huisgezin moet, volgens de bestaande voorschriften, 40 tot 50 boomen aanplanten, doch bezit nog wel p. m. 60 boomen bovendien, zoo in als buiten de tuinen. Voor het pond wordt 30 duiten te goed gedaan. Het schijnt dat de trapsgewijze vermindering der cultuur sedert het begin dezer eeuw voor een groot deel moet toegeschreven worden aan mislukking van aanplantingen.

Notenmuscaat. De teelt van notenmuscaat, vóór 1827 gedwongen, werd bij een besluit van dat jaar (*Staatsblad* n°. 80) aan de bevolking zelve overgelaten. Sedert ging zij nagenoeg geheel te niet. In den omtrek der baai van Amboina treft men echter nog eenige aanplantingen aan. Het geheele cijfer van uitvoer bedroeg slechts 108 pikols.

Sago. De sagobosschen op de eilanden Amboina, Saparoea, Haroeko en Noela-Laut werpen, volgens de thans, in strijd met vroeger ontvangene opgaven, voldoende voedsel af voor de bevolking. Bij gebrek wordt sago verkregen van de eilanden Boeroe en Ceram.

Opmerkelijk is het dat deze zoo hoogst nuttige boom door den Amboinees met de grootste onverschilligheid wordt behandeld.

Het verbruik van sago kan gerekend worden op 1,980,128 toemang van 25 pond, het product van 99,006 boomen.

Een Europeesch ondernemer heeft eene fabriek in werking gebragt, ten einde de sago voor de Europeesche markt te korrelen. Tot dusver heeft die zaak goede uitkomsten gegeven.

De gouvernement-sagobosschen hebben f 2053 opgebragt.

Klapperboomen. In de laatste jaren is de klapperteelt zeer toegenomen. Onder ultimo December 1853 telde men:

231,265 vruchtdragende boomen;

213,003 jonge boomen;

te zamen 444,268 boomen.

Rijst. Alleen op het eiland Boeroe wordt rijst geplant, tot eene uitgestrektheid van 2000 vierkante roeden, en zulks onder het toezigt van het Gouvernement. Daarvan zijn verkregen 28,380 katties.

De bevolking schijnt weinig geneigdheid voor deze cultuur aan den dag te leggen, zoodat aan uitbreiding wel niet zal te denken vallen.

Op het eiland Ceram bestaan vrij belangrijke rijstaanplantingen op hoog gelegene gronden. Niettemin wordt de rijst aldaar slechts nu en dan bij feesten als lekkernij, nimmer als uitsluitend voedsel gebruikt. Het meerdere dan tot dat einde noodig is ruilt men tegen andere goederen.

Gedurende 1853 werden 926 koijangs rijst ingevoerd voor de consumtie der Europeanen en voor de inlandsche bevolking bij gelegenheid harer feesten.

Het bestuur poogt zooveel mogelijk tot het planten van rijst aan te sporen.

Tabak. Door de Alfoeren wordt eene aanzienlijke hoeveelheid tabak aangekweekt. Men roemt zeer den tabak van Ceram en Boeroe.

Bosschen. Op de eilanden Amboina, Saporoea, Haroeko en Noesa-Laut zijn weinig bosschen meer, en de in het midden der vorige eeuw aangelegde djatie-aanplantingen zijn verdwenen. Daarentegen bezitten de eilanden Ceram en Boeroe grooten rijkdom aan hout van allerlei soort; doch de afstand, de slechte middelen van transport en de moeilijkheden der reis naar Amboina zijn de oorzaken, waardoor van dien rijkdom niet behoorlijk partij kan worden getrokken. Aan het voorgenomen onderzoek van den luitenant ter zee *J. H. G. Jordens*, omtrent de oprigting van eene houtvelling op het eiland Ceram (zie het vorig Verslag), is in 1853 geen verder gevolg gegeven. Den heer *Jordens* is intusschen vrijgelaten gebleven om, indien hij concessie mogt verlangen tot ontginning der bosschen voor eigen rekening, daartoe aanvragte te doen.

Veeteelt. Het grootste gedeelte van het aanwezige rundvee is het eigendom van het Gouvernement en is in de verschillende negorijen verdeeld, tegen het genot door de bevolking van de helft der voordeelen. Het getal dezer runderen bedroeg onder ultimo December 1853 1459 stuks.

Het getal aan particulieren toebehoorend was in 1853 vermeerderd en bedroeg 979 stuks. Schapen worden weinig aangefokt.

Het getal paarden is zeer gering. Zij worden meest van buiten aangevoerd. Gras is er schaarsch. Onder de inlanders bestaat niet de minste zucht om zich op de vee-fokkerij toe te leggen.

13°. BANDA.

De opgaven omtrent deze residentie zijn over dit jaar minder volledig dan over het vorige; doch de berigten zijn gunstig.

Niettegenstaande de verwoestingen, in 1852 door aardbevingen aangerigt, is de notenmuscaat-cultuur niet achteruitgegaan.

De oogst bedroeg:

in 1853 . . .	143,691 pd,	goede foelie en gruis;
in 1852 . . .	135,475 " " " "	" " " "
dus meer . . .	8,216 " " " "	" " " "
in 1853 . . .	583,547 pd,	middelbare; magere en gebroken noten;
in 1852 . . .	562,771 " " " " "	" " " " "
dus meer . . .	20,776 " " " "	" " " "

Bosschen. Op het eiland Rozengain bestaan eenige djatie-aanplantingen, doch van weinig waarde volgens den resident: met uitzondering van enkele oude boomen niets dan kreupelhout, alleen bruikbaar voor ligte gebouwen.

14°. TIMOR.

Rijst. Gebrek aan water en gedurige oneenigheden tusschen de verschillende rijkjes staan hier aan de uitbreiding van den landbouw in den weg.

Men wijdt geringe zorg aan de rijstcultuur; doch legt zich des te ijveriger toe op de teelt van djagong, die het voornaamste voedsel uitmaakt.

In het jaar 1853 zijn 200 bouws sawavelden op 's Gouvernements grondgebied aangelegd, waarvan 4000 pikols padie zijn geoogst.

Koffij. Koffijboomen vindt men in de paggers en langs de woningen, voor eigen gebruik.

Suiker. Eene aanplanting van suikerriet ging eenige jaren geleden wegens gebrek aan geld en arbeiders te niet.

Katoen. Het telen van katoen is beproefd, doch heeft geen voldoende resultaat opgeleverd.

Tabak. Tabak schijnt de Timorees niet, of in geringe hoeveelheid te verbouwen en wordt aangevoerd van het eiland Savoe. Jaarlijks bedraagt die aanvoer p. m. 300 pikols. De prijs is f 35 den pikol.

Bosschen. De bosschen bevatten verscheidene soorten van goed timmerhout. In den omtrek van Koepang groeit de djatieboom, voor eenige jaren van Java overgebracht, tamelijk weelderig.

Veeveelt. Timor, Rottie, Savoe en Soemba zijn overvloedig van last- en slagtdieren voorzien. Op de Solor-eilanden en Ombaai vindt men alleen geiten. Het vee loopt meestal in het wild rond, zonder dat men zich aan deszelfs onderhoud gelegen laat liggen. Gedurende het jaar 1853 zijn 220 paarden uitgevoerd.

II. MIJNBOUW.

§ 1. Banka.

Mogt de tinproductie op Banka in 1852 in vergelijking met vroegere jaren gunstig genoemd worden, zij werd nog overtroffen door die van 1853.

Niettegenstaande de minder gunstige weêrsgesteldheid en kleine tegenspoeden, als het instorten eener kollong in ééne mijn, en staking van den arbeid in eene tweede, ten gevolge van verzet der mijnwerkers, en de intrekking van vijf andere mijnen, bereikte de opbrengst in 1853 eene vroeger nooit gekende hoogte.

De levering in 1853 bedroeg	86,618 pikols,
waarvan evenwel moet worden afgetrokken de overgebleven tinerts van 1852, ten bedrage van 90 $\frac{1}{2}$ vrachten of	2,262 „

rest. 84,356 pikols;

doch waarbij moet worden geteld de onder ultimo December nog onversmolten gebleven erts van 1853, ten bedrage van 275 $\frac{3}{4}$ vrachten of	6,893 „
---	---------

zoodat de zuivere tin-productie van 1853 is geweest 91,249 pikols.

Tot deze meerdere productie heeft voornamelijk bijgedragen de ontwikkeling der mijn-districten Blinjoe en Marawang.

De 247 mijnen, welke Banka bezit, hebben gedurende 1853 genoten:

aan verstrekkingen (levensmiddelen)	f 461,407:535
„ voorschotten (contanten)	299,045:375
„ uitkeeringen	441,234:555
In het geheel	f 1,201,687:265

De mijnschulden bedroegen:

Onder ultimo 1852	f 259,615:59
„ „ 1853	196,827:53
dus in 1853 minder dan in 1852	f 62,788:06
waaronder evenwel is begrepen eene som van	59,017:77
welke in 1853 is afgeschreven, zoodat de schuld inderdaad is verminderd met	3,770:49

De schuld van 1853 is verdeeld in:

f	54,117:54	<i>goede</i> ,	} schuld.
	66,508:32	<i>onzekere</i>	
en	76,201:87	<i>kwade</i>	

Te zamen . . . f 196,827:53

De *goede* schuld is ruimschoots gewaarborgd door den onder ultimo December onverschuldigd gebleven tinerts; de *onzekere* rust grootendeels op mijnen, die tijdelijk in ongelukkigheid zijn geraakt; de inning van een klein gedeelte dier schuld is slechts als twijfelachtig te beschouwen; de *kwade* moet daarentegen als geheel hopeloos beschouwd worden.

Van de 14,450 onder ultimo December aanwezige Chinezen waren 7062 aan het mijnwerk verbonden. Uit China werden 95 nieuwelingen aangevoerd.

Het van lieverlede ingeslopen misbruik, dat verschillende mijn-aandeelen bij wijze van speculatie in ééne hand vereenigd raken, waardoor voor den aandeelhouder de noodzakelijkheid ontstaat om zich in het mijnwerk door koelies te doen vervangen, heeft aanleiding gegeven om den resident van Banka aan te schrijven, dat kwaad zooveel mogelijk tegen te gaan.

In 1853 werden aan het Indisch Bestuur eenige toestellen gezonden tot het nemen eener proef met de tin-uitsmelting volgens de meer vermelde methode van den Delftschen hoogleeraar *Bleekrode*; enkele voorwerpen tot aanvulling dier toestellen moesten in Indie zelf worden vervaardigd en waren op het einde van 1853 nog niet gereed.

In dit jaar werd mede hier het noodige verrigt tot uitzending van balansen en gewigten, welke het Indisch Bestuur op voorstel van dr. *J. H. Croockewit* had aangevraagd tot het in praktijk brengen van een door deze aan te geven procédé, waardoor elk administrateur op Banka in weinige minuten tijds den aard van den erts en bij benadering het gehalte aan tin zou kennen.

§ 2. *Blitong.*

Door de concessionarissen waren aangelegd 19 tinmijnen, zijnde twee kollong-, vier koeliet-kollong en dertien koeliet-mijnen.

Volgens het verslag van den adsistent-resident bedroeg de productie in 1852 670⁴⁶/₁₀₀ pikol, hetgeen voor een begin als zeer gunstig werd beschouwd. Overigens is bij dat verslag aangeteekend, dat de kongsies op Blitong op gelijke wijze waren ingerigt als op Banka. De concessionarissen moesten echter f 15 zilver betalen, terwijl het Gouvernement op Banka, blijkens het Verslag van 1849, f 13¹/₃ zilver per pikol betaalde.

Gemis aan geschikte mijnwerkers vertraagde de exploitatie.

§ 3. *Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo.*

Het personeel bij de mijn *Oranje-Nassau* te Pengaron bestond op ultimo December 1853, uit:

- 7 Europesche geëmployeerden;
- 1 smidsbaas, inlander;
- 2 timmerlieden, id.
- 9 mandoors, id.
- 6 hospitaal-bedienden;
- 255 pandelingen voor het vervoer van kolen;
- 399 personen tot dwangarbeid of verbanning veroordeeld;

te zamen 679 man.

Voorstellen waren hangende tot vermeerdering van het Europeesche personeel, door de aanstelling van kweekelingen, bestemd om tot voorlieden bij het mijnwezen te worden opgeleid.

Voor het materiele der zaak is gedurende 1853 onder andere het volgende gedaan:

a. magtiging verleend tot den aanbouw van een stoomvaartuig, geschikt tot het slepen der afvoerbooten voor steenkolen, waarvan de kosten zijn geraamd of f 41,000 à f 42,000.

Het vaartuig wordt gebouwd op de particuliere werf van *Browne en Co.* te Dassoon (Rembang); met de vervaardiging van stoomwerktuigen en ketel is een aanvang gemaakt in de fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid te Soerabaija;

b. aangevangen met de herstelling van het trekpad en het zuiveren der rivier van Martapoera tot Pengaron van boomstammen, waarvan de kosten zijn geraamd op f 6380;

c. aangevangen met het graven eener geul, boven het etablissement te Pengaron, tot afsnijding van eene door de rivier Riamkiwa gevormde bogt, die thans op den oever invalt en twee steenkolenloodsen met den daartusschen liggenden spoorweg dreigt te ontgronden, geraamd op f 825;

d. aangevangen met het ophoogen en bevestigen van het moerassig terrein, waarop de steenkolenloodsen te Bandjermasin zijn geplaatst, geraamd op f 1307: 89.

Voor het vervoer der kolen waren nog 8 ijzere laadschouwen aangevraagd, tot welke aanmaak echter eerst na het jaar 1853 magtiging is verleend.

De verbeteringen in de wijze van ontginning, door den ingenieur van het mijnwezen *de Groot* aangewezen, hadden een gunstig gevolg.

Ofschoon de afvoer der kolen gedurende eenige maanden door lagen waterstand is vertraagd, zijn de werkzaamheden over het algemeen met volharding en ijver voortgezet.

Het restant steenkolen buiten de mijnen van Pengaron bedroeg:

op 1 Januarij 1853	3180	ton
en op ultimo December 1853	4850 $\frac{1}{2}$	"
Verschil	1670 $\frac{1}{2}$	ton.

Gedurende 1853 is van daar naar Bandjermasin verzonden . . . 9809 $\frac{1}{2}$ "

zoodat in dit jaar aan steenkolen is uitgegraven eene hoeveelheid van 11,480 . ton.

Op 1 Januarij 1853 bedroeg de restant-voorraad te Bandjermasin. 4747 $\frac{1499}{2000}$ ton.

In 1853 is aldaar van Pengaron aangebragt eene hoeveelheid van. 9809 $\frac{1000}{2000}$ ton,

waarop echter eene minderheid boven de toegestane spillage is bevonden van.	157106 $\frac{4}{2000}$ "	
	96511936 $\frac{6}{2000}$ "	
Geeft te zamen	14,9991435 $\frac{2000}{2000}$ ton.	

De afleveringen bedroegen in 1853:

naar Java en elders, verzonden voor rekening van het Gouvernement, vrachtvrij voor overgevoerd zout. 10368 $\frac{75}{2000}$ ton;

tegen betaling van verschillende vrachten . . . 62081825 $\frac{2000}{2000}$ "

verstreckt aan Zr. Ms. stoomschepen, stoompraauw, smederij enz. 237470 $\frac{2000}{2000}$ "

verstreckt aan particulieren (waaronder 3681 $\frac{500}{2000}$ ton ten behoeve van de *Peninsular and Oriental steam navigation company*), tegen betaling van f 30 de ton . 11151900 $\frac{2000}{2000}$ "

zoodat de voorraad te Bandjermasin onder ultimo 1853 bedroeg. 5801365 $\frac{2000}{2000}$ ton.

De opbrengst der mijnen beliep alzoo ruim 3700 ton meer dan in 1852, terwijl ruim 1200 ton meer in 1852 naar Bandjermasin is afgevoerd en desniettemin gemiddeld met 100 arbeiders minder is gewerkt.

Met betrekking tot de uitgaven kan worden gezegd dat zij in verhouding tot de opbrengst verminderd zijn. De kosten der steenkolen-ontginning te Pengaron hebben gedurende 1853 bedragen f 111,847

waarvan moet worden afgetrokken, wegens vervoer der kolen van
Bandjermasin naar elders 28,854

f 82,993

Hierbij behooren echter nog gerekend te worden rente op kapitaal en onderscheidene betalingen, welke op Java voor de mijnen geschieden, gelijk onder andere voor den aanbouw van eenen stoomsleper.

Daar deze uitgaven voor het oogenblik niet kunnen worden opgegeven, kunnen mede de kosten der kolen, per ton, over 1853 niet met eenige naauwkeurigheid berekend worden.

Tot ontginning van steenkolen-mijnen, op een ander terrein in de Zuid- en Oosterafdeeling, was reeds in 1852 eene concessie gevraagd door den heer *Wijnmalen*, naar aanleiding waarvan een onderzoek werd opgedragen aan den ingenieur *de Groot*. De uitslag van dit onderzoek bleek zeer bevredigend te zijn, en de directeur der middelen en domeinen werd dien ten gevolge gemagtigd om met den heer *Wijnmalen* tot het sluiten van eene overeenkomst te onderhandelen. Op het einde van 1853 was deze zaak nog hangende.

§ 4. *Verdere opgaven betreffende den mijnbouw.*

Java. Het vinden van steenkolen aan de Meeuwenbaai op Java gaf aanleiding tot het zenden derwaarts van den buitengewonen adspirant-ingenieur *Aguasie Boachi*.

Voor 's hands kan daarvan alleen aangeteekend worden, dat het in het laatst van het jaar gehouden voorloopig onderzoek leidde tot het ontdekken van lagen steenkolen van geringe zwaarte en hoedanigheid.

Het onderzoek naar steenkolen in de residentien Samarang en Kadoe, en van kwik in Demak (Samarang), waarvan melding is gemaakt in het vorig Verslag, deed zien, dat noch kolen, noch kwik in genoegzame hoeveelheid aanwezig waren om met vrucht ontginningen te openen.

De mede daar vermelde onderzoekingen naar de zoutwerken te Koewoe, Mendikel en Tjirawak (residentie Samarang) hebben, volgens het ontvangen rapport, insgelijks niets bijzonders opgeleverd.

Gouvernement van Sumatra's Westkust. Nopens den uitslag van de onderzoekingen van den adspirant-ingenieur *Huguenin*, in de Padangsche Bovenlanden, mede vroeger vermeld, kan het volgende worden medegedeeld:

Voor zoover de kopererts-depôts bekend en onderzocht waren, zouden alleen die van Batoe Tiga en Peninggahan, wegens de hoedanigheid van den erts, voor ontginning in aanmerking kunnen komen. Het voorkomen van den erts gaf echter geen de minste zekerheid voor eene voldoende hoeveelheid, zoodat eene exploitatie uit dat oogpunt eene gewaagde onderneming scheen. Uit hoofde van het groote zwavel- en ijzergehalte zou de erts van Peninggahan eene moeilijke en kostbare bewerking vorderen, en zoolang op Sumatra geene goede kolen gevonden worden, tot redelijken prijs verkrijgbaar, zou de uitsmelting aan de mijn alleen met houtskool kunnen geschieden, waartoe echter die streek geen genoegzaam hout oplevert. Het vervoer der ertsen naar zee, dat per as zou moeten plaats hebben, zou daarentegen weder veel te kostbaar zijn om er aan te kunnen denken ze naar eene smelterij, elders in Indie of in Europa, te verzenden.

Ook de ijzererts kon wegens gebrek aan brandstof en kostbaar vervoer volstrekt niet voor eene exploitatie in aanmerking worden gebragt.

De gevonden kolen waren geheel onbruikbaar voor brandstof, en zouden, al waren zij ook daartoe geschikt, wegens de geringe zwaarte der laag de ontginning niet waard zijn.

Te Boekiet Kandong waren ontdekt marmer en mergel, die geschikt waren bevonden voor bouwmaterialen.

In het district Alahan Pandjang waren ook door den officier van gezondheid *Schwanenfeld*, op last van het bestuur ter Westkust, mineralogische onderzoekingen gedaan, volgens welke onder andere de looderts aldaar, wegens zijn voorkomen en qualiteit, allezins voor eene ontginning aanbevelenswaardig zou zijn. Voor alsnog werd die ontginning onuitvoerlijk geacht, uit hoofde van het zeer kostbaar vervoer, daar de afstand naar zee meer dan 80 palen, over een moeilijk bergachtig terrein, bedraagt.

Palembang. In de residentie Palembang werden steenkolen gevonden in de nabijheid van de doessoen Balie Boekit. De aspirant-ingenieur *Aquasie Boachi* zou daaromtrent een onderzoek doen, zoodra dat aan de Meeuwenbaai was afgeloopen.

Riouw. In Februarij 1853 berigtte de resident van Riouw dat de Onderkoning hem had kennis gegeven van eene door hem aan den heer *A. N. van den Berg*, zoon van den gewezen resident *A. F. van den Berg*, verleende concessie tot exploitatie van tin- en andere mijnen op de Karimon-eilanden, en in April werd het ter zake gesloten contract aangeboden, dat door den heer *van den Berg* was ingediend, met verzoek om het ter goedkeuring en bekrachtiging aan het Gouvernement voor te leggen. De overwegingen waartoe deze zaak leidde waren op ultimo December 1853 nog niet geëindigd. De verdere bijzonderheden zullen dus eerst in een volgend verslag kunnen worden vermeld.

Wester-afdeeling van Borneo. In het Verslag van 1852 werd gewag gemaakt van eene door den resident der Wester-afdeeling van Borneo aangevangene briefwisseling nopens de goudmijnen in het Landaksche. Het gevolg hiervan was, dat een onderzoek daaromtrent werd bevolen. Het vinden van andere ertsen leidde verder tot het bevelen van onderzoekingen naar het aanwezen van kopererts in het gebergte Tampie, afdeeling Pontianak; van ijzer- koper- en tinerts in Polo, afdeeling Sambas; van spiesglans-erts op de Karimata-eilanden; van steenkolen in de landschappen Nanga Boenoet, Djongkong en Salimbouw; van tin-erts in Soekadana.

Wegens politieke omstandigheden werd eerst gevolg gegeven aan het onderzoek naar steenkolen. Het reeds verrigte heeft doen zien, dat in al de genoemde landschappen kolen gevonden worden en dat Salimbouw de geschiktste plaats zal zijn om eene ontginning van kolen aan te vangen.

Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden. Het onderzoek naar steenkolen te Maros, waarvan het laatst gewag is gemaakt in het Verslag van 1852, had geen gunstig resultaten.

Daaruit bleek namelijk, dat de kolen onbruikbaar waren, de koollagen geen reden gaven om eene ontginning aan te raden, en de geologische formatie niet die was waarin het aanwezig van tot ontginning geschikte koollagen mogt verondersteld worden. De onderzoekingen werden dan ook gestaakt.

Moluksche eilanden. In Julij 1852 berigtte de gouverneur der Moluksche eilanden, dat op het eiland Ceram steenkolen gevonden waren, waarvan monsters door hem werden gezonden. Na den ingenieur *de Groot* te hebben gehoord, werd dien ten gevolge in Januarij 1853 aan dien ingenieur opgedragen om te zijner tijd een voorstel te doen tot het uitvoeren van een onderzoek; terwijl de gouverneur werd uitgenoodigd om inmiddels te trachten van de inlandsche hoofden inlichtingen te verkrijgen. In 1853 waren nog geene verdere berigten ontvangen.

In het Verslag van 1852 is gezegd, dat bepaald was, dat een onderzoek naar den mineralogischen rijkdom van Batjan zou worden ingesteld. Dit onderzoek werd in April 1853 opgedragen aan den ingenieur *Schreuder*, die in Augustus daarmede een aanvang maakte. Zijne onderzoekingen waren op ultimo December nog niet afgeloopen.

Timor. Ook in het jaar 1853 kwam geene verandering in den stand der met den (sedert overleden) heer *mr. A. G. Brouwer* aangeknoopte en vroeger herhaaldelijk vermelde onderhandelingen over eene hem te verleenen concessie tot ontginning van kopermijnen op Timor. Alleen werd hem verlenging verleend tot Augustus 1855 van den termijn, binnen welken hij zou moeten aantoonen, dat het kapitaal, benodigd tot de door hem gevraagde exploitatie, te zijner beschikking staat.

III. HANDEL EN SCHEEPVAART.

§ 1 *Buitenlandsche en tusschen deelen van Indie.*

Voor zooveel Java en Madura betreft wordt in de eerste plaats verwezen naar het gedrukte en reeds bij brief van 9 Maart 1855, lit. A, n°. 3, aan de Staten-Generaal medegedeelde verslag, door den directeur der middelen en domeinen opgemaakt en van hetwelk ten overvloede hier nog een exemplaar wordt bijgevoegd.

Zonder thans in reeds vroeger gemaakte vergelijkingen met vorige jaren te treden, zal men, om een overzicht te geven en latere vergelijkingen gemakkelijk te maken, hieronder de voornaamste cijfers omtrent de handelsbeweging van 1853 uit dat verslag overnemen.

Van de buitenbezittingen zullen bij het volgend verslag vermoedelijk de tot dusver en ook ditmaal ontbrekende opgaven kunnen worden medegedeeld.

a. In- en uitvoer op Java en Madura en betaalde regten.

De ondervolgende opgaven toonen aan:

- 1°. den invoer op Java en Madura in 1853, in het algemeen;
- 2°. den uitvoer, als boven;
- 3°. de landen van waar de invoer heeft plaats gehad;
- 4°. de landen naar welke de uitvoer heeft plaats gehad;
- 5°. voornaamste der van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop ingevoerde voortbrengselen;
- 6°. de goederen met certificaat van Nederlandsche oorsprong en bewerking ingevoerd;
- 7°. de voornaamste der uitgevoerde producten;
- 8°. en 9°. de landen van herkomst en bestemming der schepen;
- 10°. en 11°. de vlaggen der aangekomen en vertrokkene schepen;
- 12°. de ontvangene regten.

DOOR WIEN INGEVOERD.

	Voortbreng- len van Europa, en Amerika en de Kaap de Goede Hoop.	Voortbreng- selen van de West van Indie en Bengalen.	Voortbreng- selen van China, Manilla en Siam.	Voortbreng- selen van Japan.	Voortbreng- selen van den Oosterschen Archipel.	Totaal aan koopman- schappen.	Totaal aan specien.	Totaal generaal.
Door particulieren :								
van Nederland	f 12,448,630	"	"	"	"	f 12,448,630	f 259,984	f 12,708,614
van andere landen	6,186,064	f 183,109	f 1,943,070	f 563,367	f 116,757	8,992,367	277,561	9,269,928
van den Oosterschen Archipel	415,003	404,577	601,503	"	6,617,995	8,039,078	1,967,291	10,006,369
Totaal particuliere invoer	f 19,049,697	f 587,686	f 2,544,573	f 563,367	f 6,734,752	f 29,480,075	f 2,504,836	f 31,984,911
van Nederland en Bengalen, voor rekening van het Gouvernement	2,582,325	288,640	"	"	"	2,870,965	5,158,000	8,038,965
van den Oosterschen Archipel, voor rekening van het Gouvernement	"	"	"	"	4,266,727	4,266,727	"	4,266,727
Totaal generaal	f 21,632,022	f 876,326	f 2,544,573	f 563,367	f 11,001,479	f 36,617,767	f 7,662,836	f 44,280,603

De invoer heeft bestaan in voortbrengselen:

van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop	f 21,632,022
" de West van Indie en Bengalen	876,326
" China, Manilla en Siam	2,544,573
" Japan	563,367
" den Oosterschen Archipel	11,001,479
Totaal aan koopmanschappen.	f 36,617,767
Hierbij voegende de specien.	7,662,836
verkrijgt men te zamen als boven.	f 44,280,603

UITVOER.

DOOR WIEN UITGEVOERD.	Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel.	Voortbrengselen van de West van Indie en Bengalen.	Voortbrengselen van China, Manilla en Siam.	Voortbrengselen van Japan.	Voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop.	Totaal aan koopmanschappen.	Totaal aan specien.	Totaal generaal.
Door particulieren:								
naar Nederland.	f 9,507,354	f 1,675	f 2,302	f 47,886	f 11,384	f 9,570,581	f 18,776	f 9,589,347
naar andere landen	8,030,060	26,790	4,967	16,225	103,006	8,181,048	133,264	8,314,312
naar den Oosterschen Archipel.	4,875,631	48,928	146,028	485,883	2,316,273	7,572,793	2,607,062	10,179,885
Totaal particuliere uitvoer	f 22,413,095	f 77,393	f 153,297	f 249,974	f 2,430,663	f 25,324,422	f 2,759,092	f 28,083,514
naar Nederland door de Ned. Hand.-Maats.in consignatie voor rekening van het Gouvern.	42,272,247	"	"	"	"	42,272,247	"	42,272,247
naar den Oosterschen Archipel voor rekening van het Gouvernement.	"	"	"	"	536,745	536,745	800,450	1,337,195
Generaal totaal	f 64,685,342	f 77,393	f 153,297	f 249,974	f 2,967,408	f 68,133,414	f 3,559,542	f 71,692,956

De uitvoer heeft bestaan in voortbrengselen:

van den Oosterschen Archipel	f 64,685,342
" de West van Indie en Bengalen	77,393
" China, Manilla en Siam.	153,297
" Japan	249,974
" Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop	2,967,408
Totaal aan koopmanschappen.	f 68,133,414
Hierbij voegende de specien	3,559,542
bekomt men een gelijk bedrag als boven	f 71,692,956

De invoer door particulieren heeft plaats gehad naar de volgende landen

Koop- Koop-

Hierbij voegende de specien 3,559,542

bekomt men een gelijk bedrag als boven f 71,692,956

	Koop- manschappen.	Specien.	Totaal.	Koop- manschappen.	Specien.	Totaal.
Van Nederland	f 12,448,680	f 259,984	f 12,708,614			
" Engeland	5,117,062	8,772	5,125,834			
" Frankrijk	171,032	41,500	212,532			
" Zweden	78,475	"	78,475			
" Denemarken	1,391	"	1,391			
" Hamburg	101,933	"	101,933			
" Bremen	73,968	"	73,968			
" Triëst	1,400	"	1,400			
" Amerika	379,804	16,800	396,604			
" de Kaap de Goede Hoop	9,623	"	9,623			
" Bengalen en Ceylon	106,053	"	106,053			
" de Golf van Perzie	79,103	40,390	119,493			
" Manilla	457,785	"	457,785			
" China en Macao	1,383,318	3,000	1,386,318			
" Siam	212,438	"	212,438			
" Japan	563,367	"	563,367			
" Nieuw-Holland	255,615	167,099	422,714			
" den Oosterschen Archipel				f 21,440,997	f 537,545	f 21,978,542
				8,039,078	1,967,291	10,006,369
				f 29,480,075	f 2,504,836	f 31,984,911

Totaal als voren

Hieronder is begrepen de gouvernementen-invoer van Japan ad f 462,002.

De uitvoer heeft plaats gehad naar de volgende landen, als:

	Koop- manschappen.	Specien.	Totaal.	Koop- manschappen.	Specien.	Totaal.
Naar Nederland	f 51,842,828	f 18,776	f 51,861,594			
„ Engeland	849,580	„	849,580			
„ Frankrijk	2,431,075	475	2,431,550			
„ België	692,056	„	692,056			
„ Zweden	120,471	„	120,471			
„ Denemarken	6,400	„	6,400			
„ Hamburg	180,291	„	180,291			
„ Bremen	47,417	„	47,417			
„ Amerika	946,344	2,000	948,344			
„ de Golf van Perzie	235,823	„	235,823			
„ China en Macao	180,801	107,245	288,046			
„ Siam	102,443	14,619	117,062			
„ Japan	148,842	8,925	157,767			
„ Nieuw-Holland	2,243,105	„	2,243,105			
„ den Oosterschen Archipel						
		Totaal als voren				
				f 60,023,876	f 152,030	f 60,175,906
				7,572,763	2,607,062	10,179,855
				f 67,596,639	f 2,759,092	f 70,355,731

Hieronder is niet begrepen de Gouvernements-uitvoer naar de buitenbezittingen:

aan goederen	f 536,745
„ geld	800,450
Totaal	f 1,337,195

5°. De ingevoerde voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop hebben hoofdzakelijk bestaan in:

Aardewerk en porselein	f	178,128
Boeken, muziek en dito-instrumenten		136,961
Galanterien, modewaren en parfumerien		220,046
Glas- en kristalwerken		143,755
Koper en koperwerk		232,417
Kramerijen.		157,995
Lakens en wollen stoffen.		239,125
Lijnwaden en katoenen goederen		13,106,269
Meubelen		164,375
Provisien		783,663
Rijtuigen, leder- en zadelwerk		102,158
Schrijfbehoeften		126,287
Steenkolen		331,899
Wijn en andere dranken		1,199,029
IJzer en dito-werk en machinerien		1,072,560
Zakken (koffij-)		81,272

6°. Met certificaten van Nederlandsche oorsprong en bewerking zijn ingevoerd:

Aardewerk.	f	16,087
Beenzwart.		170
Blik en dito-werk		429
Boeken, muziek en dito-instrumenten		68,095
Glas- en kristalwerk		62,238
Goud- en zilverwerk		9,214
Goud- en zilveralon en militaire ornamenten.		6,257
Horologien en instrumenten		1,923
Kleedingstukken.		7,402
Koperwerk.		81,353
Kramerijen.		6,021
Kurken.		372
Lakens en wollen stoffen.		95,911

Transporteren. . . f 355,472

	Per transport f	355,742
Lood		3,048
Lijnwaden en katoenen goederen		7,298,454
Meubelen		39,917
Modewaren, galanterien en parfumerien		11,065
Provisien		458,983
Rijtuigen, leder- en zadelwerk.		20,835
Scheepsbehoefden.		16,136
Schrijfbehoeften		81,277
Speelkaarten		1,006
Spermacetiekaarsen		795
Steenen (metsel-).		3,901
Tabak, snuif en sigaren		6,862
Vaatwerk		43,286
Verwwaren		51,882
Wapenen van weelde en jagtkruid		3,470
Wijn en andere dranken		610,767
IJzer en dito-werk en machinerien		522,098
Zakken (koffij-)		64,998
Zijden stoffen.		32
Diverse		3,019
	Totaal.	f 9,597,303

DOOR WIEN UITGEVOERD.	Rijst. Pikols.	Koffij. Pikols.	Suiker. Pikols.	Specerijen.			Tin. Pikols.	Indigo. Ponden.	Kaneel. Pikols.	Coche- mille. Ponden.	Peper. Pikols.	Thee. Pikols.	Tabak. Pikols.	Noten- zeep. Pikols.	Vlas. Pikols.
				Foelie. Pikols.	Nagelen. Pikols.	Noten- muscaat. Pikols.									
Door particulie- ren:															
naar Nederland	114,197	60,54315/100	463,19364/100	65993/100	"	39878/100	"	23142/100	51,0703/4	5,96747/100	6450/100	23,49080/100	"	"	"
naar andere land.	146,10222/100	111,25324/100	299,35558/100	9577/100	12405/100	60936/100	"	13250/100	23,764	6,88871/100	6555/100	417/100	"	"	"
naar den Oost. Ar.	403,57977/100	7,97730/100	34,33738/100	2101/100	"	15130/100	390/100	"	14,600	59311/100	"	12,24389/100	"	"	"
Totaal van den particul. uitvoer.	663,87899/100	179,77369/100	796,88660/100	77671/100	12405/100	1,15944/100	390/100	346,4733/4	89,4343/4	13,44929/100	13005/100	35,73886/100	"	"	"
Naar Nederland door de Nederl. Hand.-maats. in consignatie voor rekening van het Gouvernement.	"	839,80098/100	971,34665/100	1,06971/100	"	3,25422/100	64,35192/100	976,5281/2	51,528	1,55395/100	13,39632/100	"	1380/100	1380/100	79440/100
Totaal uitvoer.	663,87899/100	1,019,57467/100	1,768,23325/100	1,84642/100	12405/100	4,41366/100	64,35582/100	1,323,0021/4	140,9623/4	15,00924/100	13,52637/100	35,73886/100	1380/100	1380/100	79440/100

8°. De schepen in 1853 aangekomen, kwamen:

	Schepen.	Lasten.
van Nederland	83	24,125
» elders in Europa	52	12,658 $\frac{1}{2}$
Te zamen uit Europa	135	36,783 $\frac{1}{2}$
van Amerika	13	3,100
» Algiers	—	—
» de Kaap de Goede Hoop	6	1,100 $\frac{3}{4}$
» de West van Indie	20	4,446 $\frac{1}{2}$
» China, Siam en Manilla	56	13,552 $\frac{3}{4}$
» Japan	1	459
» Nieuw-Holland	149	28,999 $\frac{1}{4}$
» den Oosterschen Archipel	1790	54,913 $\frac{1}{8}$
Te zamen	2170	143,354 $\frac{7}{8}$

9°. Vertrokken zijn:

	Schepen.	Lasten.
naar Nederland	250	72,552
» elders in Europa	35	7,291 $\frac{1}{2}$
Te zamen naar Europa	285	79,843 $\frac{1}{2}$
naar Amerika	12	4,142 $\frac{3}{4}$
» de West van Indie	6	1,716 $\frac{1}{2}$
» China, Siam en Manilla	22	3,739 $\frac{1}{4}$
» Japan	1	459
» Nieuw-Holland	45	7,333
» den Oosterschen Archipel	1909	60,460 $\frac{3}{4}$
Te zamen	2280	157,754 $\frac{3}{4}$

10°. Aangekomen schepen in 1853 onder

Nederlandsche vlag:

van Nederland	83 schepen
» andere plaatsen in Europa	21 »
» Algiers	» »
» Amerika	6 »
» de Kaap de Goede Hoop	3 »

Transporteren 113 schepen

	Per transport	113 schepen:
van de Golf van Perzie en de West van Indie	9	»
» China, Siam en Manilla	24	»
» Japan	1	»
» Nieuw-Holland	69	»
» den Oosterschen Archipel	1670	»
<hr/>		
Te zamen onder Nederlandsche en daarmede		
gelijkgestelde inlandsche vlaggen	1886	schepen
onder Engelsche vlag	77	»
» Fransche »	14	»
» Belgische »	3	»
» Hamburger »	17	»
» Bremer »	9	»
» Pruissische »	1	»
» Zweedsche »	13	»
» Russische »	1	»
» Deensche »	5	»
» Amerikaansche »	28	»
» Portugesche »	3	»
» Chinesche »	1	»
» Siamsche »	12	»
» diverse Aziatische vlaggen	100	»
<hr/>		
Te zamen. . .		2170 schepen.

11°. Vertrokken schepen in 1853 onder

Nederlandsche vlag:

naar Nederland	208	schepen
» andere havens in Europa	1	»
» de Golf van Perzie en de West van Indie	1	»
» China, Siam en Manilla	6	»
» Japan	1	»
» Nieuw-Holland	6	»
» den Oosterschen Archipel.	1815	»
<hr/>		
Te zamen onder Nederlandsche en daarmede		
gelijkgestelde inlandsche vlaggen	2038	schepen
onder Engelsche vlag.	85	»
» Fransche »	13	»
<hr/>		

Transporteren 2136 schepen.

		Per transport 2186 schepen:
onder Belgische vlag	3 "
" " Hamburger "	15 "
" " Bremer "	12 "
" " Pruissische "	1 "
" " Zweedsche "	12 "
" " Russische "	1 "
" " Deensche "	2 "
" " Portugesche "	3 "
" " Amerikaansch "	23 "
" " Chinesche "	1 "
" " Siamsche "	19 "
" " diverse Aziatische vlaggen	52 "

Te zamen 2280 schepen.

12°. De ontvangen regten zijn geweest als volgt:

Inkomende regten	f 4,270,845 : 78 ⁵
Uitgaande idem	2,583,816 : 91
Entrepôt- idem	60,401 : 68
Overscheep- idem	1,998 : 67
Waaggelden	23,661 : 25
Pakhuishuur	74,763 : 86
Consumtieregten op den tabak.	64,818 : 113 ⁵
5 per cent additionele regten	345,555 : 19 ⁵
Interest op verleende credieten	15,598 : 50
Totaal.	f 7,441,459 : 118 ⁵

Onder de inkomende en additionele regten is begrepen eene som van f 770,528 : 31⁵ op ingevoerde gambier.

Onder de uitgaande en additionele regten is begrepen eene som van f 1,570,686 : 94⁵ fictive regten op uitgevoerde gouvernements-producten.

Van de bovenstaande perceptie is wegens gewone terugbetaling gerestitueerd f 102,050 : 73

De fictive regten op uitgevoerde gouvernements-producten hierboven vermeld 1,570,686 : 94⁵

1,672,737 : 47⁵

Alzoo bij 's lands kas werkelijk ontvangen f 5,768,722 : 71

b. Toestand van de Nederlandsch-Indische scheepvaart
en bepalingen dienaangaande.

Met opzigt tot de grootte en het aantal der in *Nederlandsch Indie te huis behoorende schepen en vaartuigen* wordt verwezen naar de lijst, onder lit. Q bij dit Verslag gevoegd. Gedurende 1853 zijn afgegeven 39 zeebrieven, als:

aan Europeanen	9	voor eene scheepsruimte van	678 $\frac{1}{4}$ last.
» Chinezen	18	» » » »	1011 $\frac{1}{2}$ »
» Arabieren	8	» » » »	890 $\frac{1}{2}$ »
» inlanders	9	» » » »	610 $\frac{1}{2}$ »

Te zamen 39 vaartuigen, metende : 3190 $\frac{3}{4}$ last.

De vaartuigen waren:

5 brikken;

15 barken;

18 schoeners;

1 kotter.

Als boven 39 vaartuigen.

De particuliere stoomvloot bestond in 1853 uit de volgende schepen, gedeeltelijk niet in *Nederlandsch Indie te huis behoorende* en daarom voor dat gedeelte niet vermeld op de boven bedoelde lijst:

<i>Java</i>	groot 269	last
<i>Koningin der Nederlanden</i>	» 254	»

beide behoorende aan de *Nederlandsch-Indische stoomboot-maatschappij*, wier bestaan in 1853 voor den tijd van vijf jaren is verlengd.

<i>Ambon</i>	» 183	»
<i>Padang</i>	» 181	»
<i>Makasser</i>	» 175	»
<i>Banda</i>	» 106	»

alle behoorende aan eene *Nederlandsche maatschappij*, onder directie van den heer *W. Cores de Vries*.

<i>Langen Lamongan</i>	» 53 $\frac{1}{2}$	»
----------------------------------	--------------------	---

gevende te zamen *zeven stoomvaartuigen*, metende 1221 $\frac{1}{2}$ last.

Het verschijnsel, reeds vroeger herhaaldelijk opgemerkt, dat de *Indische kustvaart* allengs bijna geheel overging in handen van *Arabieren en Chinezen*, werd sedert meer en meer bevestigd, zoodanig dat in 1853 slechts weinige aanzienlijke *Europesche reederijen* meer bestonden en de vroeger bloeiende *scheepstimmerwerven* kwijnden.

Niettemin zag het Bestuur zich op grond der bestaande bepalingen in den loop van 1853 herhaaldelijk verplicht zeebrieven te weigeren voor in den vreemde gebouwde schepen en aldus van de hand te wijzen de aangeboden middelen om de *scheepvaart* uit te breiden en te verbeteren.

De overtuiging dat in het belang van de *Indische kustvaart* zoodra mogelijk geheel behoort te worden aangenomen de in *Nederland* gevolgde vrijgevege wetgeving op dit punt, leidde dan ook het *Indisch Bestuur* tot het doen van daartoe strekkende voorstellen aan het opperbestuur, welker gevolg echter tot een volgend jaar behoort.

Tot eene andere wijziging van bestaande bepalingen; mede van invloed op de vrije ontwikkeling der vaart, is door den Koning gedurende dit jaar magtiging verleend. Bij art. 12 van het reglement op de zeebrieven en scheepspassen (*Staatsblad* 1818, n°. 59) was bepaald, dat schippers of gezagvoerders van eenig vaartuig, aan ingezetenen van Nederlandsch Indie toebehoorende, voor hetwelk een zeebrief verkregen is, zich zullen moeten voorzien van een pas, geschreven op een bij ordonnantie (*Staatsblad* 1817, n°. 50) bepaald zegel, voor *elke bijzondere reis* door hen te doen.

Sedert de gelijkstelling door de Nederlandsche scheepvaartwetten van de Nederlandsche met de Nederlandsch-Indische schepen, werd deze bepaling ook op de eerstgenoemde toegepast. Vreemde schepen echter waren aan deze heffing niet onderworpen, zoodat de last uitsluitend op de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische scheepvaart drukte.

De opheffing van dien last kwam derhalve in alle opzichten wenschelijk voor en geschiedde, na bekomen magtiging, bij publicatie, opgenomen in het *Staatsblad* van 1853, n°. 96.

c. Scheepsbouw.

Het aantal particuliere sloopstimmerwerven in 1853 op Java en Madura aanwezig bedroeg in de residentie Batavia *neven*, alle slechts bestemd voor den aanbouw van inlandsche vaartuigen; in de residentie Rembang *twee*, waarvan ééne te Dassoon vrij belangrijk is; en in de residentie Soerabaja *drie* voor den aanbouw en *drie* voor reparatie van zeevaartuigen.

§ 2. Binnenlandsche handel.

a. Op Java en Madura.

Omtrent dit onderwerp zijn de volgende genoegzaam algemeen gunstige opgaven getrokken uit de verslagen der hoofden van gewestelijk bestuur.

BANTAM.

De voornaamste handel van Bantam wordt gedreven tusschen die residentie en Batavia en de Ommelanden, zoomede met de Lampongsche districten. Eene levendige vaart van allerlei inlandsche prauwen bestaat er tusschen die plaatsen, en de bedrijvigheid van den handel is het geheele jaar door zeer druk.

Onder de artikelen van invoer komen hoofdzakelijk voor: gambier, tabak, kapas, katoenen, garens en lijnwaden.

De voorwerpen van uitvoer zijn voornamelijk Batamsche aardewerken, areng- of Javasche suiker, rijst, klapper- en katjang-olie, vruchten en eindelijk gomelastiek of kollelet, van welk laatste alleen voor f 105,000 als uitgevoerd voorkomt, waarvan echter een gedeelte werd aangevoerd uit de Lampongs.

De plaatsen waar het meeste vertier in den handel bestaat zijn Tanara, Bantam en Laboean (Tjiringien). Aldaar bestaan Chinesche kampen, waar de handel meest door Chinezen wordt gedreven, die daardoor in eenen welgestelden toestand verkeerden.

Aan den meer binnenlandschen handel geven de Chinezen in deze residentie zich niet over en weinig worden zij aldaar aangetroffen. De inlandsche producteurs zelve of anders inlandsche opkoopters uit hun midden brengen hunne producten naar de strandplaatsen en verkoopen of verruilen ze aldaar aan Chinesche of andere vreemde handelaren, terwijl de Bantammer over het algemeen genoeg vooruit is om dien handel te drijven.

De binnenlandsche handel in lijnwaden en meer andere behoeften, die van buiten moeten worden aangebragt, is ook bijna uitsluitend in handen van inlandsche handelaren, die de koopwaren van de handelaren aan de strandplaatsen weten te bekomen of ook regelrecht van Batavia aan te schaffen.

Allerwege op de hoofdplaatsen in de residentie en in de nabijheid van voornamelijk kampen, die aan de communicatie-wegen gelegen zijn, bestaan goede en vrij druk bezochte bazaars.

Na het afschaffen der opbrengst van gerechtigdheden op de bazaars en warongs, worden overal de bazaars veel drukker dan vroeger bezocht en wordt er veel grootere bedrijvigheid waargenomen, zonder dat evenwel kan worden bespeurd, dat daardoor de prijzen van de voorwerpen eene merkbare vermindering hebben ondergaan.

BATAVIA.

In deze residentie bestaan zestien particuliere bazaars, op welke het vertier groot is. Door een landeigenaar is het verzoek gedaan om een bazaar op zijn land te mogen oprigten. Aan hem is te kennen gegeven, dat het Gouvernement genegen is dit verzoek toe te staan, wanneer hij zich wil onderwerpen aan eenige hem bekend gemaakte voorwaarden.

BUITENZORG.

De binnenlandsche handel heeft geene merkbare verandering ondergaan en is op dezelfde hoogte gebleven.

KRAWANG.

De hoofdplaatsen Krawang en Pamanoekan zijn om hare ligging de eenige plaatsen in deze afdeeling waar in den handel levendigheid wordt bespeurd. De handel bestaat voornamelijk in lijnwaden, chitzen, katoenen goederen, gebatikte kleedjes, gambier, ijzer en ijzerwerken, en meer andere artikelen van behoefte.

De te Krawang woonachtig Chinesche handelaren zijn aldaar meester van den handel en vinden er uitsluitend hun bestaan in. De voor de binnenlanden benoodigde artikelen kunnen gedeeltelijk bij hen worden verkregen, door koop of ook wel door ruilhandel, waartoe rijst, olie, areng-suiker en tabak wordt aangebragt, welke artikelen weder naar Batavia worden afgevoerd.

Te Pamanoekan, alwaar ook Chinezen gehuisvest zijn, komen nu en dan groote praauwen van oostelijk gelegen residentien met handels-artikelen, welke dan in de binnenlanden worden gesleten.

In de afdeeling Krawang worden eigenlijke bazaars, waar op vastgestelde dagen allerlei koopwaren en artikelen van behoefte worden uitgestald of verkrijgbaar zijn, niet aangetroffen. De zoogenaamde bazaars bestaan alleen uit zoodanige buurten, waar de gezeten winkeliers of waronghouders verblijf houden en hunne koopwaren uitstellen. Deze buurten worden op de vastgestelde marktdagen alleen verlevendigd door den verkoop van buffels; andere goederen worden er gedurende die dagen weinig te koop gebragt.

PREANGER REGENTSCHAPPEN.

De binnenlandsche handel wordt in dit gewest gedreven door Europeanen en Javanen. De inlanders leggen zich meer en meer toe op den handel.

De invoer bestaat voornamelijk in ijzer, koper, lijnwaden, Javasche sarongs en hoofd-docken, lakens, zijden stoffen, gambier, witte suiker, Chinesche thee (in geringe hoeveelheid), paarden, gedroogden visch en vischkuit.

De uitvoer bepaalt zich tot rijst, paarden, kapas (katoen), tabak, karbouwenhuiden, houtwerken van ligte soort, olie, aardappelen, kool en andere groenten.

De invoer is afhankelijk van eenen goeden of minderen koffij- of rijsttoegst. In het begin van 1853 is getracht den uitvoer van buffelhuiden en horens voor de Europese markt te bevorderen.

Er bestaan geene eigenlijke marktplaatsen (bazaars), gelijk aan die op Java. Daar-entegen vindt men op de hoofdplaatsen in sommige centraalpunten der districten geregeld aaneensluitende rijen van warongs, net gebouwd en meer en meer met pannen gedekt. Deze warongs worden door de eigenaren verhuurd van 1 tot 8 duiten per dag, naar gelang der waarde van de daarin uitgestalde goederen en de bouworde of uitgestrektheid der ingehuurde plaats.

CHERIBON.

De binnenlandsche handel is in dit gewest in het algemeen in een zeer bloeienden staat.

Er zijn 32 marktplaatsen, waar steeds koop- en handelswaren van allerlei aard worden uitgestald, en die druk worden bezocht; bovendien zijn in de geheele residentie meer dan 3000 groote en kleine warongs, waardoor het verkeer in het klein zeer bevorderd wordt.

Sedert de afschaffing van de bazaarpacht is de kleinhandel, door de inlandsche bevolking gedreven, zeer toegenomen.

TAGAL.

Van dit gewest valt niets bijzonders te vermelden.

PEKALONGAN.

De bazaars worden in dit gewest bij voortdoring druk bezocht, doch sedert de intrekking der bazaarpacht worden ook vele waren langs de wegen verkocht, daar de verkoopers thans niet meer verplicht zijn hunne waren op vaste markten te brengen. Een voldoende voorraad van de eerste levensbehoefden en de gunstige oogst van het rijstgewas hebben veel vertier van producten opgeleverd.

SAMARANG.

De binnenlandsche handel in deze residentie is in het algemeen toegenomen. De marktplaatsen worden druk bezocht en het vertier vermeerderd steeds.

JAPARA.

Ook in dit gewest is de binnenlandsche handel vrij levendig. Allerlei soort van aard- en veldvruchten, indigo, tabak, areng-suiker, garens enz. worden als handelsartikelen verkocht en vervoerd.

Van elders worden ingevoerd: padie, rijst, tabak, gambier, lijnwaden, olie, aarde- en glaswerk, was, ijzer, lood, koper, tin, rotting enz.

REMBANG.

Van deze residentie wordt gezegd, dat de handel op dezelfde hoogte is gebleven als in vorige jaren. De groothandelaren zijn hier de Chinezen, die in alles handelen wat betrekking heeft tot de behoeften van den inlander.

SOERABAIJA.

De binnenlandsche handel is over het algemeen toegenomen. De marktplaatsen, vooral in de afdeelingen Modjokerto en Soerabaija worden zoo druk bezocht, dat de bazaarloodsen te klein zijn om alle menschen, die van heinde en verre derwaarts stroomen, te kunnen bevatten; vele koopers en verkoopers zijn dan ook verplicht, hunne handelszaken ten deele langs de groote wegen af te doen en aldaar hunne koopwaren uit te stallen. Het gevolg daarvan is dat de markten thans veel ruimer en beter van verschillende levensbehoefden en andere benodigdheden voorzien zijn dan vroeger.

PASSOEROEAN.

De binnenlandsche handel wordt voornamelijk door Chinezen, Maleijers en Arabieren gedreven. De voorwerpen waarin die handel in 1858 heeft bestaan zijn de volgende: rijst, klapper-, djarak- en katjang-olie, indigo, katoen, koffij, tamarinde, kasoemba, katella, djagong, oebie, kapok, kadelee, rotting, tabak, peper, atap, katjang, stroolappen, kurkuma, kalk en zwavel.

Sedert de intrekking der bazaarpacht is het vertier en de welvaart onder de bevolking vermeerderd: er bestaat geen voorbeeld dat de markten immer te voren zoo druk zijn bezocht geworden als dit thans het geval is. Tot dusver zijn de prijzen der aldaar verkocht wordende artikelen niet gedaald.

BEZOEKIE.

Van dit gewest is niets bijzonders vermeld.

BANJOEWANGIE.

Handel en vertier zijn zeer toegenomen.
De twee in deze afdeeling bestaande bazaars worden druk bezocht.

BANJOEMAAS.

De handel binnen deze residentie bepaalt zich voornamelijk tot de dagelijksche levensbehoefden, die op den bazaar worden gebragt, waaronder het zout, dat door de Chinesche en inlandsche handelaren te Tjilatjap voor minderen prijs wordt opgekocht, een belangrijk artikel uitmaakt.

De handel naar buiten bestaat in vee, hoofdzakelijk buffels, dat in groote hoeveelheid naar de residentie Bagelen en van daar naar Djokjokarta wordt uitgevoerd, en voorts in rijst, tabak voor de inlandsche markt, staartpeper, mangkoedoe (eene verwortel), areng-suiker en kadjangmatten voor de Tagalsche suikerfabrieken, terwijl van Bagelen zeer veel klapperolie, van Tagal en Pekalongan gedroogde visch en van eerstgenoemde residentie en Soerakarta veel gebatikde kleedjes worden uitgevoerd.

De uitvoer van tabak uit de geheele residentie wordt thans op omstreeks 3600 pikols 's jaars, die van staartpeper op 800 pikols (à f 33:40 den pikol) geschat.

De handel te Tjilatjap is nog steeds van zeer weinig beteekenis en bepaalt zich voornamelijk tot den uitvoer van eenige honderden pikols rijst en padie naar Batavia en Soerabaja, die echter ter eerstgemelde plaats, om hare minder goede hoedanigheid (want zij gaat spoedig tot bederf over), minder is gewild, zoo zelfs dat daarop, niettegenstaande de lage inkoopsprijzen, verlies moet zijn geleden.

De bazaars zijn toegenomen, zoowel in getal als in belangrijkheid, ten gevolge der afschaffing van de bazaarpacht en den gunstigen rijstooft, die den handel in dat product heeft verlevendigd.

BAGELEN.

De voortbrengselen der onderscheidene in deze residentie bestaande bedrijven en takken van volkswelvaart, voornamelijk de weefsels, klapperolie, Javasche suiker en tabak, voeden en verlevendigen den binnenlandschen handel.

De olie wordt uitgevoerd naar Samarang, Kendal en Banjoemaas; de Javasche suiker naar Kadoe, Samarang, Banjoemaas en Tagal; de gebadikte weefsels naar Kadoe en de Loeriksche weefsels naar Samarang, Djokjokarta, Soerakarta en Madioen.

De invoerhandel bestaat uit kapas voor de weefsels, als retourvracht van de uitgevoerde olie en suiker; voorts uit Europesche en Chinesche manufacturen, ijzer, aardewerk enz.

Door de weinige belemmeringen, die den handel in den weg staan, neemt hij in levendigheid aanhoudend toe.

KADOE.

De ingezetenen dezer residentie zij niet handeldrijvend van aard; intusschen zijn zij zeer goed bekend met de waarde van de producten, welke zij door hunnen arbeid van den grond verkrijgen.

De Chinesche bevolking is handeldrijvend en doet omzettingen van verschillende goederen, naar gelang der behoefte voor de inlandsche markt, met welke zij goed bekend is.

In 1853 zijn die omzettingen minder dan vroeger geweest, uit hoofde van den middelmatigen koffij-oogst.

De handel met den inlander is, volgens het oordeel van den resident, meer eene opkoop te noemen van producten. De tabak neemt hier eene eerste plaats in.

Het vertier op de 105 in deze residentie bestaande bazaars, hetwelk reeds toenemend was in 1852, is in 1853 niet verminderd: integendeel ten gevolge van de opheffing der bazaarpacht beduidend blijven toenemen.

DJOKJOKARTA.

In deze residentie bestaan 100 groote en kleine marktplaatsen en 442 warongs. De kleinhandel heeft zich aanmerkelijk uitgebreid. Overal langs de wegen is levendig vertier, terwijl ook de handel met omliggende residentien zeer toeneemt, dat niet weinig bijdraagt tot gerief en tevredenheid der bevolking en tot meerderen prikkel om te produceren en van alles partij te trekken.

SOERAKARTA.

In deze residentie bestaat een levendige handel zoo binnen's lands als met de naburige

residentien. De waterweg, dien de Solo-rivier tusschen Soerakarta en de residentie Soerabaija oplevert, is daartoe van veel nut.

De marktplaatsen worden overal druk bezocht en nemen in uitgebreidheid en de warongs in talrijkheid toe. De prijzen der eerste levensbehoefden waren zeer laag.

MADIOEN.

De binnenlandsche handel is meest in handen van Chinezen; het debiet aan lijnwaden is gering: de bevolking heeft daaraan weinig behoefte. De uitvoer bestaat meest in rijst en djarak.

PATJITAN.

De voornaamste handel is in handen der Chinezen, de houders van kapitalen en voorraden. De bazaars worden druk bezocht; de verkoop van aardvruchten en tweede gewassen was er belangrijk.

KEDIRIE.

Tusschen deze en de residentien Soerabaija, Madioen, Passoeroean, Rembang en Soerakarta bestaat een vrij levendige handel, die zich gedeeltelijk in handen der Chinezen bevindt. De artikelen van invoer bestaan uit: gebatikte kleedjes, inlandsche wapenen van weelde, sieraden, Europesche lijnwaden, bewerkt en onbewerkt ijzer, staal, koperen benoodigdheden, aarde- en glaswerk, olie, gambier, lederwerk en trassie.

De voornaamste artikelen van uitvoer zijn: rijst, padie, tabak, kapas, ruwe katoen, klappernoten, bamboezen, aardewerk, kemirie, ketella en djarak.

De bazaars hebben zich door levendigheid en vertier gekenmerkt en er is nagenoeg alles wat de inlandsche huishouding behoeft te verkrijgen.

Men heeft beproefd ook den openbaren verkoop van vee aan te wakkeren, doch is daarin tot dusverre niet kunnen slagen, daar de inlander aan den koop en verkoop in de dessa's de voorkeur blijft geven.

b. Op de buitenbezittingen.

De opgaven dienaangaande ontvangen zijn weinige, doch zullen, zoo men hoopt, allengs vollediger worden, en worden daarom, zoo als zij zijn, medegeedeeld.

GOUVERNEMENT VAN SUMATRA'S WESTKUST.

De handelsbeweging van het jaar 1853 heeft die van het vorige jaar overtroffen.

Marktplaatsen zijn in dat gewest voor het verspreiden van artikelen van levensbehoefte, lijnwaden, kramerijen, zout, soms ook van stofgoud, gouddraad enz. voldoende aanwezig. De handelsgeest welke onder het Maleische volk heerscht maakt, dat zij in de Padangsche Boven- en Benedenlanden druk bezocht worden.

De prijzen der levensmiddelen zijn matig in de genoemde landen, duurder in de residentie Tapanoli.

BENKOELLEN.

Geene opgaven ontvangen.

LAMPONGSCHE DISTRICTEN.

De handel is hier weinig anders dan ruilhandel; de vreemdelingen, die er komen, ruilen de producten van het land in tegen zout, kaïns, sarongs, lijnwaden, gambier, porselein, aardewerk, pannen, parangs enz.

De producten van het land bestaan hoofdzakelijk in boomwol, trassie, hars, gom-elastiek, rotting, vogelnestjes, koffij en peper.

In de Lampongs vindt men geene bazaars of marktplaatsen; de eenige plaatsen waar een soortgelijk handelsverkeer bestaat zijn Telok Betong en Mangala, vooral de eerste plaats, als zijnde de zetel van het bestuur. De winkels aldaar zijn goed voorzien van artikelen van inlandsche weelde en behoeften voor dagelijksch gebruik.

PALEMBANG.

De handel in dit gewest is vrij levendig; handelsartikelen zijn: rijst, katoen, was, damar (hars), benzoin, getah-pertja, rotting en stofgoud.

De vereenigingspunten van den handel in de binnenlanden zijn Moeara Koepiet, Moe-ara Blitie, Tebing Tingie, Lahat, Moeara Enim, Batoe-radja-ogan en Moeara Doea. De producten der hooger gelegene plaatsen worden gewoonlijk daar verzameld en aan de Palembangse handelaren verkocht, welke op die plaatsen ook eene verzameling hebben van de artikelen, welke gewoonlijk in de binnenlanden het liefst gewild zijn, als zout, ijzer, lijnwaden enz. De prijzen zijn door de bestaande concurrentie laag.

De handel bezuiden de genoemde plaatsen wordt langs de doessons gedreven.

Op de hoofdplaats bestaan twee marktplaatsen, waar niet alleen allerhande soort van levensmiddelen, maar ook lijnwaden, ijzerwerk, kramerijen enz. worden uitgesteld.

BANKA.

De handel is hier van weinig beteekenis en ook niet voor uitbreiding vatbaar, uit hoofde van de gesteldheid van den grond, welke, met uitzondering van tin, geene andere artikelen voor den handel geschikt opbrengt. Alleen de hoofdplaats Muntok bezit eene markt.

BLITONG.

In dit gewest is weinig handel. Marktplaatsen zijn er niet.

RIOUW.

Van dit gewest wordt alleen vermeld dat de handel aanmerkelijk is vooruitgegaan.

WESTER-AFDEELING VAN BORNEO.

Geene opgaven.

ZUID- EN OOSTER-AFDEELING VAN BORNEO.

Marktplaatsen zijn, met uitzondering van een geringen bazaar te Pleijhain (Tanah-Laut), op 's Gouvernements gebied niet aanwezig.

De prijzen der levensbehoeften zijn middelmatig.

GOUVERNEMENT VAN CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

De handel wordt gezegd, over het algemeen te zijn vooruitgegaan. De voornaamste handelsartikelen zijn: gambier, wilde noten, karet, rotting, rijst, koffij, getah-pertja, katjang, agar-agar, paarlemoer, lijnwaden, garen, opium en koperwerken.

MENADO.

Van dit gewest wordt slechts berigt, dat de handel niet groot is en de marktplaatsen weinig bezocht worden.

TERNATE.

De handel was in 1853 flauw. Te Ternate bestaat een bazaar, waar dagelijks overvloed van waren te koop gesteld wordt; het debiet bestaat voornamelijk in levensmiddelen.

AMBOINA.

De twee hier bestaande marktplaatsen werden druk bezocht en waren overvloedig van levensmiddelen voorzien. De prijzen waren laag.

BANDA.

De handel is onbeduidend. Marktplaatsen bestaan er niet: alles wordt langs de straten te koop aangeboden.

Op Timor is Koepang de eenige marktplaats van belang. Op Rotti, Savoe en Soemba bestaan zij in het geheel niet. Op de Solor-eilanden wordt geregeld op alle strandplaatsen op vaste dagen markt gehouden. Deze markten worden druk bezocht.

IV. ANDERE TAKKEN VAN NIJVERHEID.

Onder het hoofd » *Militair beheer* » I. § 5, is gehandeld over de inrigtingen tot het leger betrekkelijk, en in II § 4 van hetzelfde hoofd over de inrigtingen betrekkelijk de zee-magt, met uitzondering slechts van ééne inrigting, die in het vorig Verslag is vermeld onder het hoofd » *Voorziening in de materiele behoeften van het beheer*, doch op de nijverheid in het algemeen van te grooten invloed is, om niet eigenaardiger onder dit hoofd te worgerangschikt, namelijk: *De fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid te Soerabaija.*

Deze instelling bleef zich ook in 1853 ontwikkelen en neemt steeds in belangrijkheid toe. Zij heeft in dat jaar alleen aan ijzer 289 ton van verscheidende soorten verwerkt. Van hare vordering werd eene schoone proef gegeven door de vervaardiging in zijn geheel van eenen molen tot bewerking van rietsuiker, en door den spoed waarmede een ander belangrijk werk ten uitvoer werd gebragt, daar namelijk de uit Nederland gezonden deelen voor het oorlogsstoomschip *de Admiraal van Kinsbergen* in 31½ maand tijds zoo ver werden ineengezet, dat men het hol met de raderkasten kon te water laten.

De nieuwe ijzer- en kopergieterijen laten thans weinig meer te wenschen over. Eerstgenoemde had veel en gewichtig werk, vooral in de maanden volgende op den werktijd der suiker- en tabaksfabrieken. Eene droogstoof is daar echter nog noodig. Eene ijzeren gietput, vervaardigd uit oude gesloopte stoomketels, was gereed om te worden ingezonken.

In de beide smederijen is het werk zoo overvloedig, dat men veelal weinig meer dan het spoedvereischende kan afdoen. Hierin komt echter veel te gemoet de in het vorig Verslag vermelde stoomhamer, thans in volle werking, door welken dit atelier tot groote volkomenheid is gebragt en van de zwaarste tot de kleinste voorwerpen in den besten staat aflevert. De inlanders begrijpen dien toestel geheel en gaan er goed mede om.

De uitgebreide ketelmakerij had, even als de andere nog niet genoemde werkplaatsen, steeds overvloedig te doen: in sommige moest dikwijls des avonds worden door-gewerkt.

Hoe groot de voorhanden middelen ook waren, schoten die nog in menig opzigt te kort, en vooral werd ondervonden het bestaan van onevenredigheid in het werkvermogen der onderscheidene deelen van de fabriek. Tot aanvulling van het benodigde en tot het wegnemen van dit gebrek in de verhouding zijn dan ook maatregelen genomen door ontbieding, regtstreeks uit Engeland, van nog 21 toestellen en gereedschappen, gezamenlijk ongeveer f 25,000 kostende.

Het aantal inlandsche kinderen bij de fabriek werkzaam is in dit jaar toegenomen; onder hen beginnen zich meer en meer geschikte ambachtslieden te ontwikkelen, en het schijnt dat hun afkeer van dezen stand allengs vermindert. De vorderingen der inlandsche werklieden zijn op den duur voldoende, en men heeft eenige meerdere bankwerkers kunnen oefenen. Smeden en ketelmakers zijn steeds in toereikend aantal en van voldoende bekwaamheid te verkrijgen; doch daarentegen bleef voortduren het verloop onder de eenmaal geoefende koperslagers, en de moeilijkheid om geschikt personeel, ook Europeanen, voor de model- en blokmakerij te bekomen, hetgeen dikwijls den loop der werkzaamheden drukte. Ook slaagde men er niet in, een voldoende getal timmerlieden voor het hier voorkomende fijnere werk te bekomen.

In 299 werkdagen zijn 194,508 werklieden en 47,645 koelies gebezigd, of 650 en 159 gemiddeld per dag. Bij vergelijking met 1852 toont dit ééne vermeerdering van den eersten en eene vermindering van de laatsten. Daarenboven zijn weder 31 tot dwangarbeid veroordeelden hier in dienst geweest voor het schoonhouden der werkplaatsen en het aanbrengen van steenkolen en water in de smederijen.

In den loop van 1853 zijn in het geheel aangevraagd 356 bestellingen; 102 werden nog onafgedaan overgebragt van 1852, te zamen alzoo verhandeld 458, waarvan 379 affiepen; 9 zijn weder afbesteld en 70, als niet voltooid, na ultimo December overgegaan op het dienstjaar 1854.

De verdeeling was voor:

de oorlogsschepen	86
» marinewerven en pakhuizen	77
het civiel departement	109
» militair »	6
den waterstaat	30
particulieren	140
de fabriek zelve.	10
	<hr/>
Totaal.	458

De stand der lasten en baten wordt opgegeven te zijn geweest als volgt voor het jaar 1853;

de lasten:	
gedane betalingen	f 222,972
gebruikte materialen	21,881
	<hr/>
Totaal.	f 244,853

de baten:	
inkomsten van verschillenden aard	f 83,636
werkzaamheden en verstrekkingen voor den lande.	170,175
	<hr/>
Totaal.	f 253,811

Derhalve was er een gunstig saldo van. f 8,958

Onder de lasten bevinden zich andermaal eenige posten, welke de voltooiing en verbetering der fabriek zelve tot onderwerp hadden.

Een andere tak van nijverheid, de aanmaak van zout, is, als behoorende tot de gouvernementemonopolien, behandeld onder het hoofd » Bronnen van inkomsten."

Over de particuliere nijverheid, voor zoover zij onder n^o. I, II en III van dit hoofddeel nog niet is vermeld, kunnen, bij gebreke van opgaven, geene nadere berigten worden medegedeeld. Alleen kan hier nog ten slotte worden gegeven eene opsomming van de gedurende het jaar 1853 door het Indisch Bestuur verleende

Octrooijen.

Deze waren de volgende:

1°. voor de invoering en verbetering van eene machine tot het vervaardigen van muur-, vloer- en andere steenen, als ook dakpannen, bloempotten en ander aardewerk;

2°. voor de invoering van eene nieuwe soort van platte pannen met dubbele randen;

3°. voor de uitvinding van eene wijze van bereiding van verschillende soorten van aarde, ten einde elk naar hare bijzondere hoedanigheid geschikt te worden om te dienen tot vervaardiging van steenen, dakpannen en andere aardewerken, en ook ten einde cement te vormen, den bodem van min vruchtbare landen te verbeteren enz.

De uitvinder hiervan, de heer *Diard*, stelde zijne uitvinding geheel kosteloos ter beschikking van het Gouvernement en de inlandsche bevolking.

4°. voor de uitvinding van eene verbeterde samenstelling van eenen Chineschen oven, geschikt tot het bakken van steenen en alle soorten van aardewerk;

5°. voor de uitvinding eener wijze van vervaardiging van dakpannen met de hand, en van een toestel om aan de dakpannen dadelijk den gewilden vorm te geven;

6°. voor de uitvinding van een systeem van spoorwegen, waaraan eigen zijn steenen rails en raderen van eene bijzondere inrigting;

7°. voor de zuivering van olien en wel voornamelijk van katjang-olie door onontvlambare en onschadelijke scheistoffen;

8°. voor de invoering van eene uitvinding bestaande in verbeteringen in de toestellen geschikt om de vloeistoffen van andere stoffen, waarmede zij vereenigd waren, af te scheiden of te extraheren.

De Minister van Kolonien,

CHS. F. PAHUD.

I N H O U D.

A. Grondgebied	Blz.	1
§ 1. Bestanddeelen	»	1
§ 2. Oppervlakte (opnemingen en kaarten)	»	1
B. Bevolking.	»	5
§ 1. Op Java en Madura	»	5
§ 2. In de buitenbezittingen	»	7
§ 3. Acten van verblijf.	»	12
C. Opperbeheer	»	12
§ 1. Gouverneur-Generaal	»	12
§ 2. Raad van Nederlandsch Indie	»	13
§ 3. Algemeene secretarie	»	14
D. Gewestelijk algemeen beheer	»	14
§ 1. Java en Madura	»	14
§ 2. Buitenbezittingen	»	15
E. Militair beheer	»	16
I. Landmagt	»	16
§ 1. Kommandement.	»	16
§ 2. Algemeen beheer en bijzonderheden omtrent de onderscheidene takken van militaire dienst.	»	17
a. Generale staf	»	17
b. Genie en sapeurs.	»	17
c. Administratie	»	17
d. Geneeskundige dienst	»	17
e. Infanterie	»	21
f. Artillerie.	»	21
g. Cavalerie	»	22
h. Bijzonderheden van verschillenden aard	»	22
§ 3. Gewestelijk militair beheer	»	24
§ 4. Zamenstelling en voltalghouding van het leger.	»	24
§ 5. Inrigtingen tot het leger betrekkelijk	»	24
a. Voor stoffelijke behoeften	»	24
b. " zedelijke en wetenschappelijke behoeften	»	28
§ 6. Toestand en verrigtingen van het leger in het algemeen	»	29

§ 7. Gewapende corpsen niet regtstreeks tot het leger behoorende	Blz. 30
II. Zeemagt	32
§ 1. Kommandement.	32
§ 2. Nederlandsch eskader	32
<i>a.</i> Sterkte	32
<i>b.</i> Stationering	33
§ 3. Gouvernements-schoeners en kruisbooten	34
§ 4. Inrigtingen tot de zeemagt betrekkelijk	35
<i>a.</i> Commissie tot verbetering der Indische zeekaarten en ver- rigtingen van den geographischen ingenieur	35
<i>b.</i> Haven- en equipage-departementen, werven en pakhuizen.	38
<i>c.</i> Maritiem etablissement op Onrust	38
<i>d.</i> Marine-etablissement te Soerabaja	39
<i>e.</i> Fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid te Soerabaja. (Zie onder » Nijverheid".)	40
§ 5. Verrigtingen der zeemagt	40
<i>a.</i> Verrigtingen in het algemeen	40
<i>b.</i> Verrigtingen uitsluitend tot opsporing en vernietiging van zeeroof	43
<i>c.</i> Verrigtingen in het belang der hydrographie	47
III. Verdediging	48
F. Regtswezen en politie	49
I. Bestanddeelen der wetgeving	49
§ 1. In het algemeen	49
§ 2. Burgerlijk en handelsregt	49
§ 3. Strafregt	50
§ 4. Regtsvordering en regterlijke magt	51
§ 5. Militair regtswezen	53
§ 6. Toestand der regtsbedeeling	53
II. Politie	53
§ 1. Algemeen reglement	53
§ 2. Regt van verblijf	54
§ 3. Invoer van vuurwapenen en buskruid	55
§ 4. Gebruik en verhuur van paarden en rijtuigen, logementen enz.	55
§ 5. Passen voor vaartuigen. (Zie onder » Nijverheid".)	56
§ 7. Misbruik van sterken drank	56
§ 8. Plaatselijke verordeningen van politie	57
III. Magt van den Gouverneur-Generaal in zaken van justitie en politie	57
IV. Eenige middelen van beheer met het regtswezen in verband	60
§ 1. Wees- en boedelkamer	60
§ 2. Verlijding en bewaring van eigendomsbewijzen enz.	67
§ 3. Gevangenen en gevangenen	68
G. Eeredienst.	68

I. Protestantische	Blz. 68
II. Roomsch-katholieke	" 71
III. Mohammedaansche	" 71
H. Instellingen van liefdadigheid	" 73
I. Burgerlijke geneeskundige dienst	" 79
J. Onderwijs.	" 80
I. Voor Europeanen en met hen gelijkgestelden	" 80
§ 1. Inrigtingen voor middelbaar en lager onderwijs	" 80
§ 2. Militaire inrigtingen voor onderwijs. (Zie » Landmagt' § 5.)	" 80
§ 3. Industriescholen	" 80
II. Voor Christen-inlanders	" 82
III. Voor onchristenen, niet zijnde Europeanen of met hen gelijkgestelden	" 82
K. Kunsten en wetenschappen	" 83
L. Geldelijk beheer	" 85
I. Algemeen beheer	" 85
II. Muntstelsel en geldsomloop	" 88
III. Javasche Bank	" 92
IV. Staat der kassen in Indie	" 94
V. Algemeene boeken	" 95
VI. Begrooting	" 95
VII. Lands-gebouwen en waterstaat	" 95
VIII. Vervoerwezen	" 104
§ 1. Binnenlandsch	" 104
a. Beheer	" 104
b. Wegen, rivieren, enz.	" 104
c. Bepalingen omtrent het binnenlandsch vervoer in verband met de belangen der inlandsche bevolking	" 110
d. Vervoer van personen	" 111
e. Vervoer van goederen	" 111
f. Vervoer van brieven.	" 114
§ 2. Over zee en tusschen deelen van Indie	" 114
§ 3. Tusschen Nederlandsch Indie en het moederland	" 120
a. Langs den gewonen weg	" 120
b. Langs den overlandweg	" 121
IX. Voorziening in de materiele behoeften van het beheer	" 122
§ 1. Door uitzending uit Nederland	" 122
§ 2. Gouvernements-inrigtingen in Indie	" 122
X. Bronnen van inkomsten	" 122
§ 1. Belastingen in het algemeen	" 122
§ 2. Verpachte belastingen en monopolien	" 122
§ 3. Onverpachte belastingen	" 125
a. Belastingen in arbeid opgebracht (heerediensten)	" 125
b. Belastingen in geld opgebracht.	" 126
§ 4. Onverpachte monopolien	" 130

a.	Zoutmonopolie	Blz. 130
b.	Verkoop van vogelnestjes	" 131
c.	Handel met Japan	" 132
M.	Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren	" 132
N.	Nijverheid	" 135
I.	Landbouw, houtbosschen, veeteelt	" 135
§ 1.	Java en Madura	" 135
a.	Landbouw	" 135
1 ^o .	Op de gronden, gebleven ter beschikking der inlandsche bevolking	" 135
2 ^o .	Cultures ingevoerd op hoog gezag of ten gevolge van overeenkomsten door het Gouvernement met particuliere ondernemers aangegaan	" 140
Koffij-cultuur	" 140	
Suiker "	" 142	
Indigo "	" 144	
Thee "	" 146	
Kaneel "	" 146	
Nopal " en Cochenille-teelt	" 147	
Tabaks-cultuur	" 148	
Peper "	" 150	
3 ^o .	Landbouw op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd	" 151
4 ^o .	Op particuliere landen	" 152
5 ^o .	Op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta	" 153
b.	Houtbosschen	" 153
c.	Veeteelt	" 155
§ 2.	Buitenbezittingen	" 159
II.	Mijnbouw.	" 167
§ 1.	Banka	" 167
§ 2.	Blitong	" 168
§ 3.	Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo	" 168
§ 4.	Verdere opgaven betreffende den mijnbouw	" 170
III.	Handel en scheepvaart	" 172
§ 1.	Buitenlandsche en tusschen deelen van Indie.	" 172
a.	In- en uitvoer op Java en Madura en betaalde regten	" 172
b.	Toestand van de Nederlandsch-Indische scheepvaart en bepalingen dienaangaande	" 183
c.	Scheepsbouw	" 184
§ 2.	Binnenlandsche handel	" 184
a.	Op Java en Madura	" 184
b.	Op de buitenbezittingen.	" 188
IV.	Andere takken van nijverheid. (Fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid te Soerabaja.)	" 190
	Verleende octrooijen	" 191

ZITTING 1855 — 1856. — (XIII.)

*Verslag van het beheer en den staat
der Oost-Indische bezittingen
over 1853.*

BIJLAAG L VAN HET VERSLAG.

N°. 3.

RAMING

DER

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VAN DE

INDISCHE ADMINISTRATIE

OVER

1853.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN IN INDIE.

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
I.	<i>Verpachtingen.</i>		
	Hoofdgeld der Chinezen, Maleijers en Parnakans	f 20,740	
	Slagten van rundvee, buffels, schapen en geiten	449,570	
	Slagten van varkens	152,738	
	Vischmarkten en vischpachten.	203,360	
	Visscherijen en het regt om vischnetten te stellen.	145,428	
	Arak en andere sterke dranken	228,886	
	Verkoop van saguweer	8,210	
	Inlandsche tabak	90,840	
	Waijangs, bazars, warongs, groentekramen en winkels.	189,333	
	Tolbruggen, sluisgelden, veren en overtoomen	68,028	
	Diverse kleine middelen	33,568	
	Diverse kleine eilanden	8,220	
	Vogelnestklippen	66,231	
	Kleine lombard	217,580	
	Amfioenpacht en verkoop van amfioen	6,372,358	
	Licentien op de pho- en topho-spelen	308,846	
	Niepa-hout en kreupelbosschen	25,920	
			f 8,689,856
II.	<i>Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard.</i>		
	Inkomende en uitgaande regten, entrepôt- en waaggelden	f 5,720,110	
	5 % additioneel regt.	279,890	
	Consumtieregten	65,175	
	Belasting op den verkoop van tabak	13,000	
	Haven-, ankerage- en loodsgelden.	131,296	
	Klein-zegelregt	367,741	
	Collaterale successien	38,145	
	's Heeren geregtigheid	159,649	
	Belasting op goud	2,246	
	5 % op de particuliere bazars	5,538	
	Tolpoorten en tollén	15,000	
	Ijkgelden	1,915	
	Belasting op slaven	15,546	
	Oorgeld der paarden en belasting op de rijtuigen	212,654	
	Transporteren	f 7,027,905	f 8,689,856

UITGAVEN.

AL.	HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	I.	<i>Hooge regering.</i>		
		Inkomsten van den Gouverneur-Generaal en kosten van deszelfs huis.	f 170,667	
		Raad van Nederlandsch Indie	151,200	
		Algemeene secretarie	162,000	
		Reiskosten	60,000	f 543,867
	II.	<i>Departement van Justitie.</i>		
		Hoogeregtschhof	f 199,057	
		Hoog Militair Geregtshof	2,860	
		Raden van justitie	341,589	
		Criminele en diverse justitiekosten (de landraden er onder begrepen).	133,300	676,806
	III.	<i>Hoogere en lagere collegien.</i>		
		Algemeene Rekenkamer		179,680
	IV.	<i>Provinciaal bestuur en politie.</i>		
39,856		Provinciaal bestuur	f 1,887,980	
		Algemeene politie	905,338	
		Districtspolitie	605,532	
		Kruis- of residentie-prauwen	33,264	
		Djaijang-sekars (inlandsche maréchaussée)	85,700	
		Barissans of pradjoerits (plaatselijke corpsen)	185,777	
		Gevangenen, kettinggangers en bannelingen	581,000	
		Diverse uitgaven van politie	77,000	4,361,591
	V.	<i>Eeredienst, kunsten en wetenschappen.</i>		
		Kosten ter bevordering van kunsten en wetenschappen	f 22,000	
		Christelijke eeredienst.	250,720	
		Inlandsche "	8,460	
		Onderwijs of schoolwezen	229,360	
		Geneeskundige dienst en vaccine.	172,117	682,657
		Transporteren.	f	6,444,601

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 7,027,905	f 8,689,858
	Recognitien of tributen van inlandsche vorsten en andere Oosterlingen.	29,252	
	Venduregten	298,362	
	Belasting op het djattie- en ijzerhout	2,101	
	Inkomsten van 's Lands-drukkerij.	65,153	
	Inkomsten der brievenposterij	287,688	
	Inkomsten der paardenposterij.	73,783	
	Verponding	485,586	
	Territoriale belasting op de kofij en peper	248,940	
	Verhuring van vogelnestklippen	3,081	
			8,471,851
III.	<i>Landelijke inkomsten en cultures.</i>		
	Ongebouwde en gebouwde eigendommen en tuinen	f 9,766,580	
	Vischvijvers (tambaks)	183,424	
	Vertiening van landerijen en landerijen aan particulieren verhuurd of afgestaan	103,042	
	Restitutien van verleende voorschotten ter zake van landbouwkundige ondernemingen	264,031	
			10,317,077
IV.	<i>Koophandel.</i>		
	Handel met Japan.	f 43,860	
	Verkoop van koffij	1,211,692	
	" " specerijen.	51,829	
	" " peper	53,650	
	" " vogelnestjes	120,000	
	" " houtwerken	51,500	
	" " zout.	5,160,900	
	" " rijst.	410,000	
	" " areng-suiker.	62,125	
	" " diverse goederen	64,766	
	" " steenkolen	6,885	
			7,237,207
V.	<i>Diverse buitengewone inkomsten.</i>		
	Praauwenveren	f 31,319	
	Waterleidingen	843	
	Transporteren.	f 32,162	f 34,715,991

HOOFDSTUK VI.
VII.

AAL.	HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
89,856		Per transport.		f 6,444,601
	VI.	<i>Civiel bouw-departement.</i>		
		Civile gebouwen en waterstaat (personeel)	f 131,066	
		Gebouwen en waterstaat (materieel)	834,574	
		Verschillende inrigtingen van waterleidingen, steenbakkerijen, brandspuiten en transport-etablissemten	14,548	
				980,188
	VII.	<i>Finantien, cultures en koophandel.</i>		
		<i>A. Finantien.</i>		
71,851		Generale directie van finantien	f 314,436	
		Beheer van 's Lands algemeene geldkassen	240,599	
		Kosten op de verpachtingen	25,344	
		" " het kleinzegel.	25,100	
		" " 's Heeren gerechtigheid en de collaterale successien	1,830	
		Civile haveninrigtingen, en kosten op de ankerragegelden	92,313	
		Beheer der inkomende en uitgaande regten	358,025	
		Kosten op de ijking van maten en gewigten	972	
317,071		Consulaat in China	10,710	
		Kosten der posterijen in het algemeen	416,331	
		Beheer der openbare verkoopingten	103,764	
		Kosten der Lands-drukkerij	55,488	
		Beheer van 's Lands civile pakhuizen, emballage en gemengde onkosten.	238,880	
		Renten en aflossingen	22,570	
				1,906,362
		<i>B. Landbouw, landelijke inkomsten en cultures.</i>		
		Landbouw, paardenstoeterijen en veefokkerijen	f 42,098	
		Kosten op de landelijke inkomsten en andere grondlasten	1,301,458	
		Cultures in het algemeen	392,952	
		Inkoop en kosten van peper	73,415	
		" " " houtwerken (bosschen)	243,577	
237,201		" " " koffij	9,022,641	
		" " " specerijen	368,865	
		" " " suiker	8,671,881	
		" " " indigo	1,294,170	
		" " " thee	833,156	
		Transporteren.	f 22,244,213	f 9,331,151

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 32,162	f 34,715,991
	Verkoop en verhuur van huizen en gronden.	52,798	
	Boeten en confiscatien	94,670	
	Diverse inkomsten	81,279	
	Inhoudingen op de jaarwedden ter zake van burgerlijke pensioenen .	144,537	
	Contributien van tot het zeewezen van Nederlandsch Indie behorende officieren	2,300	
	Civile proceskosten.	19,185	
	Onderwijs of schoolwezen	44,159	
	Restitutien van in vroegere jaren verleende buitengewone voorschotten.	100,000	
			571,090
VI.	<i>Departement van Oorlog.</i>		
	Verstrekingen aan particulieren en verkoop van onbruikbare goederen.		152,120
VII.	<i>Departement van Marine.</i>		
	Verstrekingen aan particulieren en verkoop van onbruikbare goederen. f	43,500	
	Maritiem etablissement op het eiland Onrust	46,000	
	Stoompakketvaart	30,100	
	Fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid.	28,000	
			147,600
	Transporteren.		f 35,586,801

UITGAVEN.

L.	HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
5,991		Per transport.	f 22,244,213	f 9,331,151
		Inkoop en kosten van tabak	5,000	
		Teelt van klappers of kokosnoten	4,360	
		Inkoop en kosten van goeniezakken.	1,000	
		" " " " cochenille	90,690	
		" " " " kaneel	182,727	
		Voorschotten voor landbouwkundige ondernemingen	150,000	
				22,677,990
		<i>C. Koophandel.</i>		
1,090		Inkoop en kosten van diverse goederen	f 282,706	
		Kosten op den handel met Japan	157,290	
2,120		" " de amfloenpacht en inkoop van amfloen	301,000	
		Inkoop en kosten van vogelnestjes	15,900	
		" " " " tin	1,061,300	
		" " " " houtwerken (stapelplaatsen).	104,592	
		Kosten van zout	1,263,951	
		Inkoop en kosten van rijst	581,100	
		Inkoop en kosten van areng-suiker	12,000	
7,600		Kosten van steenkolen	166,488	
		" tot het nemen van proeven met de ontginning van steenkolen	6,000	
		Onkosten aan de Factorij der Nederlandsche Handel-maatschappij, te voldoen op de producten naar Nederland verzonden wordende	477,835	
		Provisiepenningen aan de Factorij te voldoen op idem	148,000	
				4,578,162
	VIII.	<i>Departement van Oorlog.</i>		
		Voor het Nederlandsch-Indisch leger	f 8,724,330	
		" de pradjoerits, barissans en andere inlandsche corpsen, niet behorende tot de vaste landmagt	100,024	
		" buitengewone fortificatiewerken	886,580	
				9,710,934
	IX.	<i>Departement van Marine.</i>		
		Uitgaven en wel dat gedeelte hetwelk niet komt ten laste der Nederlandsche Staatsbegrooting, als:		
		Voor schepen en vaartuigen van oorlog	f 1,046,372	
		Voor de stoompakketvaart	59,988	
6,801		Transporteren.	f 1,106,360	f 46,298,287

UITGAVEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 1,106,360	f 46,298,237
	Voor sedentaire inrigtingen ten dienste van het zeewezen	357,367	
	» Gouvernements-schoeners en kruisbooten	289,622	
	» het maritiem etablissement op het eiland Onrust	76,098	
	» de fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid.	252,030	
			2,081,477
X.	<i>Pensioenen en gestichten van weldadigheid.</i>		
	Civile pensioenen	f 230,000	
	Militaire idem	342,000	
	Verhoogde marine-idem.	600	
	Inlandsche idem	181,000	
	Pensioenen aan weduwen van civile, militaire en inlandsche personen.	60,500	
	Godshuizen en gestichten van weldadigheid	145,508	
			959,608
XI.	<i>Uitgaven van onderscheiden aard.</i>		
	Hofhouding van inlandsche vorsten, schadeloosstellingen en gratificaties aan dezelve.	f 1,814,300	
	Kosten der ambachtswartieren	24,980	
	Buitengewone voorschotten welke niet binnen hetzelfde dienstjaar worden teruggegeven	50,000	
	Onderhoud van inlandsche gezanten, grooten en staatsgevangenen	115,000	
	Geschenken aan inlandsche vorsten en grooten	10,000	
	Publieke feesten	15,708	
	Civile transportkosten uit en naar Nederland	93,000	
	Civile reis- en transportkosten in Indie	60,000	
	Gratificaties	15,000	
	Personele toelagen.	18,000	
	Non-activiteitstractementen en wachtgeld.	60,000	
	Verloftractementen.	10,000	
	Uitgaven in Indie wegens door het Ministerie van Kolonien aan het Indisch Bestuur te doene bestellingen als anderzins.	2,000	
	Kosten van het mijnwezen in het algemeen	27,950	
	» » » stoomwezen » » »	20,760	
			2,336,698
XII.	<i>Dagelijksche onvoorziene uitgaven</i>		100,000
XIII.	<i>Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden.</i>		498,000
	TOTAAL DER UITGAVEN VAN DE KOLONIALE ADMINISTRATIE.		f 52,274,020
	Transporteren.		f 52,274,020

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 35,586,801
VIII.	<i>Ontvangsten voor rekening van anderen.</i>		
	Van den Keizer van Soerakarta, in restitutie van voor denzelve te doene betalingen.	f 7,200	
	Van den Sultan van Djokjokarta idem.	16,252	
	Van diverse personen idem.	9,305	
	Civiel weduwen- en weezenfonds.	558,950	
	Militair weduwen- en weezenfonds.	232,000	
	Verhoogd militair pensioenfonds.	234,000	
	Delegatien (civile).	392,314	
	" (militaire).	149,255	
	" (marine-).	10,200	
	Van de officieren der landmagt in restitutie van in Nederland te doene uitgaven voor goederen ten dienste van het officiers-kleedingmagazijn.	90,270	
			1,699,746
			f 37,286,547
	Nadeelig verschil tusschen de geldelijke ontvangsten en uitgaven in <i>Indie</i> , om te worden gedekt uit den verkoop der producten in <i>Nederland</i>	18,112,285
			f 55,398,832

UITGAVEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.		f 52,274,020
XIV.	<i>Betaling voor rekening van anderen.</i>		
	Voor rekening van den Keizer van Soerakarta	f 7,200	
	„ „ „ „ Sultan van Djokjokarta	16,252	
	„ „ „ diverse personen.	9,305	
	Civiel weduwen- en weezenfonds	389,250	
	Militair „ „ „	163,800	
	Verhoogd militair pensioenfonds	89,500	
	Voor goederen ten dienste van het officiers-kleedingmagazijn . . .	90,270	
			765,577
	Voor zooveel het administratief kapitaal onder ultimo December 1852 bevonden is minder te bedragen dan de bepaalde som		2,359,235
			f 55,398,832

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

1870

*Verslag van het beheer en den staat
der Oost-Indische bezittingen
over 1853.*

BIJLAGE M VAN HET VERSLAG.

N°. 4.

R A M I N G

DER

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VAN DE

INDISCHE ADMINISTRATIE

OVER

1853.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN IN NEDERLAND.

ONTVANGSTEN.

O M S C H R I J V I N G.

BEDRAG.

Gouvernements-producten in 1853 te verkoopen.

Koffij	925,000	pikols à f	20,84	per pikol	f 19,277,000.00
Suiker	1,000,000	" "	8,29	" "	8,290,000.00
Indigo	6,000	" "	355,25	" "	2,131,500.00
Cochénille	400	" "	207,72	" "	83,100.00
Tin	60,000	" "	49,50	" "	2,970,000
Thee	6,000	" "	33,00	" "	202,800
Kanceel	"	" "	" "	" "	80,000
Peper	"	" "	" "	" "	20,000
Notenmuskaat	"	" "	" "	" "	900,000.00
Foelie	"	" "	" "	" "	
Kruidnagelen	"	" "	" "	" "	
Notenzeep	"	" "	" "	" "	40,400.00
Tabak	"	" "	" "	" "	
Rameh	400	" "	20,831/3	" "	8,333.00

f 34,003,133.00

Winst op assurantie, besparing op onkosten enz. 250,500.00

Ontvangsten voor rekening van anderen.

Civiel weduwen- en weezenfonds	24,500.00
Militair weduwen- en weezenfonds	42,400.00
Verhoogd militair-pensioenfonds	6,000.00

f 34,326,533.00

Tot d
Renten
27 M
Renten
wett
Scheep
adm
Pensio
Verloft
Kosten
Uitzend
Transp
Diverse
Stu
Oost
Opleidi
Kosten
Kosten
Diverse
Civiel
Militair
Verhoop
Civile
Militair
Marine-
Goedere

UITGAVEN.

AG.

O M S C H R I J V I N G.

BEDRAG.

O M S C H R I J V I N G.	BEDRAG.
Tot dekking van het nadeelig verschil tusschen de ontvangsten en uitgaven in Indie	f 18,037,285.00
Renten der Oost-Indische schulden volgens de wetten van 24 April 1836, 17 Maart 1837, 27 Maart 1838 en 22 December 1838	9,800,000.00
Renten der restantschuld à f 10,000,000 aan de Nederlandsche Handel-maatschappij, volgens de wetten van 6 Maart en 23 November 1844	400,000.00
Scheeps- en oorlogsbehoefden en goederen van onderscheiden aard, naar Indie te zenden voor de administratie aldaar	3,203,592.00
Pensioenen ten laste der Indische kas	610,200.00
Verlofractementen	140,000.00
Kosten van het koloniaal werfdepôt te Harderwijk.	} f 460,535.00
Uitzending van suppletietroepen	
Transportkosten van repatrierende militairen	
Diverse betalingen aan teruggekeerde militairen	
Studiekosten van jongelingen op de militaire academie te Breda, bestemd voor de Oost-Indische dienst.	42,500.00
Opleiding van jongelingen tot genees- en scheikundigen voor de Oost-Indische dienst.	22,133.00
	525,168.00
Kosten van het onderwijs in de Oostersche taal-, land- en volkenkunde aan de academie te Delft.	10,000.00
Kosten vallende op de uitzending van burgerlijke ambtenaren, zeevarenden enz.	20,120.00
Diverse uitgaven	100,000.00
<i>Betalingen voor rekening van anderen.</i>	
Civiel weduwen- en weezenfonds	194,200.00
Militair weduwen- en weezenfonds	110,600.00
Verhoogd militair pensioenfonds	150,500.00
Civile delegatien	392,314.00
Militaire "	149,255.00
Marine- "	10,200.00
Goederen ten dienste van het officiers-kleedingmagazijn	"
	f 33,853,434.00
GERAAMD EXCEDENT.	473,099.00
	f 34,326,533.00

33.00

00.00

00.00

00.00

00.00

33.00

NAME	RESIDENCE
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]
[Faint Name]	[Faint Address]

Zit

V

B

ZITTING 1855 — 1856. — (XIII.)

*Verlag van het beheer en den staat
der Oost-Indische bezittingen
over 1853.*

BIJLAAG N VAN HET VERSLAG.

N°. 5.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

DER

INDISCHE ADMINISTRATIE IN INDIE.

1853.

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
I.	<i>Verpachtingen.</i>		
	Hoofdgeld der Chinezen, Maleijers en Parnakans	f 21,994	
	Slagten van rundvee, buffels, schapen en geiten	447,619	
	Slagten van varkens	153,998	
	Vischmarkten en vischpachten.	214,270	
	Visscherijen en het regt om vischnetten te stellen.	130,548	
	Arak en andere sterke dranken	231,489	
	Verkoop van saguweer	9,513	
	Inlandsche tabak	92,639	
	Waijangs, bazars, warongs, groentekramen en winkels.	212,774	
	Tolbruggen, sluisgelden, veren en overtoomen	67,428	
	Diverse kleine middelen	40,780	
	Diverse kleine eilanden	6,060	
	Vogelnestklippen	66,575	
	Kleine lombard	316,172	
	Amfioenpacht en verkoop van amfioen	6,628,088	
	Licentien op de pho- en topho-spelen	287,978	
	Niepa-hout en kreupelbosschen	39,420	
			f 8,967,345
II.	<i>Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard.</i>		
	Inkomende en uitgaande regten, entrepôt- en waaggelden	f 5,934,922	
	5 % additioneel regt.	271,408	
	Consumtieregts	76,398	
	Belasting op den verkoop van tabak	7,595	
	Haven-, ankerage- en loodsgelden	140,540	
	Klein-zegelregt	382,352	
	Collaterale successien	84,625	
	's Heeren gerechtigheid	252,480	
	Belasting op goud	2,299	
	5 % op de particuliere bazars	5,613	
	Tolpoorten en tollén	18,491	
	IJkgelden	1,129	
	Belasting op slaven	14,165	
	Oorgeld der paarden en belasting op de rijtuigen	180,841	
	Transporteren	f 7,372,858	f 8,967,345

AL.	HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	I.	<i>Hooge regering.</i>		
		Inkomsten van den Gouverneur-Generaal en kosten van deszelfs huis.	f 170,739	
		Raad van Nederlandsch Indie	117,433	
		Algemeene secretarie	161,912	
		Reiskosten	42,984	
				f 493,068
	II.	<i>Departement van Justitie.</i>		
		Hoogeregtschhof	f 197,257	
		Hoog Militair Geregtschhof	4,250	
		Raden van justitie	334,831	
		Criminele en diverse justitiekosten (de landraden er onder begrepen).	163,883	
				700,221
	III.	<i>Hooge en lagere collegien.</i>		
		Algemeene Rekenkamer		178,350
	IV.	<i>Provinciaal bestuur en politie.</i>		
7,345		Provinciaal bestuur	f 1,788,008	
		Algemeene politie	898,807	
		Districtspolitie	584,711	
		Kruis- of residentie-prauwen	25,545	
		Djajiang-sekars (inlandsche maréchaussée)	106,793	
		Barissans of pradjoerits (plaatselijke corpsen)	177,571	
		Gevangenen, kettlingangers en bannelingen	612,398	
		Diverse uitgaven van politie	59,702	
				4,253,535
	V.	<i>Eeredienst, kunsten en wetenschappen.</i>		
		Kosten ter bevordering van kunsten en wetenschappen	f 18,080	
		Christelijke eeredienst	267,363	
		Inlandsche "	15,781	
		Onderwijs of schoolwezen	238,211	
		Geneeskundige dienst en vaccine	172,684	
				712,119
		Transporteren		f 6,337,293

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 7,372,858	f 8,967,345
	Recognitien of tributen van inlandsche vorsten en andere Oosterlingen.	30,842	
	Venduregten	375,249	
	Belasting op het djattiehout	490	
	Inkomsten van 's Lands-drukkerij.	57,118	
	Inkomsten der brievenposterij	268,922	
	Inkomsten der paardenposterij.	89,170	
	Verponding	491,563	
	Territoriale belasting op de koffij en peper	167,073	
	Verhuring van vogelnestklippen	2,750	
			8,856,035
III.	<i>Landelijke inkomsten en cultures.</i>		
	Ongebouwde en gebouwde eigendommen en tuinen	f 9,607,893	
	Vischvijvers (tambaks)	173,513	
	Vertiening van landerijen en landerijen aan particulieren verhuurd of afgestaan	87,810	
	Restitutien van verleende voorschotten ter zake van landbouwkundige ondernemingen	622,991	
			10,492,207
IV.	<i>Koophandel.</i>		
	Handel met Japan.	f 505,976	
	Verkoop van koffij	3,356,132	
	" " specerijen	59,193	
	" " peper	70,722	
	" " vogelnestjes	53,325	
	" " tin	4,548	
	" " houtwerken	137,329	
	" " zout.	5,171,901	
	" " rijst.	478,011	
	" " areng-suiker.	53,787	
	" " suiker	481,109	
	" " indigo	218	
	" " thee	30	
	Transporteren.	f 10,372,281	f 28,315,587

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f	f 6,337,293
VI.	<i>Civiel bouw-departement.</i>		
	Civile gebouwen en waterstaat (personeel)	f 136,296	
	Gebouwen en waterstaat (materieel)	1,103,918	
	Verschillende inrigtingen van waterleidingen, steenbakkerijen, brandspuiten en transport-etablissemten	9,500	1,249,714
VII.	<i>Finantien, cultures en koophandel.</i>		
	<i>A. Finantien.</i>		
	Generale directie van finantien	f 316,714	
	Beheer van 's Lands algemeene geldkassen	284,208	
	Kosten op de verpachtingen	24,022	
	" " het kleinzegel.	22,864	
	" " 's Heeren gerechtigheid en de collaterale successien	14,434	
	Civile haveninrigtingen, en kosten op de ankerragegelden	76,404	
	Beheer der inkomende en uitgaande regten	345,614	
	Kosten op de ijking van maten en gewigten	257	
	Consulaat in China	"	
	Kosten der posterijen in het algemeen	468,366	
	Beheer der openbare verkoopingten	104,902	
	Kosten der Lands-drukkerij	53,429	
	Beheer van 's Lands civile pakhuizen, emballage en gemengde onkosten.	239,577	
	Renten en aflossingen	117,163	2,067,954
	<i>B. Landbouw, landelijke inkomsten en cultures.</i>		
	Landbouw, paardenstoeterijen en veefokkerijen	f 42,159	
	Kosten op de landelijke inkomsten en andere grondlasten	1,217,929	
	Cultures in het algemeen	255,374	
	Inkoop en kosten van peper	30,704	
	" " " houtwerken (bosschen)	143,433	
	" " " koffij	9,169,465	
	" " " specerijen	346,339	
	" " " suiker	9,541,807	
	" " " indigo	1,232,437	
	" " " thee	1,062,023	
	Transporteren.	f 23,041,670	f 9,654,961

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport. . .	f 10,372,281	f 28,315,587
	Verkoop van kaneel	794	
	" " diverse goederen	96,409	
	" " steenkolen	19,872	
			10,489,356
V.	<i>Diverse buitengewone inkomsten.</i>		
	Praauwenveren	f 59,197	
	Waterleidingen	1,133	
	Verkoop en verhuur van huizen en gronden.	72,329	
	Boeten en confiscatiën	141,890	
	Diverse inkomsten	778,107	
	Inhoudingen op de jaarwedden der ambtenaren, ter zake van burgerlijke pensioenen	140,229	
	Contributien van tot het zeewezen van Nederlandsch Indie behoorende officieren voor aan hen te verleenen verhoogde pensioenen	1,886	
	Civile proceskosten.	18,330	
	Onderwijs of schoolwezen	52,245	
	Restitutien van in vroegere jaren verleende buitengewone voorschotten.	86,550	
			1,351,894
VI.	<i>Departement van Oorlog.</i>		
	Verstrekkingsen aan particulieren en verkoop van onbruikbare goederen.		179,632
VII.	<i>Departement van Marine.</i>		
	Verstrekkingsen aan particulieren en verkoop van onbruikbare goederen.	f 127,411	
	Maritiem etablissement op het eiland Onrust	71,861	
	Stoompakketvaart	54,938	
	Fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid.	71,741	
			325,951
	Transporteren.		f 40,662,420

UITGAVEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 23,041,670	f 9,654,961
	Inkoop en kosten van tabak	2,053	
	Teelt van klappers of kokosnoten	2,180	
	Inkoop en kosten van rameh	85	
	" " " " goeniezakken	11,382	
	" " " " cochenille	58,493	
	" " " " kaneel	120,003	
	Voorschotten voor landbouwkundige ondernemingen	362,473	
			23,598,339
	<i>C. Koophandel.</i>		
	Inkoop en kosten van diverse goederen	f 299,095	
	Kosten op den handel met Japan	95,516	
	" " de amfloenpacht en inkoop van amfloen	369,442	
	Inkoop en kosten van vogelnestjes	13,712	
	" " " " tin	1,314,962	
	" " " " houtwerken (stapelplaatsen).	71,437	
	Kosten op het zout	1,445,907	
	Inkoop en kosten van rijst	593,373	
	" " " " areng-suiker	13,079	
	" " " " stofgoud	123,926	
	Kosten van steenkolen	162,041	
	" tot het nemen van proeven met de ontginning van steenkolen	7,049	
	Onkosten aan de Factorij der Nederlandsche Handel-maatschappij, te voldoen op de producten naar Nederland verzonden wordende	41,810	
	Provisiepenningen aan de Factorij te voldoen op idem	85,166	
			4,636,515
VIII.	<i>Departement van Oorlog.</i>		
	Voor het Nederlandsch-Indisch leger	f 8,830,061	
	" de pradjoerits, barissans en andere inlandsche corpsen, niet behorende tot de vaste landmagt	114,318	
	" buitengewone fortificatiewerken	780,459	
			9,724,838
IX.	<i>Departement van Marine.</i>		
	Voor schepen en vaartuigen van oorlog en wel voor dat gedeelte hetwelk niet door het Departement van Marine in Nederland wordt gedragen	f 893,648	
	Voor de stoompakketvaart	48,018	
	Transporteren.	f 941,666	f 47,614,653

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 40,662,420
TOTAAL DER ONTVANGSTEN VAN DE KOLONIALE ADMINISTRATIE.			f 40,662,420
	Transporteren.	f 40,662,420

UITGAVEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 941,666	f 47,614,653
	Voor sedentaire inrigtingen ten dienste van het zeewezen	437,234	
	„ Gouvernements-schoeners en kruisbooten	246,926	
	„ het maritiem etablissement op het eiland Onrust	47,691	
	„ de fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid.	222,237	
			1,895,754
X.	<i>Pensioenen en gestichten van weldadigheid.</i>		
	Civile pensioenen	f 250,496	
	Militaire idem	299,132	
	Verhoogde marine-idem.	750	
	Inlandsche idem	174,537	
	Pensioenen aan weduwen van civile, militaire en inlandsche personen.	60,996	
	Godshuizen en gestichten van weldadigheid	92,007	
			877,918
XI.	<i>Uitgaven van onderscheiden aard.</i>		
	Hofhouding van inlandsche vorsten, schadeloosstellingen en gratificaties aan dezelve.	f 1,799,722	
	Kosten der ambachtskwartieren	28,133	
	Buitengewone voorschotten welke niet binnen hetzelfde dienstjaar worden teruggegeven	„	
	Onderhoud van inlandsche gezanten, grooten en staatsgevangenen	116,170	
	Geschenken aan inlandsche vorsten en grooten	24,766	
	Publieke feesten	16,794	
	Civile transportkosten uit en naar Nederland	78,153	
	Civile reis- en transportkosten in Indie	42,191	
	Gratificaties	17,200	
	Personele toelagen.	8,492	
	Non-activiteitstractementen en wachtgeld.	82,982	
	Verloftractementen.	7,866	
	Uitgaven in Indie wegens door het Ministerie van Kolonien aan het Indisch Bestuur te doene bestellingen als anderzins.	5,149	
	Kosten van het mijnwezen in het algemeen	25,738	
	„ „ „ stoomwezen „ „ „	16,177	
			2,269,533
XII.	<i>Dagelijksche onvoorziene uitgaven</i>		„
XIII.	<i>Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden.</i>		523,107
	TOTAAL DER UITGAVEN VAN DE KOLONIALE ADMINISTRATIE.		f 53,180,965
	Transporteren.		f 53,180,965

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 40,662,420
VIII.	<i>Ontvangsten voor rekening van anderen.</i>		
	Van den Keizer van Soerakarta, in restitutie van voor denzelve te doene betalingen.	f 7,440	
	Van den Sultan van Djokjokarta idem.	17,430	
	Van diverse personen idem.	8,300	
	Civiel weduwen- en weezenfonds.	612,056	
	Militair weduwen- en weezenfonds.	316,396	
	Verhoogd militair pensioenfonds.	272,371	
	Delegatien (civile).	375,901	
	" (militaire).	129,338	
	" (marine-).	9,182	
	Van de officieren der landmagt in restitutie van in Nederland te doene uitgaven voor goederen ten dienste van het officiers-kleedingmagazijn.	104,587	
			1,852,601
			f 42,515,021
	Nadeelig verschil tusschen de geldelijke ontvangsten en uitgaven in <i>Indie</i> , om te worden gedekt uit den verkoop der producten in <i>Nederland</i>	11,419,384
			f 53,934,405

UITGAVEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport.	f 53,180,965
XIV.	<i>Betalingen voor rekening van anderen.</i>		
	Voor rekening van den Keizer van Soerakarta	f 7,330	
	" " " " Sultan van Djokjokarta	13,051	
	" " " diverse personen.	8,240	
	Civiel weduwen- en weezenfonds	353,792	
	Militair " " "	278,279	
	Verhoogd militair pensioenfonds	76,671	
	Delegatien (civiele)	562	
	Voor goederen ten dienste van het officiers-kleedingmagazijn . . .	15,515	
			753,440
			f 53,934,405

NAME	RESIDENCE	OCCUPATION	AGE
J. B.
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

ZITTING 1855 — 1856. — (XIII.)

*Verslag van het beheer en den staat
der Oost-Indische bezittingen
over 1853.*

BIJLAAG ● VAN HET VERSLAG.

N°. 6.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

DER

INDISCHE ADMINISTRATIE IN NEDERLAND.

1853.

ONTVANGSTEN.

OMSCHRIJVING.		BEDRAG.
<i>Gouvernements-producten in 1853 verkocht.</i>		
Koffij	946,167 ⁶⁹⁰ / ₁₀₀₀ pikols à circa f 28.95 ⁶ / ₁₀	f 27,397,653.92 ⁵
Suiker	825,728 ⁶⁸⁰ / ₁₀₀₀ " " "	9,472,530.76
Indigo	4,534 ⁵²⁸ / ₁₀₀₀ " " "	2,145,549.95
Notenmuskaat.	1,894 ⁹⁸⁸ / ₁₀₀₀ " " "	386,009.01
Foelie.	1,031 ⁸⁴⁴ / ₁₀₀₀ " " "	200,588.09
Kruidnagelen	1,824 ¹⁰⁰ / ₁₀₀₀ " " "	68,579.72
Kaneel	1,452 ⁶³⁸ / ₁₀₀₀ " " "	103,760.77
Kaneel-olie.	1166/ ₁₀₀₀ " " "	2,504.53
Notenzeep	28988/ ₁₀₀₀ " " "	2,179.05
Cochenille	383448/ ₁₀₀₀ " " "	110,540.59
Thee.	6,629 ⁷³⁰ / ₁₀₀₀ " " "	471,036.89 ⁵
Paarl-sago.	40 " " "	84.58
Sago-meel	48300/ ₁₀₀₀ " " "	205.28
Peper.	6,579 ¹⁷⁰ / ₁₀₀₀ " " "	124,444.62 ⁵
Pengha war yambee	1 kist " " "	208.00
Tin {	in Nederland verkocht	62,569 ⁵⁰⁰ / ₁₀₀₀ pikols " " 78.07 ⁵ / ₁₀ 4,886,905.77 ⁵
	in China verkocht.	8,846 ²⁸⁰ / ₁₀₀₀ " " " 55.88 ² / ₁₀ 494,350.26
Winst op voor gouvernements-rekening gehouden zee-assurantie		359,573.9 ⁵
Diverse ontvangsten.		252,027.0 ⁵
<i>Ontvangsten voor rekening van anderen.</i>		
Civiel weduwen- en weezenfonds		f 39,964.76 ⁵
Militair weduwen- en weezenfonds.		59,829.01 ⁵
Verhoogd militair pensioenfonds.		10,388.40
Nalatenschappen en diverse ontvangsten.		19,632.89 ⁵
		129,875.0 ⁵
		f 46,608,607.8 ⁵

tot dekkin
 enten der
 Maart 18
 enten der
 wetten v
 cheeps- en
 administr
 ansioenen
 erlofracte
 aten van
 zending
 transportke
 diekosten
 Oost-Ind
 leiding v
 dienst .
 verse be
 aten van
 aten, ge
 verse uit
 viel wed
 militair we
 verhoogd m
 vile deleg
 militaire d
 oederen t
 alatensch

Voor

UITGAVEN.

O M S C H R I J V I N G.	BEDRAG.
tot dekking van het nadeelig verschil tusschen de ontvangsten en uitgaven in Indie	f 15,873,750.00
renten der Oost-Indische schulden, volgens de wetten van 24 April 1836, 11 Maart 1837, 27 Maart 1838 en 22 December 1838	9,800,000.00
renten der restantschuld ad f 10,000,000 aan de Nederlandsche Handel-maatschappij, volgens de wetten van 6 Maart en 23 November 1844 en 14 September 1849	400,000.00
scheeps- en oorlogsbehoefden en goederen van onderscheiden aard, naar Indie gezonden voor de administratie aldaar	2,918,783.11
pensioenen ten laste der Indische kas	786,501.90
verlofractementen	277,491.77
kosten van het koloniaal werfdepôt te Harderwijk	f 235,370.25
uitzending van suppletietroepen	84,153.20 ⁵
transportkosten van gerepatrieerde militairen	28,941.52 ⁵
indiekosten van jongelingen op de militaire academie te Breda, bestemd voor de Oost-Indische dienst	23,625.00
opleiding van jongelingen voor genees- en scheikundigen voor de Oost-Indische dienst	23,887.77 ⁵
diverse betalingen aan teruggekeerde militairen	7,860.92
	403,838.67 ⁵
kosten van het onderwijs in de Oostersche taal-, land- en volkenkunde aan de academie te Delft .	10,100.00
kosten, gevallen op de uitzending van burgerlijke ambtenaren, zeevarenden enz.	11,266.00
diverse uitgaven	126,938.19
<i>Betalingen voor rekening van anderen.</i>	
erfelijk weduwen- en weezenfonds	f 222,453.80 ⁵
militair weduwen- en weezenfonds	114,585.10
verhoogd militair pensioenfonds	196,770.25
civiele delegatien	391,496.99
militaire delegatien	152,009.34
goederen ten dienste van het officiers-kledingmagazijn en andere inrigtingen . .	81,216.89
salatenschappen en diverse betalingen	27,402.32 ⁵
	1,185,934.70
<i>Uitgaven voor de West-Indische kolonien en de Kust van Guinea.</i>	
subsidie over 1853 aan de kolonie Suriname	f 170,000.00
aan Curaçao en onderhoorigheden	250,604.14
aan de Kust van Guinea	124,000.00
	544,604.14
Voor het herstel van het muntwezen in Nederlandsch Indie	9,500,000.00
KOLONIAAL BATIG SLOT	4,769,399.34
	f 46,608,607.82 ⁵

DATE	DESCRIPTION
1870-01-01	...
1870-01-15	...
1870-02-01	...
1870-02-15	...
1870-03-01	...
1870-03-15	...
1870-04-01	...
1870-04-15	...
1870-05-01	...
1870-05-15	...
1870-06-01	...
1870-06-15	...
1870-07-01	...
1870-07-15	...
1870-08-01	...
1870-08-15	...
1870-09-01	...
1870-09-15	...
1870-10-01	...
1870-10-15	...
1870-11-01	...
1870-11-15	...
1870-12-01	...
1870-12-15	...
1871-01-01	...

ZITTE
Verslo
Oos

(Het r

*Verslag van het beheer en den staat der
Oost-Indische bezittingen over 1853.*

VERSLAG DER COMMISSIE.

N°. 1.

(Het regeringsverslag is gedrukt onder n°. XIII
der zitting 1855—1856.)

VERSLAG DER COMMISSIE, bij besluit der Kamer
van den 20sten September 1855 benoemd tot onder-
zoek van het Verslag van het beheer en den
staat der Oost-Indische bezittingen over 1853.

De ondergeteekenden, leden der Commissie tot onderzoek van het Verslag der Regering omtrent het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen, hadden bij een vorig rapport de eer hunne opmerkingen betreffende den vorm en den inhoud der beide laatste verslagen, ter voldoening aan art. 60 der Grondwet bij de Staten-Generaal ingediend, aan het oordeel dezer Vergadering te onderwerpen. Overeenkomstig ons voorstel werd afschrift van het rapport aan den toenmaligen Minister van Kolonien gezonden. Wij meenden van deze kennisgeving eenige vrucht te mogen wachten, en uit de inrigting en opgaven van een volgend Verslag te zullen ontwaren, dat de arbeid, aan ons rapport besteed, niet zonder gevolg was gebleven. Onderscheiden wenken toch aangaande den aard en het systeem der verstrekte mededeelingen moesten invloed hebben op de zamenstelling van een later verslag, voor zooverre althans de zienswijze uwer Commissie den bijval der Regering mogt verwerven. Desniettemin ontdekt men weinig of geen verschil tusschen dit Verslag, onder dagteekening van 17 September 1855 aan de Tweede Kamer toegezonden, en de beide laatste. Op nieuw vindt men eene menigte zaken vermeld, minder behoorende tot den werkring der Staten-Generaal, wier roeping niet medebrengt tot nietige bijzonderheden van administratief bestuur af te dalen; terwijl men te vergeefs zoekt naar opheldering en inlichting omtrent de gevolgen van maatregelen door medewerking der Volksvertegenwoordiging tot stand gekomen, of van overwegend belang bij de taak, die de wetgevende magt te vervullen heeft. De grond hier te leur gestelde verwachting is niet verre te zoeken. De Minister zelf wijst in den geleidenden brief op voorafgaand overleg met het koloniaal bestuur, en uwe Commissie neemt deze verklaring gaarne aan voor zooveel wijzigingen betreft van algemeenen aard. Waarschijnlijk was reeds de tijd te ver verstreken, of de zamenstelling van het nieuwe Verslag te zeer gevorderd, dan dat, zonder algeheele omwerking, het voldoen aan de meeste onzer wenschen nog dit jaar mogelijk scheen. De omstandigheid, dat bij het Departement van Kolonien weldra een nieuw hoofd zou optreden, kan hebben bijgedragen om de indiening te bespoedigen van mededeelingen over een tijdvak, dat lang verleden te achten is. Doch hoe dit zij, uwe Commissie is van oordeel, dat zij ditmaal met eene korte en beknopte aanduiding kan volstaan van hetgeen haar belangrijk, niet vermeldenswaard, of in een staatsstuk als dit regeringsverslag minder passend is voorgekomen. Wij stippen tevens aan, waar de steller van het Verslag had kunnen gebruik maken van opmerkingen, die wij vroeger mededeelden en wier behartiging voortdurend wenschelijk schijnt.

Vooraf verdient eene algemeene vraag te worden overwogen: zij is hier op hare plaats, omdat het antwoord op alle deelen van het Verslag van invloed wezen zal, en geheel den vorm beheerscht; ook uwe Commissie ving haren arbeid aan met de opmerkzaamheid daarop te vestigen. Moet, vragen wij, alleen de stem uit Indie gehoord worden, zoodat de Minister, op zeer weinige uitzonderingen na, niet anders zij dan referent en redacteur; of is het door de Grondwet voorgeschreven Verslag, namens den Koning te geven, een overzicht, genomen uit het verheven en algemeen standpunt der hoogste magt van den Staat, hetwelk de uitkomsten bevat van het opperbestuur, den Koning opgedragen? Moet die uitkomst zich dan angstvallig bepalen tot het jaar, waarover het regeringsverslag loopt, of is het (waar het niet uitsluitend statistieke opgave en cijfers geldt, of waar dienstvermenging niet kan worden gevreesd) niet meer overeenkomstig de bedoeling der Grondwet » dat de staat der kolonien, zoo als die uit de jongste bescheiden bij de Regering bekend is, worde medegedeeld, opdat zooveel mogelijk de kennis van den tegenwoordigen toestand, niet die van het verleden alléén, eene hulpbron zij voor de beoordeeling en de werkzaamheden van de Staten-Generaal." Misschien is het denkbeeld aanbevelenswaard, in den boezem der Commissie door een lid geopperd, om, met inachtneming van 2°. op de tweede bladzijde van ons vorig Verslag, uit eene reeks van verslagen, over vijf jaren bijv. een meer beredeneerd verslag op te maken. Zoodanig overzicht zou aan het slot, als resumé of conclusie van den Minister, kunnen volgen. Een enkel voorbeeld moge de bedoeling verduidelijken. Voor de kennis van het regtswezen en van de werking der regterlijke instellingen zou bij uitstek belangrijk zijn te weten, wat de ondervinding heeft geleerd omtrent de appellen, zoo als die zijn geregeld bij Koninklijk besluit van 28 September 1850, n°. 59 (*Indisch Staatsblad* 1851, n°. 4); het oordeel van een man als de tegenwoordige Minister van Kolonien, die de zaak van nabij heeft kunnen gadeslaan, zou hooge waarde hebben. Vond het denkbeeld van ons medelid ingang of goedkeuring, men las dan ten slotte van rubr. F § 6 bl. 53 de beschouwingen des Ministers, op een vijfjarig tijdperk gegrond.

Op het gebied der nijverheid is geen punt van meer gewigt dan de zorg voor de koffij-cultuur, nu vrees voor uitputting der gronden bij zoo velen kommer wekt. Men zou dus, ter voldoening aan het boven uitgedrukt verlangen, op de mededeelingen (bladz. 140) moeten laten volgen: » dat de Regering naar middelen of maatregelen omziet om het kwaad te keeren, dit of dat systeem heeft aangenomen" enz. Nu zegt het Verslag kort af: » Dit gebrek aan vruchtbare gronden is van lieverlede toegenomen naar mate er geen acht op is geslagen om de gronden van afgeschreven koffijtuinen een aantal jaren braak te laten liggen, ten einde later op nieuw met koffij te kunnen beplant worden; de aandacht der autoriteiten is daarop thans gevestigd"; en bladz. 141: » In de Preanger regentschappen hebben in oude koffijtuinen doelmatige uitkappingen van koffij- en dadapboomen met gunstig gevolg plaats gehad. Tuinen, die sedert jaren bijna geen product afwierpen, zijn daardoor vruchtgevend geworden. In de residentien Kadoe en Preanger regentschappen heeft men in 1853 getracht oude aanplantingen door bemesting te verbeteren, doch, naar het schijnt, zonder gunstigen uitslag. Ook omtrent de bemesting van schrale tuinen is het oordeel niet gunstig: zij wordt voor de bevolking drukkend geacht, en beter hield men het er voor op zulke gronden geene koffij te planten."

Eene tweede aanmerking van algemeenen aard, die de Commissie zich genoopt vindt uit haar vorig rapport te herhalen, geldt de gebrekkige, afwisselende spelling van inlandsche namen. Reeds op de derde bladzijde leest men drie maal den naam *Noesa Baroe* voor een eiland, dat elders *Noessa Baroeng*, bij anderen wederom *Noessa Baron* wordt geschreven, maar nimmer welligt is voorgekomen onder den naam daaraan in het regeringsverslag gegeven; — op bladz. 29 (Palembang 1°.) komen onverstaanbare inlandsche namer. voor. »Maga" zal moeten zijn »Marga" en de volzin welligt aldus moeten luiden: »onderwerping van de Marga SoengiKroh aan de rivier Moessi-illir."

Een der leden voegt bij deze opmerking als zijn bijzonder gevoelen, dat de wenk, in het vorig Verslag gegeven ten aanzien van het aannemen van eene officiele schrijfwijze voor de namen van landen, plaatsen en rivieren, het best schijnt te zullen kunnen worden verwezenlijkt door het volgen van het voorbeeld van dr. F. Junghuhn, die op bladz. 9 en volgg. der voorrede van zijn voortreffelijk werk »*Java*" opgeeft hoedanig hij de spelling van de daarin voorkomende Maleische, Javaansche en Soedasche namen heeft verbeterd, in verband tot hunne vermoedelijke etymologische beteekenis.

In de derde plaats vestigen wij wederom de aandacht op het volslagen gebrek aan systeem, het gemis eener goede logische orde, den lossen samenhang, die het rege-

ringsverslag ook nu weder kenmerken. Niet alleen wordt daardoor dit staatsstuk ont- sierd, en de lezing een afmattend, vervelend werk; maar het eigenaardig karakter der mededeelingen, bij art. 60 der Grondwet voorgeschreven, gaat hierdoor verloren. In stede van de zelfstandige, eigen inzichten van het opperbestuur te doen kennen, behelst dan het Verslag — zamenrijgsel van stukken uit rapporten van ondergeschikte ambtena- ren — slechts bijzondere beschouwingen van dezen, waaraan eenheid ontbreekt. Men treft de opgaven omtrent hetzelfde onderwerp op verschillende plaatsen verspreid en verbrokkeld aan, met meer of minder volledigheid, naar mate het den verslaggevers goeddacht. Wij meenen de inlassching van eene menigte onbeduidende details aan niets zoo zeer te moeten toeschrijven als aan dit onoordeelkundig overnemen, zonder dat de steller zich afvroeg tot welk einde het oorspronkelijk bericht had moeten dienen. Al aanstonds leveren de beide eerste bladzijden voorbeelden van zoodanig gedachteloos naschrijven op.

Nog twee voorloopige aanmerkingen mogen wij om hare algemeene strekking hier niet met stilzwijgen voorbijgaan. De eerste raakt de *late* inzending; aan de bedoeling der Grondwet kan nu te eer worden voldaan, sinds door uitbreiding der stoomvaart zooveel spoediger berichten van de buitenbezittingen op Java aankomen. Wij blijven daarom op eene vervroegde inzending voor het vervolg aandringen. Eene tweede algemeene aanmer- king betreft de uiterst-spaarzame mededeelingen in dit Verslag aangaande de buitenbe- zittingen. Dit is niet het middel om nationale belangstelling te wekken in zulk een aan- zienlijk deel van ons Indisch gebied. Men vindt witte vakken in de tabel (blz. 7, § 2) voor de Wester-afdeeling van Borneo aangewezen. Geen verslag dus over eene landstreek in Indie, die de opmerkzaamheid, uit hoofde van onlusten en rustverstoring, inzonderheid tot zich trok. Nergens blijkt wat er gedaan is tegen den nalatigen ambtenaar, wiens verzuim toch wel niet ongestraft zal gebleven zijn. Bij vergelijking met het laatstvoor- gaande Verslag ontdekt men in deze rubriek eene andere volgorde; ook de bevolkingsstaat van Java wijkt af van de reeks der residentien en afdeelingen, zoo als die vroeger was aange- nomen; — wij herhalen dus onze aanmerking, dat hierdoor vergelijkingen moeilijk worden.

Dit verzuim wat den *vorm* betreft, wordt niet vergoed door meerdere zorg aan den *inhoud* besteed. Hoe kan, om iets te noemen, bij de vele manumissien en tegenover de vermindering van opbrengst der belasting (blz. 130), het getal der lijfeigenen (slaven), dat in 1852 een cijfer van 9410 aanwijst, voor 1853 9650 bedragen, of die menigte » inlandsche *bedienden* » worden verklaard? tenzij onder deze laatste benaming *werklie- den* verstaan worden? Herhaaldelijk treft men de erkentenis aan, dat de juistheid der telling wordt betwijfeld. Nog eens spreken wij daarom den wensch uit, in ons vorig rap- port opgenomen, dat de Regering door het bestuur in Indie aan de beambten doe voorhou- den om zorgvuldig te letten op het belang der zaak, geen cijfers ligtvaardig op te geven wier onjuistheid in het oog springt, en zich door briefwisseling die ophelderingsen te verschaffen, welke tegenstrijdige of onnaauwkeurige opgaven kunnen verduidelijken. (Verg. blz. 10.)

Voor de buitenbezittingen, § 2, blz. 7, bevat reeds het hoofd der rubriek: » Inlanders, slaven, pandelingen, » enz. geen juiste onderscheiding: immers zijn ook de » slaven en pandelingen » *inlanders*; eigenaardig moest het opschrift luiden: » vrije inlanders, slaven » enz.

Niet zonder voldoening lazen wij op blz. 12, § 3, dat de acten van vast verblijf aan Nederlanders uitgereikt die aan vreemdelingen verleend aanmerkelijk overtreffen: sedert 1850 is het aantal gestadig toenemend.

C. Opperbeheer. Bladz. 12.

Uit meer dan één oogpunt geven de mededeelingen omtrent de reis van den Gouver- neur-Generaal in 1853 stof tot opmerking. Was er dan voor de kennismeming der Staten-Generaal niets meer belangwekkend te zeggen, dan de genomen beschikkingen sub 1°., het betamende van salutschoten sub 2°. vermeld; de noodzakelijkheid voor een afzonderlijk ceremonieel op Madura, of de vrijstelling van het bijwonen der raadsver- gaderingen aan den plaatsbekleeder van den oppersten Landvoogd vergund? Daargelaten of beperking » tot het betamelijk noodzakelijke » in het oog der Oosterlingen wel wijze spaarzaamheid wordt geacht; of het ontraden van geschenken (in hunne schatting het weigeren van verschuldigde beleeftheid) wel oordeelkundig mag heeten, is toch de gis- sing niet gewaagd, dat uit de eigen bevinding van den Gouverneur-Generaal menige bijzonderheid te vermelden was, meer geschikt om het belang en de uitwerkselen eener kostbare reis te doen blijken. Van zijn verheven standpunt moet deze staatsman be- schouwingen en opmerkingen hebben medegedeeld, waarvan de slotsom te leeren kennen voor de Vertegenwoordiging nuttig schijnt.

Op meer dan eene plaats vindt men in dit Verslag van maatregelen omtrent de Chinezen gesproken (blzz. 14, 30, 54, 55, 59, 104, 113). De vraag, hoe verre beperking van hunnen invloed door vestiging en landbezit wenschelijk en mogelijk is, betreft een allergewigtigst beginsel, en één der punten van Indisch staatsbeleid, waarover de gevoelens der meest bevoegden aanmerkelijk verschillen. Welke hieromtrent de zienswijze van den Gouverneur-Generaal of van het opperbestuur is, blijkt niet duidelijk. Onskomt het voor dat de verwijdering » bij politieken maatregel », waarover in § 1, blz. 14, gesproken wordt, niet geheel van hardheid en eenige willekeur is vrij te pleiten. In verband met deze aangelegenheid heeft de Commissie hare aandacht gevestigd op de schaarsche bevolking in het uitgebreide gebied der Lampongs: blijkens de opgave (blz. 7 § 2) treft men onder een totaal van 82,941 bewoners slechts 5 Europeanen en 25 Chinezen aan.

Een lid der Commissie wil de opmerkzaamheid der Regering op de vraag vestigen, of de Lampongs, waarvan thans, zegt hij, geen voordeel genoten wordt, niet productief zouden te maken zijn door eene kolonisatie van landbouwende Chinezen, aan wie men gronden in erfpacht konde afstaan, om daarop plantages, even als in de Rio-groep, aan te leggen.

Elke poging om de land- en volkenkennis van Indie uit te breiden wekt onze belangstelling: wij hebben dus ook met genoegen gezien, dat in 1852 een onderzoek is ingesteld naar de Pogy-eilanden (blzz. 15, 16). Of echter de jaarlijksche zending van eenen oorlogsbodem derwaarts met eenen hiervoor te committeren ambtenaar een voldoend middel is om de gesteldheid en den toestand der bevolking te leeren kennen, mag in twijfel worden getrokken. Wetenschappelijke nasporingen op die belangrijke eilanden mogen er zeker niet van worden gewacht. (Verg. blz. 48.)

Eene reeks van onbeduidende bijzonderheden vult vervolgens geheele bladzijden van het Verslag. De militaire eerbewijzen aan den gouverneur der Moluksche eilanden en den resident van Ternate (sub *g*, blz. 16) gaan vooraf aan de rubriek

E. Militair beheer,

die bijzonderheden vermeldt, als het reglement op de examina voor officieren van gezondheid en apothekers (*d*), de onderscheidene benamingen van stukrijders en kanonniers (blz. 21 *f*), het paardentuig bij de cavalerie (blz. 22 *g*) enz., door welken vloed van nietige details eene menigte wetenswaardige zaken bedolven wordt. Wat sub *h*, blz. 22, in de eerste plaats is opgenomen, omtrent de middelen » tegen het misbruik van sterken drank, » zou beter zijn toegevoegd aan § 7, blz. 56, waar hetzelfde onderwerp nog eens is behandeld, en onder andere de zonderlinge bepaling wordt gelezen: » dat alle dranken, door de betrokken cantine-directien in entrepôt gekocht wordende, voor de niet-verpachte militaire cantines *vrij van regten* kunnen worden ingevoerd. » Voorwaar geen gewoon middel om misbruik te keeren, en waarbij de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal althans betwistbaar is, doch tevens een bewijs hoe onnadenkend de steller van dit Verslag de stukken zamenrijgt. Ook het sub 2°. blz. 23 voorkomende beduidt niet veel zonder mededeeling der hoofdtrekken van het gearresteerd reglement, die om het belang der zaak wel wenschelijk zou wezen.

Bladz. 14, **D**, § 1. De aanwas der bevolking van Kediri, hier ingeschoven, behoorde veeleer op bladz. 5 t'huis. De nieuwe regeling en betere bezoldiging van het inlandsch personeel in deze residentie schijnen enkel het gevolg te zijn der klagen van het gewestelijk bestuur. Maar men vraagt: waarom verhooging alleen hier? Bestaat er dan geen vast stelsel?

Naar luid van § 2, *b*, bladz. 17, is de voltooiing van den stroomleider in de Solovier, waarmede de militaire genie belast was, in 1853 aan den waterstaat opgedragen (vergelijk bladz. 96). Op bladz. 83 van het Verslag over 1851 leest men: » dat de zorg voor de uitvoering werd opgedragen aan de militaire genie, vermits het *niet doenlijk* was dit trouwens door haar geprojecteerde werk door de civile genie te doen tot stand brengen. » Hoe zijn die tegenstrijdige opgaven te rijmen?

Het tijdelijk in dienst stellen van officieren der infanterie of administratie bij het geheel wetenschappelijk wapen der genie kan enkel bij onvermijdelijke noodzakelijkheid worden gebillikt: zoodanige overplaatsing zou op den duur bedenkelijk wezen. Belangwekkend is de getuigenis van den directeur der artillerie-constructie, op bladz. 24, omtrent de volkomen bruikbaarheid der Javaansche werklieden, die hunne geschiktheid voor handwerken doet uitkomen. Minder bevredigend zijn de geldelijke resultaten van den

constructie-winkel, die, vergeleken met de cijfers op bladz. 22 van het Verslag over 1852, een ongunstig slot aanwijken. Sedert bij dit etablissement zoo veel stoomkracht wordt aangewend, zou men een minder tekort verwacht hebben.

Het verdient opmerking, dat (verg. bladz. 27) de aanleg der waterleiding voor den buskruidmolen te Ngawi vertraging ondervond *door de moeijelijkheid om werkvolk daarvoor te engageren*; misschien ligt de verklaring in de lagere dagloonen (bladz. 49), die daar nog altoos schijnen te worden betaald.

II. ZEEMAGT.

De onderdeelen van deze rubriek behelzen veel belangrijks. Omtrent de inrigtingen tot de zeemagt betrekkelijk (§ 4, bladz. 35 en 36) vindt men bijdragen betreffende veringtingen der Commissie tot verbetering der Indische zeekaarten, die bij-uitstek de aandacht verdienen, doch spoedig weder op onaangename wijs worden afgewisseld door uitweidingen over het inrigten en verbeteren van marine-pakhuizen (bladz. 38), de verbruikte hoeveelheden zeil- en vlaggedoek, het verhelpen van eenige » lekken en kleine reparatien » aan een pakket-schip of schoener (bladz. 29), aan het maritime etablissement op Onrust. Liever had de Commissie vermeld gezien, dat de zoo noodige verbetering van de haven van Samarang naar een rationeel stelsel aangevangen, en dat de hopelooze poging tot aanleg van een droog dok op Onrust voor goed opgegeven en door het ontwerp van een drijvend dok vervangen werd.

De verrigtingen der zeemagt tot opsporing en vernietiging van zeeroof (bladz. 43 — 47) verdienen de meeste belangstelling en algemeene erkentelijkheid. De Marine heeft den alouden nationalen roem waardiglijk gehandhaafd, en tevens zich gekweten van een duren pligt jegens menscheijkheid en beschaving. Op nieuw blijkt uit meer dan ééne plaats van dit rapport het overwegend nut van stoomschepen tot uitdelging van de plaag der zeerooverij, en het komt der Commissie niet ongepast voor, ook met 't oog op hetgeen tot herstel der marine zal worden gedaan, bij de Regering het aandenken te verlevendigen aan hetgeen meermalen in de Tweede Kamer hieromtrent is betoogd.

Allezins lofwaardig is mede wat door de zeemagt in het belang der hydrographie werd verrigt, en sub c, bladz. 47 en 48, is aangewezen. Minder juist welligt is hiertoe gebracht » het opvaren der Kapoeas-rivier ter westkust van Borneo, » en ongetwijfeld behelzen de zinsneden aan het slot dezer afdeeling geene verrigting van hydrographie.

III. VERDEDIGING.

Wij lezen hier (bladz. 49) van een bij het Ministerie van Kolonien in Nederland ontworpen defensie-stelsel en leger-formatie voor Indie, welke reeds door den Koning zijn goedgekeurd en gearresteerd. Welke is deze formatie? Het zou voor de Staten-Generaal van belang kunnen zijn te vernemen wat daarvan voor mededeeling vatbaar is, in betrekking ook tot de gewigtige vraag, wanneer eens de buitengewone werken van defensie voltooid zullen zijn. Deze hebben ook in 1853 weder groote vorderingen gemaakt, en het is noodig, dat aan de grenzenlooze uitbreiding paal en perk worde gesteld.

F. Regtswezen en Politic.

§ 2. 1°. Bladz. 49.

Deze bepaling omtrent erven en gronden (niet in het *Staatsblad* opgenomen) schijnt bedenkelijk zoodra men den kring van Batavia verlaat, omdat zij zoo ligt tot groote onregtvaardigheid aanleiding kan geven.

§ 3. *Strafregt*. Bladz. 50.

Een uiterst schrale oogst bij de verwachtingen sedert 1848 opgewekt. De toen ingestelde Commissie is thans ontbonden, zonder dat men van haren arbeid eenige vrucht heeft gezien. Dubbele reden voor ons om te verwijzen naar bladz. 7 van het vorig rapport.

§ 2. *Regt van verblijf*. Bladz. 54.

Gedachtig aan eene veel besproken zaak, oordeelt de Commissie het bepaalde in n°. 34 van

het *Indisch Staatsblad* voor 1853, niet van gewigt ontbloot. De maatregel tegen de Chinezen te Babat, Blimbing en Sidajoe gevestigd, kan welligt geregtvaardigd worden uit hoofde van zeer buitengewone omstandigheden, waarbij eene vaste gedragslijn tot wering van sluikhandel, vooral in het verderfelijk heulsap, noodig was.

Bladz. 59. Deze beslissing ten aanzien van het regt van uitzetting stemt overeen met het regerings-antwoord, ad art. 39 (oud), 41 en 42 (nieuw) in de Memorie van Toelichting bij het nieuw ontwerp op het beleid der regering in Nederlandsch Indie behoorende (aan de Kamer toegezonden bij Koninklijke boodschap van den 15den December 1853), welk antwoord gerigt was tegen eene der bedenkingen op art. 39 (oud) in het Voorloopig Verslag van 12 Maart 1853 voorkomende. Over de toepassing van het beginsel in casu kan de Commissie geen oordeel vellen.

De later op bladz. 59 vermelde bijzonderheden omtrent de gratie aan eene Sumatrasche vrouw verleend mogen wel worden beschouwd in verband tot art. 27 alinea 2, en artt. 74 en 92 van het nieuwe regeringsreglement. Het geldt toch hier vooral de vraag, wat onder dat regt geschieden zal; wat onder het vorige geschied is, heeft slechts belang als voorbeeld ter waarschuwing. Kan het onder het nieuwe regeringsreglement twijfelachtig zijn of een in Mandheling gewezen doodvonnis het fiat executie van den Gouverneur-Generaal behoeft? Neen: het fiat executie is slechts daàr een vereischte, waar regt gesproken wordt »in naam des Konings» (art. 92), en daar nu in Mandheling (vergel. art. 74, junct. art. 27 alinea 2) dit geen plaats heeft, zal daàr geen fiat executie te pas komen.

Maar volgens art. 55 alinea 1, en art. 75 alinea 3, is de Gouverneur-Generaal verplicht de inlandsche bevolking te beschermen tegen willekeur, en te zorgen dat hare wetten, instellingen en gebruiken niet in strijd zijn met algemeen erkende beginselen van billijkheid en regtvaardigheid. Hij moet derhalve pogen het regt van zelfbestuur in Mandheling *contractueel* zoodanig te wijzigen, dat hij in staat worde gesteld ook daàr aan twee zulke gewigtige verplichtingen te voldoen. Hij moet trachten zich in allen geval het regt van herziening te zien toekennen ten aanzien van elke regtspraak, waardoor het leven van ingezetenen bedreigd is.

Nog een ander punt schijnt ons toe hier aandacht te verdienen: het beweren namelijk van den procureur-generaal en van het Hoog Gerechtshof, dat de Gouverneur-Generaal ook dan, wanneer hij gratie verleent van de doodstraf, het fiat executie moet verleenen. Kan dit beweren onder art. 92 van het thans vigerend reglement op het beleid der regering worden volgehouden? Ons dunkt neen, vermits bij den Gouverneur-Generaal, blijkens de 2de alinea van dat artikel, de magt berust om de ten-uitvoer-legging van een doodvonnis te beletten.

Ten slotte moet de Commissie twijfel opperen, of dit gedeelte van het Verslag niet te zeer in bijzonderheden behandelt wat als gedachtenwisseling tusschen den Minister en den Gouverneur-Generaal hoogst belangrijk mag heeten, doch minder past in mededeelingen aan de Staten-Generaal. Zij heeft, naar aanleiding der beschouwingen van het hof en van den procureur-generaal, gemeend haar gevoelen over de toepasselijkheid van eenige beginselen voor de toekomst te moeten uitspreken. Maar zal het opnemen van soortgelijke uiteenloopende meeningen op den duur niet leiden tot inmenging van de zijde der Kamer in handelingen en adviezen, die buiten haren werkkring gelegen zijn?

§ 1. Wees- en Boedelkamers. Bladz. 60.

Het bovenmatig hoog cijfer der administratie-kosten moet verbazing wekken, inzonderheid als men het vergelijkt met de »vaste onkosten aan het personeel der Javasche Bank» op bladz. 92. Wel is waar, de bemoeijingen der weeskamer zijn van ingewikkelden, omslagtigen aard, en zóó verschillend van de werkzaamheden eener bank, dat de vergelijking niet in allen deele kan opgaan; doch ook geheel en al op zich zelve beschouwd moet eene uitgaaf van 30 per cent aan administratie-kosten onevenredig worden geoordeeld met den aard der verrigtingen. Het zou der Commissie aangenaam zijn omtrent dit punt, de hoogte van het administratie-loon, in een volgend verslag nadere inlichtingen te vinden.

§ 3. Gevangenissen. Bladz. 68.

Ook hier is men weder gestuit op het verschil van zienswijze tusschen hetgeen de Regering zich voorstelde (vergelijk bladz. 49 van het Verslag over 1852) en den inhoud van deze § 3. Een voornaam gebrek was, dat al die veroordeelden, hetzij zij wegens

zware vergrijpen tot *infamerende* straffen, dan wel wegens mindere vergrijpen slechts tot detentie veroordeeld waren, eene gelijke behandeling op het fort Erfprins ondergingen. » Ten einde hierin eene gewenschte verandering te brengen, werd bepaald, dat de militairen beneden den rang van officier, welke tot gevangenisstraf, zonder vervallen-verklaring van den militairen stand, zijn veroordeeld, hunne straf voortaan niet meer op fort Erfprins, maar in de vesting Willem I zullen ondergaan;» zóó leest men op bladz. 49, terwijl uit bladz. 73 blijkt, dat er aan de gevangenis te Ambawara » verandering en vergrooting » heeft plaats gehad. Nu weder is » ten aanzien der gecondemneerden tot infamerende straffen, de wenschelijkheid betoogd eener opzending naar Nederland, » die alleen door bezwaren, bij de uitvoering ondervonden, is vertraagd.

De Commissie vraagt, of dus niet noodeloos eene gevangenis werd gebouwd?

G. Eeredienst. Bladz. 68.

1. Protestantsche.

Een kort antwoord op de zijdelingsche bedenkingen in ons vorig rapport ware hier niet ongevallig geweest.

Het beginsel om aan de Mohammedaansche gemeenten ondersteuning te geven » tot de uitoefening van hare godsdienst » kan niet worden gelaakt, voor zooverre den vrijen aankap van houtwerken in 's lands bosschen betreft, voor eenen Mohammedaanschen tempel benoodigd. De dubbelzinnige redenering evenwel omtrent » het niet dulden van vergelijk met de Christelijke gemeenten » zou ligt tot verkeerde opvatting leiden en ware beter achterwege gebleven.

Dat de Gouverneur-Generaal geen gehoor gaf aan de voorstellen van den resident der Preanger regentschappen » om het heffen van recognitie-gelden voor bedevaartgangers naar Mekka weder in te voeren » moeten wij goedkeuren. De tijd zal leeren, of het toenemend getal der vertrokkenen aan de afschaffing der belasting dan wel aan andere toevallige omstandigheden is toe te schrijven. Daarentegen komt ons het onderzoek omtrent het voeren van den titel van *hadjie* niet vrij van bedenking voor, omdat het zoo ligt kan brengen tot bemoeijenis met het wezen van het Islamismus. Daardoor zal de Regering allengs in eenen hoogst moeilijken kamp geraken, geplaatst als zij is tusschen de begeerte van vele Christenen om het Islamismus door eene meer partijdige houding van het Gouvernement te zien wegdringen, en het pligtbesef, hetwelk, even als het staatkundig belang, volstrekke onzijdigheid gebiedt.

Op bladz. 79 zou men gaarne iets gezegd vinden omtrent de verspreiding der vaccine in Japan. Daar de groote sterfte op Banka (bladz. 9) aan de *kinderziekte* wordt toegeschreven, veronderstelt men, dat de koepokinenting aldaar nog niet is ingevoerd of niet behoorlijk in stand wordt gehouden. Om welke redenen niet?

I. Onderwijs. Bladz. 80.

Met veel voldoening merkt de Commissie op, dat het Verslag in dit gewigtig onderdeel zeer gunstig afsteekt bij den inhoud van het laatst voorgaand (bladz. 63). Blijkbaar is hier het streven, om aan de wenken, in ons vorig rapport (bladz. 11) opgeteekend, te voldoen.

De industrie-school te Soerabaija, naar het schijnt eene onderneming van particulieren, heeft wel aanspraak op ondersteuning: maar dan ook moet hervorming en uitbreiding volgen, opdat haar nut grooter worde.

Men verneemt (bladz. 83) dat door den Minister van Kolonien magtiging is verleend om eene som van f 15,000 te besteden tot inkoop van voorwerpen der tentoonstelling te Batavia, met het doel om die naar Nederland te verzenden. Wat van die voorwerpen geworden is blijkt niet, en is aan de Commissie ook van elders onbekend gebleven.

Voor het overige treft men in deze afdeeling veel wetenswaardigs aan; verblijvend is de voltooiing der afteekeningen van de bas-reliefs en beelden van den tempel van Boro Boedoer, het merkwaardigst monument van de Hindoesche oudheid in den Indischen Archipel. In ons voorgaand Verslag is reeds op de wenschelijkheid gewezen, dat van regeringswege worde gezorgd voor de verspreiding en bekendmaking dier afbeeldsels (met ophelderenden tekst) in het buitenland.

Herhaaldelijk wordt in dit Verslag gewaagd van het ruilings-systema in boekwerken van den heer *A. Vattermare* (bladz. 28 en 85). Wan de *resultaten* zal uit latere mededeelingen eerst blijken. Maar uit deze vermelding is in de Commissie aanleiding genomen tot het

bespreken der vraag, of er in sommige residentien van Java, zoo als te Batavia en op de hoofdplaatsen Soerabaija en Samarang, niet in het gemis van openbare boekerijen zou zijn te voorzien. Wetenschappelijke zin toch kan in Indie niet te veel worden aangekweekt.

L. Geldelijk beheer. Bladz. 85.

I. ALGEMEEN BEHEER

vangt aan met eene beschikking te doen kennen betreffende de contrôle der Algemeene Rekenkamer op de materiele verstrekkingen, in verband met de raming der behoefte bij de begrooting, zoodat voortaan op de begrooting alleen wordt gebragt de *geldswaarde* van het materieel dat aangekocht moet worden.

De Commissie heeft te vergeefs naar afdoende gronden gezocht voor het opheffen der voorafgaande contrôle. Zij acht het zeer mogelijk, dat deze maatregel kan strekken om een juist en duidelijk overzicht der uitgaven te beletten. Men moet niet uit het oog verliezen, dat bij de meeste openbare werken in Indie een gedeelte der materialen moet geleverd worden uit 's lands voorraad. Hoe zal dan de kostende prijs van eenig werk nauwkeurig bekend worden, wanneer de aanwending van materieel niet onderhevig is aan hetzelfde voorafgaand toezigt als de *geldelijke* uitgaaf? In het Verslag wordt verwezen naar de verordeningen op het beheer der geldmiddelen van 1831, maar men zwijgt over die van 1834, alle ten doel hebbende eene strenge bewaking der begrooting van uitgaven, ten einde overschrijding van het toegestane cijfer te verhoeden. Of moet alleen *directe* geldelijke overschrijding worden voorkomen? Heeft er niet *indirecte* geldelijke overschrijding plaats, wanneer de voorraad, bestemd om gedurende *twee* jaren in de publieke dienst te voorzien, bijv. in zes maanden wordt verbruikt?

Wij bedoelen met deze aanmerkingen niet, dat het Gouvernement worde bewogen terug te komen op het eens genomen besluit. Zij strekken alleen om ter loops punten aan te wijzen, waarop bij het zamenstellen der wet, „regelende de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen”, door art. 60 der Grondwet gevorderd, moet gelet worden.

Drie malen spreekt dit Verslag van de uitbreiding van het personeel bij de landelijke inkomsten en cultures op Java, of liever, van de buitengewone voordeelen, toegezegd aan de kweekelingen der Koninklijke Academie te Delft, die als ambtenaren der 2de klasse benoembaar waren (bladzz. 97, 121, 133—134). Hier (bladz. 87) vinden wij gebrek aan een voldoende getal dier ambtenaren als reden genoemd, die een buitengewonen maatregel noodig maakte, en is het kader, voor het personeel der controleurs vastgesteld, nader omschreven. Wij eindigden ons vorig Verslag met eene ernstige waarschuwing tegen het afwijken van de beginsels omtrent het radicaal, wilde men niet geheel het stelsel afbreken. Zijn hier onbevoegde en onbekwame jongelingen aan hen voorgetrokken, die volgens de bestaande bepalingen *uitsluitend* bevoegd waren, dan verdient de maatregel dubbele afkeuring om het tijdstip daartoe gekozen: slooping van het stelsel en verongelijking van geschikte jongelieden gaan dan gepaard met eene noodelooze verhooging van uitgaven ten nadeele van het publiek belang. Vreemd klinkt ook wat in de laatste zinsneden voorkomt. Tot vervulling van tijdelijke functien: „het onderzoek van de gesteldheid der suikerfabrieken, ten einde de grondslagen van het suikerstelsel te herzien”, roept men *blijvende* ambten in het leven, door de aanstelling van eenen hoofd-inspecteur en adjunct-hoofd-inspecteur van finantien. Geen wonder dan ook dat, blijkens dit Verslag, de uitgaven in Indie steeds klimmen. De nieuwe organisatie van het leger zal alleen reeds 1½ miljoen *meer* kosten; de afschaffing van vele heerendiensten wordt op eenige tonnen gouds begroot. Cijfers spreken: wij zouden dus nuttig achten dat jaarlijks een vergelijkende staat wierd overgelegd, opdat de Kamer een helder, duidelijk inzicht kreeg van de uitzettende kracht der uitgaven. Men ontdekt eene vermeerdering van f 433,311, bij vergelijking van 1852 en 1853, op de volgende posten:

	1852.	1853.
Justitie	f 653,166.00	f 700,221.00
Rekenkamer	172,820.00	178,350.00
Gewestelijk bestuur en politie	4,187,992.00	4,253,535.00
	<hr/>	<hr/>
Transporteren	f 5,013,978.00	f 5,132,106.00

	1852.	1853.
Per transport . . . f	5,013,978.00	f 5,132,106.00
Eeredienst, kunsten en wetenschappen . . .	656,978.00	712,119.00
Civiel bouwdepartement	1,083,438.00	1,249,714.00
Finantien A	1,974,188.00	2,067,954.00
	<hr/>	<hr/>
	f 8,728,582.00	£ 9,161,893.00
		8,728,582.00
		<hr/>
		f 433,311.00
		<hr/>

Ook de betalingen in Nederland ten behoeve van de overzeesche bezittingen klimmen jaarlijks: de zoogenaamde *eischgoederen* verslonden (blijkens de stukken, gevoegd bij het wetsontwerp tot regeling van het gebruik van het koloniaal batig slot over 1854) f 3,907,640.64.

VII. LANDSGEBOUWEN EN WATERSTAAT. Bladz. 95.

Onder dit opschrift hield het Verslag over 1852 niets in dan eene dorre lijst van gebouwde of herstelde pakhuizen, bruggen, woningen, gevangenissen (bladz. 72 en volgg.), met bijvoeging van enkele plannen en ontwerpen, waarover berigt was ingewonnen. Zeer voordeelig onderscheidt zich ten deze dit Verslag, dat eene soortgelijke opnoeming aan het slot (bladzz. 102 — 104) doet voorafgaan door een zaakrijk overzicht van voorname werken. Zoo evenwel de volledigheid van het geleverd Verslag onze goedkeuring verwierf, aarzelen wij even onverdeelden lof te geven aan de werken zelve, wier talrijkheid en omvang, bijv. in de residentie Soerabaija, inderdaad verbazing wekken. Zulke reusachtige ondernemingen, die weder millioenen zullen verslinden, kunnen niet worden uitgevoerd zonder zwaren druk voor de bevolking. De Commissie mag dan ook niet onopgemerkt laten, dat bij herhaling erkend wordt de onmogelijkheid om voor alle openbare werken een genoegzaam aantal *vrije* arbeiders te verkrijgen. Niet slechts voor belangrijke waterstaatswerken, ook voor maritime werken (als het bassin, droogdok, de scheepstimmerwerf) moest gedwongen werkvolk, en nog wel *kosteloos*, worden gebezigd (zie blz. 97 en volgg.). Met *zekere* voldoening wordt gezegd dat die medewerking der bevolking door het verleenen van kosteloozen of met slechts 15 duiten daags betaalden koelie-arbeid het cijfer van uitgaven verminderen zal (blz. 100). Is daarom de last voor de bevolking minder zwaar?

Onze tweede bedenking raakt de *wijze*, waarop blijkbaar vele dezer grootsche werken worden tot stand gebracht. Men vangt aan, vóór dat nog enig bepaald plan, bestek of begrooting is ontworpen; ja zelfs lezen wij van Padang (blz. 101 6°): »Hoezeer dit project ter uitdieping der Padangsche rivier, wegens onderscheidene daarop gevallen aanmerkingen van *technischen* aard, niet vatbaar was voor dadelijke aanneming, is echter, bij de gebleken noodzakelijkheid van het werk, magtiging verleend om hetzelfde *innmiddels* voort te zetten ten einde geen tijd te verliezen verdere aanslibbing te voorkomen.»

Naar ons oordeel moeten vroegere teleurstellingen bedachtzaamheid leeren. Op blz. 96 wordt het gemis van toereikende wetenschappelijke hulp aangeduid als oorzaak der mislukking; eene al te groote voortvarendheid in de uitvoering der waterwerken wordt erkend van de krachten der schatkist te groote offers gevergd te hebben; het nadeel van eigen inzichten te volgen onder het personeel der ingenieurs, bij mangel van deskundige leiding ondervonden, was gebleken: meer behoeft de Commissie niet om met ernst op die lessen der ondervinding te wijzen, ten einde de toekomst geene nieuwe teleurstelling aanbrengt. Zij heeft in haar vorig Verslag (blz. 61) het ligtvaardig aanvangen en weder opgeven gewraakt van werken, die de ondervinding van vroegere jaren had bewezen doelloos te zijn. Toen gaf de verlenging der zeehoofden te Batavia aanleiding tot haar waarschuwend spreken; thans zou de gevorderde uitlegging der zeehoofden aan de haven van Tagal (blz. 101) eene zelfde herinnering noodig maken. Wat te Batavia gebleken is een hoogst kostbaar, onvoldoend palliatief te zijn, bij gebrek van het eenig hulpmiddel dat duurzame verbetering kan schenken, namelijk een stroom in zee, die het drabbig

water der rivier wegvoert en het vormen van eene nieuwe bank belet, moet ook te Tagal zonder nut blijven, want de vereischte stroom wordt daar, bedriegt men zich niet, evenmin gevonden.

Nog twee punten in deze rubriek trokken onze opmerkzaamheid. Er is magtiging verleend om de zes producten-pakhuisen te Tjilatjap, oorspronkelijk van hout, in steen te vernieuwen, op grond dat zij jaarlijks meer aan onderhoud kosten, en de inrigting te wenschen overlaat (zie blz. 101 7°). Moet deze beweegreden over geheel Indie gelden, welke noodelooze geldverspilling zal dan het gevolg zijn!

Althans wat Banda betreft, zouden wij de redenering willen omkeeren. De herstelling der landsgebouwen, welke door de aardbevingen van November en December 1852 verwoest of beschadigd zijn (en volgens blz. 102 10° is geen enkel gebouw van schade vrijgebleven), bragt ons tot de vraag, of niet het uitsluitend stichten van houten gebouwen geraden is, in streken zoo bij uitnemendheid onderhevig aan aardschuddingen.

Blz. 104, § 1, alinea 3. Hoe is dit feit te rijmen met de opgaaf des Ministers, dat het landbezit der Chinezen niet toeneemt (zie boven blz. 4)?

b. De vraag » of het aanleggen van spoorwegen in Indie niet aan particulieren zou worden overgelaten », is tot ons leedwezen toestemmend beantwoord. Wij moeten nu vreezen, dat er weinig van komen zal. Meer dan eenige natie is voorzeker de Engelsche gewoon de ondernemingszucht der bijzondere personen vrij spel te geven. En toch, wat is in Britsch-Indie geschied? De nu afgetreden landvoogd lord Dalhousie heeft in zijn achtjarig bestuur met veerkracht van gouvernementewege en spoorwegen en telegraphen bevorderd. Vóór zijn vertrek naar Indie, aan het hoofd van het ministerie van koophandel geplaatst, president of the Board of Trade, was hij met kennis van al de details toegerust. » Of all men in Europe and Asia he was the most competent to form a correct judgment on the subject. (Sir Charles Wood's speech on the government of India. June 5 1853, pag. 39".)

Toen hij onlangs Indie verliet, waren spoorwegen tot stand gekomen, wel is waar aangelegd door bijzondere maatschappijen, maar onder krachtige begunstiging van het gouvernement. Ook waren zeer uitgebreide telegraaflijnen in verschillende rigtingen in werking.

Volgens blz. 107 van het Verslag zou de gezamenlijke bevolking van het district (Kali-Ailang) uit eigen beweging zich aangeboden hebben om » kosteloos allen arbeid te verrigten aan zekeren nieuwen weg, welks aanleg zij als eene weldaad beschouwde ». De Commissie wil daarin gaarne een treffend bewijs zien van het nut der onderneming, door de bevolking erkend op eene wijze, anders weinig strookend met Javaansche gebruiken. De heerendiensten, waarvan de beide volgende bladzijden melding maken (bladzz. 108 en 109), geven een droevig contrast bij deze bereidvaardigheid tot onverschuldigd dienstbetoon. Eene dergelijke tegenstrijdigheid is op te merken tusschen den aanhef van § 3, a., blz. 125, en andere opgaven in dit Verslag, bijv. op blzz. 97, 126, 120. enz.

Verblijvend is de uitkomst der openbare mededinging bij het uitbesteden van een transport (blz. 113), waardoor jaarlijks eene ton gouds bespaard is. Een lid der Commissie vraagt, of hierin geen prikkel moet zijn om het beginsel der vrije mededinging tot andere onderwerpen uit te breiden, en bijv. toe te passen op de contracten der fabrikanen, wanneer die zullen verstreken zijn.

Het verdient alle goedkeuring dat in de laatste jaren veel is gedaan tot verbetering van het transportwezen ter Westkust van Sumatra; deze geheele rubriek VIII (bladzz. 104—115) bewijst overvloedig wat ten opzichte van wegen en andere vervoermiddelen voor Java werd verrigt. Moet Borneo, hetwelk in zoo hooge mate behoefte heeft aan beschaving, geheel van deze zorgte worde uitgesloten? Met de bezwaren is de Commissie niet onbekend; zoo deze echter te overwinnen zijn en de natuurlijke waterwegen niet toereikend mogten wezen, is dit een punt dat wel overweging verdient.

De zamensteller van het Verslag heeft gevoeld, dat het tarief van passage- en vrachtgelden enz. (blz. 115 en volgg. ingelascht), van zeer specialen aard zijnde, ter naauwer-nood eene plaats verdiende. Ook de Commissie oordeelt zulke bijzonderheden te onbelangrijk voor » den staat en het beheer der kolonien, » om te worden opgenomen. Met moeite ontdekt men in die lange reeks van feiten een enkel punt van wezenlijk publiek belang. Wij zouden daartoe willen brengen de mededeeling, dat nagenoeg de geheele Indische kustvaart zich bevindt in handen van Arabieren en Chinezen (blz. 120), doch

deze bijzonderheid is algemeen bekend, was reeds in het vorig Verslag vermeld en wordt nog op twee plaatsen van ditzelfde Verslag aangeteekend (zie blz. 120 en 183).

X. BRONNEN VAN INKOMSTEN. Bladz. 122.

§ 1. Belastingen in het algemeen.

De Commissie houdt de gronden, waarop is overgegaan tot vrijstelling van *alle* belastingen voor de dessa-bewoners, die de graven en heilige plaatsen bewaken, voor minder juist. Vrijdom van *landrente* is adat: en reeds deze wordt ver genoeg uitgestrekt (zie blz. 129), „uitmakende eene som van f 411,449.29, waarin alleen de residentien Kediri en Madioen deelen voor f 210,277 en f 144,886.”) Blz. 123 geeft onder den titel van „verpachte belastingen en monopolien” veel belangrijks omtrent de *opiumpacht*, met eigen opmerkingen van het Indisch bestuur. Dat het toelaten van opium in de entrepôts onschadelijk is, kan niet worden toegegeven. Neemt men als beginsel aan, dat het gebruik van opium een groot euvel is, dat zooveel doenlijk moet worden geweerd, en, waar volstreekte verhindering onuitvoerlijk is, door fiscale maatregelen en prijsverhooging getroffen, dan schijnt het openstellen der entrepôts voor den opslag niet doelmatig.

Voor het overige, het kan niet worden ontkend, dat men hier ronddraait in een valschen cirkel. Geheel het vraagstuk wordt beheerscht door de daadzaak, dat Britsch Indie jaarlijks 50,000 kisten opium naar China zendt en 4000 naar Singapore, om van daar door den geheelen Archipel te worden verspreid. Overal zoekt de handel uitwegen voor die waar, die door haar gering volumen en groote betrekkelijke waarde zeer geschikt is voor sluikerij. Op Java bezorgt de alleenhandel in opium ons een jaarlijksch inkomen, dat in 1846 bedroeg f 7,356,500, in 1850 daalde tot f 4,936,700, voor 1853 geraamd op f 6,372,358, of, na aftrek van het kostende aan opium enz. ad f 301,000, een cijfer beloopt van f 6,071,358.

Om dit inkomen te behouden en het verbruik van opium op Java binnen zekere grenzen te beperken, is eene reeks van belemmerende bepalingen noodig, onvereinigbaar met een stelsel van vrijen handel. Dit nogtans wil men rondom het hermetisch gesloten Java beproeven; en met dat doel voor oogen neemt men een aantal maatregelen, strekkende om de bron te doen opdroogen, waaruit die zes millioen vloeijen. Het weder toelaten van opium in de entrepôts van Java is op dien weg een nieuwe stap.

In zoodanig geval zijn inconsequentien onvermijdelijk, omdat tegenstrijdige zaken worden nagejaagd. Men wil ter zelfder tijd de voordeelen van het opium-monopolie op Java en die van den vrijen opiumhandel buiten Java genieten. Maar waarom het aantal dier inconsequentien buiten noodzakelijkheid vermeerderd? Dit is de handelwijze van den gierigaard, die het in zijn belang acht zijn geld op te sluiten, en zich ter zelfder tijd beklaagt dat hij er geene renten van trekt.

Dit tweeslachtig stelsel was eindelijk tot zekere regelmatigheid gekomen. Op Java belemmering, hooge regten, monopolien; buiten Java vrijhavens. Daarmede is men thans niet meer voldaan. Op Java zelf worden vertakkingen van die vrijhavens begeerd. De opium wordt weder in de entrepôts toegelaten, en daardoor het combineren van smokkeloperatien in de hand gewerkt. Men klaart uit naar Bali of Lombok, en voert op Java in; zoo was het vóór 1841, zoo zal het, dit vreezen wij, na 1853 andermaal zijn.

Het blijkt nu uit de opgaaf (bl. 124) dat de Gouverneur-Generaal de bazaarpacht heeft afgeschafte zonder voorafgaande magtiging des Konings. Dit vermogt hij alleen te doen in gevallen van urgentie: het is twijfelachtig of die urgentie inderdaad bestond. Opmerkelijk is het althans dat de goedkeuring op deze handeling van 1851 eerst in 1853 ontvangen werd.

Belastingen in arbeid opgebracht. Bladz. 125.

Op den inhoud en het gewigt van deze paragraaf maakten wij hierboven reeds opmerkzaam. Uit de aangehaalde besluiten blijkt, dat men althans te Samarang de mogelijkheid aanneemt, dat vrije arbeiders niet altoos verkrijgbaar zullen zijn. Het besluit van 27 Mei 1853 bevat sub *b* eene bedenkelijke bepaling: het loon van den *gedwongen* koelie mag niet, dat van den *vrijen* mag *wel* verhoogd worden, behoudens een (algemeen) minimum van 2/3 duiten daags, zonder onderscheid van arbeid. Is deze maatregel uit een oogpunt van billijkheid reeds af te keuren, hij wordt in dubbele mate bedenkelijk omdat eene algemeene kunstmatige stijging der arbeidsloonen daarvan ligt het gevolg kan zijn; wij behoeven over de nadeelen van zoo iets niet verder uit te weiden.

In- en uitgaande regten. Bladz. 127.

De Commissie begrijpt de reden waarom het territoriaal regt op gouvernements-producten te Padang is afgeschaft, doch kan zich dit minder verklaren ten aanzien van de producten, niet van de gouvernements-cultuur herkomstig.

Bl. 128. Het mag een verstandige maatregel heeten, dat de inlandsche schepen, wat haven-, anker- en loodsgelden betreft, met de Nederlandsche gelijk zijn gesteld; waarom intusschen dit alleen beperkt tot Java en Madura?

Landelijke inkomsten. Bladz. 129.

Volgens de rekening is ontvangen een bedrag van f 9,607,873, hier staat f 9,501,297; van waar dit verschil in cijfers?

Opmerkelijk is de hier voorkomende uitslag van de equivalenten voor de afgeschafte bazaar-regten. De verhooging der 5 ten honderd op de landrente bleek ongelijk te werken en in de toepassing drukkend te zijn: zij werd dus niet meer gevorderd. Daarentegen bragt eene andere heffing eene bate aan.

Belasting op paarden en rijtuigen. Bladz. 130.

Eenige willekeur is bij iedere getalsbepaling bijna onvermijdelijk; van waar echter de sonderlinge uitbreiding tot *tien* karre-paarden voor de belasting ontleend is, betuigt de Commissie niet te bevroeden. De uitkomst der belasting op de slaven is haar even weinig duidelijk: wij stipten reeds boven in ons rapport bij de bevolkings-opgaaf aan, dat het aantal slaven (blz. 5) als vermeerderd wordt aangegeven. Hier vinden wij, dat het cijfer der belasting afneemt: » een verblijdend gevolg van toenemende emancipatie! »

§ 4. Zout-monopolie.

Uit de opgaven omtrent den afzet en het verbruik van zout blijkt, dat het debiet gunstig is, ondanks de verhoogde prijzen. Desniettemin wordt de verhooging afgeschaft. Ten einde deze prijsverhooging niet drukkend te maken voor de bevolking, werd in de binnenlanden een groot aantal zoutpakhuizen opgericht, en tevens een gelijk getal pakhuismeesters benoemd. De kosten van vervoer van de kusten naar die binnenlandsche pakhuizen komen nu voor rekening van het Rijk en blijven dit. Derhalve is het gevolg verlies voor het Rijk, bij den voormaligen toestand.

Blz. 154. » Tot dien maatregel was intusschen op grond van erkende noodzakelijkheid besloten enz.

» Bij gevolg enz.

» In voldoening hiervan is bepaald dat *althans vooreerst* enz. Deze zinsneden gaven in de Commissie tot de volgende opmerking aanleiding. Om ambtenaar der 2de klasse te kunnen worden moet men in bezit zijn van een diploma van bekwaamheid, afgegeven door de Academie te Delft. Zeer denkbaar is het geval, dat een voldoend aantal bezitters van zoodanig diploma niet aanwezig is, om op een bepaald tijdstip te kunnen voorzien in de aanvulling van alle openvallende ambten, die volgens de bestaande bepalingen slechts door ambtenaren de 1ste of 2de klasse kunnen bekleed worden. Maar men vraagt, of in zoodanige gevallen het hulpmiddel *dat* zijn moet, waartoe de Gouverneur-Generaal is overgegaan en hetwelk door den Minister is goedgekeurd. Het schijnt, dat een ontkennend antwoord niet twijfelachtig kan zijn. De Commissie zou deze zaak, reeds behandeld op blz. 98 van haar Verslag van 15 Maart 1855, niet andermaal hebben aangeroerd, vermits de bekrachtiging van het gebeurde is vergezeld gegaan van het bevel om die afwijkingen te staken; maar de Commissie heeft ontwaard, dat dit verbod slechts *voorloopig* werkt, en dat daarop elk oogenblik kan worden teruggekomen. Dit heeft dan ook inderdaad reeds plaats gehad ten aanzien van eenige naar Sumatra gezonden personen, wier hoedanigheid van ambtenaar der 2de klasse alleen op dat eiland kracht zal hebben; zoo heeft men dan thans in Indie *drie* soorten van ambtenaren der 2de klasse: 1°. de zoodanigen, die voldaan hebben aan al de bepaalde vereischten; 2°. degenen, die deze vereischten *niet* bezitten en met afwijking der bestaande bepalingen zijn benoemd; en 3°. ambtenaren der 2de klasse, wier hoedanigheid als zoodanig alleen geldig is op *Sumatra*.

De Commissie acht deze afwijkingen zeer onbillijk tegenover hen, die tot de eerste categorie behooren; zij getuigen van stelselloosheid die in eene zaak van zooveel gewigt bedroevend mag heeten en dit oordeel wordt nog versterkt door de overweging dat geene de minste noodzakelijkheid bestond om voorzieningen, gesteld dat zij noodig waren, juist zóó te nemen dat zij het meest aanstootelijk waren voor de personen tot de eerste categorie behoorende.

N. Nijverheid. Bladz. 134.

a. Landbouw (op Java en Madura).

De mededeelingen omtrent gemiddelde prijzen komen der Commissie onverklaarbaar voor: ze zijn onderling in strijd. Het zou eenvoudiger zijn, en duidelijkheid bevorderen, zoo men de prijzen te Batavia opgaf, of in de groote havens van exportatie. Zinstorend is de drukfeil blz. 136, 7den regel, waar *meerder* in plaats van *minder* staat. Voor 't overige achten wij de hier vermelde bijzonderheden hoogst belangrijk, mits zij slechts naauwkeurig zijn medegedeeld. De Commissie zou zeer wenschelijk vinden voortaan te leeren kennen uit het jaarverslag de proportie van padi-dalm en padi-gindjah; door de Javanen geplant.

Blz. 140. Niet zonder bezorgdheid vernemen wij de voortdurende klacht over gebrek aan koffij-gronden. Maar al te zeer worden de verwachtingen dergenen vervuld, die reeds voor lang op dit zorgwekkend verschijnsel hebben gewezen. Zoo het hier gezegde waarheid bevat en zonder overdrijving is voorgedragen, oordeelt de Commissie, dat zeer ernstige maatregelen worden gevorderd, en herinnert zij met den meesten nadruk aan de opmerkingen op blz. 67 van haar vorig rapport.

Blz. 142 en volg. leveren merkwaardige details omtrent de soorten van suikergronden, en die van suikerriet. Deze laatste zijn getrokken uit de opgaven der residenten. Naar ons inzien behoorde het *regel* te zijn, dat de contractant werd geraadpleegd over de aan te planten soort van riet. Over 't algemeen mag men toch aannemen, dat hij en meer kennis bezit, en meer belang heeft bij de keuze dan de meeste ambtenaren.

Het bedrag der door de planters verschuldigde *landrente* was (verg. bladz. 144) f 2,678,493.15. Men begrijpt, dat dit cijfer niet alleen voor de suikervelden maar daaronder ook dat van de niet met suikerriet beplante sawahs is te verstaan. Anders zouden de suikerplanters worden belast met eene landrente, gelijkstaande met 72 pct. van het plantloon, en zulk eene buitensporige *heffing* zou inderdaad onverdedigbaar zijn. De Commissie houdt nadere opheldering op dit punt noodig, en voert dit staaltje aan ten bewijze, dat de bearbeiding van het Verslag te wenschen overlaat.

Bij de „indigo-cultuur” treft men eindelijk de bekentenis aan dat „uitputting der gronden overal wordt waargenomen.” Wij spraken reeds in ons vorig rapport onze overtuiging over deze teelt uit, en hebben te minder grond op dit gevoelen terug te komen, na kennisneming van hetgeen hier over de prijzen gezegd wordt. Ook de resultaten van de thee-cultuur blijven onvoordeelig voor het Gouvernement, hoewel de opgaven op blz. 146 onnaauwkeurig zijn. Een *pikol* thee kost aan het Gouvernement niet 90 cents, maar slechts 75, zoo als blijkt uit de opgegeven gezamenlijke kosten der thee, gedeeld door het verkregen aantal *ponden*. Het is bij dit alles vreemd, dat men tot vernieuwing en verwisseling der gouvernements-theetuinen in de residentie Baglen overging, terwijl men de nadeelen der cultuur ondervindt: de Commissie zou als gouvernements-cultuur de *thee* willen zien opgeven, maar acht het wenschelijk dat de proeven tot verbetering van deze cultuur volgens de bestaande contracten worden voortgezet.

Een gelijke misslag als bij de berekening der theeprijzen, heeft in de tabel voor de uitkomsten der *kaneel*-cultuur plaats gehad: ook daar zijn pikol en pond verward. Deze opmerking leidt ons tot aanwijzing van een algemeen gebrek, in al deze tabellen bestaande, dat namelijk de eenheid van maat of gewigt niet is in acht genomen. Men geeft de verkregen hoeveelheden op, nu eens in ponden, dan weder in pikols; maar houdt zich niet aan den aangenomen maatstaf bij het nader opgeven van den kostenden prijs, en van de bruto en netto rendementen. Door deze feil is het onmogelijk vergelijkingen te maken, zonder vooraf tot herleidingen over te gaan.

De tabaks-cultuur heeft eene dubbele vraag uitgelokt:

1°. waarom moeten de fabrikanten hooger dagloon betalen dan het Gouvernement

gewoonlijk aan de koelies geeft; 2°. zou, bij de gunstige stemming voor de tabaks-cultuur, in sommige residentien bespeurd (blz. 150), ook op de buitenbezittingen geenerlei proef te nemen zijn?

Met genoeg als een blijk van vooruitgang ontving de Commissie den staat van landbouw-cultures door particulieren gedreven (op blzz. 151—153). Hoezeer onvolledig, zoodat voor Batavia en Buitenzorg het rijstgewas geheel ontbreekt, kunnen deze staten van opbrengst langzamerhand van wezenlijke waarde worden. Het is eene eerste schrede op een weg ook door ons aangewezen.

b. Houtbosschen. Bladzz. 153—155.

Het schijnt dat slechts in Tagal de aanbeveling is nageleefd om langs de wegen te planten; dit wordt nu overgelaten aan het beleid der hoofden van het gewestelijk bestuur (blz. 154).

Wij meenen, dat het nut der zaak vordert, krachtig de hand te houden aan de zoo belangrijke hout-cultuur.

c. Veeteelt. Bladz. 165.

Het overzicht der pogingen, tot verbetering van het paardenras, sedert 1816 in het werk gesteld (ontleend aan eene nota uit Indie), is niet van belangrijkheid ontbloeit, doch laat onbevredigd, wat de uitkomsten betreft. Sub 1°. wordt berigt, dat »stoeterijen van uitgezochte paarden», het plaatsen »van keurhengsten in de verschillende residentien», weinig aan het doel hebben beantwoord, en dien ten gevolge opgegeven zijn. Desniettemin blijft de Commissie het beproeven van dit middel aanbevelen: ééne mislukte poging behoort niet af te schrikken in eene aangelegenheid van zoo veel gewigt. Van de oorzaken der teleurstelling wordt niets gezegd. Misschien was het getal te gering; misschien ook is te weinig gelet op voortreffelijkheid bij de keuze der merrien — een zelfs in Europa zeer gewoon verzuim. Op blz. 160 wordt gewaagd van de gunstige gevolgen van het uitreiken van geldpremien aan de leden der bevolking, die de vermeerdering van het paardenras (op Sumatra) behartigd hebben. Waarom is niet dergelijke maatregel »ter veredeling van het ras» ook op Java beproefd? In ieder geval moet de Commissie verlangen, dat in een volgend verslag meer in bijzonderheden blijke wat tot verbetering is geschied.

Met groot leedwezen vernamen wij den voortdurenden teruggang van het vroeger zoo vermaard paardenras op Celebes (blz. 163). Van daar toch kreeg het militair departement dusver zijne remontepaarden; en het is een zorgwekkend verschijnsel, dat het geldwaardig bedrag van den uitvoer in een vijfjarig tijdperk tot beneden de helft is gedaald.

In Padang en Benkoelen (blz. 160) is de aandacht onder de rubriek »veeteelt» gevestigd op het daar aanwezig getal geiten. Moet men uit de vermelding, uitsluitend voor deze gewesten, opmaken, dat deze nuttige diersoort in de overige gedeelten van Indie schaarsch wordt aangetroffen? Zou in dat geval uitbreiding daarvan, bijv. naar de Molukken, niet heilzaam kunnen zijn?

»Het planten van tweede gewassen is op Sumatra's Westkust niet gebruikelijk.» (blz. 159). Zouden er geen middelen zijn om de bevolking ook hiertoe te brengen? Men zegt ons, dat de bewoner van Sumatra's Westkust niet is ingenomen met de *peper*-cultuur; de bloei dezer teelt in het rijk van Atjin schijnt dit beweren te weerspreken, ten ware het verschil uit andere plaatselijke oorzaken te verklaren is.

De pogingen van het bestuur om het planten van rijst in de Molukken zooveel mogelijk te bevorderen verdienen allen lof. Men geeft in overweging, of bij herziening van het Indisch tarief de geheele rijsthandel niet vrij van regten is te stellen. Daardoor meer dan door eenigen anderen maatregel zou deze cultuur welligt op onderscheiden punten van Indie worden aangemoedigd en uitgebreid.

§ 2. Binnenlandsche handel. Bladzz. 184—188.

De opgaven hieromtrent voor Java en Madura bevatten deze bijzonderheid, dat bijna uit alle gewesten berigten inkomen van toenemenden bloei des handels sedert de afschaffing der bazaarpacht; slechts van de residentie Soerakarta verneemt men, dat de prijzen der eerste levensbehoefden zeer laag waren (bladz. 188), welke daling als gevolg van den maat-

regel der afschaffing wordt voorgesteld. Twee residenten zeggen bepaald, dat de prijzen der artikelen *niet* zijn verminderd, die van Bantam (blz. 184) en die van Passoeroean (blz. 186).

In een volgend Verslag zou eenige opheldering omtrent de redenen van dit merkwaardig verschijnsel ons zeer gewenscht voorkomen. Welligt vindt het zijne verklaring in eene omstandigheid, die ook elders wordt opgemerkt, dat namelijk de voortbrenger wint, zonder dat de koper door verligting van lasten gebaat wordt.

Uwe Commissie is tot het einde van hare taak gekomen. Zij gaf bij den aanvang de redenen op, waarom zij meende ditmaal eenige beknoptheid te moeten inacht nemen. De vertraging in het uitbrengen van dit Verslag, reeds maanden geleden opgemaakt, heeft geen invloed kunnen hebben op zamenstelling of inhoud. Zij eindigt ook nu weder met aan de Vergadering voor te stellen dit rapport te doen drukken en ronddeelen, en een exemplaar te zenden aan den Minister van Kolonien.

Aldus vastgesteld door de Commissie, den 25sten September 1856.

SLOET TOT OLDHUIS.

ROCHUSSEN.

HEEMSKERK.

BAUD.

ELOUT VAN SOETERWOUDE.

... van de ...
... van de ...
... van de ...
... van de ...
... van de ...

... van de ...
... van de ...
... van de ...
... van de ...
... van de ...

... van de ...

... van de ...

... van de ...

... van de ...

... van de ...

... van de ...

